

TERBİYE-İ İRADE

DOKTOR EDHEM

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
YAYINCI SERTİFİKASI NUMARASI
44040

TERBİYE-İ İRADE
DOKTOR EDHEM

Yayına Hazırlayan
Hidayet Duyar

Bu kitabın bütün yayın hakları Palet Yayınlarına aittir.
Yayınevinin yazılı izni alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği tanıtımlar ve akademik çalışmalar
haricinde, kısmen veya tamamen kitaptan alıntı yapılamaz.
Eser, matbu yahut dijital ortamda kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Editör:
Havva Sümeyra Altınsoy

ISBN: 978-625-8414-75-2

BASKI
SEBAT OFSET
Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 57 Karatay / Konya
MATBAA SERTİFİKASI NUMARASI: 46039

Konya, Mart 2023

PALET YAYINLARI
Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya
Tel. 0332 353 62 27
www.paletyayinlari.com.tr

TERBİYE-İ İRADE

DOKTOR EDHEM

Yayına Hazırlayan
Hidayet Duyar

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
Birinci Tab'ın Mukaddimesinden.....	15
İkinci Tab'ın Mukaddimesi	20
BİRİNCİ KİTAP	21
BİRİNCİ KISIM	22
BİRİNCİ BAB	22
İrade Nedir?	22
İKİNCİ BAB.....	31
İrade Terbiyesinin Lüzumu.....	31
Terbiye-i İrade.....	35
ÜÇÜNCÜ BAB	42
İradenin Tenmiyesi, Nefsin Terbiyesi Kâbil midir?	42
İKİNCİ KISIM	65
BİRİNCİ BAB	66
İRÂDE FİİLİ	66
İrade Fiilinin Tekevvünü İçin Şerait-i Evveliye	66
Münakaşa.....	67
Karar	68
İcra	70
İKİNCİ BAB.....	72
Efkâr ile İrade Arasındaki Münasebet	72
Fikirlerin Fiillere İnkılabı.....	72
Efkâr Üzerine Hâkimiyetimizin Derecesi	75
Efkârın İktidar Derecesi	75
ÜÇÜNCÜ BAB	80
Hissiyat ile İrade Arasındaki Münasebet.....	80
Hissî Hâlâtın İrade Üzerine Tesiri	80
Hissiyat Üzerine İktidarımızın Derecesi.....	84
DÖRDÜNCÜ BAB	89
Ef'âl ile İrade Arasında Münâsebet	89
BEŞİNCİ BAB.....	92
İÇTİMÂÎ HEY'ET VE İRÂDE	92
İKİNCİ KİTAP	99
MEDHAL	100
BİRİNCİ KISIM	101
BİRİNCİ BAB	103
Mûlahaza-i Mu'ammika	103
İKİNCİ BAB.....	123
Mûlahaza-i Muammika Misâlleri.....	123
1 Ezvâk-ı Sa'y	125
2 Şehvâniyet.....	132
3 Vatan Sevdası.....	153
4 Diğer-bînlilik	160

5 Ahlak ve İrade	167
6 Esâret ve İstiklâl	175
ÜÇÜNCÜ BAB	180
Karar ve Prensipten	180
DÖRDÜNCÜ BAB	191
Binefsihî Telkîn	191
BEŞİNCİ BAB	204
Darb-ı Meseller ve Safsatalar	204
ALTINCI BAB	209
Kitap ve Tiyatro	209
YEDİNCİ BAB	219
Efkâr-ı Umûmiyye ve Muallimler	219
SEKİZİNCİ BAB	230
Arkadaşlar. Meşhur Hayatlar. Muhît	230
İKİNCİ KISIM	237
BİRİNCİ BAB	239
Muvafık Hissiyâtta İstiâne	239
İKİNCİ BAB	247
Mütebâyin Hissiyâtta Tevakkî	247
ÜÇÜNCÜ BAB	255
Heyecân ve Terbiyesi	255
DÖRDÜNCÜ BAB	269
İhtirâs ve İdeal	269
ÜÇÜNCÜ KISIM	280
BİRİNCİ BAB	280
İtiyâtlar	280
İKİNCİ BAB	287
Ef'âlde Umûmî Kâ'ide	287
ÜÇÜNCÜ BAB	291
Çalışmak Faaliyeti	291
DÖRDÜNCÜ BAB	302
Hıfz-ı Sıhhat Vesâiti	302
BEŞİNCİ BAB	312
Tıbbî Vesâit	312

Doktor Edhem
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye Muallim-i Sâbıkı
Paris Hastahaneler Etıbbâsı Cemiyeti A'zâsından

Terbiye-i İrade
İkinci Tab'

Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak şart-ı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler veyahut bu yol üzerinde ileri değil geriye bakmak cehl ü gafletinde bulunanlar medeniyet-i umumiyenin hurûşân seyli altında boğılmaya mahkûmdurlar.

Mustafa Kemal

İstanbul

Hüsn-i Tabiat Matbaası
1926

SUNUŞ

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın başlarından itibaren görülen Batılılaşma hareketinin etkileri, askeriyeden edebiyata, siyasetten eğitime çok çeşitli alanlarda takip edilebilir. Osmanlı'nın son dönemleriyle Cumhuriyet'in ilk dönemlerini de içine alan süreçte, geleneksel ahlakın dışında modern bilimlerin etkisi altında kendini gösteren "Yeni Ahlak" anlayışı da Batılılaşma rüzgârlarının etkisiyle yaşamımıza giren olgulardan biridir. Buna göre ahlak bağımsız bir bilim olmaktan ziyade Biyoloji ve Psikoloji bilimlerinin sağladığı olanaklar çerçevesinde ancak varlığını ifade edebilmiştir. Söz konusu süreçte Baha Tevfik, Ahmet Nebil Bey, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri, Cemil Sena gibi isimler tercümeler yoluyla materyalist, pozitivist bir ahlakı kurmayı denemişlerdir. Özellikle Fransızcadan yapılan tercümelerden oldukça yararlanan bu çalışmalarda şu nokta dikkat çeker: Söz konusu kimseler, ne Aristoteles'ten esinlenen İslam filozoflarının erdemler etrafında şekillenen ahlak felsefelerine ne de dinî/geleneksel herhangi bir referansa veya argümana iltifat eder; aksine Osmanlı/Türk toplumunun çöküşten kurtulma reçetesi olarak daha iktisatlı bir yol olarak gördükleri Batı'ya yönelmeyi iyiden iyiye benimsemiş görünür.

Osmanlı Devleti'nde ilk ıslahatların yaşandığı dönemde de ahlaka vurgu yapılmakla birlikte yeni ahlakçılardan farklı olarak Osmanlı'nın kendi içinde kalarak ahlak sorununu çözebileceğine inanılmıştır. Buna karşın yeni ahlakçıların modernleşmeyi esas alarak gerek müfredat gerekse üslup bakımından yapmış oldukları makas değişikliği, Batılı bir değer olarak bilimin hâkim olduğu paradigmanın etkisinde çağın ruhunu yakalama çabalarından biridir ve bundan dolayı eksikliği ya da fazlalığı gözetilmeden önemli bir adım olarak görülmelidir.

1926 yılında ikinci baskısını yapmış olan Terbiye-i İrade isimli eser, Doktor Edhem'e aittir. Üzülerek belirtelim ki, Doktor Edhem'in tam adı ve kimliği hakkında net bir bilgimiz olmadığı gibi bilgi elde etmek için göstermiş olduğumuz çabaların sonuçsuz kalması, yeni ipuçları çıkıncaya kadar sorunun çözümünü ötelememizi gerekli kılmıştır. Kitabının başında yer alan "Tıp Fakültesi eski hocalarından ve Paris Hastahaneleri

Doktorlar Cemiyeti üyesi” olduğu bilgisi dışında Dr. Edhem’le ilgili bilgiye ulaşamadık. Cemil Meriç’in, Bu Ülke adlı kitabında “Kaderimi tayin eden bir başka kitap da İbrahim Ethem’in Terbiye-i İrade başlıklı eseridir. Disiplin içinde çalışmayı bu kitap-tan öğrendim.” diyerek Dr. Edhem’i, İbrahim Edhem olarak andığını görmekteyiz. Onun, Suphi Edhem veya Edhem Necdet olabileceği düşünülse de bunun zayıf bir ihtimal olduğunu belirtelim. Pozitivist ve materyalist düşünceye yakın olan Edhem Necdet’in yazılarında ve hayatından bahseden kaynaklar-da Terbiye-i İrade adlı eserden hiç bahsedilmemesi veya ona atfedilen eserler içerisinde bu eserin bulunmaması bu görüşü-müzü desteklemektedir.

Genel anlamda yukarıda isimlerini saydığımız yeni ahlakçı-lar arasında sayılmasa da eserindeki görüşlerinden hareketle yeni ahlakçılara dâhil edebileceğimiz Doktor Edhem, bu çalış-masında Biyoloji, Psikoloji ve Psikiyatri temelinde bir ahlak kurmayı denemiştir. Daha doğru bir ifadeyle ahlakı, bilime indirgemiş görünen Doktor Edhem, yeni ahlakçılarda da takip edilebileceği gibi geleneksel ahlaka hiçbir atıfta bulunmadığı gibi toplumsal ve siyasal anlamda ahlaki iyileşmenin Batılı değerlere yönelmeye bağlı olduğunu düşünmüştür. Onun, yeri geldiğinde birtakım millî değerlere içe dönük atıflar yapması çok cılız ve yüzeysel olup oldukça iğreti görünmektedir. Edhem’in çalışmasında atasözlerine karşı aldığı olumsuz tavırlar tam da geleneksel olanla modern olanın ayırdını tespit bakı-mından önemlidir. Edhem’in bu husustaki tavrı apaçık bir modernist tavidir. Onun zaman zaman millî duyguları coşturucu, edebî ve retorik karakterli ifadelerle yer vermesi de oldukça modern argümanların uzantısı olan ulusçuluk dünya görüşü çerçevesinde bir anlam ifade eder. Özellikle onun “millî irade” özelinde dile getirmiş olduğu düşünceler hem genç Cumhuriyet’i destekleyici hem de millet olma bilincini teşvik edici nite-liktedir.

Yine bu eserin Jules Payot’nun aynı isimli kitabının bir ter-cümesi mi yoksa telif bir çalışma mı olduğuna dair de bir tar-tışma olduğunu ifade edelim; ancak Doktor Edhem çalışması-nın ön sözünde yararlandığı eserleri ve yazarları zikretmiş ve bunları salt tercüme etmenin ötesinde kendi düşünceleriyle harmanlayıp yeni bir düşünce ortaya koymayı denediğini açıkça

ifade etmiş hatta Payot'nun eserini yetersiz bularak kendisinin bu yetersizliği gidereceğini iddia etmiştir. Onun bu iddiasında büyük oranda başarılı olduğunu söylemek de mümkündür. Yaptığı kültürel alıntılara rağmen, Doktor Edhem, Batılı zengin kaynaklardan yararlanarak onların bilimsel formasyonları doğrultusunda kendi metnini yaratmayı ve kendi görüşlerini aktarmayı denemiştir.

Doktor Edhem'in bu eserinin dikkat çeken diğer bir yönü ise Batılılaşmanın bir uzantısı olarak görebileceğimiz Cumhuriyet Dönemi'nin bütün karakteristiğini, Cumhuriyet'in kuruluş sancılarını taşıyor olmasıdır. O, vatan, ulus, ideal/ülkü, Türklük, vatan sevgisi derken esasen kendini var etmeye çalışan devletin varoluş mücadelesine katkı sağladığı gibi bir yandan da dönemin sorunlarıyla ilgilenen toplumcu bir düşünür olduğunu söylememize olanak tanır.

Doktor Edhem'in Terbiye-i İrade isimli bu eserinin ilk baskısı 1909 yılında yapılmış olup bizim yayına hazırladığımız baskısı Cumhuriyet'in ilanından sonra 1926 yılında yayımlanan ikinci baskısıdır. Özellikle bu iki baskı arasında bazı dikkat çekici farklılıklar söz konusudur. Örneğin ilk baskıdaki "Osmanlı" ifadesi ikinci baskıda yerini "Türk"e bırakmış; dilde sadeleşmenin bir yansıması olarak metin; kelime, edat ve bağlaçlar bakımından sadeleştirilmiş, Farsça ve Arapça tamlamalar, Türkçe tamlama yapısına uyarlanmıştır. İkinci baskıda Mustafa Kemal Atatürk'ten bazı sözler eklenmiş ve Mustafa Kemal'e ara ara atıflar yapılmıştır. İlk baskıda gençlere hitaben "vatanını sev" şeklinde geçen öbek, ikinci baskıda "Mustafa Kemal'in kurtardığı vatani sev" şekline dönüşmüştür. Bu bağlamda Türkçülük hareketi, Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlamadığı gibi neredeyse bir asır öncesine kadar götürülebilir. Bu anlamda Edhem'in eserin ilk baskısında Osmanlı'ya vurgu yapıp ikinci baskıda Türk'e vurgu yapması, Edhem'in değişen paradigmaya göre formal bir uyarlama yaptığını ve çağın ruhu olan ulus devlet anlayışını Cumhuriyet'le birlikte daha rahat bir şekilde ifade edebildiğini göstermektedir.

Yazarın; Jules Payot, L'éducation de la volonté, Théodule Ribot, Les maladies de la volonté, Paul Dubois, L'éducation de soi-même, Paul Émile Lévy, L'éducation rationnelle de la volonté: son emploi thérapeutique, Frédéric Paul-han, La volonté,

Antonin Eymieu, *Le gouvernement de soi-même: essai de psychologie pratique* gibi kaynaklardan verdiği alıntıların kaynak dilden doğru ve sağlıklı bir şekilde aktaramamasının bir sonucu olarak eserinde çeşitli anlam sorunlarının bulunduğu da ifade etmek gerekir. Doktor Edhem'in metni, alıntı yaptığı metnin ruhunu yansıtmayı başaramadığı gibi bu alıntıları kendi metnine adapte etme noktasında da sorunlu görünüyor.

Eserin 1926 yılında tab edilmiş metnini birebir Latin harflerine aktardığımız elinizdeki çalışmada mürettip hatası olarak değerlendirilebilecek yazım kusurlarını tamir maksadı dışında metne müdahalede bulunmadık. Zaman zaman eser ve kişi adlarındaki eksiklikleri tamamlama veya metni daha anlaşılır kılma adına tarafımızca yapılan küçük ilaveleri köşeli parantez [] içerisinde gösterdik. Orijinal metinde alıntıları gösteren tırnak işaretlerinin açılmadığı veya kapanmadığı yerleri düzeltmek için eserin birinci baskısından yararlandık. Yine orijinal metinde en sonda yer alan "İçindekiler" kısmını başa aldık ve eserin iki baskısı için ayrı ayrı yazılan ön sözlerin de yerini değiştirdik. Arap harfli metinde telaffuzuna göre yazılmış yabancı özel isimleri, Latin harflerine aktarırken orijinal dillerine sadık kalarak yazdık. Edhem'in, alıntılarda, eser veya yazarlara yaptığı ilk atıfta orijinal metinde öyle olmasa bile tam künye vermeyi tercih ettik. Yine orijinal metinde yalnızca ismi veya soy ismi geçen düşünürlerin tam ismini vermeyi uygun gördük; fakat çok olmamakla birlikte geniş araştırmalarımıza rağmen aynı dönemde benzer soy ismi taşıyan birden çok kimse- nin bulunmasının bir sonucu olarak bazı isimlerin kimliğini netleştiremedik.

Şurası şâyân-ı hayrettir ki mevadd-ı sairenin kâffesinde muallim
ve taallüme muhtaç olduklarını teyakkun ederek az çok dikkatle
mütalaaya teşebbüs ederler yalnız hayat sanatıdır ki ne
öğrenebilirler ve ne de öğrenmek isterler.

Nicole

*Hanelerin damlarını değil efradın ruhlarını i'la etmekledir ki bir
hükûmete en büyük hizmeti ifâ edebilirsiniz. Fakirane melcelerde
ikamet eden ervah-ı âliye, vâsi' kâşânelerde muhtefî üserâ-vı zeliileye
müreccahtır.*

Epiktetos

Birinci Tab'ın Mukaddimesinden

Hayatta iktisab-ı muvaffakiyat için neye lüzum vardır? Servetin büyük bir ehemmiyeti yoktur. İktidar, akıl, iştihar elzem değildirler; hürriyet elzem değildir, hatta sıhhat bile lâzime-i yegâne değildir. Lâzime-i yegâne metin bir haslet, her nokta-i nazardan tenmiye edilmiş kuvvetli bir iradedir.

Sir John Lubbock

Filhakika ferden ve içtimaen ne olduğumuzu ve ne olmaklığımız lazım olduğunu bilmeye eşed ihtiyaç ile muhtacız. Bu ilimdir ki terbiye-i milliye ve şahsiyemizin ilk hatvesidir. Fakat hayır, hüsün ve hakikate kesb-i vukuf etmek ne müşküldür ve ne de uzun tetkik ve taallüme muhtaçtır. Hemen de umumiyetle en basit bir müfekkire bile hayır ile şerri, hüsün ile kubhü, hak ile bâtılı tefrikte hiçbir galata düşar olmaz. Yalnız hayır ile bi'l-fiil ittisaf, manen ve maddeten hüsünü mütemadiyen takip, bâtıldan ebeden tebâüddür ki müşküldür. Tenkidat-ı ruhiyede bi-mühâbâ kalem savuranlar bile acaba bi'n-nefs kabâyih-i zâtiyelerini tahlil ve tashihe kâdir oluyorlar mı? Biliyor muyuz ki bir intisal-i baîd ve mütecezzirden bi't-tevârüd vasat ve muhitte bulunduğu ağdiye-i bâtil ve emsile-i seyyie ile kesb-i tenemmüv eden rezâil-i maneviyemizin tard ve tehzihi ne gibi müşkülata maruzdur? Düşünüyor mu ki ihtirasat ve hevesat elinde zebun ve mahkûm kalan zavallı beşer bu esaretten tahallus için ne gibi vesaite müracaat etmeye muhtaçtır? Hâlbuki hissiyat-ı rediye elinde bir bâziçe olmak zilletinden kurtulmak vesaitini ve lüzumuna kani olduğumuz bir haslet-i ahlakiye ve bir meleke-i aklıyeyi iktisap ve takviye eylemek usulünüdür ki taallüme muhtacız. Hususiyle şunu da ikrar etmeye mecburuz ki necabet-i ahlakiyede Garp'tan geri olduğumuzu iddia etmek bir mahviyet-i bâtıldan başka bir şey olmayıp lüzum-ı tehezzüp ve inslâhımız nekâyısı ahlakiyeden ziyade mesai-i medeniye cihetindedir. Tarik-i ahlakide mütemadiyen ileri gitmeye çalışmak umum insaniyete şâmil bir vazife olduğu kâbil-i inkâr değildir. Fakat ferden ve içtimaen hüsrân ve tedennimizin âmil-i yegânesi sa'y ü faaliyet cihetinde meftûr bulunduğumuz nekâyis olduğu cihetle bilhassa bu ikinci zümre-i nekâyısı izaleye çalışmaya mecburuz. İster sa'y, ister ahlak cihetinde olsun inslâh ve terakki bir usul-i ilmî üzerine istinad eder

ki bu da taallüm ve tefahhusa muhtaçtır. Bu taallüm olmazsa melekât ve hasâil-i mevcudeyi tebdil ve tehzip etmek imkânsız değilse bile büyük müşkülâta maruzdur.

Nekâyıs ve rezail-i beşeriye denilebilir ki hemen de yalnız bir tek menbadan mütevariddir. Tarik-i terakki ve tekemmülü vâzihen müşâhede ettiğimiz hâlde bu tarik üzerinde hatve-endâz olmaya adem-i iktidarımız, ahlak-ı mevcudemizin ıslahı lüzumunu tasdik ettiğimiz hâlde temayülât-ı tehzibiyemizin mazhar-ı faaliyet olmaması hep aynı nakisa-i ruhiyenin netice-i tabiiyesidir. Sa'y ve faaliyetimizi bir gaye-i müfideye tevcih ile kuvva-yı mevcudemizden kemaliyle istifade etmekliğimizi men eden bu nakisa-i ruhiye de 'za'af-ı irade'mizden başka bir şey değildir. Tekemmülât-ı akliye ve muvaffakiyat-ı hayatiyenin kâffesi melekât-ı ruhiye ve fiiliyemizin hiçbir zıyâ'a dıñar olmaksızın mütemadi cehtlerle daima aynı hedef-i mesaiye müteveccih olmasına ve binaenaleyh hasail-i maneviye ve tezahûrat-ı fiiliyemizin bir 'irade-i metîne' taht-ı âmiriye-tinde bulunmasına mütevakkıftır.

Kabayih ve rezailimizin şahsımıza münhasır kalmayıp hemcinslerimize de müştemil bulunduğunu bilmek medar-ı tesellimiz olmak lazım gelirse şunu da söyleyelim ki "zaaf-ı irade" yalnız bizde değil umum insaniyette mevcuttur. Filhakika bizde daha amik, daha müteşa'ib daha sa'bû'l-izale ve hususiyle cidal-i hayatta mâlikiyeti elzem olan teşebbüs, cesaret, ikdam, faaliyet gibi melekât- ruhiye vadisinde daha ziyade hükümrân olduğu cihetle bitabi Garp'tan pek fazla nikbet ve mahrumiyetlerimize badi olmaktadır. Fakat bu bir afettir ki bütün kâinatı zebun-ı kahrı ediyor. Garp bir taraftan uğraşıp durduğu hâlde biz dahi zaaf-ı iradenin bize mahsus olan tecelliyatını def ve izaleye teşebbüs etmeyecek olursak kâşâne-i terakki ve tekâmülde ahz-i mevki liyakatten pek uzak kalmış oluruz. Hususa ki mesadet-i hakikiyemiz de yalnız bu sayede kabil-i istihsaldır. Sa'd-ı samimiyyi tesadüfat-ı hayatiyede arayanlar her dakika bir cilde-i diğerle tezahür eden belâyâ-yı azime-i hayat elinde ilelebet mahkûm kalırlar çünkü bu tesadüfatı tesvik ve idarede beşerin kudreti mefkuddur. Fakat bunların mükevven-i saadet olamayacağını, saadetin umk-ı fevaidimizde mevcut olup hissiyatımızı bir gaye-i mualla-yı hayır ve hakikate tevcih ile kâbil-i iktisab ve arzularımız ile efâlimiz arasında mutabakat-ı tamme mevcut olmasına vabeste olduğunu bilirsek, hissiyat ile efâli mütecanis ve mütenasip bir surette idare için lazım-ı gayr-ı

müfarık olan bir irade-i metineye mâlik olabilirsek hem sa'd-ı zatımızı temin etmiş ve hem de muhitimizde yaşayanları ailemizi ve vatanımızı insaniyeti daima hayır ve hakikate tevcih ile mütemadiyen semeredar eylediğimiz a'mâl ve mesaimiz sayesinde müte-neim ve müstefid kılmış oluruz.

Hülasa herhangi nokta-i nazardan tetkik edersek edelim ister tehzib-i ahlak, ister taharri-i mes'adet, ister sa'y, teşebbüs-i faaliyet gibi mareke-i hayatta temin-i galebe edecek hasâil ve isterse muhafaza ve iktisâb-ı âfiyet cihetinden olsun müfekkiremizin tayin ve irâe ettiği tarikte hareket kuvvetini bahşeden ve efdal-i melekât-i rûhiye olan irâde-i metîne'ye mâlikiyetimiz lüzumu tebeyyün eder. Yalnız bu sayededir ki ferden ve içtimaen bütün ihtiyâcât-ı maddiye ve maneviyemizi bihakkın temine kadir oluruz. Hâlbuki irade birtakım kavânîn-i rûhâniyeye tebaiyet eder ve bu kavânîn sayesinde esbâb-ı za'af ve teşettütü izah edilebilip tenmiye ve takviyesi ne gibi vesâite mütevakıf olduğu öğrenilir. İşte "ilmü'l-ulûm" ıtlâkına sezâ olan "terbiye-i irâde"yi öğretmeye teşebbüs ediyoruz. Bu ilimdir ki hayat-ı umumiyemizde emin ve metin bir rehber olmakla beraber ne taallüm ve ne tatbiki büyük müşkülata maruz olmayıp cidden azm ile arzu eden her ferde ebvâb-ı terakki ve tekemmülü feth etmek imtiyâzını hâiz bir vâsita-i mes'ûdedir.

Garbda asırlardan beri müfekkireleri istila eden itikadat-ı bâtila ve safsatât-ı felsefiye icabı olsa gerektir ki terbiye-i irade mesaisi medeniyet-i sâl-dîdelerine nispeten pek yeni olup hemen de Payot'nun takriben on beş sene evvel neşr olunan kitab-ı nefsi ile bed' eder. Payot'yu takiben me hazarımızda gösterdiğimiz vechile birçok ulemâ-yı ilm-i rûh aynı zeminde yeni usuller tedvînine çalışmışlar ise de hiçbirisi Payot'nun vaz ettiği mülâhaza-i muammika kanunundan istîğna ettirebilecek bir usul göstermeye muvaffak olamamış ve hekim-i şehîrin eser-i dâhiyânesi yanında usul-i terbiye-i irade mebhasinde bir kısm-ı hususiye tamik etmekten başka bir neticeye mazhar olamamıştır. Filhakika terbiye-i iradenin bütün ruhu "mülâhaza-i muammika" esası üzerine müstenid olduğu kitabımızın mütalaasından anlaşılacaktır. Böyle olmakla beraber Payot'nun gerek zaman-ı neşri ve gerek kıymet-i ilmiyesi itibariyle birinciliği ihraz eden eserini aynen tercüme etmeyi münasip görmedik. Neşriyat-ı müteahhirede birçok mühim noktalar vardır ki terbiye-i irade emr-i azîminde bunları ihmal etmeye katıyyen razı olmadığımız gibi Payot'nun kitabı bilhassa Darulfünûn tullâb-ı

irfânına “sa’y-i hakikî”yi öğretmek üzere yazılmış olduğu cihetle bizim maksudumuz olan usul-i müteammimi temin etmeye kâdir değildir. Hususiyle ki ‘Bir gül istesek bize gülistan’ veren gencine-i irfan-ı Garb’dan iktisabatımızda yalnız bir zehradan nevâle-çîn olacak kadar kanaat-i beyhude göstermeyi sâil-i ilm ü irfan olan şark için bir zıyâ’-ı hakikî gibi telakkî eyledik. Hülâsa bu zemin-i ilmide gülistan-ı Garb’ı heyet-i mecmuasıyla nakl etmeyi istediğimiz cihetle Paulhan’ın *İrade* kitabında beyan ettiği arzuyu takiben terbiye-i irade hakkında mevcut olan muhtelif usulleri mezc ederek bir usûl-i yegâne ihdâsı cihetine hasr-ı mesai eyledik. İstedik ki mesai-i şahsiyemiz bir kopyacılıktan ibaret olmak akâmetine maruz kalmayarak birçok senelerden beri müştagil bulunduğumuz bu şube-i ilmiyede mütalaat ve mülahazat-ı zatiyemiz düçar-ı zıyâ’ olmasın. İstedik ki eserimiz bütün âlem-i ilm ü irfanda terbiye-i iradenin hâl-i hâzırını gösterecek bir vakfe-i icmâl olsun. Ve yine istedik ki bu mebhâs üzerine tamik-i efkâr ederek zübde-i mülahazalarını eserlerine ihdâ eden müeallifin-i hikemiyenin şayan-ı ihmal olmayan efkâr-ı âliyelerini hep birden bir demet şeklinde cem ve telfik etmek kâbil olsun. Bu sebeptendir ki tercümeden sarf-ı nazar ederek bizzat telife ve bu telifte gaye-i ameliyeyi hiçbir dakika nazardan uzak tutmayarak müelliflerden müsrifane iktibâsa tevessül eylediğimiz gibi her müellifin menkûlâtını dahi müvesvisâne kaydederek bir zade-i sa’y hususu olan mahsulat-ı fikriyeyi vâlidlerine atf ile hukuk-ı fikriyelerini muhafazaya dikkat eyledik.

İşte eserimizde başta başa mütemadiyen bu endişe-i ilmiyeyi samimane takip eyledik. Fakat bundan da daha mühim bir gayeye hizmet eyledik ki o da Türklere müfid bir eser-i amelî telif ederek ferden terakki ve tekâmüllerini temin için önlerinde metanet-i irade üzerine müstenid bir şehrah-ı bînihâye açmak arzusudur.

Ve bilhassa şebabet-i mütefekkiye-i hâzırayadır ki tevcih-i hitab ediyoruz. Terakki-i esnanın hasail ve itiyadat-ı mevcudeyi tadil ve tehzibe bir mâni’a-i kaviyye teşkil edeceğini farz edemezsek de şübbânın teşne ve zinde dimağlarının terbiye-i irade mesaisi için en münbit ve mahsuldar bir zemin olduğu da kâbil-i inkâr değildir. Bu mezârî’-i hayat-dara vaz olunan her bir nüve-i fazl ü irfân zamanla, cehd ü say ile etrafında bulacağı anasır-ı ruhiyeyi cezb ü cem ile mütemadiyen taazzuv ve tenemmüv ederek bir şecer-i refîmekârim hâline gelebilir. İstikbâl-i vatanın yegâne ümidi olan gençlerde hakikaten tenmiye-i iradeye hizmet etmeye ulu’l-azm,

sâhibü'l-irâde, cesûr ve fa'âl, cidâl-i hayattan bî-pervâ, müteharri ve müteşebbis bir mecmua-i efrâd-ı metîne yetiştirmeye muvaffak olursak mesai-i zatiyemizin zaten nefsen bahşeylemiş olduğu mükâfât-ı samimiyeyi bu sayede bâliğan-mâ-belağ tezyid etmiş oluruz.

Teşrinievvel 1327

İkinci Tab'ın Mukaddimesi

Nüsa-ı mevcudesi pek süratle biten kitabımızın birinci tab'ından bu güne kadar geçen on dört senenin bilhassa ikinci nısfında Osmanlılığı Türklüğe kalb eden inkılab-ı azim-i hâzır, bir zamanlar mana-yı hakikisini kaybederek istimal ve telaffuzu bile unutulmuş olan irade lûgatini şahsi ve umumi meşâgil-i zihniyenin en bâlâsına çıkarmış, bir fevka'l-beşerin fevka'l-beşer icraatı ve bilhassa Tüklüğün takip etmekte olduğu tarik-i tekemmül ve temeddünü bir güneş parlaklığı gösteren rehberliği sayesinde irade Türklüğün ve bilhassa gençlerimizin tıraz-ı hakikisi hâlini alarak daha ibtidadan tasavvur ve ümit ettiğimiz gibi azm kelime-i nâkisa ve kâzibesi kuvvet ve istimalini kaybettikçe irade mana-yı hakikisini istirdad etmeye muvaffak olmuştur. Bu ikinci tab'ımızın müstahzar ve münbit bir mezraaya ekilen bir tohum-ı feydzâr gibi birinciden ziyade fevaid-i ameliye temin eyleyerek Türklüğü heyet-i umumiyesi ile birlikte tarik-i tekemmül ve iradede mütemadiyen ileri isal etmekte olan seyl-i terakkide bir hisse-i naçizi olacağına ümidimiz, bu ümit ve hatta bu itminan ile daha şimdiden hissetmekte olduğumuz sa'd u iftiharımız pek samimidir.

Doktor Edhem
Şişli: Şubat 1926

﴿ BİRİNCİ KİTAP ﴾

MA'LÛMÂT-I UMÛMİYYE

BİRİNCİ KISIM

Mütâlâ'ât-ı İbtidâiye

BİRİNCİ BAB

İrade Nedir?

İlim bir menba-i iktisattır. Elektirik ilmi ile zamani, yazı ile kelimat ve harekâtı, kavânîn-i içtimâiye ile nakdi, kavânîn-i sıhhiye ile âfiyeti, kavânîn-i akliye ile faaliyet-i dimağiyeyi israftan vikâye ederiz. Kavânîn-i rûhiye ilmîne gelince: Bu sayede iktisâb ettiğimiz menâfii kim anlatabilir.

[Charles] Kingsley

Müellifin-i hâzıradan Maudsley ile Lewes¹ “iradeyi efkâr sebebiyle husûle gelen tenebbühât” veyahut “hissiyat ve efkârın fi'l-i mün'akis-i harekî ve hissîsi” diye tarif ettikleri gibi Dubois² dahi diyor ki “İrade bir hâssa değildir. Tesadüfî bir teressüm-i akli ile başlayıp binlerce tereddütlerden uzun bir münakaşadan sonra fiile müncer olan münhanî-i medidede irade bir nokta-i riyaziyedir ki fikrin fiile inkılabını gösterir.” Bunlar gibi daha birçok kısa ve kısmen nâkıs tarifattan sarf-ı nazar edip iradenin ne olduğunu bir iki satırla tavzih değil, bütün tafsilatı ile tasrih etmekliğimiz lazımdır ki irade hakkında sahil bir fikir edinmek kâbil olsun³.

Fizyolojiden biliriz ki bir fi'l-i adalî husule gelmek için dâhilî veya hâricî bir tenebbühün a'sâb-ı hissiye vasıtasıyla dimağ, nuhâ'-ı şevkî veyahut akd-i asabiyye (alelumum merakiz-i asabiye) intikaline ve badehu a'sâb-ı harekiyye vasıtasıyla adalât veyahut a'zâ-yı dâhiliyye in'ikâsına ihtiyaç vardır. Her bir tenebbühün bu suretle fiile müncer olması az çok vâsi' bir

¹ [Théodule] Ribot: *Maladies de la Volonté*

² [Paul Charles] Dubois: *Education de soi-même*

³ İradeyi muhtelif nazariyat-ı felsefiye üstatları gayet muhtelif nokta-i nazarlardan tarif etmişlerdir. Meselâ iradeyi bir kuvvet-i esasiye manasına alarak o suretle bina-yı nazariyat eyleyen felasife pek çoktur (Kant, Schopenhauer). Fakat bize iradenin psikolojide müstamel olan ve ef'âl ve harekâtımıza hâkim bir hâssa-i rûhiye olduğunu gösteren manası lazım olduğu cihetle iradenin sair manalarından sarf-ı nazar ile yalnız bu cihetini nazar-ı itibara alacağız. Psikoloji-i hâzir iradeyi daima bu manada istimal etmektedir.

kavs dâiresinde icra olunup bir nihâyet-i hissiyeden diğer niha-yet-i harekiyeye intikal ederek evvela hissî iken badehu harekî olan bu seyyaleye de henüz hakikat ve hikmetine tamamen vâkıf olmamakla beraber “seyyâle-i asabiye” ismini veriyoruz. Bu cereyanın ortasında filhakika merakiz-i asabiye mevcuttur ve gine fizyolojiden malumumuzdur ki idrak, fikir merakiz-i asabiyede tekevvün eder. Fakat her bir cereyan-ı hissî-i harekî idrak ve fikir ile müterafık olamaz. Bu bâbda en basit misal olmak üzere *mün’akiseleri* zikredebiliriz.

Bizzat kendi üzerinizde şu küçük tecrübeyi icra ederseniz ef’âl-i mün’akisenin ne demek olduğunu suhûletle anlayabilir-siniz. Bir iskemle üzerine oturunuz, sol bacağınızı sağ diziniz üzerine vaz’ ediniz, sol bacağınızı gayet gevşek tutunuz. Kuvvetli bir değnek, bir demir kaşık veyahut bir çizgi tahtası ile sol dizinizin hemen aşağısında bulunan kısmı üzerine birkaç defa vurunuz. Birkaç mütereddid darbeden sonra tam nokta-i lâzime üzerine tabâbetin veter-i razafî tesmiye ettiği mevkiye vurduğunuz gibi sol bacağınızın gayr-i ihtiyari bir surette hareket ettiğini göreceksiniz. İşte *fi’l-i mün’akis-i razafî* tesmiye edilen bu hadise bakınız ne suretle tekevvün ediyor:

Veter üzerine vurduğunuz darbe bu mevkide bulunan ni-hayat-ı asabiye mekaniki bir surette tenbih eder, bir ihtizaz-ı asabî husule getirir. Sür’atı mesâha edilmek bile kâbil olan bu mevce-i asabiye a’sâb-ı mahsûsa vasıtasıyla nuhâ’-ı şevkiye intikal eder; nuhâ’-ı şevkiyi teşkîl eden bazı hücerât-ı asabiye bu tenebbüh-i mütevaride karşı hususi bir cevap i’tâ ederler. Asabî bir mevceyi diğer asabî bir tarîk vâsıtasıyla bacağın adalâtına gönderirler. Adalât takallus ederek gördüğümüz hu-susi hareketi tekvin eder. Bacak ihtiyârımızın hâricinde olarak hakeret eder. Evvelce hissî bir tenebbüh olan darbemiz bu vechle harekî bir cevaba müncer olur.

Kezalik bir amip muhitinde rast geldiği bir madde-i gıdai-yeye karşı derhâl bir istitale göndererek o madde-i gıdaiyeyi ahz ile kendi bedenine idhâl eder. Bir küreyve-i beyzâ kanda tesadüf ettiği mikrop üzerine bir amip gibi hücum ederek is-titâlâtı ile mikrobu bedeni derununda hapse muvaffak olur. Amiplerin küreyvat-ı beyzanın harekâtı birer fi’l-i mün’akisten başka bir şey değildir. Hiçbir aklî teressüm ile terafuk etmez. Razafî fi’l-i mün’akis dahi böyledir. Filhakika biz bacağımızın

hareketini görür ve adalî his sayesinde ne tarafa doğru ne şiddetle ve ne miktarda hakeret ettiğini anlarız. Fakat veter-i razafî üzerine vurduğumuz darbenin tenebbühü nuhâ'ı şevkî merkezlerine gittiği zaman hiçbir fikir hiçbir teressüm-i aklî husule getirmemiştir. Ve böyle olduğu içindir ki fi'l-i mün'akis bizim idrak ve ihtiyarımız hâricinde olarak daima aynı yeknesakî ile tekerrür ve tekevvün eder. Kezalik nevzadların hareketine bakınız. Soğuktan derhâl müteessir olarak ellerini bacaklarını oynatırlar. Rahimden çıktıkları dakikada bile dudakları arasına koyduğunuz parmağı emmeye başlarlar. Filhakika şu küçük dimağlar içinde ne geçtiğini biz bilmiyoruz ve onlar da anlatmıyorlar, mamafih nevzatlarda aklî idrakin mevcut olmadığı ve bilahire yavaş yavaş uyandığı müsbetttir. Pérez'nin dediği gibi çocuklar bir *şevkî mahlûktan* başka bir şey değildir. Hareketleri hep birer fi'l-i mün'akistir. Haricî ternebbühâta karşı gelişigüzel, bilâ-idrâk hareket ederler.

İşte harekâtın en basiti fi'l-i mün'akislerdir. Fakat insani fiiller hiçbir zaman bu derece basit kalmayıp her bir tenebbüh derhâl o tenebbühe mukabil olan harekete müncer olmaz. Hususiyle ki haricî ve dâhilî tenebbühât ve bunların neticesi olarak husule gelen hareketler o kadar müteaddit ve muhtelit olur ki bunların içinde basit bir fi'l-i mün'akis bulmak fevkalade müşküldür. Çünkü tenebbühât merakiz-i asabiyye uğradıkları zaman idrak olunurlar. Aklî bir hadise bir fikir tevliid ederler. Beni iğzap edecek bir lakırdı hâricî bir tenebbühtür ki a'sâb-ı sem'iyye vasıtasıyla dimağımdaki hücerata intikal edince derhâl bana gazap fikrini i'tâ eder. Demek oluyor ki en basiti bir fi'l-i mün'akis olup hissî-i harekî olan asabî cereyan bu suretle *fikrî-i harekî*⁴ bir cereyana münkalip olmuş olur. Binaenaleyh artık tenebbühât, harekete müncer olmak için işbu aklı hadisenin emrine tebaiyet etmeye mecbur olacak; aklî hadise bazen *fâil* olup hareketi emredecek, bazen de *mâni'* olup icrâsını men' edecek; tenebbühâtın neticesi olan harekî ef'âl bu tenebbühât-tan ziyade dimağî hadisâtın, efkârın tesirine mutavaata mecbur olacaktır.

Efkâr ile ef'âlin bu nokta-i nazardan münasebetlerini mütalaa edersek efkârın ef'âle inkılaba meyilleri şedîd, mutedil, zayıf

veya tamamen mün'adim olduğuna nazaran üç kısım bulacağız (Ribot).

1. “Birinci cümleyi fevkalade şedid aklî hâdisе teşkil eder. Bunların nümunesini *fıkr-i sâbit*⁵lerde buluruz. Efâl-i mün'akiseye müşâbih bir sürat ve katiyet ile derhâl fiile münkalip olurlar (Ribot). Kezâlik alelumum şedid ihtirasat dahi bu cümledendir. Bu hâlde fikrin hissiyâtımıza, meyillerimize, inhimâkâtımıza tavefuku o kadar büyük ve bu hissiyat ve inhimâkâta mukabil gelecek mütezaд hissiyat o kadar küçüktür ki fikrin fiile inkılabını hiçbir şey men' edemez. Tütün içmeye alışanların müstebid ibtilaları, sevda denilen ihtirasa düşer olanların aklî muhâkemededen muarrâ hareketleri veyahut önlerinde hiçbir mâni'a mevcut olmayan müstebid hükümdarların efâl ve evâmiri gibi.

2. Fikrin fiile meyl-i inkılabı mutedil olan aklî hâdisedir ki – yevmî efâlimizin büyük bir kısmını bu cümleye idhâl edebiliriz – uyku vakti geldi, yatağa çekilip uyumak arzusu müfekki-remi işgal ediyor. Bu fikir, bu ihtiyaç derhâl fiile münkalip olmaya meyyâldir. Fakat misafirlikte bulunmak, daha görülecek işlerim olmak gibi bir mâni'a mevcut ise muhtelif aklî muhakemelerime müracaat eder, uykuya yatıp yatmamak hakkında ba'de'l-münâkaşa karar veririm. Bu karar bir dereceye kadar benim aklî hâkimiyetime merbût, benim irademe tebaiyete mecburdur. Uyuyup uyumamak hususunda serbestim.

3. Bazen de fikrin fiile meyl-i inkılabı nâkıs veya ma'dûm olur. Bir emr-i hayrda bulunmak, sokakta tesadüf ettiğim bir sâ'ile sadaka vermek gibi. Sâ'ili gördüğüm gibi bu manzara bana sadaka fikrini i'tâ eder. Fakat beşerin ekseriyetinde bu fikir o kadar sathî, o kadar basittir ki dilenciye görmekle husule gelen fikir yalnız bir aklî hâdiseden ibaret kalarak fiile münkalip olmaz. Yalnız fikir hâlinde kalarak muvafık hissiyat ile terafuk etmeyen rûhî hâlât, şecâati takdir eden cebînin, cömertliği arzu eden bahîlin, sirkati takbih eden mürteşînin efkâr ve akvâli hep bu zümreye dâhildir.

Hülasa demek oluyor ki efkârın efâle inkılab etmesi ya fevkalade şedid ve süratli olur; arzularımıza zevklerimize o derece tevafuk eder ki icrasına hiçbir şey hâil olamaz. Fena

olduğunu bildiğimiz bir ihtirasın önünden fıramız kâbil olmaz. Aklî muhakememiz efâlimize katiyyen hükmetmeyerek fenalıktan tevakkiye, hayra temayüle gayr-i muktedir kalır ve ihtirasatımız elinde bir esir gibi hareket ederiz (Birinci cümle). Veyahut efkârımız o kadar sathî bizdeki hissiyat mevcut rûhî hâlât ile o derece gayr-ı muvafıktır ki dimağımızda yerleşecek bir yer bulamamış gibi yabancı kalarak hiçbir fiile münkalib olamaz (Üçüncü cümle). İşte bu iki cümlede dahi fikirlerimizin fiile tahavvülüne mâni' veyahut fiile tahavvülünü istediğimiz efkârımızın hakikaten fiil hâline gelebilmesine kadir olamıyoruz.

Her iki suretle dahi fikrimizde hâkimiyet kalmıyor, aklî müvâzenemiz efâlimize hükmedemiyor, akıl ve hikmet daire-sinde hareket edemiyoruz. İşte fikrimizin fiile meyl-i inkılabını men' veyâhûd adem-i meylini def edememek bizde iradenin noksan veya fikdânını gösterir. Demek oluyor ki irade, efkâr ve hissiyatımız ile efâlimiz arasına bir aklî muhakeme ithal etmek suretiyle nefsimize hâkim olarak hareket edebilecek kudreti bahşeden rûhî hâssadır. İstiyorum ki tütün ibtilasından kurtulayım. Bu fikir dimağımızda tahassül eden bir iradedir, ibtiladan kurtulmak hakkındaki muvafık veya münâfî hissiyatımızın derecesine göre irademiz dahi kavî veya zayıf olur. Tütün bir ibtila, bir ihtiyaç, bir ihtirastır. Bu ihtirasa galebe edecek hissiyatı kâfi derecede takviye edersek bu muzır ihtiras ile tütünden kurtulmak hakkındaki muavin hissiyatımızın bir muhassalası olan irademiz dahi kâfi derecede kuvvetli olur ve ibtiladan tahallus etmek hususundaki fikrimizi fiile taklîb eder.

“İrade etmek, mûlahaza -ki dikkatin bir şeklidir- sayesinde bizde icra-yı hükm eden muhtelif muhâsim anâsırı tamamıyla idrak etmek, bu anâsırı soğukkanla, amîkan bî- taraf bir seyirci gibi muhakeme etmek ve böylece *şuurumuzu*⁶ kararımızı ahze hâdim münasip şerait tahtında bulundurmak ba'dehû bî'l-muhâkeme i'tâ olunan bu karar üzerine dikkatimizi toplayarak müfekkiremizde tamamen yer tutacak ve fiil şeklinde tezahür edebilecek surette mezkûr kararı takviye etmek demektir.” (Émile Lévy)⁷

6

Conscience

7

Émile Lévy – Education rationelle de la volonté

Veyahut iradenin tahassülü için lazım gelen şeraiti nazar-ı dikkate alarak diyebiliriz ki vukuu itibariyle hakikaten mevcut olan yalnız *irtiyâd*⁸ yani bir fiile müncer olan intihabdır. İrtiyad, tahakkuk edebilmek için bazı şerait elzemdir. Mâni'a veya fâ'ile kuvvetlerinin fıkdanı, faaliyet-i tav'iye⁹ meyil veya arzusunun ifratı sâbit bir fikrin mevcut bulunması irtiyadın tekevvününü bir saniye, bir saat bir gün yahut muhtelif bir hayat müddeti imtidâdınca men' ederler. Bu mevânî'in mevcut olmamasından ibaret olan şeraatin -ki irtiyad için lazım ve kâfidir- mecmûuna irade tabir olunur. (Ribot)¹⁰

Émile Lévy ve Ribot'nun bu ifadeleri iradeyi cihet cihet tavzih ederlerse de hakiki bir tarif makamına kabul edilemezler. Bunun içindir ki yukarıda tafsil ettiğimiz mütalaatı nazar-ı dikkate alarak iradeyi ber-vech-i ati tarif etmeyi münasip görüyoruz.

Bi'l-muhâkeme intihâb olunan bir fikre fiile münkalıp olabilecek derecede kuvvet veren rûhî hâssadır.

Bu tarifte bir noksanımız var ki o da iradeye rûhî bir hâssa demekliğimizdir. Hakikatte irade dimağın hüceratına mahsus bir hâssa itibar olunamaz. Dimağî bir hâssa olmak üzere *hafızayı* gösterebiliriz. Her bir fiil ve his dimağın hücerat-ı mahsusasında bir eser terk eder. Bu eser bazen pek zayıf olur ve fakat tamamen zail olmaz. Her tenebbühe mukabil olmak üzere bir asabî hücrede maddî bir tebeddül tekevvün eder. O tenebbüh ile o maddî tebeddül birbiriyle mütenasıptır. Tenebbüh ne vakit tekerrür ederse tebeddül-i maddiye düçar olan hücre dahi derhâl mütehassis olacak ve binaenaleyh aynı tenebbühata daima aynı ahvâlî husule getirecektir ki bu da hâfızayı teşkil eder. Fakat irade böyle değildir, dimağımızdaki efkârdan birinin galebe ederek diğerlerine rağmen fiil mevkiine vâsıl olmasıdır. Bu fikrin galebesi rûhî bir hâssaya tabi olmayıp muhtelif hissiyat ve tenebbühata tabidir. Bir fikir ve arzuya muvafık olan hissiyat ile münafî olanlar iki muharip ordu gibidir, hangisi galebe ederse fikri o sevk eder. Binaenaleyh irade *muhtelif hissiyat arasında bir muhassaladan* ibaret olduğu hâlde biz mahzâ ifadeyi

⁸ Volition yani irade etmek fiili, bu hâssanın bir neticeye iktiran etmesi keyfiyeti.

⁹ Activité automatique

¹⁰ Ribot'nun kitab-ı mezkûrundan, sayfa 151.

teshil için iradeyi bir hâssa diye tarif eyledik. Nasıl ki riyaziyun nokta-i hendesiye'nin vücudu gayr-ı mümkün olduğunu bildikleri hâlde dahi bütün riyaziyeyi bu mevhum nokta üzerine istinad ettirmekte tereddüd etmiyorlar. Mafaih iradenin bir muhassala olduğunu daha şimdiden bilmekliğimiz elzemdir. Çünkü bütün iradî terbiye bu nokta üzerine istinad eder. İradeyi terbiye etmek iradeyi husule getiren efkâr, hissiyat ve tenebbühatı terbiye etmek demek olup terbiye-i irade usulü tamamen bu esas üzerine mübtenidir.

İradeyi iyice anlayabilmek için bir başka cihetten dahi mütalaa edebiliriz. Farz edelim ki bir şahsın iradesi mefkud olsun. Böyle bir şahsın ruhi tahlili bizim için mahsuldar bir tetkik zeminidir. *Fıkdhân-ı irâde*¹¹ denilen bu marazî hâlete mübtela olan hastalar icrasına mecbur oldukları fiili bi'l-muhâkeme tayin ederler. Bilirler ki filan mevkide şu suretle hareket etmeleri lazımdır. Ve bu vechile hareket etmeyi arzu ederler. Fakat arzularını mevki-i fiile koymaya iktidarları yoktur. Eski olduğu kadar da muvazzah olan Esquirol'un âtîdeki vakası bu mebhasteye iyi bir misaldir¹²:

“Malumat ve nâtıkası ile mütemeyyiz bir hâkim, keder neticesi olarak bir cinnet-i vâhide hamlesine düşer olur. Bir müddet sonra kuvve-i akliyesini tamamen istirdad eyler, fakat hata ettiğini bilmekle beraber artık âleme karışmayı, zarar-dâde olduğunu bilmekle beraber işlerine bakmayı istemiyor. Musahabesi mantıkî olduğu kadar da nüktelidir. Kendisine seyahatten işine bakmaktan bahsettiniz mi (Biliyorum ki bu suretle hareketim lazımdır, fakat yapamıyorum. Nesayihiniz çok güzeldir. Re'yinizi takip etmeyi isterim. Buna kâniim fakat öyle yapınız ki ahz-i karar ile kararımı icra edecek bir azm ile isteyebileyim.) diye cevap veriyor ve bir gün bana diyordu ki: Filhakika bir azmim varsa o da azm etmemek içindir. Çünkü bütün aklıma mâlikim. Ne yapmak lazım olduğunu biliyorum. Fakat hareketin icrası zamanı geldi mi kuvvetim beni terk ediyor.”

Diğer bir misal de Billod'un¹³ zikrettiği müşâhededir:

¹¹ Abolie

¹² Ribot'nun kitabından – Esquirol, 420.

¹³ Ribot'nun kitabından.

“Zeki ve fakat gayet hassas kâtib-i adl, idarehânesini sattıktan sonra melankoliye müptela olur ve artık her bir fiilinde iradenin fıkdanına gayet güzel bir nümune olacak vekâyî ibraz eder. Mesela bir varaka imza etmek lazım olur. Varakayı imza etmeye hazırlandığı zaman hiç beklemediğimiz bir mânia tahassül eder. İsmi yazdıktan sonra imzasının parafını¹⁴ vaz’ etmek adimü’l-imkân olur. Bu müşkülle karşı hasta beyhude yere cenkleşir. Lâ-ekal yüz defa kâğıdın üzerinde eline parafı yazmak için lazım gelen harekâtı icra ettirir ki bu da mânianın parmaklarında olmadığını gösterir. Yüz defa dahi serkeş iradesi parmaklarına kalemi kâğıt üzerinde yürütmek emrini i’tâ etmez. Hasta, kan terler. Sabırsızlıkla kalkıp ayağını yere vurur, tekrar oturup yeniden teşebbüs eder. Kalem yine kâğıt üzerinde hareket edemez. Burada kâbil-i inkâr mıdır ki hasta imzasını ikmal için şedit bir arzuya malik olup bu fiilin ehemmiyetini idrak ediyor. Kâbil-i inkâr mıdır ki parafı yazacak uzuv tamamen sâlimdir. Âlet kadar uzuv dahi sâlim görünüyor. Fakat uzuv alet üzerine tetabuk edemiyor. Zahirdir ki irade mefkuddur. Üç çeyrek devam ederek ümidimi kat etmiş olan bu mübarezedden sonra nihayet netice husule geldi. Gayet nâkıs olmakla beraber paraf vaz’ edildi. Fevkalade nazar-ı dikkatimi celp eden bu mübarezeyle şahit oldum. Ve tasdik ederim ki arzuya rağmen iradenin mefkud olduğunu bu kadar vâzıh bir surette görmek kâbil değildir.”

“Ve birkaç gün sonra aynı bir iktidarsızlık müşahade eyledim. Taamdan sonra dışarı çıkmak için hastada şedit bir arzu vardı. Şehrin manzarası hakkında bir fikir edinmek istediğini söylüyordu. Beş gün sıra ile şapkasını alıp dışarı çıkmaya hazırlanıyordu. Fakat beyhude ümit... İradesi, onu sokağa nakletmek için lazım gelen hazır emri i’tâyâ gayr-ı muktedir idi. Hasta di-yordu ki “Şüphesiz ki kendi kendimin mahpusuyum, beni dışarı çıkmaktan men’ eden siz değilsiniz, mümanaat eden bacaklarım dahi değildir. O hâlde bu mania nedir?” Nihayet beş gün sonra son bir gayret ile dışarı çıkmaya muvaffak oldu. Fakat beş dakika sonra birçok kilometre yol koşmuş gibi kendi de yaptığından müteaccip olarak ter içinde ve nefes nefese avdet etti.”

¹⁴ İmzada ismi takip eden hutut.

Hastanın bu uzun hikâyesi daima arzu etmek ve fakat arzusunu en basit ef'âl için bile mevki'-i fiile getirememek suretiyle temâdî ediyor.

Bunlar ve bunlara mümasil vekâyi'de ne aklı ve ne de adalî kuvvetlerde hiçbir noksan mevcut değildir. Bir fiilin icrası lüzumunu hastalar tamamen idrak ediyorlar, ellerinde ve ayaklarında hiçbir felç, hiçbir kuvvetsizlik âsârı mevcut değil. İradeye gayr-ı muhtaç tav'î harekâtı bi's-sühûle icrâ ediyorlar. Fakat bir arzuyu icra için dimağlarından adalâta bir hüküm sâdır olması lazım geldiği gibi bu gayr-ı kâbil oluyor. Dimağın merkezleri adalâta ve adalâtın husûle getireceği ef'âle hükmedemiyor. Dimağın hüceratının bu iktidarsızlığı, adalî ef'âle emredemesi işte iradenin fıkdanı bundan ibarettir.

İrade fıkdanının bu kadar vezâhatle bir hastalık şeklinde tezahür etmesi nâdir vekâyi'de görülür. Fakat bazı vekayide, bazı şerait taht-ı tesirinde muvakkat bir irade fıkdanı nümayan olup arzu ettiğimiz bir fiili icraya iktidarsızlığımız, vücudumuz, adalâtımıza hâkim olamamışlığımız zannedildiği kadar nadir ve müstesna değildir. Her gün her ferd ef'âl ve harekâtını tetkik ederse bi'n-nefs birçok misaller bulabilir. Mamafih ne kadar kesirü'l-vukûdur ki bir fiilin icrası lüzumunu teslim ve tasdik ederiz de o fiili tatbik için zayıf irademizde kâfi kudret ve metanet bulamayız. Pek nadir istisnaattan sarf-ı nazar olunursa irade fıkdanının bu küçük buhranları umum beşeriyette hakiki beyne'l-milel ruhî bir maraz tekvin etmektedir.

İrade za'fiyetinin hurdebinle görülüymüş gibi ifrat ve dahâmete düçar olmasından ibaret olup fıkdan-ı irade denilen müzmin ve marazi şekli nazar-ı dikkate alınınca iradenin hakiki tabiatı hakkında zannederiz ki hiçbir tereddüt, hiçbir tefehhümünde noksan kalmaz.

İKİNCİ BAB

İrade Terbiyesinin Lüzumu

Âleme hâkim olmak istersen akıl sana hâkim olmalıdır.

Seneca

Caligula arzu eder ki Romalıların bir tek kafası olsun da hepsini birden kessin. Bu arzuyu, tenkilini istediğimiz irademizin düşmanlarına karşı temenni etmeğe mahal yoktur. Bütün mağlubiyet ve felaketlerimizin yalnız bir sebebi vardır. O da irademizin zaafıdır. *Cehd'e*¹⁵ ve hususiyle mütemadi cehde karşı istikrahımızdır. Lakaydi, hiffet, melekât-ı dimağiyenin israfatı, hep birer isimdir ki bizim umumi keselanımızı gösterir, maddeye karşı arzın cazibesi ne ise insanın tabiatına karşı da keselan odur. Tembellik bizim esas hâletimizi teşkil eder. Filhakika devamlı bir cehdi kabul etmek için insanlar mutlak zaruri bir lüzumun tesiri altında bulunmağa muhtaçtırlar. Seyyahlar müttetifan teslim ederler ki gayr-ı mütemeddin akvamda cehd ve sebat için kati bir iktidarsızlık mevcuttur. Ribot'nun bi-hakkın nazar-ı dikkate arz eylediği vechile ihtiyarı dikkat için cehd etmek, ilk evvel zevcleri istirahat ve uykuda olduğu hâlde sopa darbesi ile muntazaman çalışmaya mecbur edilen kadınlarda husule gelmiştir. Görmüyor muyuz ki bugün bile ırk-ı ahmer efrâdı kendilerine refah husule getirecek muntazam bir sa'yden ise mahviyeti tercih ederek gözlerimiz önünde zeval bulmaktadırlar. Misalimizi bulmak için bu kadar uzağa gitmeğe ne hâcet. Çocukların muntazam sa'ye alıştırmaları ne kadar güç olduğuna şahit olmuyor muyuz? Muhitlerinde gördüklerinden ve kendilerinden evvel tatbik edilen usulden daha iyi bir suretle çalışmayı arayan amele ve köylüler ne kadar azdır? Spencer¹⁶ ile hergün kullandığımız eşyayı gözden geçirelim: Hiçbiri yoktur ki hafif aklî bir cehd ile tatbik olundukları işler için daha muvafık bir şekle vaz' edilmeleri kâbil olmasın. Spencer'in dediği gibi

“İnsanların büyük bir kısmı hayatı mümkün mertebe az i'mâl-i fikr ile geçirmek maksadını takip ediyorlar zannolunur.” Ta-

¹⁵

Effort

¹⁶

[Herbert] Spenser – Introduction à la science sociale

lebelik hayatımızın hatıratını araştıralım, rûfakamız içinde kaç tane çalışkan vardı? Hemen de kâffesi imtihanlarını geçmek için lazım gelen asgari cehdden başka bir şey yapıyorlar mı idi? Liselerde şahsi cehd, tefekkürî cehd ne kadar müşküldür! Her melekede talebenin muvaffakiyetleri sadece hafızaları sayesinde değil midir? Maneuvrirer'in ifadesi vechile talebenin arzusu "kazancı az, ihtiramı az, malumata ihtiyacı olmayan ufuksuz, hükûmet memuriyetlerinden başka bir şey değildir. Bir meşin şilte üzerinde her gün akım bir iştigâlin hiçliği ile melekât-ı akliyelerinin tenezzül ve zıyâ'ını müşahede ederler. Fakat tefekkürden iradeden, icra-yı fiilden müberra olmak onlar için büyük bir mahzuziyet teşkil eder. Sıkı bir nizam onları bir saat yeknesaklığı ile hareket ettirir; icrâ-yı fiil etmek, yaşamak şerefinden mahrum bırakır.¹⁷"

"Yalnız memurîni itham etmeyelim. Her sanat, her meslek ne kadar mualla olursa olsun, sahibinin şahsî hüviyetini, kuvvet ve kudretini muhafazaya hiçbir zaman kifayet etmez. İlk seneleleri sanat ve mesleğin mesaisine itiyat kesb etmek için melekât-ı akliyemizi imal ederiz. Fakat az zaman sonra yeni ihtilatatın tefekkür ve taharrî cehdlerini istilzam eden vekâyiin adedi tenakus eder. Zahiren fevkalade aklî cehdde muhtaç zannolunan âlî vezâifinin ifâsı bir itiyad derecesine tenezzül eder. Avukat, tabip, muallim artık pek kılet ve nedretle teza-yüd eden müktesip bir esas üzerinde yaşarlar. Dimâğî cehdi, yüksek fikrî melekâtı mevki-i tatbiki vaz' ettirecek vesâyil seneden seneye tenâkus eder."

"Bu esasî atalet, nâgehâni cehd indifaatını men' etmez. Mütemeddin milletlerin istikrahları şedid bir cehde karşı değildir. Muntazam ve mütemadi bir sa'ye karşıdır ki daha ziyade kuvvet sarfını icap eder. Kalil olmakla beraber mütemadi olan sarfiyat, uzun fasılalarla mütefarık mebzul sarfiyattan daha ziyade yorar. Araplar feth ettikleri vâsi hükümdarlığı muhafaza edemediler. Çünkü memleket idaresi yollar inşası, mekâtip ve sanayi tesisi için lazım gelen müdavim sa'ye mâlik değildiler." (Payot)

İşte aklî melekâtı hemen de behîmiyet derecesinde olan vahşiden, köylüden en büyük ilm ashâbına kadar bile görülen

bu terakki düşmanı, bu sa'y ve faaliyet hâili *irade fıkdanıdır*. Çünkü sa'yden, faaliyetten maksat, hafızamızı zenginletmek için mütemadiyen okuyup öğrenmek değildir. Medenî neşriyat o kadar tezayüd ediyor ki bir gün gelecek, insanın hayatı mün-teşir kitapların isimlerini bile öğrenmeğe kifayet etmeyecektir. Bir tâlibin imtihan geçmek için kitaplarca dersleri hıfz etmesi, bir tabibin her gün sanatının icrasında lüzumu olan teşhis ve tedavi mahfuzatını muhtelif televvünat ile tatbik etmesi hakiki sa'yden ma'dûd olamaz. Ciddi faaliyetin maksadı hariçten öğ-rendiklerimizi hemen de aynen sarf etmekten daha mühimdir. İnsan yalnız öğrendiği ile iktifa değil, bizzat akli melekâtı te-fekkür edebilmelidir ki hakikaten bir sa'yde bulunmuş addo-lunsun. Öğrendiklerimiz yalnız zihnizde yerleşmekle kal-mamalı, Müfekkire kuvvetimizin amakına nüfuz ederek uzun uzadıya mülâhazata maruz olmalı, küçük bir tohumdan ibaret iken müfekkiremizde bulduğu muvafık efkâr ile birleşerek gittikçe büyümeli, o derecede büyümeli ki bütün benliğimize nüfuz ile tesadüf ettiği ruhu ve müfid anasını cezb ve bel' ile büyük bir netice husule getirecek iktidarda olmalı. İşte bu müspet sa'y için daimî bir lüzum taht-ı vücutdadır ki o da fik-rimizi mütemadiyen imal edecek, mükerreren cehdler sarf ede-cek metin bir iradeye mâlikiyettir. Hangi kavi azimlidir ki gör-düğünü, işittiğini, öğrendiğini dimağı içinde daima böyle çiğ-neye çiğneye büyütsün. Misafirhane odasına yerleşmiş bir sey-yah gibi terk etmeyerek bilakis o fikri kendi mülkü yapacak derecede mütemadi cehdler sarfıyla müfekkiremizde yabancı kalmasını men' etsin?

Fakat mesaiyi böyle mütemadi cehdlerle terfîk etmek de kâfi değildir, bir fikrin büyüyüp ulvi bir neticeye vâsıl olabilme-si için daima dikkatimiz o fikir üzerine müteveccih olmak, bütün dimağı oyunlarımız onu tenmiye edecek surette icra olunmak gözlerimiz önünde zeval bulmaz bir kusva-yı emel gibi daima o müntehap fikri görmek, daima onun arkasından koşmak lazımdır. Daima aynı maksadı düşünmek sayesinde ki Newton kâinatın incizabı kanununu keşfetmeğe muvaffak olmuştur; aynı gayeye müteveccih fikrî imalatının bu giran-bahâ nimeti sebebiyledir ki dehâ "medîd bir sabır"dan başka bir şey değildir denilmektedir. Darwin "Mütalaat ve mülâhaza-tının mevzuunu o suretle intihap ederim ki daima müşaheda-

tımı, muhtemel ve müstakil müşahadatımı düşündürsün... Eminim ki fendeki muvaffakiyetimi icraya yegâne iktidar veren işte tefekkürlerimdeki bu nizam olmuştur.” Dediği gibi oğlu ilaveten “Pederim bir mevzuu birçok seneler gözü önünden ayırmamak iktidarına mâlikti.”¹⁸ diyor.

Fikrî mesaimizi müfit bir neticeye iktiran ettirecek surette çalışmak, daima aynı mevzuu düşünerek çalışmak, işte bütün müddeti terakkiyatın, bütün dâhiyane keşfiyatın bünyadı budur. Sa’yi bu rütbeye isal için ise nefsi mütemadiyen icbar etmek aynı maksadı takip için dikkatimize hükmedebilecek iktidarda bulunmak, cehd ve faaliyetimizi aynı şiddet ve istikamette idame etmek lazımdır. Şüphesiz ki bu da herşeyden evvel metin bir iradeye malikiyete mütevakkıftır.

“Garibi şurasıdır ki bu mütalaatımızı herkes kalben söyler. Herkes müfekkiremizi bu suretle doldurmakla husule gelen yorgunluktan ve iradenin bu zaafiyetinden düçar-ı ızdırab olur. Fakat henüz hiçbir eser yazılmadı ki terbiye-i iradenin vesaitini ve icrasının usulünü göstereyin. Muallimlerimizden hiçbiri bu maksada temas etmeğe teşebbüs etmediği gibi bizzat tatbiki için dahi ne yapmak lazım geldiğine vukufumuz yoktur. Hayata atıldığımız zaman üç kat mantar kuşakla sarılı olduğu hâlde yüzmeği öğrendikten sonra denize atılan insanlara benzeriz. Bittabi boğuluruz. Ne çalışmayı, ne azmetmeği biliriz hatta irademizi terbiye etmek malumatını nereden ahz edeceğimizden dahi bi-haberiz. Müracaat edecek hiçbir kitabımız mevcut olmadığını görünce mağlubiyetimizi teslim etmemeğe çalışmakla beraber ümidimizi kat’ ederiz.” ifadesiyle manevi hastalığımızın teşhisinde dâhiyane bir iktidar gösteren Payot’nun lâ-yefnâ genç irfanından istiane ederek terbiye-i irademizin musahibi olmasını arzu ettiğimiz kitabımızı vatan gençlerine, Türklüğe ve insaniyete ihdâ etmeğe teşebbüs ediyoruz.

Terbiye-i İrade

*İnsan bütün eşya için bir vahid-i kayasıdır. Dağların yüksekliğini, denizlerin derinliğini ayağına nispeten ölçtüğü gibi riyaziyat ilimlerine dahi parmaklarının adedini mikyas ittihaz eder. Fakat insan ne zaval-
lı bir şeydir! Ne zavallı şey! Mamafih ne mealîye irtika edebilir!*

Sir John Lubbock

Ahlaki kanunun lüzumu olup olmadığını mütalaa edenler iki hükmî nazariyeye tabidirler:

Birincisi bed-bînlerin nazariyesidir ki buna nazaran bir laalet'ta'yin bir tesadüf eseri olarak, hiçbir kanuna tabi olmaya-
rak şu zemin-i fenaya atılmışız. Yaşadığımız kadar yaşayacağız, istediğimiz gibi hareket edeceğiz. Fakat sonunda mevt her şeyi birden mahv edecek, bir hiçlik içinde peyda olduğumuz gibi gene bir hiçliğe münkalip olacağız.

Yahut ikinci ve nîk-bîn nazariyeyi kabul ederek diyeceğiz ki: Kâinat mütemadiyen bir terakki ve tekâmüle doğru ilerliyor, biz de bu tekâmül seyri ile hem ahenk olarak ilerlemeğe mecburuz. Nasıl kâinatta bir tekâmül maksadı varsa, bizim şahsi hayatımızda dahi öylece bir tekâmül gayesi mevcuttur. Boş yere meydana atılmış değiliz, hayatımız ve âsârımız hiçlikten ibaret kalmayacak, kâintanın tekâmülüne biz de ferdin yardımcısı, halkımız ulvi bir kanuna tabidir. Bu ulvi bir kanundur ki kâinatın tekâmülünü, bu tekâmüle bizim de birer muavin olmaklığımızı, tekâmülün tefrîki gayr-i kâbil bir lazimesi olan ve insanları hakikate, hayra ve hüsne sevk eden ahlaki kanun kavaidiyle tahallimizi emr ediyor. Hilkatın ne mebdîini ve ne müntehasını bilmediğimizi esas tutarak temin-i iddia etmek isteyen bedbînlere deriz ki: Filhakika bizim gördüğümüz, bildiğimiz yalnız şu küçük arzımızdır. Bu muayyen dairede insanların mesaisi sayesinde öğrenebildiğimiz hakayika vukuf kesb etmişiz. Fakat görüyoruz ki şu küçük bir yerde dahi ezeli bir nizam, bir hayat kanunu câridir. Kâinatın hayatında milyonlarca senelerden beri devam eden bu nizam dahi gösterir ki kâinatımız bir tekâmül kanununa tebean bilmediğimiz bir namütenahiliğe doğru terakki ediyor, hayat mübarezesinin bütün dehşetleri ile beraber insaniyet gittikçe âli bir insaniyet olmağa meyl ediyor... O hâlde şu muhayyer ve ebedî nizam önünde

kâbil midir ki biz taşlar gibi câmid ve hissiz bir seyirci makamında kalalım?

Bu nazariyeden bahsedişimiz bedbînleri iskât içindir. Yoksa kanun ahlakının şiddetle lüzumunu ispat için delil göstermeğe ne hacet? En basit ve selim bir akıl bile bilâ-münakaşa bu lüzumu teslim eder. Sârik bile sirkatini, cânî bile cinayetini kâzip bile kizbin, zemmin, kadhın isaetini takbih eder. Filhaki-ka insanlarda şer ve fesat mayası pek mebzuldür. Müteakabil bir teavün sayesinde hemdest-i vifak olarak mütemadiyen sulhperver bir terakki ve tekâmülü istilzam eder suretinde tasavvur etmeliğimiz lazım geldiği hâlde Darwin'e tebean bir mübareze marekesi şeklinde telakkiye alıştığımız bu hayatta

Gâlip zebûnu kâidedir eylemek telef
Yerde havada bahrde câri bu gîrüdâr
 (Ziya Paşa)

Beytinin müfadı vechile büyük küçüğe, akıllı budalaya, kavi zayıfa, hilekâr müstakime fenalık etmeğe meyyaldır. Fakat insanların şu mülevves kısrını biraz kazıyınız göreceksiniz ki hepsinde büyük bir hayır ve fazilet sermayesi mevcuttur. Herkes kendini istisnaya mahsus bir hisse ayırdıktan sonra diğerlerinin hareketlerindeki kabâyih reddetmekte tereddüd etmez, selim akıl, beşerin fitratına merbut olan bu hayır ve fazilet sermayesi ahlak kanununun şediden lüzumuna itikatta hiçbir nazariyeye istinat etmeğe muhtaç değildir.

Evet, fakat zavallı insanlar, ne kadar müstebid ve mütenefir temayülât ve teessürat elinde zebun kalmışlar. Sakîm bir intisalden¹⁹ gelen kabayih istidadı kâfi değilmiş gibi küçüklükte dahi güzel bir terbiye görmemişiz. Fenalıktan tevakkî için müfekkire-mizi ihzâr edecek yerde mücazat korkusuyla bağlamağa çalışmışlar. Hayata atıldığımız zaman ise manen bütün bütün hamisiz kalmışız. Yaşadığımız vasata bakıyoruz, hep fenalığa meyil! Menfaate, hasede, paraya, zevke esaret altında yaşayan kardeşlerimizden mürekkep levs-âlûd bir nümune bizim taklit hissimizden istifade ederek menabi-i rediesine doğru bizi mütemadiyen cezbediyor. Himayetkâr hiçbir el bu akrep pençele-

19

İntisal lüğatini Halid Ziya'dan alıyoruz. Muharririn *Atavisme* mukabili olarak kullanıp kullanmadığını bilmiyorsak da biz bu manayı ifade etmek üzere bundan muvafık bir kelime bulamadık.

rinin esaretinden kurtulmak için bize muavenet etmiyor. Hele kendi ezvak ve ihtirasatımız mukavemet-sûz darbelerle müdafaa silahlarımızı mahv etmekte ve diğer düşmanlarımıza bî-amân birer sürur olmuş. Zaman, hava, vasat, içtimai heyet, bütün insanlar önümüzde birer şer ve fezâhat heykeli gibi dikilmişler. Ne tarafa dönsek necat yolumuzu kapalı buluyoruz. Ve nihayet meysus ve ümitsiz biz de şu kara sinelere ilticaya mecbur oluyoruz.

Fakat hayat bu derece mülevves değildir. Gördüğümüz rezailin mukabili olarak birçok fezail de vardır. Ahardan muavenet beklemeyerek kendi nefsimizi taharri etsek o kadar amik bir fazilet istidadı buluruz ki bütün ümitsizliklerimiz münkati olur. İnsanlar fena değildir, fakat fena olmuşlar deriz. Deriz ki fenalık bir arızadır, hayır ise mayamızdır. Bu fazilet sermayemizi ciddi bir sa'y ile mütemadi bir cehd ile büyütme elimizdedir. Dest-i himayeti hariçte bulamıyorsak bunu kendi dâhîlimizde kuvvetli ve kudretli bir surette buluruz. Fazilet istidadı ne kadar küçük olursa olsun bir tohumdan koca bir ağaç çıktığı gibi bizim küçük fazilet tohumumuzdan dahi muazzam bir hayır kitlesi tekvin etmeğe kâdiriz. Yalnız buna çalışmak, metin bir azm ile çalışmak, çalışmağı bilmek lazımdır.

“Kuvvetli bir irade ahlak ikliminde her şeye kâdirdir. Kezalik maddi hadiselerde dahi büyük bir iktidar gösterir. Yalnız bir irade sahibidir ki hakikaten hür olsun. Çünkü muhakemat ve efâline hâkimdir. Efkârını, hissiyatını tahayyülatını istediği gibi sevk eder. Her hâlini aklının nüfuzuna arz eder. Aklının irae ettiği tarikte vicdanının i'tâ ettiği emirler tahtında hareket eder, fikr-i selimin gösterdiği hayat kaideleri mucebince amele kâdir olur. İradesinin metinliği sayesinde ihtirasatın fenalığından, fazlalığından, tehlikesinden tevakkî ederek yalnız asil ve necip ihtirasata meydan verir. Zaafın bir mecnun-zadesi olan ihtirasattan tahallüs eder. Vazifeye muhalif bulunmadıkça hissiyata itaat eder. Hayır sahibi ve hakikaten fazilet sahibi olmak için çelik gibi bir iradeye malik olmak lazımdır. Böyle bir irade sayesinde her ferd her türlü nekâyısına, meyillerine, arzularına ve fitratına rağmen en yüksek tekemmüle temellükü bile iddia edebilir.” (Paul Doumer)²⁰

Bütün saadetimiz irademizi terbiyeye merbuttur.

Émile Lévy

Hayati faaliyetlerimizin birinci gayesi saadetimizi taharri içindir. Günde birkaç kuruş için tahammül-fersa cismani yorgunluklara katlanan bir çiftçi ile siyasi ve fikrî menâsıbın en yükseklerinde bulunanların, çiftçiler kadar ta'b-aver mesaisi hep aynı saadetin maksadına vusul içindir. Sârik saadetini temin için çalar, kâtil saadetini aramağa koşarak öldürür, hayır sahibi nimetlerini saadet kazanmak için bezl eder. Saadet bir emel gayesidir ki her ferd, şedid bir tehalük ile bu gayeye doğru pervaza sa'y eder. Fakat saadet tahsili mümteni imiş gibi hiçbir zaman kendini hakikaten mesut addetmez. Etrafınızda zengin, fakir binlerce insanlara sorunuz hangisi "Evet mesudum" der? Bir emelimize nail olduğumuz vakit mesrur, servet kazandığımız vakit handan, evladımızın ailemizin eviddamızın muhabbet ve mes'adetleriyle müftehir oluruz. Fakat hiçbir zaman tamamen mesuduz demeyiz. O kadar ki bir çoban, bir çocuk hayatına hased eder, sanki saadet bî-his yaşamaktaymış gibi çobanlara, çocuklara muhtas bir vasf addederiz. His ve idrakten hemen de azade bir hayat, hakiki saadet olmak lazım gelse idi vücut veya ademi müsavi olmak icap ederdi. His ve idrak edilmeyen bir şeyin vücut veya ademinde ne fark vardır? Mü-tehâlikâne arkasından koştuğumuz saadet ankası mevcut değil midir?

Hakikatte "...insan, saadete isal eden tariki kâfi derecede göremiyor. Saadeti yalnız muhtelif hevesatının ani tatmininde, maddi ve fikrî huzuzatta, refah ve servette taharri ediyor. Fakat hakiki saadet, her ne kadar meşru olursa olsun yalnız bu hevesatın tatmini ile tamin olunamaz. Viladetin mesut bir tesadüfî hayatın verdiği talih veyahut şahsi sa'y sayesinde iktisap ettiğimiz bu imtiyazat büyük mahzuziyetler ve muvakkat bir saadet tekvin eder. Hiçbir insan yoktur ki vakit vakit:

"Mesudum, memnunum, işlerim iyi gidiyor, mevkiim kendime münasiptir, sıhhatim ber-kemâldir, aile meserretlerim mebzuldür." diye ferahlanmasın. Fakat bunlar muvakkat ve zâildir, tam saadet değildir. Servet kaybolabilir. Fen, edebiyat

ve sanayi-i nefisede iktisap olunan iştihar hasud rakiplerin müfteriyatına mukavemet bile etse yine izaa edilebilir. Siyasiyatta muvaffakiyet yanında tehlike mevcuttur. Sıhhat zail olabildiği gibi aile saadeti dahi sevdiklerimizin zıya'ı ve hastalıkları ile ihtilale düşer olabilirler. (Dubois)

Saadet addettiğimiz bütün bu meserret vesileleri o derece kolaylıkla kırılabilir ki saadetimizi bu zayıf ipliğe merbut farz etmeğe teşebbüs edersek kâbil midir ki hakikaten mesud olmak ümidini besleyebilelim.?

Sıhhat ve servet taharrisi, şöhrat takibi hep iyi, hep birer vazifedir. Bu sayede gerek kendimize gerek etrafımızdakilere refah, iftihar, mahzuziyet tekvin ederiz. Kazandığımız servetten yalnız biz değil, akâribimiz, vatanımız ve hatta iyi istimal etmeği bilirsek bütün insaniyet müstefid olur, çalışsınız, kazanınız fakat saadeti servete müftekir addetmeyiniz. Enrico Ferri diyor ki: “Amelenin hâllerinin terfihinden bahsetmekle her birinin şahsi saadetlerinden bahsetmiyorum. Saadet fıtrata bağlı bir meseledir. Palas-pâre içinde insanlar vardır ki akşam nerede yemek yiyeceklerini bilmedikleri hâlde krallar kadar – eğer krallar mesud olabilirlerse- mesuddurlar. Öyleleri de vardır ki bütün mahzuziyet vesaitine mâlik olmakla beraber daima bedbahttırlar.”

Saadet refah ve servette, sıhhat ve iştiharda değildir. Saadeti bulmak isterseniz nefsinizde arayınız. Saadet “Bizim ruhumuzun umkunda, bizim en samimi benliğimizdedir.” (Dubois) Arzularımızı, hevesatımızı, maksatlarımızın gayesini hayra, hasene, hakikate sevk etmekle kâbil-i istihsaldır. Temayülât ve hissiyatımızla ef'âlimiz arasında tam bir mutabakat mevcut olmasına vabestedir. Ve bunun içindir ki mes'adetin birinci şartı, hissiyatımızı müstahsen bir tarik üzerinde tesvik kudretine yalnız başına malik olan ahlaki terbiyedir. Mesut olmak için mesut olmağı talim eden terbiye-i iradeye müracaat etmelidir. İrade sahibi hayatta tesadüfî tabii olan bütün felaketlere metin bir tahammül ile mukavemet eder, çünkü önünde daimî bir emel nuru parlamaktadır. Mütemadiyen bedii hayaline doğru yürür, hayatta tesadüf ettiği keder verici vekâyî birer arızadan ibaret addeder, dünyevi avarız onu müterakki seyrinden, mütemadiyen müntehap gayesine takarrübe sa'y etmekten men' edemez. Fena teessürat altında zebun kalmaz, hayatın

bütün meraretlerine rağmen samimi mes'adet-i hüsnü şaibesiz idame etmeğe muvaffak olur. Terbiye-i irade sayesinde rasîn bir kanun-ı ahlakîye tebaiyet etmeği öğrenen, kâinattaki tekâmül maksadını tamamen idrak ederek tesadüf ettiği mukadder tehlikelerden kat'-i ümid değil, bilakis:

“Vehleten âvâre bir seyyâhı yollar korkutur

Korku lâkin azmi tahkîm eylemek icap eder”

Mehmed Âkif

Cümlesini azm mesaisine rehber addederek cesaret kesb eden, fikir ve emeli ebediyyen hayır ve hakikate müteveccih olan sahibü'l-irade her zaman samim-i ruhunda o kadar amîk ve mütehazzir bir memnuniyet ve mes'adet hissi bulur ki hatta hayatın en kavîleri bile zebun etmeğe kâdir olan mehîn sarsarlarına karşı fütursuz, korkusuz göğüs gererek galip geldikçe sa'd ü ikbâlinin mütezayid, mesud oldukça vicdanının daha şanlı galebelere müstahzar ve müsellah olduğunu görür.

İrade terbiyesinin nefes karşı hâkimiyet iktisabının derece-i lüzum ve fevaidini dimağî mesai, ahlak tehzihi ve saadet tahariri gibi en mühim bazı manevi ve maddi noktalarda mütalaa eyledik. Bu mütalaaı hayati faaliyetin ale'l-umum tezahüratına teşmil etmek kâbilidir. Manen, fikren, hissen, maddeten hiçbir sa'y yoktur ki metin bir iradeye ihtiyaç arz etmesin. Her ne meslek ve sanatta bulunulursa bulunulsun hayat mübarezesinde muvaffak olmak, maksud olan netayici elde etmek, ahlakını tehzib ile bi'n-nefs giranbaha bir muvaffakiyete mazhar olmakla beraber umum insaniyetin tekâmül ve terakkisine yardımcı olmak ve hatta hakiki saadetimizi dahi temin etmek, bunların kâffesi ihtirasat ve meyelânâtımıza hükmümüz geçmekle kuvvetli bir iradeye malikiyetle kâbil-i istihsaldır. Hususiyle ki “İrade faaliyetimizin bir şekli, hususi bir hâletidir. İnsan gerek kendi üzerine ve gerek harici âleme mütemadi bir tesir-i fiilî icra eder. Arzularını tatmin ile efkârının irae ettiği tarikte hareket ederek bir cihetten şuurunda yeni arzu ve fikirler tekvin eder, diğer cihetten de hem-cinsleri üzerine telkinat icra eyler. Kendini muhit olan maddi, manevi ve içtimai vasatı²¹ tahavvülata düçar eyler, kendini bu vasata ve bu vasatı kendine uydu-rur. İnsanın faaliyet ve iradesini yalnız harekî şekle münhasır

addetmek büyük bir hatadır. Faaliyet ve irade yalnız efkârı idareye münhasır olmayıp hissiyatın tekvininde ve ef'âlin icrasında dahi aynen mevcuttur.” (Paulhan)²²

Hülâsa iradenin tesiri bu derece umumi bu derece nafızdır. Hayatımızın en ücra maddi ve manevi şuubatında bile metin bir iradeye ihtiyacımız müberhendir. Lüzum ve fevaidi bu derece şümullü olan terbiye-i iradeyi icraya kudretimiz var mı, nefsimize hâkimiyet kudretini iktisap edebilir miyiz, bütün ef'âl ve hissiyatımızı akıl ve şuurumuzun hükmüne vaz' etmek kâbil mi? İşte âtîdeki mabhaste bu kabiliyeti ta'mîken mütalaa edeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BAB

İradenin Tenmiyesi, Nefsin Terbiyesi Kâbil midir?

Ahlak sâbit ve mütecanis bir şey olmayıp ırsın, muhit tesiratının, terbiyenin bir muhassılasıdır. Binaenaleyh nasıl iddia edebiliriz ki her gün zaten tebeddüle mecbur olan bu mahassıla gayr-i kâbil-i tahavvüldür.

Émile Lévy

Terbiye-i nefsiyenin kâbil olması, en basit tabiriyle mevcut ahlakımızın değişip değişmemesi demektir. Binaenaleyh meseleyi bu suretle vaz' ettikten sonra halline çalışacağız.

Ahlak değişir mi? Yalnız hükemâ değil, alelumum insanlar arasında nefsi terbiye kabiliyeti hakkında iki nazariye cârîdir. "Can çıkar huy çıkmaz." Tabirinin ifadesi vechile ahlakı, tebeddülü gayr-i kâbil ve sâbit bir esas hükmünde tutanlar yanında bir de terbiyenin şiddetle lüzumuna mutekid olarak ahlaksızlığı tamamen terbiye noksanına atfedenler mevcuttur. Hatta garibi şurasıdır ki nefsimize taalluku olmayan ahlaki kabayihin tenkidinde her mesuliyeti şahsa, fena terbiyeye atfederiz de nefsimize, yakınımıza temas eden ahlakî nekâyısta "Ne yapayım elimde değil, ahlakımı değiştirmek imkânsız." gibi mazeretlere müsait zemin buluruz. Fakat hangisi doğru, hakikaten ahlakımız vilâdî, gayr-i kâbil-i tebeddül ve sâbit bir hâssa mıdır yahut ahlakımızdaki nekayıs terbiyemizin noksanından mı mütevelliddir?

Hükemâ içinde ahlakın tebeddülü gayr-i kâbil olduğunu en ziyade iddia edenler Kant ve Kant'ı takip eden Schopenhauer olmuş, Spencer dahi bu nazariyeye kuvvetli bir medar istinad teşkil eylemiştir.

Kant'ın nazariyesi biraz gariptir. Kant ahlakı kanuna, vazife tebaiyet lüzumunu kabul eder. Vazife, tabiaten mevcut bir emirdir diyerek bu emri ahlakî kanunun esası olmak üzere beyan eder. Kant eşyayı iki suretle mülâhaza ediyor. Birincisine nouméne, ikincisine phéoméne diyor. Birincisine *asıl* ikincisine de *hâdis* diyebiliriz. Asl'a, eşyanın hakikatine biz vâkıf değiliz. O bizim idrakimizden hâriçtir. Bizim gördüğümüz, işittiğimiz his ve idrak ettiğimiz eşyanın zevahiri, hâdislerdir. Eşyada (İnsanlar da dâhil olmak üzere) hiçbir hürriyet mevcut değildir.

Bütün hürriyet ve hâkimiyet asıldadır. Bizim ahlakımızı asıl tayin ediyor, sonra hâdis; bir makine gibi aldığı emri takip ederek hareket ediyor. Hülâsa ahlaki kanuna tebaiyet lüzumu bize asıl'dan geliyor. Fakat biz *hâdis* olmak itibarıyla bizzat ahlaki hürriyete mâlik olmadığımız cihetle mütevarid evamiri takip-ten gayrı bir iktidara malikiyetimiz imkânsızdır. Binaenaleyh ahlaki tebdil ve tehzib hakkındaki teşebbüsümüz akîm kalma-ğa mahkûmdur. Kant bu nazariyeye istinad etmekle beraber ahlaki kanuna tebaiyetin şiddetle lüzumunu da iddia ediyor.

“Fakat o hâlde ancak bir hâdisten ibaret olan insanın vicda-nında tezahür eden vazifeye artık ne ihtiyaç kalır? Mademki hayat asl'ın kati kararı mucibince cereyan edecektir, mademki hâdis olan biz bu kararı tebdil etmek iktidarını haiz değiliz, o hâlde vazifeye tebaiyet etmek hakkındaki emrin ne faydası ka-lır? Ahlaki kanuna ne lüzum kalır ki hâdis'e vazifesini öğreti-yor ve fakat hâdis bu vazifeye tebaiyet edemiyor, çünkü mu-kadderı tebdil için elinde hiçbir kudret mevcut değildir. Hâdis olmakla beraber faziletli olmağa ve kendimizi serbest itikat etmeğe mecburuz. Hâlbuki bizim serbest olabilmek hakkın-daki itikadımız ancak asl olmak itibarıylaadır. Böyle olduğu hâlde bu mecburiyet tahtında hareket etmeğe muhtar olan hâdis'i bir vazife ile muvazzaf kılmak mantıktan ârî bir keyfi-yet olmaz mı?” [André] Cresson²³

Kant'ın bütün iradeyi bizden selb ederek diğer taraftan bi'l-irade hareketi emreden nazariyesi esasından bâtıldır, mantık-sızdır. Hayf ki bu mantıksız nazariyat bu kadar zamandır mil-yonlarca halkı tahakkümü altında tutarak ellerinden nefislerini terbiye etmek iktidarını selb eylemiştir. Herhalde bizce maksud Kant'ın hayali nazariyelerle ahlaki tebdil imkânsızlığını iddia hakkındaki fikrinin ne kadar esassız olduğunu ve hatta bu mantıksız esaslara istinad ederek *kat'î emr* suretinde gösterdiği ahlak nazariyesine hiçbir lüzum olmadığını ispat etmek idi. Bizce ahlaki kanuna tebaiyet elzemdir. Fakat bu her vakit vazi-fenin gösterdiği kati bir emir değildir. Ahlaki kanun ve vazife lahuti bir hediye olmayıp bu kanunu biz kendimiz vaz' etmeğe bizzat ahlaksızlığımızı tashihe mecburuz ki ahlaki bir şahıs olmak iktidarını kesb edelim.

Fakat ahlak tebdilinin kabiliyetsizliğini ve binaenaleyh iradi terbiyenin imkânsızlığını en aşikâr bir surette beyan ve kendince ispat eden Schopenhauer olmuştur. Schopenhauer'un bu hususta serd eylediği delilleri nazar-ı dikkate alırsak göreceğiz ki hiç felsefe ne olduğunu bilmeyen her şahıs dahi ahlaki terbiyenin kabiliyetsizliği hakkında aynı mülâhazata tebaiyet eder. Binaenaleyh Schopenhauer'un edillesini beyan ile bunların esassızlığını ispat edersek daha ziyade tafsilata ihtiyaç kalmaksızın mevzumuzu kâfice izah etmiş olacağız. Fi'l-hakika Schopenhauer²⁴ diyor ki:

“İnsanın ahlaki değişmez. Bütün hayatının imtidadınca hiçbir tahavvüle uğramaz. Senelerin, bulunduğu şeraitin ve hatta malumat ve efkârının mütebeddil zarfı tahtında insan, kabuğu içindeki istakoz gibi, daima kendine müşabih, şahsiyetine muatabık, daima aynı ve katiyen değişmeyen hayatını idame eder. Ahlakı ancak umumi istikameti ve maddesi itibariyle zahiri tahavvülat ibraz eder. Bu tahavvülat da sinnin tebeddülü ve onun icap ettiği muhtelif levazımdan neşet eder. Fakat bizzat insan hiçbir vakit tebeddül etmez. Bir vakada nasıl hareket etmişse o vakayı icap eden aynı şerait tahaddüs ettiği vakit eğer bu şeraiti yakinen idrak edebilirse yine aynı suretle hareket edecektir. Yevmî tecrübelerimiz bize bu hakikati kolayca ispat eder. Fakat eskiden tanıdığımız bir adamı yirmi otuz sene sonra görüp de ahlakında hiçbir tebeddül husule gelmediğini müşahade ettiğimiz zamandır ki bu hakikat en ziyade nazar-ı dikkatimize çarpar. Şüphesizdir ki birçok insanlar sözde bu hakikati inkâr ederler. Fakat esasen daima buna itikad etiklerinden dolayı bir kere namussuzluğunu görmüş oldukları bir şahsa artık hiçbir zaman emniyet etmezler ve fakat ulüvcenabını görmüş oldukları insanlara da itimatlarını ilelebed bahşederler. Hemcinslerimiz hakkındaki efkâr ve itikadımız liyakatlerini ispat etmiş olanlara gösterdiğimiz kati emniyet hep bu hakikatten münbaistir. Hatta itimadımızı kazanan bir şahsın emniyetimizi suistimal ettiğini görsek bile ‘Ahlaki tebeddül etmiş’ diyemeyiz de ‘Emniyetimizde yanılmışız.’ deriz.”

“Yine bu esasa binaendir ki bir fiilin ahlaki kıymeti hakkında bir hüküm vermek istediğimiz vakit her şeyden evvel o fiili icraya sevk eden *aklî sebebi*²⁵ hakiki bir surette tayin etmek isteriz. Ve medh ü kadhimizi bu aklî sebep üzerine yürütmeyecek fiilin ikinci müessiri olan ahlak üzerine yürütürüz ki fiilin fâiline yalnız bu ahlak kısmı aittir.²⁶ Kezalik bunun içindir ki hakiki namus bir kere kaybolduktan sonra artık bir daha istirad olunamaz. Nefrete şayan bir tek fiilin şaibesi failine merbut kalarak onun için bir nişane hükmüne geçer.

“Birgün çalan her vakit çalacak” darb-ı meseli gibi. Kezalik gençliğimizdeki kabayihimizden dolayı bizi ihtiyarlığımıza kadar tekdir eden ahlakî vicdanın vücudu ihtimali dahi bu esas üzerine müsteniddir. Bu suretledir ki Jan Jak Rouessau bizzat faili olduğu bir sirkatle hizmetçi Maryun’u itham ettiğinden dolayı kırk sene sonra azap hisseylerdi. Bunu izah etmek için gençlik ile ihtiyarlık arasındaki fasılada ahlakın tebeddül etmemiş olduğunu kabul etmek lazımdır. Gençliğimizin en gülünç sehvleri, en sakîl cehaletleri, en hayret verici delilikleri yaşımız ilerledikçe bizim hicabımıza bâis olmuyor. Çünkü bunlar ahlaka değil müfekkireye ait hatalardı. Bunlar değişti, hatalarımızı tashih ettik, gençlikte telebbüs ettiğimiz elbise gibi bunları da bir tarafa terk ediverdik. Kezalik bu hakikate tebeandir ki ahlakî hataya ve nekâisi cidden idrak ile bunlardan nefret eden bir adam nefsinin tehrib için gayet kuvvetli surette karar verdiği hâlde dahi yine hiçbir vakit *tamamen* nefsinin ıslah edemez. Ciddi kararlarına, samimi vaatlerine rağmen fırsat düştüğü zaman yine aynı yolda yeniden hataya düşer. Ve hatasını gösterdiğiniz vakit kendi de taaccüp eder. O şahsın yalnız ilmini ıslah etmek kâbildir. Anlatabiliriz ki maksadına

²⁵ Bir fiilin icrasına bâis olan esbâbı Schopenhauer üçe taksim ediyor: Birincisi asıl sebep Causation’dur ki gayr-i uzvî cisimlerin hükmü mekanikî kimyevî tahavvülleri buraya dâhildir. Sebep ile sebebin husule getirdiği eser arasında tam bir münasebetin vücudu ile muttasıftır. Hararet tesiriyle ecsamın inbisatı gibi. İkincisi tenbih Excitation’dur ki uzvî ecsama ait olup sebebin şiddet veya zaafî ile husule gelen eserin şiddet veya zaafî beyinde hiçbir münasebet yoktur. Hararet tesirinde bir tohumun büyüyerek bir ağaç husule getirmesi gibi. Üçüncüsü de aklî sebep motif’dir ki yalnız hayvanata ait olup az çok mükemmel aklî bir muhakemenin vücuduyla muttasıftır.

²⁶ Schopenhauer demek istiyor ki: Aklî sebepler bizim intihab ve irademize tâbi değildir. Hâlbuki fiilin ve ahlakın hakiki âmili bu aklî sebeplerdir. Le’îm bir şahsın menfûr e’fâline hakiki sebep olan aklî sebepleri takbih etmemeliğimiz mezkûr sebepleri ve binaenaleyh ahlaki tebdil edemediğimize bürhandır.

vusul için evvelce kullandığı vasıtalar maksadı temin etmedikten maada faydadan ziyade zararını celb eder; o hâlde vesaitini tebdil eder, fakat maksadını tebdil etmez.”

Schopenhauer ahlakın değişmediğini güya bu suretle ispat etmekle beraber terbiyenin lüzumunu da inkâr etmeyerek şu suretle izaha girişiyor.

“Ahlak değişmez, aklî sebeplerin tesiri mukadderdir. Fakat tesirlerini icradan evvel bizim idrakimizden geçmeğe mecburdurlar. Hâlbuki idrakimiz namütenahi ve muhtelif mütemadi bir insilaha müstaidir. Her terbiyenin maksadı dahi bu cihete müntehidir. Muhtelif malumat ve her nevi telkinat ile zenginleşen aklın tenmiyesindeki ehemmiyet nokta-i nazarındandır ki ulvî ve aklî muhakematımız (ki akıl tenmiye edilmedikçe gayr-i kâbil-i iktisabdır) ancak bu suretle ta iradeye kadar vasıl olacak bir tarik bulabilirler. Bir insan aklî ve ulvî muhakematı idrak etmediği müddetçe bu muhakemat onun iradesi nokta-i nazarınca madum hükmünde idi. İşte bunun içindir ki haricî şerait aynı olmak şartıyla bir adamın muhtemel bir karar önündeki vaziyeti ilk defa başka, ikinci defa başka olabilir. Bu iki vaka arasındaki fasıla da ahvali daha doğru ve daha tam bir surette anlayabilmek iktidarını kesbedebilir ve evvelce ona tesiri olmayan aklî sebepler bu defa tesirini icra eder.”

“Fakat ahlakı, hiçbir müessir yoktur ki bir insanın ilminden başka bir şey ıslah edebilsin. Ahlakı nutuk ve vaaz ile tashih etmek ve böylece hakiki tabiatını ve hususi hilkatini tebdil etmek teşebbüsü kurşunu harici tesirat ile altına tebdil etmek, zirai vesait ile bir çınardan kayısı istihsalini arzu eylemek kadar hayal-amizdir.”

“Bir hod-bîne anlatabiliriz ki ufak bir menfaatini feda etmekle daha büyük bir menfaat iktisap edebilir. Haine anlatabilirsiniz ki bir başkasına verdiği ızdırıp yanında kendine daha büyük bir ızdırıp tekvin ediyor. Fakat doğrudan doğruya hodbinliği ve hainliği izale etmek kâbil olmaz. Kediye fareyi sevmekte hata ettiğini ispat ne kadar mümkünsüzse bu da o derece mümtenidir.”²⁷

Hülasa “Ahlak şahsi ve viladidir, bir sanat eseri değildir; ârızî ahvâlin taht-ı tesirinde husule gelmez, bizzat tabiatın bir ese-

ridir. Ahlak evvela sabavette tezahür ederek büyüklükte ne olacağının küçük bir nümunesini gösterir. Bunun içindir ki aynı terbiyeye, aynı muhite maruz iki çocuk az zaman içinde gayet muhtelif iki ahlak nümunesi ibraz ederler. Ve ihtiyarlıkları vakit dahi yine bu ahlakları aynı kalır.”

İşte milyonlarca insanları *ahlakın vilâdiyet ve sebâtı* nazariyesine ikna etmeğe muvaffak olan Schopenhauer’un eğer bunlara bürhan demek kâbilse, bürhanları!... biraz tetkik edince ne kadar tezatlar mevcut olduğunu görmekte tereddüt etmeyiz. Ahlak değişmez; fakat bir insanın aynı bir mevki ve şeraitte harekâtı başka başka olabilir. Bu ne demek? Ahlakın neticesi efâlden ibaret değil mi? Bir insanın efâli tebeddül edebilirse bunu malumatının tahavvülüne atf edip de ahlakına atfetmek ne kadar mantıksızlık. Ahlakımız bizim efâlimizde tezahür eder, mademki akli tekemmülât sayesinde efâlimizi tebdil edebiliyoruz; o hâlde efâlimiz tebeddül etmiyor iddiası nerede kalır. Schopenhauer bir insanın ilelebed aynı ahlakta kalmış olduğunu, bir cömerdin hiçbir vakit hasislik ibraz etmediğini, bir hainin hiçbir vakit şefkat hissiyatı göstermediğini nerede görmüş? Eğer biz fezahtatını gördüğümüz bir adama artık hiçbir zaman emniyet etmiyor isek, çocuklukta görülen ahlak ihtiyarlığa kadar hemen de aynı seviyede kalıyorsa, insanlar içinde fazilet ashabından ziyade redaet erbabı mevcut ise bu yalnız bir şeyi ispat eder: insanlar ahlaklarını tebeddüle çalışmıyorlar.

Terbiyenin ahlakın tehzibi üzerine olan tesirini her gün müşahade ettiğimiz hâlde bunu i’câz-nümûn nazariyelerle izaha kalkışıp da ahlakın anadan doğma olması safsatasında ısrar etmek hangi mantığa sığar? Bu kaziyyede ekseriyetin bir bürhan olması icap etmez, bilakis bürhanı ekalliyette aramak doğrudur. Beşerin ekseriyeti ahlakın değişmeyeceğine misal oluyorlar. Çünkü iradelerini terbiyeye teşebbüs etmiyorlar. Fakat bir ferd çıksa da ahlakını tebdil etmeğe kâdir olsa nefsi terbiyenin kabiliyetine celî bir bürhan olmaz mı? Zevk ve sefahate mübtela bir genç tehhül ediyor, ailesine muhabbet bağlıyor, sefahati birdenbire zail oluyor. Gayet korkak bir adam harpte bulunuyor, gayr-ı muntazır bir cesaretle marekeye atılıyor, sâbık cebâneti ceyyid bir metanete tebeddül ediyor. Servetini kaybeden bir zengin fakirlerle beraber yaşadıkça maişetinin

bütün şeklini, bütün efkârını, bütün arzularını tebdil ediyor, evvelce mağrur iken şimdi gayet mütevazî oluyor. Tembel arkadaşlar arasında kalan bir genç kendini atalete terk ediyor, bir gün talihin bir tesadüfî icabı olarak çalışkan bir refik buluyor, refiki ile kendi arasında sa'yden gayrı bir noktada bir incizap tekevvün ediyor, yavaş yavaş onun sa'yini taklit ederek çalışkan oluyor... Bunun gibi nice bin misal bulmak kâbildir. Schopenhauer yevmî vukuatta ahlakın değişmediği hakkında ne kadar nümuneler buluyorsa daha bî- taraf bir nazar, bilakis ahlakın salah bulması kabiliyetini müspit daha ziyade deliller göstermekte müşkülât çekmez.

Schopenhauer şu kati inkârına güya bir girizgâh bulmak için “Bir adam nefsinin tehzib için gayet kuvvetli surette karar verdiği hâlde dahi yine hiçbir vakit *tamamen* ıslah-ı nefis edemez.” diyerek nefsinin *tamamen* ıslah edemezse *kısmen* edebilir gibi bir ihtimale meydan veriyor. Cüzü kâbil olduktan sonra küllü niçin kâbil olmasın? Hatta bazı zayıf fikir ashabına da sorsanız; “Evet terbiyenin tesiri pek büyüktür. Ahlak terbiye sayesinde tebeddül edebilir. Fakat bunun da bir hududu var. Fenanın fenalığını tenkis etmek kâbildir. Ama onun hilkatinde mevcut olan fenalığı tamamen iyiliğe tahvil etmek imkânsızdır.” derler; bu hâlde ahlakın tebeddülü kabiliyetini, hakikatini tasdik etmekle beraber muvaffakiyetsizliğimize bir mazeret bulmak için tasdikimizi diğer cihetten zayıf düşürmeğe çalışıyoruz Bir yola süluk edince nihayetine vâsıl olmak sebat ile devamı muhtaçtır. Mademki müntehap bir yola sülukümüzün kabiliyetini kabul ediyoruz, nihayetine vusul için iktidarımız mevcut olduğunu nasıl inkâr edebiliriz? Kötü hasletleri kökünden kazımak bu ahlakı yolda sebatla mesafe kat etmeğe vabestedir, muvaffak olmamak sebatsızlıktan gayrı bir sebebe tabi değildir. Çalışanın muvaffak olmadığını kim görmüş? Hususiy-le ahlak faziletlerinde ifrat kadar tefritin de muzır olduğu ma-lumdur. Hisset ile israf makul bir itidalin ifrat ve tefriti olduğu cihetle bunların izalesi birini tezyid diğerini tenkisten başka bir şey olmayıp yoksa ahlakı tehzibin maksadı hisseti israf derecesine isal etmek değildir.

Herbert Spencer dahi diğer bir nokta-i nazardan mütalaa ederek İngiliz felsefe mektebi ile beraber, uzun bir zamandan sonra haricî kuvvetlerin tazyiki ve hayat şeraitinin tesiri altında

ahlakın tebeddül edebileceğini kabul ediyor fakat bu neticeye vusul asırlara muhtaçtır diyor ki bu hâlde bu nazariye bütün ümitleri keser. Bugün ahlakımızı tehzip etmek için çalışmağa başlasak hiçbir muvaffakiyete nail olamayacağız. Ecdadımın bana terk etmiş oldukları binlerce senelik tecrübelerin dimağında uzvî bir surette nakşedilmesinden ibaret olan ahlaka mukavemet edemeyeceğim, benim zayıf irademe karşı ittihad etmiş olan ecdadın bu müthiş ittifakına karşı, bana terk ettikleri mirasın bir kısmını izale hususunda benim ne iktidarım kalır? Hatta isyana tasaddi etmek bile akl-ı selime muvafık değildir. Çünkü mağlubiyetin muhakkak olduğunu derhâl tasavvur edebiliriz. Yalnız şununla müteselli olabilirim ki benim ahfâdım, ırsî ve içtimai vasatın muntazam seyri sayesinde elli bin sene sonra asırlardan beri kurulmuş mükemmel makinelere benzeyecekler, mesela fedakârlık veya teşebbüs gibi ahlaka malik olacaklar.

“Beyan eylediğimiz şu nazariyat en büyük zekâların bile esasî bir nakisası olan fikri atalet misal gibi telakki olunabilir. Bu fikir ataleti sebebiyledir ki *lisanın* telkinatını tav’an kabul ederler. Biz kelimelerle düşünmeğe o kadar alışmışızdır ki kelimelerin izah etmesi lazım gelen hakayık bize mahfî kalır. Kelime bir olduğu cihetle müeddasının dahi bir olduğunu kabul ederiz. İşte *ahlak* gibi tek bir kelimenin icra eylediği telkin sebebiyledir ki ahlakın tebeddül etmemesi hakkındaki âtil nazariye meydana çıkmıştır. Filhakika kim görmüyor ki ahlak bir değildir, bir muhassıladır. Öyle muhassıla ki daima mütebeddil birtakım kavaninin tesiri altındadır. Bizim ahlakımız Avrupa’nın vahitliğine müşabih bir vâhiddir. Muhtelif ittifakların tebeddülü, bir devletin büyümesi veya inkırazı muhassılayı mütemadiyen tebdil ederler. Kezalik bizim ihtirasatımız, hissiyatımız efkârımız dahi böylece mütemadi bir tebeddüle maruz olup aralarında akd ü fesh ettikleri iştirakat sebebiyle bunların muhassılası olan ahlak dahi mütemadiyen değişir.”

“Schopenhauer katiyen mütecanis ve mesela ilk fıkirden son fikre kadar ilk histen son hisse kadar mütemadiyen hodbin olan bir ahlaka nerede tesadüf etti? İnsan tabiatının bu kadar basit bir şekle ırcı hiçbir vakit tahakkuk etmemiştir. Bir defa daha söyleyelim ki ahlakı yalnız bir vahidden, mütecanis yalnız bir kütleden ibaret kabul etmek gayet sathi bir müşahade-

den başka bir şey değildir. Ahlak, mütehalif kuvvetlerin bir muhassılasıdır. Zihayat insanların müşahedesi üzerine müesses olan bu hakikat Kant ve Schopenhauer'ın safdilane nazariyesini çürütmeğe kâfidir. Spencer'e gelince: Ona da şu cevabı vermek kâfidir. İyiliğe temayül dahi aynı derecede ırsî, aynı kuvvetle müteazzıvdırlar. Maharetimizi istimal etmeği bilirsek ecdadımızın bizim aleyhimize yürüyen kuvvetleri kadar bizim lehimize hizmet eden kuvvetler de buluruz." (Payot)

Kezalik Doumer de diyor ki: *"İrade terbiyesi bir insanı âdil yapabilir fakat fenayı da iyi yapmak iktidarına malik mi? Birçokları bunun mümkün olmadığını iddia ederek insanların iyi veya fena olarak tevellüd ettiklerini ve bu nokta-i nazardan tabiatın tekvin etmiş olduğu fıtratı tebdil mümkünmüş olduğunu beyan ederler. - Bu hakikaten doğru mu? Daha mühimi birçok insanlar var mıdır ki cidden fena olsunlar?"*

Jan Jac Russo derdi ki: *"İnsanlar fenadır ve fakat insan iyidir." Yani insanların heyet-i mecmuası birbirleriyle münasebetlerinde fenadırlar. Fakat her bir insan şahsi olarak mütalaa olunursa iyilikten muarra olmadığı görülür. Zannederiz ki hakîmin hakkı vardır. İnsanda daima az çok bir hayır hissesi mevcuttur. İşte ahlak sahibi olmak için azim sahibinin yapacağı, bu zayıf hissenin mikdarını tezyide çalışmak-tan başka bir şey değildir."*

Ahlakın ıslahı kâbil olduğunu ispat ve ahlak değişmez nazariyelerini neşr eden hükemanın muhakematını iptal için biraz uzunca bast-ı makal eyledik; fakat irademizi terbiyeden maksadımız umumi manasıyla ahlak ve efâlimizi tehzip etmek değil midir? Evvela bunun kabiliyetine kanaat etmek lazımdır ki nefsimizi idare iktidarını iktisap eylemek gibi mühim mesaiye itikad-ı tâm ile teşebbüs etmek mümkün olsun.

İnsanların kendilerini mutlak surette hürriyetlerine malik zannetmeleri yalnız efâli nazar-ı itibara alarak bu efâli icraya icbar eden esbâbi görmemelerindendir.

İrade terbiyesi mesaisinde takip edeceğimiz tarik üzerinde diğer sakim bir nazariye daha vardır ki bunu tathir etmeksizin meselenin ruhuna girişmekliğimiz kâbil değildir. İrade terbiyesinin maksadı fena hissiyat ve ihtirasata galebe ile akl-ı selimin irae edeceği tarik üzerinde hareket etmek, nefsimize karşı hâkimiyet iktisap eylemek demek olduğu cihetle hükemanın birtakımı diyecekler ki: "Nefse hâkimiyeti iktisap için bu kadar

uzun mütalaat ve münakaşata girmeğe ne ihtiyaç var. İnsan zaten fikrî hürriyetine maliktir. İsteddiğini kabul istemediğini reddeder. İnsanda esasen mevcut olan aklı hürriyeti iktisap için vesait taharrisine lüzum yoktur. Fena fenalığından, sârik sirkatından, kâtil katlinden, mesuldür. Katl ve sirkat etmek, fenalık yapmak istemese idi yapmayacaktı.” İşte böyle düşünenler *ihtiyâr-ı mutlak*²⁸ nazariyesine tebaiyet ederek insanda kati bir irade mevcut olduğuna itikat edenlerdir. Hatta kanun-ı ahlâkînin vücudu ancak bu nazariye ile kâimdir. İnsanda hürriyet olmazsa ahlâk-ı hasene kavaidine tebaiyet için iktidar olmayacak ve binaenaleyh ahlaki terbiye de kâbil olmayacaktı. Fakat acaba mesele bu kadar basit midir?

Herhangi bir adamı bir fiili hakkında isticvab ediniz. “İstedim de yaptım.” Der. Fakat maatteessüf bu cevap da yine bir kelime hatasından ibarettir. Fiilin icrası akabinde o fiili istemiş olduğuna hükmeder, icrasından evvel başka türlü istemesi kâbil olup olmadığını düşünmez; bir *istemede* ne kadar mecburiyetler olduğunu kendi istememiş olup birçok haricî tesirat onu istemeğe icbar etmiş olduğunu hatırına getirmez.

Bu mühim hatanın esasını hususi ve sarih bir surette izhar için sokak ortasında bir adam farz ediniz. Bu adam kendi kendine diyor ki: “*Şimdi akşam oldu. Bir günlük işlerim hitama erdi. İstersem gezmeye gidebilirim. Kuleye çıkarak güneşin batmasını seyredebilirim. İstersem tiyatroya gider istersem filan arkadaşımı ziyaret eder ve hatta istersem şehrin kapısından harice çıkarak kâinatın ortasına atılır ve bir daha avdet etmem... Bunlar hep benim isteğime tabidir, istediğim gibi hareket etmekte kâmil hürriyetime mâlikim, mamefih bunların hiçbirini yapmayıp yine kendi isteğimle evime, aileme avdet edeceğim.*” Bu tamamıyla bir göl suyunun şu muhakematına benzer:

“İstersem gürültü ile yüksek dalgalar şeklinde tereffü ederim (Evet, eğer fırtına denizi çalkalarsa) süratli bir seyr ile yolumda neye tesadüf edersem sürükleyerek nüzül edebilirim. (Evet, bir nehir yatağında olmak şartıyla) köpürerek ve galeyan ederek sukut edebilirim. (Evet, bir şelalede) bir şua gibi hür olarak havaya yükselebilirim. (Evet, bir fiskiyede) hülâsa tebah-

hur edip kaybolabilirim. (Evet, yüz derece hararete) mamafih bu istediklerimin hiçbirini yapmayıp kendi isteğimle sâkit ve berrak şu gölün aynasında kalıyorum. İşte su birtakım mücbir esbab mevcut olmadıkça iktidarı dâhilinde zann ve itikat ettiği efaîlin hiçbirini icra edemediği gibi insan dahi hususi ve aklî sebeplerin icbarı olmadıkça kendi iktidarı dâhilinde zann ve itikat ettiği efâlin hiçbirini icra edemez. Bir sebep âriz olmadıkça her fiil onun için mümkünsüzdür.” Schopenhauer²⁹

Yirmi yaşında bir genç farz ediniz, fattan bir kadının mekr ü hilesi altında zebun kalsın. Para çalmak, kumar oynamak, insanî vazifelerini ifaya iktidarı kalmamak, tembellik, sefahet gibi fena ahlak çamurları içinde yuvarlansın. Bu gence hiç acımayarak kendi kabahatlerinden tamamen mesuldür, istese idi bu çamurlara batmazdı mı diyeceğiz? Onu bu hâle düşüren hâricî şeraiti, ihtirasatın hâkimiyetini, viladî istidadı unutacak mıyız? Düşünmeyecek miyiz ki sakim bir intisalden başlayarak ebeveyninin i'tâ ettiği irsiyetten maada, aldığı terbiye, konuştuğu insanlar, yaşadığı vasat, iktidarı dâhilinde olmayan tesadüfat, kendisini bir pervane gibi istediği cihete sevk eden şiddetli hevesat, hülâsa bütün muhiti, bütün yakınındaki insanlar, bütün haricî şerait dahi bu mesuliyette onunla müşterektirler. Hayır, insanda ihtiyar mutlak mevcut değildir. İhtiyar-ı mutlak itimat etmek insanın efâlini idare eden hissiyatı ve aklî sebepleri görmemek, bir fikrin fiil hâline gelebilmesi için ne kadar çok şeraitten geçmeğe mecbur olduğunu bilmemek demektir. İnsanları bütün hatâyâ ve mezâyâsıyla insan olarak kabul etmeliyiz ki nefse esaret beliiyesini yakinen teşhis ederek teşfiyesine çalışabilelim. İhtiyar-ı mutlak bir gaye, bir idealdir. Bu gayeye doğru koşacağız, bu manevi kemalî iktisaba çalışacağız, fakat bu dâhiyâne kudretin bizde mevcut olmadığını ve her ideal gibi bir seraba benzeyerek mütemadiyen takarrüp edildiği hâlde vusulü imkânsız olduğunu bilmeliyiz. Hayatının her devresinde ahlaken hiçbir esaatte bulunmamak kim senin iktidarı dâhilinde değildir, ihtiyar-ı mutlak nazariyesi doğru olsa idi hiç olmazsa bir tek şahsın bütün hayatı imtidadınca ahlakında ve iradesinde hiçbir nakisa ibraz etmeyerek yaşadığını işhâd etmek kâbil olmak icap ederdi. Nefsimizi,

muhitimizi yakinen mütalaa edelim. Böyle hayalî bir şahsa insanîyet henüz tesadüf etmiş midir?

Bir âtılın: “*Tembelliğim kendi kabahitimdir, kurtulmak istersem derhâl kurtulurum.*” demekle tembellik kabahatinden derhâl kurtulması kâbil değildir. Yavaş yavaş yemek yemenin ağdıyeyi güzel çiğnemenin sıhhatimizce ne derece faydalı olduğunu biliriz. Fakat biz ki cümlemiz çabuk yemekte birbirimize rekabet ederiz, şu fena itiyaddan kurtulmak, üç dört kap yemeği yarım saatte ekl etmek isteyelim. Göreceğiz ki muvaffak olmak ne kadar güç ve ne kadar cehde muhtaçtır. İşte gayet basit olan mesailde bile insanın hürriyet-i mutlakası, iradesi yed-i ihtiyarında olmazsa nasıl olur da gayet derin yerleşen bâtil ahlak, itikadat ve itiyadata karşı hürriyete mâlik olabiliriz?

Hürriyetler hep birbirine benzer. İrade hürriyeti, fikir hürriyeti dahi aynen siyasi hürriyet gibidir. Türkler hür bir millet olabilmek için “*Hemen oluverelim!*” demekle nail-i maksad oldular mı? Hürriyeti iktisap medid bir sa’yin neticesi, mükâfatı olarak tahassul etmemiş midir? Yalnız bu son seneler içinde hürriyete takarrüp için ne milyonlarca cehdler sarf olundu; pek büyük fikirler besleyip doğuran ne dimağlar gubâr oldu. Ne kadar insanlar sefalet ve mezellete katlanmağa, ne kadarları da hayatlarını birçok müddet korkunç bir tehlike arkasında koşturmağa mecbur oldular. Türkler “*Biz hür olacağız.*” demekle nimet ve mükâfata mazhar olmadılar; hürriyet iktisabı için çalışmağa, faaliyet sarfına, hayatlarını fedaya, mütemadi cehdlerle aynı maksadı takip eden birçok efradın mesaisini tevhide mecbur oldular. Bu milyonlarca küçük cehdlerin mecmuu nazar-ı dikkate alınınca hürriyetin ne muazzam bir emel ve fiil kitlesi, ne yüksek bir cehd ve gayret ihramı sayesinde alındığı anlaşılır. Bugün de “*Biz hakikaten medenî bir millet olacağız.*” diyoruz. Bu da tahmin edilebilir mi ki ne kadar mesaiye muhtaçtır, milyonlarca efradın her biri milyonlarca mesai sarf etmelidir ki bu bedi’ emele vâsıl olalım. İşte bizim fikrî hürriyetimiz de böyledir. Hemen “*Oluverelim!*” demekle olamayız. Milyonlarca mesai sarf etmeğe mecburuz ki bu ideale takarrüp kâbil olsun.

“İhtiyar-ı mutlakı ahlakî hürriyete merbut tutmak isteyenler hata ediyorlar, bu iki hürriyet birbirine tamamen mütebayindir. Uzun, zahmetli ve bî-nihâye sabır ve sebata muhtaç olan

nefse hâkimiyet iktisabı meselesini hemen bir “Oluversin!” arzusuyla muvaffak olunacak gibi göstermek, daha ibtidadan nevîmîdiye mahkûm kılmak demektir. Vatan-ı “Fransa” kendini toplamak için yirmi senelik sebatlı ve zahmetli mesaiye muhtaç olmuştur. Kezalik bizim nefsimizi toplayabilmeğimiz dahi şedit bir sabra muhtaçtır. Nasıl! Birtakım insanlar görüyoruz ki bilahire köyde istirahat için otuz sene zahmetli bir sanatı icraya kanatlanıyorlar, hâlbuki nefse hâkimiyet iktisabı gibi ulvî ve asil bir esere hiç vakit sarf etmeyecek miyiz? Bizim liyakatımız ve binaenaleyh istikbalimiz hep buna tâbidir, hayatta icra eyleyeceğimiz vezaif tamamen bu esere bağlıdır. Bu sayede herkesin hürmet ve takdirine liyakat kesb edeceğiz. Bütün saadet menbalarını kemal-i vüsatle bize feth edecek odur, çünkü bütün samimi mes’adetimiz ancak güzelce intizama vaz’ edilen bir faaliyetten mütevelliddir, böyle iken bu mübcecel esere hiçbir kâmil şahıs ehemmiyet vermeyecek mi? Nefsin hâkimiyeti mesaisine gösterdiğimiz emniyetsizlik hepimizin hissettiğimiz hakiki bir ızdıraptan neşet eder. Hangi talebedir ki hayır yapmak hakkındaki arzuları ile iradesinin zaafı arasındaki nispetsizliği hissetmiş olsun?

Hocalarımız bize: “Hürsünüz!” derlerdi.³⁰ Fakat bu iddianın kizbini biz ümitsizlikle hissederdik. Hiçkimse bize öğretmezdi ki irade yavaş yavaş iktisap olunabilir, kimse bu iktisap vesaitini düşünmeği hatırına getirmez, bizi mücadeleye alıştırır, bize iane etmezdi. O hâlde biz de tabii bir aksü’l-amel icabıyla “Ten”in ve Mukadderiyet Nazariyesi³¹ ahabının mesleklerini çocukça bir isticlal ile kabul etmeğe razı olurduk; hiç olmazsa bu nazariyeler, mücadelenin beyhudeliği önünde bize tevekkelli öğretirdi. Ve böylece tembelliklerimize teselli bahşeden nazariyelerin kizbini hissetmemek için zihnimizi şaşkınlığa çalışarak daima geri giderdik. Evet, irade hakkındaki şu Mukadderiyet Nazariyelerinin asıl sebebi ihtiyar-ı mutlak hükemasının saf-dil olduğu kadar da mühlik olan meslekleridir. Ahlakî hürriyet, siyasi hürriyet ve hatta dünyada kıymettar olan her bir şeye mütemadi müdafaat ile, şedit muhacemat ile

³⁰ Filhakika Fransızların Vouloir c’est pouvoir “İstemek muvaffak olmaktır.” Bâtıl darb-ı meseli en küçükten en büyüğe kadar bir kaide-i külliye makamında zihinleri istila etmiştir.

³¹ Fatalité

nail olunur, bunlar metin, mahir ve sabûr olanların mükâfatıdır. *Hür olmağa liyâkati olmayan hür olamaz.* Hürriyet ne bir hak, ne de bir emirdir.³² Yalnızca bir mükâfat, en âlî en ziyade saadet bezl eden bir mükâfattır. Güneş ziyasının tabii bir manzaraya karşı kıymeti ne ise hürriyetin dahi bütün hayat vekâyiine karşı kıymeti odur. Hürriyeti iktisap edemeyen, hayatın amîk ve medîd bütün mesârından mahrum kalır.” (Payot)

Hülasa hâkimiyet-i nefsiye iktisabını bizim iktidarımız dâhilinde gösteren hükemâya inanmayınız, çünkü bi’t-tecrübe göreceksiniz ki nefse hâkimiyet hemen istemekle iktisap olunmaz. Ahlakî hürriyetin lüzum ve kıymeti fi’l-hakika pek büyüktür, fakat iktisabı zahmetli ve medîd mesaiye muhtaçtır. Böyle bilmeyen bu cesim ve mübeccel sa’ye hiç teşebbüs etmesin, çünkü muvaffak olamayacağına daha ibtidadan emîn olabilir. Muvaffakiyet cidden isteyenlere, cidden çalışanlara, melekât-ı ruhiyemizin havas ve istidadını öğrenip ona göre hareket edenlere vergidir. İradenin psikoloji kavaidini öğrenemeyen, fikir, his, fiil ne olduğunu bilmeyen; efkâr, hissiyat ve efâl arasındaki teşarik kanunları hakkında vukuf kesb etmeyen; iradenin terbiyesi için ne gibi maharet ve hatta hilelere tevessül etmek lazım olduğu ilminden bâi-behre olan bu marekeye atılmasın, çünkü daha ilk dakikadan mağlubiyeti muhakkaktır. Fakat şu mualla cedelgâha girecek olan da bilsin ki, fikrî ve hissî vesaitini hüsn-i istimal etmeği bilirse cehd ve sebat ile çalışırsa, muvaffakiyet kendi elindedir. Unutmasın ki ancak iradenin terbiyesi sayesinde insanlık tekâmülâtının maddi ve manevi her birine temellükü iddia edebilecektir.

Bir şahsın ruhunun derinliğine nüfuz ederek en basitine varıncaya kadar bütün mücbir aklî sebepleri ve üzerine tesir icra eden bütün haricî şeraiti tayin etmek kâbil olsa idi, o şahsın müstakbel fiilini bir husuf ve küsuf katiyeti ile hesap ve tayin edebilecektik.

Kant

İradenin terbiyesi ve nefsin idaresi kabiliyetine münafî olan nazariyelerin müstenid olduğu bâtıl esas ve diğer cihetten de bize sadık bir muhib ve emin bir muavin görünen ihtiyar-ı

mutlak nazariyesinin hakikat nikabı altında setr ettiği ri-yakârâne fesadı meydana çıkardık. Elimizde istinad edebilecek bir nazariye kalmadı. Mamafih bir rehber, bir hidayet meşalesine, takip edeceğimiz tariki hülasaten kucaklayacak umumi bir fikri gösterebilen bir nazariyeye ihtiyacımız olduğunu inkâr edemeyiz. Maksadımız tahrip değil, termim ve hatta ihyadır. Hangi umumi rehber istinaden nefsin terbiyesi mesaisine gireceğiz?

Garibi şurasıdır ki bu meselede dost zannettiğimiz düşman çıktığı hâlde bazı hükemânın mülâhaza noksanı neticesi olarak nefsin terbiyesine münafi addettikleri *mecburiyet*³³ nazariyesi bilakis bize kuvvetli bir muavin hizmetini ifa edecektir.

Mecburiyet nazariyesi bütün efâl ve harekâtımızın, bütün mülâhazat ve itiyâdâtımızın mecburi bir saik tesiri altında husule geldiğini ve bu bî-aman mücbire karşı bizim hiçbir kuvvetimiz ve binaenaleyh efâlimizin nekayıs ve kabayihinde hiçbir mesuliyetimiz olmadığını iddia eder. Filhakika ruhî ve ilmî mütalaat, bu nazariyenin hakikat ve isabetini derhâl tasdik eder. Kâinatta hiçbir uzviyette iradi hareket mevcut değildir. Bütün harekât bir aksü'l-amel neticesidir. Uzviyetin en küçük ve en mükemmel nümunesi olan hüceratta bu *netice ve aksü'l-amel* kanunu kemal-i şiddetle cârîdir. İnsanlar en basit manasıyla lâ-yüad hücerâtının bir arada içtimayla tekevvün etmiş içtimâî bir heyet, meşrûti bir hükûmettir. Maddi ve manevi bütün efâl hüceratta güzeran eder. Mesela adalâtı teşkil eden hüceratın icra-yı fiilleri ya dimağdan gelen bir emre veyahut hariçten gelen kimyevi, mekaniki, elektirikî bir tenebbühe muhtaçtırlar. Bu tenebbühat mevcut olmazsa adale hareket edemez. Kezalik azanın hâkimi olan dimağ dahi bütün adalat ordusuna şediden âmir olmakla beraber bizzat fâil değildir. Adale hücrelerinde olduğu gibi dimağ hücrelerinde dahi binefisihi bir iktidar mevcut değildir. Dimağ hüceratı filhakika daha nazik, daha muktedir, daha fa'al, daha âmirdir. Fakat haricî vasattan yahut dâhilî âlemden hiçbir tenebbüh vâsıl olmazsa işbu hücerat dahi hiçbir fiil ifa edemez. Dimağ hüceratı havass-ı hamse vasıtasıyla hariçten gelen la-yuhşa tenebbühata mütemadiyen maruz olduğu cihetledir ki dimağda mütemadi bir faaliyet mevcuttur. Bazı

hastalıklarda veyahut fennî tecrübelerde olduğu gibi haricî tenebbühleri dâhilî tenebbühleri men hayatı men demektir. Men edecek olursak dimağda uzvi vezaifin ifasına lazım olan iktidardan gayrı hiçbir kuvvet kalmaz.

Uzvi vezaifin en muhtelit ve en mükemmelleri bile kezalik bu mecburiyet kanununa tabidir. Mesane dolduğu zaman bevelin miktarındaki kesret vasıtasıyla uyanan tenebbüh tebevülü emr eder. Midemiz yemeklerle dolduğu zaman husule gelen tenebbüh hazım fiilinin ifasına hâdim olan ifrazat ve harekâtı uyandırır. Kasabatımızda yabancı bir cisim mevcut olursa öksürmeğe başlarız. Cildimize yabancı bir cisim, bir mikrop girse küreyvat-ı beyza etrafına üşüşerek bir çıban tekvin ederler. Bizi iğzap edecek bir lakırtı olmazsa hiddet edemeyiz. Ağlatacak bir sebep varsa ağlar, güldürecek bir sebep varsa güleriz.

Bu umumi kanun nazar-ı dikkate alındığı gibi derhâl determinizm felsefesini tam inkıyad ile kabul etmek zaruridir. Dimağın tenebbühatını takiben husule gelen maddi ve manevi harekâtın kâffesi bir aksi tesirden, insanın hayatı fiilden değil, efâlin sebeplerine cevap vermekten ibarettir. Dimağ mutlak bir hâkimiyete değil, mebusan meclisi ile idare olunan hükûmet gibi meşrutî bir hâkimiyete mâliktir. Zâhiren hâkim ve âmir dimağdır, hükûmettir; fakat hakikatte o içtimai heyeti teşkil eden efraddır, hücerattır. İçki veya tütüne mübtela olan bir adam içki veya tütün içmek fiilinde iradesine malik değildir. İtiyadının esiridir. Hiddet veya menfaat saikasıyla adam öldüren bir kâtil menfaat, ırs, terbiye gibi birçok şeraitin icbarı tahdında hareket etmiştir. Her isteyen adam öldüremez, her isteyen fena ahlaklı olamaz. Kâtillik intisal ve ırsiyetten aldığımız hususi istidaddan, terbiye ve tahsilimizin noksanından, fikrî mülahazalarımızın selamet dairesinde cereyan etmemesinden neşet eder. İnsan mutlak surette serbestisine, tam ihtiyarına mâlik değildir. Temâyü-lâtı, heyecanları, bulunduğu vasat ve muhit, aldığı terbiye, gördüğü tahsil, mütalaa ettiği kitaplar, ırsen intikal eden cismanî ve ahlakî evsafı, fikirleriyle perverde olduğu muallimleri, ihtiyâcâtı, menâfii, hastalıkları, hülâsa ta'dâdı pek uzun ve tamamen tayini gayr-i kâbil birtakım haricî ve dâhilî esbâb tesiri altında icra-yı fiil eder bir kukladır. *“Ruhun her bir temayülü veyahut hissi, ataletle gayr-i müşâbih bir kuvvet ise de, bu temayül ve hissin benim üzerime nüfuz ve tesiri aynıyla atalet*

kuvvetinin bir taş üzerine icra-yı tesirine müşabihdir.” [Joseph] Priestley³⁴

İşte mecburiyet nazariyesi budur. Gerek fennî mütalaat, gerek hayati müşahadat hep bu nazariyenin hakikatini ispat ederler. O derecede ki “Eğer ahlakı tamamen tayin etmek fevkalade müşkül olmasa idi, bize daima mahfi kalan aklî sebepler diğer birçok aklî sebeplerin tesiri altında olmasa idi, her bir fiilin ne olacağını daha evvelden bi'l-hesap anlayıp tayin etmek kâbil olacaktı.” Schopenhauer³⁵ ve “... bir şahsın ruhunun umkuna nüfuz ederek en basitine varıncaya kadar bütün mücbir aklî sebepleri ve üzerine tesir eden bütün harici şeraiti tayin etmek kâbil olsa idi o şahsın müstakbel fiilini bir husuf ve küsuf katiyeti ile hesap ve tayin edebilecektik.” (Kant)³⁶

Aklî ve ahlakî e'âlimiz, maddi ve manevi harekâtımız bu mecburiyet kanununa tâbi olduğu, haricî ve dâhilî tenebbühatın esîri bulunduğumuz hâlde nasıl oluyor da biz ahlakın değişebileceğini, irade terbiyesinin mümkün olduğunu kabul ediyoruz? Nefsin terbiyesi için az çok fikrî hürriyete mâlik olmak icap eder gibi görüldüğü hâlde bir taraftan iradenin hürriyetini reddetmek diğer taraftan nefsin hâkimiyet iktisabı kabiliyetini kabul etmek arasında bir tezat mevcut değil mi? Hayır, hiçbir tezat mevcut değildir. Mesele pek basit, hakikate, tatbikat neticelerine gayet muvafıktır. Mademki umum e'âlimiz dâhilî ve haricî birtakım esbap ve şeraitin esir ve tâbiidir, bu dâhilî ve haricî esbabı ıslah, terbiye ve hüsn intibah eylersek aynı zamanda manevi terbiyemiz dahi kâbil-i icra olmuş olur. “Önümüzde gördüğümüz insanlar, zî-hayat mahlukat, ihtirasatı, felsefî ve dinî fikirleri, mantıkî muhakemeleri veyahut itikatları taht-ı tesirinde icra-yı hareket ederler. Teessüfe şâyân olan, bu lüzumlu ve mecbûri

³⁴ [Joseph] Priestley – La doctrine de necessite philosophique

³⁵ [Arthur] Schopenhauer – *Essai sur le libre arbitre* – Schopenhauer ile birlikte ihtiyar-ı mutlak nazariyesi red ve mecburiyet nazariyesini kabul ettiğimiz hâlde diğer cihetten de Schopenhauer'un aynı esaslara istinaden istihraç ettiği “ahlakın adem-i tebeddülü” mesleğini reddettiğimizde bir tezat var zannolunmasın. Schopenhauer'un mecburiyeti mukadderiyet fatalité ile karıştırarak nazariyelerin tatbiki cihetlerinde bi'l-ifrat yanlış bir tarike sapmasından dolayıdır ki mülâhazat müstahrecesini reddediyoruz. Schopenhauer'un hatası mecburiyet nazariyesinin ahlaka münafi noktalarını nazar-ı dikkate alıp bilakis irademizin terbiyesine muvafık olan cihetlerini hiç nazar-ı dikkate almamasından ileri gelmiştir.

³⁶ [Emmanuel] Kant – Critique de la Raison pure

esaretin vücudî olmayıp mecburiyetin ırkımıza mahsus şerait hasebiyle daima fenalık suretinde tezahür etmesidir. Akli sebepler içinde necip olanların tesirlerini takviye ettiğimiz gibi bu mesut mecburiyet dahi ahlakımızın tekemmülünü icap eder; hiçbir vakit vâsıl olamayıp mütemadiyen arkasından koştığımız ideale doğru bizi takrip eder.” (Dubois)³⁷

Filhakika misal olarak ırsın mücbir tesirini ele alalım. Bit-tabi bizim dimağımız ecdadımızın mahsulüdür, onlar gibi yaratıl-mıştır, onlar gibi düşünmeğe, onlar gibi icra-yı hükm etme-ğe mecburuz. Darwin’in vaz ettiği “Vazife uzvu tevhit eder.” Ka-nunu icabıyla vezaif tebeddül ettikçe aza dahi aynı tebeddülü takip eder. Kumluk bir mahalde yaşayan balık maişetini bula-mayacak olursa yavaş yavaş azası o suretle tebeddül eder ki kumlar içinde bulduğu gıda ile hayatını idame edebilsin. Keza-lık dimağ dahi böyledir. Katl ile uğraşanların dimağında katl filini emr etmeğe müstaid ve müheyya birtakım tahavvülat husule gelir. İşte böylece ecdadımızın zaman zaman tebeddülata düçar olan dimağları intisal ve ırs vasıtasıyla bize hemen de aynen intikal eylemiş ve bizde bugünkü şeklini iktisap eylemiş-tir. Biz batıl itikatlara esir isek ahlakımızda hisset, huşunet, hıyanet varsa bu hâl yalnız kendi kabahatimiz değildir. Bize bu dimağı ırsen ihda eden ecdadımız dahi bu nekâyıstan mesul-dür. Fakat şurası var ki ahlak ırsiyeti tamamen hastalık ırsiyeti gibidir. Bir veremlinin çocuğu veremli olarak doğmaz fakat vereme karşı fevkalade ve marazi bir istidad ibraz eder. Çocuğu veremli anasından babasından ayırarak başka bir vasata naklile büyütürsen o da verem ırsiyetinin verdiği marazi istidaddan kurtulmuş olur. Kezalik bir kâtil evladını ebeveyninden tecrid edip katl fikrinin aksini telkin ve icbar edecek bir vasata nakle-dersek dimağındaki katl istidadını izaleye muvaffak oluruz. Mecburiyet kanunu icabıyla efâl ve efkârımızın en mühim esbabından biri olan ırsiyetin mecburi ve sakim tesirlerini ten-kis ve izale etmiş oluruz.

ırsın tesirinin bir suretle tahvilini mülahaza etmek bize iki cihetten mefharet-bahş eder. Bir cihetten ecdadımızın bilamü-lahaza kabul ettikleri ve bu kadar senelerden beri nesilden nesile intikal ile bir itiyad ve hatta ihtiyaç hâlini alan bâtil iti-

katlarımızı, ahlakımızın fena temayülatını aklî terbiyemizin noksanını izale edersek milyonlarca insanların tekvin etmiş oldukları kötü hasletlere bizim şu beş on dimağımızın galebe etmesinin bahş eylediği iftihadır. İkinci bir cihetten de evladımıza vereceğimiz aklî ve ahlakî irsiyet bittabi bizim aklî ve ahlakî terbiyemizin vâsıl olduğu dereceye tâbi olduğundan düşünmeliyiz ki bizden sonra gelecek olan ve pek çok ensâl ile temadi ederek bize samimi bir irtiyat ile merbut olması lazım gelen milyonlarca müstakbel insanlara ne büyük bir irsi hediye takdim etmiş olacağız. İşte ırs gibi izalesi en müşkül zannolunan mücbir müesseratın mütalaası da bize gösteriyor ki mecburiyet kanunu bizi nevmid etmekten maada bilakis büyük bir ümit ve teselli ile teşvik ve tatmin eder.

Mecburiyet kanunu ırstan maada vasat, tahsil, terbiye, seviye-i fikriye, refikler, muhit, kitaplar, müşahadat ve mülahazat, itiyadat ve temayülat gibi daha birçok hâricî ve dâhilî esbâba tâbidir. Bu esbabı irademizin terbiyesi maksadına muvafık bir surette intihap ve tenmiye edersek mücbir müessirlerden ne kuvvetli istifadeler elde edeceğimizi anlarız. “Tenebbühat mecburi ve mukadder bir surette ef’âlî tekvin ettiği içindir ki mecburiyet nazariyesinden korkuluyor. Mukadderiyete karşı isyan ediliyor. Yalnız isaete sevk eden tenebbühat, yalnız behîm-i insanînin müştehiyatı nazar-ı dikkate alınarak nefrete şayan bir esaret ve bir ahlaksızlığı icap ediyormuş gibi mecburiyet nazariyesinden yüz çeviriliyor. Unutuluyor ki biz hayrın, hasenin, ahlaki kanunların da esiri, hassasiyetimizin verdiği necip esbabın dahi tâbii olabiliriz.”

“Her ne yaparsak yapalım, daima bir his veya fikre tebaaiyet ederiz. Herhangi bir fiili, bir mazlunun fedakârlığını veyahut en müthiş bir cinayeti tahlil ediniz, daima fiili icap eden hâkim bir sebep bulacaksınız. Birisinde ırstan mütehassıl olup terbiye ile kuvvet kesb etmiş viladi bir asalet-i hissiyat veyahut yaşadığı vasatta dikkatle tenmiye edilmiş ahlak ve din itikatlarıdır. Diğerinde de müfteris bir hodbinliğin mühlik sevaiki veya ictimai vasatın münbit usaresinde büyümüş nebatlara benzeyen sefil ihtiraslardır. Ve daima aklımızda evvelden mevcut olan teşekkülât icabıyla bize muğşi bir tesir icra eden saikaya tebaiyyet ederiz.”

“Şunu da unuturuz ki bir filin irtikâbını icbar eden saika bila-hire husule gelecek esbab ve sevaike bir tesir icra etmez. O zamana kadar fenalığın esareti altında yaşamış olan bir mücrim artık hidayet yolunu bulabilir. Menfur hissiyattan kurtularak ahlaki kanunlara, aklî muhakemelerde esir olabilir. Mecburiyet nazariyesi ne mülahazayı ne nefsin terbiyesini ve ne de ahlakın tekemmülünü men’ eder.” (Dubois)³⁸

Yüzmek bilmeyen bir çocuk denize düşüyor, bir kurtaran olmazsa boğulmağa mahkûmdur. Ben denize atılıp çocuğu kurtarmak için kendimi mecbur ediyorum. Kendimi mecbur eden yine kendim, kendi şahsiyetim, bana muhtes olan ruhî ve hissi hassalardan mütevarid şahsiyetimdir. Bir başkası belki bir başka türlü hareket edecek, başka mecburiyete tabi olacaktı. Fakat benim tabi olduğum mecburiyet, benim şahsıma mahsustur. Beni herkesten tefrik ederek bana mahsus bir hususiyet veren hususi bir mecburiyettir. Gözlerimin rengi, boyumun kısa olması gibi benim şahsiyetimi tekvin eden bir mecburiyettir. Bu mecburiyettir ki denize atılmak filinde ihtiyar-ı mutlakımla, kendi isteğimle icra edilmiş bir fi’l-i his kâzibini i’tâ ediyor. Yalancı his. Çünkü başka türlü yapamazdım. Nasıl çalamazsam, nasıl öldüremezsem öylece denize atılmaktan dahi tevakkî edemezdim. Benim hissî ve teheyvüçî şahsiyetim kat’î ve âmirane bir surette denize atılmak suretiyle hareket etmeği mecbur ettiği gibi aynı katiyetle sirkat ve katle adem-i teşebbüsü mecbur ediyorum. Bu kat’î mecburiyet benim benliğimden bin türlü tesirat ve ihtilatat ile tekevvün etmiş olan bugünkü şahsiyetimden, bugünkü şahsiyetin icap ettiği vazifeden irade-den tevarüt ediyor. Bir sene sonra aynı mevkideki fil ve hareketim bugüne benzemeyecek, çünkü bir sene zarfında filime hâkim olan esbab-ı mücbire benim tahsilime, ticaret ve müşahadatımla hissiyatımın ve aklî kudretim vâsıl olacağı derece ile tebeddül edecek. Taallüm ve tealide ne kadar ileriye gidersem mecburiyetimin tâbi olacağı şerait o kadar ziyade hayır, hüsün ve hakikate takarrüp edecek. Yine kat’î bir mecburiyet tesiriyle hareket edeceğim fakat bu mecburiyet ef’âlimin mütemadiyen nihayetsiz bir tekemmüle doğru yürümesine mâni olmayacaktır.

Hülasa mecburiyet nazariyesini irade terbiyesine münafi addedenlerin büyük bir hataları olmuştur ki o da mecburiyetinin hep fena huylara temas eden cihetlerini düşünmeleridir. Nasıl katl fiiline cüret bu nazariyeye tâbi ise, hayır ve fazilet efâline mâlikiyet dahi öylece determinizm kanununa tabidir. Mecburiyet yalnız fenalığı değil, iyiliği dahi icap ve icbar eder. Binaenaleyh dâhilî ve hâricî tenebbühâtımızı o hâle getirmeliyiz ki onların icbarı ile husule gelecek olan efâl ve harekâtımız hep hayır ve fazilete, sa'y ve faaliyete, cesaret ve teşebbüse, terakki ve tekemmüle ait olsun. İşte irade terbiyesi dahi şu icbarat-ı tenebbühîyeden şu anasır-ı ruhiye teşârükâtından istifade eyleyerek manen ve maddeten büyüklük iktisap etmeliğimiz ilmini talim edecektir.

Yukarıda serd eylediğimiz berâhîn vechile, mecburiyet kanununun hakikatine tam bir itikat ile mutekidiz. Mukadderiyetten, ezeliyetten³⁹ tamamıyla tefrîki lâzım gelen mecburiyet bizi ehadiyyun⁴⁰ mesleğine sevk eder, isnaiyyun⁴¹ ile hemfikir değiliz. Mamafih bu itikadımızla beraber bizce bundan mühim bir prensip vardır ki o da şudur: *Nazariyelerin kıymeti tatbikatta verdikleri neticeler itibariyledir.* Tekâmül kanuna tebaan mütemadiyen terakki ve tealiyi icbar ederek hayata en muvafık olan mesleğe müfid olan, tatbikatta bize menafi temin eden her nazariyeyi kabul ederiz. Bizce maksad neticeye vusuldür. Maksadı takipte en sâlim, en münasip ve en kısa tariki tercih ederiz. Bunun içindir ki mecburiyet kanununu intihab ve kabul ettik. Mamafih aynı gayeye vâsıl olmak üzere diğer bir yol intihap eden isnaiyyunun maksadımıza muavin olmak üzere serd eyledikleri beyanatı reddedecek kadar müteassıp değiliz. Neticeye vusul için takip edilecek tarik istediği kadar muavvic olsun, netice itibariyle yine makbuldür. İşte bu mülahazata binaen Eymieu'nun aşağıdaki mütalaatını aynen derc ediyoruz.

“İnsan kendi kendini idare edebilir mi?”

“Evet! Çünkü bizde mevcut olan kör kuvvetleri istediğimiz derecede maksadımıza tâbi kılmak iktidarına kâfice mâlikiz. Evet, bizim hürriyetimiz mutlak bir hürriyet değildir; Mama-

³⁹ Monistes

⁴⁰ Prédestination

⁴¹ Dualistes

fih taşlar gibi de mecburi değiliz. Kendimizi iyi idare için nefsimizi yakinen bilmekliğimiz lazımdır. Dikkatsiz bir nazar, insanı bir tezattan ibaret zanneder; çünkü insanda birçok zıt hassalar vardır. İnsan, madde ile ruhun telaki mevkiidir. Madde olmak itibarıyla mukadder, ruh olmak itibarıyla serbesttir; mecburiyet ve hürriyet, işte insanın teşekkül ettiği küçük âlemin iki kutbu. Hayatımız bu iki kutbun taht-ı tesirindedir. Mevcudiyetimizin bir kısmı olan maddemiz, ale'l-umum mevad gibi, muhtelif aksamının birbirine çarpmasından husule gelen darebat ile feza ve devamdan mütevarid darbeleri kabul etmeğe mecburdur. İtiyad ve ırkın bir itiyadı olan irsiyet bizim bugünkü hâlimizde şer veyahut hayır suretinde icra-yı tesir eder, efâlimizden her biri bir fazilet veyahut bir rezilet teşkil eder. Bu fazilet veya reziletin uzviyetimizde bıraktığı eser bütün hayatımıza tesir ettiği gibi ensalimiz vasıtasıyla bütün ahlakımıza da intikal eder. İlk itiyadlarımızı tekvin eden terbiye ve yaşadığımız vasat bizi bir şebeke içinde hapsederler. Bu şebekeyi kırabiliriz, fakat bizde bırakmış olduğu eserin silinmesi gayr-ı kâbilidir. Mevsimlerin harekâtı, her günün tesadüfleri başkalarının efâli, içtimai mevkiimiz, ecdadımızın an'anâtı⁴² muasırlarımızın bâtil itikatları, tarihin yaşadığımız kısmı bize men'i gayr-ı kâbil bir tesir icra ederler. Feza ve devamın nâmütenâhiliği içinde, namütenahi bahr-i muhit üzerindeki sandala benzeriz. Bu sandal, işte bahr-i muhitin muayyen bir noktasında bulunuyor. Onu oraya getiren bir fırtına mı, yanlış bir manevra mı veyahut bizzat takip ettiği yol mudur? Her ne olursa olsun sandal o noktada olmayabilirdi; fakat mademki oradadır, bu bir emirdir, bir kere husul bulduktan sonra artık mukadderdir. Sandal birbirine merbut ve alakadar aksâmdan mükevven, küçük veya büyüktür, az çok yüklüdür, az çok güneş ziyasıyla ziyalanmıştır, limandan az çok uzaktır, rüzgârlar bir istikamete tebean şiddetle esiyor, sandal rüzgârın tesirinden kaçamaz, bütün mevcât bu geniş sahada onun üzerine hücum ederler. Hatta en yakın olan dalgalar onu batırmak veya sevk etmek iktidarını hâizdirler, bu kadar mukadderiyetlerin esiri olan bu zayıf sandalda dahi ihtiyar, serbestlik vardır, o da dümen ve dümencidir. Dümen ve dümenci sayesinde

kuvvetsiz sandalı zebun eden bütün mukadderiyetler onu kahr u tedmir edemezler, bilakis selamet limanına doğru îsâl ederler.”

“Sandal insanın bir tasviridir. Madde olmak itibariyle bütün mevaddın mukadderiyetlerine zebun kalmıştır. Fakat aynı zamanda ruh olduğundan mukadderat silsilesine kendi intihab ettiği yeni bir kuvvet idhal edebilir.”

“Mahlukat içinde en zayıflardan olduğu hâlde hürriyeti ve aklı sâyesinde onların hâkimi olabilmıştır. Öyle hayvanları esir ve terbiye etmiştir ki bir darbeye onu ölüm toprağına serebilirlerdi. Hasis toprağı öyle esir etti ki istediğı mezruatı ondan ahz edebilir. Dağları öyle esir etti ki bir çocuğun bile uzaktan bir düğmeye basmasıyla husule gelen kıvılcımlar sayesinde tüneller açıyor, en sert madenleri bile öyle esir etti ki onları su gibi eritir veyahut bir kenevir ipliğı gibi bükür. İnsan, bunları esir ettiği gibi nefsi dahi esir edebilir. “Benim fitratım budur!” diye itizar etmek ne beyhudedir. Niçin gayr-i münbit toprağı veyahut üstümüze atılmağı müheyya vahşi hayvana karşı “Onun fitratı öyledir!” demekle iktifa etmiyoruz. Evet bizim fitratımız böyledir, şüphe yok, fakat bu fitratı istediğimiz maksada sevk etmek sizin elinizdedir; yaratılışınızı tashih ve hatta tecdid tamamen iktidarınızdadır. İnsan, mahlukat üzerine hâkim olduğu kadar nefsi üzerine de hükm ederek şâir ile beraber diyebilir ki:

Hükmüm infaz eylerim kâinata nefsim⁴³

İKİNCİ KISIM

İradenin Psikolojisi

*İnsan kendinin ne olduğunu bilmek bir marifettir ki
Ölünceye kadar tahsil edilse yine ikmâl edilemez.
Abdülhak Hâmid*

Bir makinist, idare ettiği lokomotifi mümkün mertebe az bir zamanda, mümkün mertebe az kömür sarfıyla hiçbir tehlikeye uğratmadan muayyen bir mevkiye îsâl etmek için lokomotifi terkip eden muhtelif kısımları, takip edeceği yolun istikamet ve mevaniini, kullanacağı malzemenin cins ve mikdarını bilmesi lazımdır. Kezalik insan dahi fiilî bir neticeye mazhariyet için her şeyden evvel kullanacağı esaslı malzemeyi, bu malzemenin nev' ve tabiatlarını iyice bilmeğe muhtaçtır ki arızasız ve mümkün mertebe sühuletle arzusunu fiilî bir neticeye îsâl eylesin. İşte iradenin psikolojisi, irade fiilini terkip eden muhtelif aksâmı ve bu aksâmın birbiri üzerine olan münasebetlerini öğreteceği cihetle bir makiniste lokomotifi bilmek ne kadar lâzımsa, bir insana dahi iradesinin ruhî mütalaasını öğrenmek o derece lüzumludur.

BİRİNCİ BAB

İRÂDE FİİLİ⁴⁴

İrade Fiilinin Tekevvünü İçin Şerait-i Evveliyeye

İrade fiilinin tezahürü için en birinci şart birtakım arzuların, hevesatın, temayülatın icrasına bir mâni bulunmaktır. Mevâni' den mahrum olan hevesat ve temayülat mün'akiselere benzeyen tav'î bir teâmül ile derhâl fiil hâline inkılap ederek bu arzu ile fiil arasına hiçbir fikir, dimâğî hiçbir unsur dâhil olmaz. Fakat temâyülatın tav'î bir surette icrası kâbil değilse veyahut birbirine zıt temayüllerin bir arada bulunması hasebiyle fiil hâline inkılaplarına bir mâni' husûle gelirse o hâlde ister istemez iki veyahut birçok temayüller arasından bir veya birkaçını intihaba ve bu intihap için dahi muhâkematımıza müracaat ederek mezkûr temayüllerden birini tercihe mecbur olacağız ki işte irade fiili ancak bu şerait dâhilinde tahassul edebilir.

Hâl-i tabiide bizim nefes alıp vermek hareketlerimiz tav'îdir. Hiçbir cehd-i aklî sarfına, hiçbir muhakeme-i fikriye i'mâline muhtaç olmaksızın tabii ve âdetâ hissedilmez bir surette teneffüs ederiz. Bu hâlde esasen bizde mevcut olan bir arzu, bir temayülden ibaret olan bu teneffüs ihtiyacının tav'î bir surette icrasına hiçbir mania mevcut olmuyor. Fakat kapalı bir odada bulunalım, odada içilen tütün hasebiyle odanın havası teneffüs edilemez bir hâlde gelsin, derhâl saf hava aramak için yine tav'î ve mekanikî bir surette odayı terk ederek çıkarız. Burada da henüz irtiyad mevcut değildir. Fakat farz ediniz ki odayı terk etmekliğimize bir mâni mevcut olsun, rûfekamız bizi odada tutmak için ısrar etsinler veyahut odada alâ hâlihî terk edemeyeceğimiz bir işimiz olsun veyahut kapıyı açmak kabil olmasın. Bu hâlde aklî muhakemat nümayan olmağa, odada kalmağı icbar eden hissiyat ile odayı terk etmeği istilzam eden hissiyat arasında bir mücadele zahir olmağa başlar. Bu mücadele ilelebed devam edemez. Nihayet iki taraftan birini tercihe, iki nev' temâyülattan birisinin ötekine galebesine, hülasa irade fiilinin tahassülüne ve bu suretle katiyyen odada

kalmağa veyahut odadan çıkmağa karar vermeğe mecbur oluruz.

Hulasa irtiyad husule gelmek için bir arzumuzun, bir temayülümüzün, bir ihtiyacımızın veyahut cümle-i hevesatımızdan birinin tav'î bir surette icrasına bir hâil bulunması lazımdır. Bu hâil o dereceye vâsıl olmalıdır ki bunu hitama erdirmeye, efkâr ve temayülatta mevcut olan tezat veyahut zaafî izale etmeğe kat'î bir lüzum hâsıl olsun. Fakat diğer cihetten de temayülâtımız arasındaki ihtilafî izale etmek mecburiyeti, ânî bir mecburiyet olmamak icap eder; herkes bilir ki bir karar almak için şedid bir isticale lüzum olduğu zaman hiçbir muhakeme-i aklıyeye müracaat etmeyerek kararsız ve mütereddid kalırız veyahut yine hiçbir muhakemeye meydan vermeyerek temayülâtımızdan birinin tav'î surette icrasına müsaade ederiz. Bu iki suretin ikisinde dahi irade fiili mevcut olmaz.

İrtiyad, vâzıh ve âşikâr bir surette icra olunduğu zaman üç safha arz eder: Birincisi münakaşa, ikincisi karar, üçüncüsü de icradır. Bu üç safhadan en mühimi karardır. Münakaşa, kararı ihzara hizmet eder. Karar hâline giren bir münakaşa da hemen tav'î olarak üçüncü safhaya dâhil olur, icra yoluna girer.

Münakaşa

Münakaşa, fikrimize tebadür eden muhtelif esbab-ı aklıyeden birine kâfi derecede kuvvet vererek onu intihap etmek demektir. Aklı sebeplerden birtakımı esasen mevcuttur. Mesela teneffüs ihtiyacı, müfekkirimizde mevcut bir sebep-i aklîdir ki hemen fiile inkılabı meyyaldir. Bazıları da esasen mevcut olmayıp yavaş yavaş birçok mülâhazat neticesinde zahir olur. Teşarik-i efkâr kanunu mucibince düşündükçe mülâhaza ettikçe zihnimizde yeni birtakım esbab-ı aklıye buluruz, münakaşa ne kadar imtidad ederse tetkik edeceğimiz esbab-ı aklıyenin mikdarı da o kadar çok artar. Bu hâlde zihnimizde husule gelen efkâr, hissiyat ve temayülâtı birbiriyle mukayese ederek her birinin fayda ve mazarratlarını mütalaa ederiz. Efkar ve hissiyattan herhangi biri fiilî bir neticeye mazhar olduğu takdirde bizce hâsıl olacak menfaat ve mazarratı tetkik ederiz ve bir suretle nihayet onlardan birini menfaatimize daha muvafık bularak artık bütün dikkatimizi bunun üzerine hasr eyler ve bu karara doğru yol alırız. Mesela çocuklarımızdan birine bir mes-

lek tayin ve intihap etmek lazım gelse buna bir karar vermezden evvel çoğumuzun süluk edebileceği muhtelif mesleklerden her birini muayene ederiz. Hangisinin onun tahsiline, mizacına, tabiatına daha muvafık geleceğini, hangisinin istikbalini daha ziyade temine hizmet edeceğini düşünürüz. Çocuğumuzu istintak ederek malumatının derecesini ve temayüllerini tahkik ederiz. Dostlarımıza müracaat ederek fikirlerinden istifade etmeği tecrübe ederiz. İşte her münakaşada bu suretle birçok tetkikatı, birçok fikirleri, birçok temayülatı bir araya getirerek birbiriyle mukayese ve içlerinden birinin takarrürünü hazırlarız.

Münakaşa, bazen tav'î hareketlere müşabih olacak derecede kısa, bazen bilakis pek uzun olur. Eğer almağa mecbur olduğumuz karar ehemmiyetli ise irade fiili hemen bir defada husul bulmaz. Müfekkiremize gelen bir sürü fikirlerin her birini ayrı ayrı muayeneden sonra kabule layık görmeyerek reddederiz. Bazen de gâh kabul gâh reddederek irade fiiline yakınlaşacak muvakkat kararlar verir ve bu kararlarımızın kuvveti kâfi derecede şedit olmadığından bir gün aldığımız kararı ertesi gün bozar ve yeniden münakaşaya başlarız. Ve her bir münakaşada yeni efkâr ve temayüller bularak imtihan ve muayenemizi git-tikçe tamik ederiz, düşünürüz, dikkat ederiz, anlarız, karara yakın olan efkâr ile şahsiyetimizi telkin eden sair hissiyat ve temayülatımızın ne derece tevaful ettiğini mesaha ederiz. Kararlarımızdan husule gelen netayici gözümüzün önüne getirerek bize muvafık olup olmadığını tetkik ederiz. Bu suretle birçok tereddüdlerden, birçok tenkit ve muhakemelerden sonra nihayet esbab-ı akliyeden birini diğerlerine tercih ederiz. Mafih münakaşaların bazen ile'l-ebed devam ederek bir karar hâline vâsıl olmaması dahi kâbidir ki mütereddidlerin esaslı nakisası da işte budur.

Karar

Münakaşa, irade fiiline ve şahsın fikrî kudretine göre muhtelif tahavvüller ibraz eder. Münakaşa, bir kavga meydanına benzer ki burada yekdiğerine az çok muhalif ve bazen mübayin muhtelif ruhî mecmualar birbirleriyle mübareze ederler. Mübarezenin neticesinde hangi hissiyat ve efkârın galebe edeceğini evvelden tayin kâbil değildir. Bazen bir söz ve fikrin hemen

muvaaffakiyet kesbederek sahnenin ilk safını işgale muvaffak olacağı zannolunurken bir diğer fikir mecmuası bu sürüyü geriye çekerek onun yerine kâim olmağa çalışır. Hemen karar almağa takarrüp ettik zannettiğimiz hâlde kararımızın pek zayıf olduğunu anlarız. Herhâlde az çok mücadelelerden sonra bittabi bir hatime tekevvün eder. İşte efkâr ve hissiyat mecmualarından birinin diğerlerini hemen de hazf ederek bütün müfekkireyi işgal etmesinden ibaret olan bu hâtıme (karar)den ibarettir. Arzu ettiğimiz fikrin yerleşmesine mâni olan hissiyat ve efkâr zail olup dimağ ve şahsiyet yalnız o arzu ettiğimiz fikir ve temayül ile meşgul kalır.

Kararın tahassülü için fikirler ve temayüller üzerine iki fiilin icra-yı tesir etmesi lazımdır, birincisi karar hâline vâsıl olan efkâr ve temâyülatın taazzuvu diğeri de muhalif efkâr ve temâyülatın men'idir.

Efkâr ve temâyülatın bi't-taazzuv bir karar hâline geçmesi bakınız nasıldır: Mütalaaya muhtaç birçok işlerim olduğu hâlde gezmeyi arzu ediyorum. Bir taraftan havanın letafeti, vücudumdaki yürümek arzusu atalet meylanım, gezinmekle hissedeceğim huzuzat bir efkâr ve hissiyat mecmuası teşkil ediyor. Diğer cihetten de evde kapanıp işlerimi hüsn-i ifadan ve mütalaadan husule gelecek meserret bugünkü meşgalemi ihmal etmekten tevellüd edecek mahzurlar, benim ihmalim sebebiyle zarar-dide olacak eşhas, diğer bir hissiyat ve efkâr mecmuası teşkil ediyor. Bir müddet bu iki mecmuayı tamik edeceğim, her birinin menfaat ve mazarratlarını gözümün önüne getirip her noktasını uzun uzadıya mülâhaza edeceğim nihayet evde kalmak arzusu yavaş yavaş yakınlaşmağa başlayacak, bütün cami olduğu hissiyat güruhu ile birlikte gittikçe derinleşecek nihayet o hâlde gelecek ki bütün şahsiyetimi işgal ederek müfekkiremde âdeta taazzuv edecek, güya ki bende bundan başka bir arzu ve temayül mevcut değilmiş gibi o dakika benim benliğim yalnız bundan ibaret kalacaktır ve elime kalemi alıp kitaplarımı karıştıрмаğa başlayacağım.

Muhalif efkâr ve temâyülatın men'ine gelince, bittabi şu suretle husule gelecektir: Benim şahsiyetimi teşkil edecek olan efkâr güruhu taazzuv ettikçe muhalif güruh bilakis revnakını kaybedecek, bir bulutla setr ediliyormuş gibi yavaş yavaş silinmeğe başlayacak, artık dikkatimizi işgal edecek kuvvet ve

vezâhate mâlik olmayacak, bizim şahsiyetimizle hiçbir muvafakati kalmayacak ve nihayet bütün bütün silinecektir.

Bir sahne üzerinde iki sıra oyuncu farz ediniz. Birinci sıra gittikçe ilerlediği hâlde ikinci sıra bilakis geri çekiliyor. Birinci sıra bize o kadar takarrüp ediyor ki ikinci sırayı görmek için bir hâil teşkil ediyor, ikinci sıra ise bilakis o kadar uzaklaşıyor ki artık görülmesi gayr-ı kâbil bir şekle vâsıl oluyor.

İnsan karar aldıkça şahsiyeti dahi tahavvül eder. Kararlar âdî vukuat üzerine cari olmuş ise şahsiyetin bu tahavvülü o derecede nazar-ı dikkate çarpmaz. Fakat bir kâtil bir hırsız katl ve sirkat aleyhinde bir karar ahz etmiş olursa tabiidir ki artık yeni bir şahıs olmuştur, eski şahsiyeti ile olan münasebeti gittikçe azalmış ve nihayet bütün bütün zail olmuştur.

“Bu suretle insan daima kendi şahsiyetini vücuda getirir. Âdetta bir muharririn bir roman telif etmesi gibi kendi kendini telif eder. Bir irade fiili icra edip de temayülâtın tazyiki ve harici şeraitin icabı tesiriyle bir karar aldığı zaman kendi şahsiyetini tebdil eder, kendi ufkunu gittikçe kısaltır. Bir meslek intihabına karar veren insan, diğer mesaliki intihap etmekle husule gelebilecek yüzlerce şahsiyeti izale ile bir tek mesleğin şahsiyeti hududunda karar kılmış olur. Teehhül eden bir adam hayatını diğer birçok muhtemel yollara sevk edebilecek diğer teehhüllerden sarf-ı nazar etmiş olur, bu nokta-i nazardan denilebilir ki her bir tekemmül, bir şahsın müstakbel hayatına ait ihtimallerin tedricî bir tedennisi demektir.” (Paulhan)

İşte bir hayır ve fazilet fikrine, bir prensibe, bir ideale vusulü murat eden, ahlaki ve maddi bir teşebbüsün neticesine vâsıl olmak arzu eden bir adam daima bu suretle yeni karar ve yeni irtiyadlarla etrafındaki mevânii ber-taraf ederek mütemadiyen idealine, netice-i makasidına takarrüp eder.

İcra

İcra, kararın fiile inkılabı ve binaenaleyh mantıki neticesidir. Müfekkirede takarrür eden, kuvvetle takarrür eden bir temayül hemen artık fiil hâline inkılaba müheyyadır. Denilebilir ki irade fiili hemen karar ile biter. Filhakika bir fiilin icrasına azm etmiş olduğumuzu, muhtelif münakaşalardan sonra fikrimizde metin bir karar husule gelmiş olduğunu farz edelim. Eğer bu dakikada hayatımız münkati olacak olursa irademiz

karar hâlinde kalarak fiil şeklinde tezahür etmeyecektir. Fakat kararımızın fiile inkılap etmemesinden biz mesul değiliz, manen ve ahlaken biz vazifemizi yapmışızdır. İşte bunun içindir ki iradeyi esasen karardan müşkül addederek münakaşayı bir müstahzır, icrayı da tabii bir netice gibi telakki etmek lazımdır.

Mamafih irade fiili nakıs kalmamak için icra ile nihayet bulması psikoloji nokta-i nazarından değilse bile tatbik-i amelî nokta-i nazarından elzemdir. Filhakika kararın fiile inkılabı tabii, mantikî ve tav'îdir; gezinmeğe karar verdikten sonra artık tav'î bir surette şapkamızı, paltomuzu giyer, şemsiyemizi alır, kapıyı açar ve sokağa çıkarız. Fakat irade fiilinin hayalatı vardır, biz katiyyen bir kararı ahz etmiş olduğumuzu zan ile hemen onu icra edebileceğimize zihnen itminan kesb etmiş olduğumuz hâlde bazen hemen ilk fırsatta kararımızın ne kadar zayıf olduğunu anlarız. İnsanlar kusurlarını görmez dedikleri bunun içindir. Herkes kendinde birçok ahlak-ı fâzılanın vücuduna itikad eder. Her fazileti icra için güya karar hâline vâsıl olmuş temayülata mâliktir zanneder. Kendini cesur, fa'âl müteşebbis bilir, fakat bunlar ekseriyetle hayalattan ibaret kalır. Kat'î bir azm ile aldığını zanneylediği kararların ilk tecrübede derhâl zaafını görür. Çocuğunu dövmeğe karar veren bir pederin akşam evinde çocuğun mahzun çehresini gördüğü gibi derhâl kararını tatbik iktidarını kaybetmesi gibi. İşte bunun içindir ki irade fiili tam ve samimi olmak için mutlak fiilî neticeye vâsıl olması lazımdır. İcra iradenin sadık ve ciddi mi'yârıdır. İcra edilmeyen bir irade kâzip ve nâkıs kalmış olur. Hususiyle ki iradeden maksad tatbiki neticelere vâsıl olmaktır. Eğer biz bu neticeyi iradeden hâriç tutarsak münakaşa ve kararımız dimağın bir oyunundan ibaret kalırsa o hâlde iradenin ne faydası olur? Kararlar derhâl tatbik edilmedikçe irade fiili tamam olamaz. Bi'l-münakaşa karar ahz ettikten sonra hemen kararını icra edendir ki iradeli bir insan addolunabilir.

İKİNCİ BAB

Efkâr ile İrade Arasındaki Münasebet

Her bir irade fiilinin ibtidasında mâni' yahut fâil birtakım hissiyatın mevcut olduğunu ve bu hissiyat ile hem-aheng olan efkâr sayesinde ef'âlin husule geldiğini anladık. İradenin psikolojisinden işte bu üç nev' unsurun yek-diğerine karşı olan münasebet ve irtibatlarını mütalaa etmek en mühim noktalardan biridir. Bu sayede hâkimiyet-i nefsiye iktisabının ne gibi düşmanlara ne gibi mevanie maruz olduğunu anlayacağımız gibi terbiye-i iradenin dahi ne gibi esaslara tebaiyet etmesi lazım geldiğini tayin edeceğiz.

Fikirlerin Fiillere İnkılabı

Fikirlerle fiillerin ve hislerin münasebetini idare eden büyük bir kanun vardır ki o da şudur: *Dimağ tarafından kabul olan fikir derhâl file inkılaba meyleder.*

Hiçbir fikir makbul dimağda alâ hâlihî kalmaz. Ya kendine muvafık diğer bir fikir, bir his, bir teheyyüc, bir arzu veyahut doğrudan doğruya adalî bir fiil tevliid eder. Bir fikrin tesirine maruz olan her bir hücre-i dimağıye bu fikre muvafık olan hareket veya hissiyatı husule getirmek için diğer dimağ hüceratına, a'sâba ve muvafık adalâta icra-yı hükm eder.

Efkârın işbu tesirini ikiye ayırmak kâbildir. Birincisi *fâildir*, yani bir fiil veya hissin hakikaten husulünü icap eder. İkincisi *mâni'*dir, bu hâlde de harekî bir fiilin, bir hissin, bir arzunun husulünü men' eder. İşte efkâr bu suretle müspet veya menfi olmak üzere tesirini iki suretle icra eder.

Fikrin inkılaba meyli hakkındaki bu mühim kanunu ispat için birçok cihetlerden ta'mikan mülâhaza ile bürhanlar gösterebilirsek de Émile Lévy'nin takip ettiği tarik vechile doğrudan doğruya misallerle ispatı daha muvafık buluyoruz. Fikrin inkılabı ya manevi veyahut maddi mesâilde caridir.

Fikir bir diğer fikri tevliid eder. Taklit ve terbiyenin ilk ve mühim müessiri budur. Biz etrafımızda gördüklerimizi taklide, bize verilen fikirleri aynen kabul ederek zihnimize yerleştirmeye meyyaliz. Çocukların terbiyesi daima bu esas üzerine istinad eder. Çocuk kendine verilen fikirleri taklit ederek, evvela ebe-

veyninden sonra arkadaşlarından ve muallimlerinden aldığı efkârı timsal ederek nihayet kendine mahsus birtakım efkâr sahibi olur. Evvela hiçbir şahsiyeti yokken bilahire bu suretle bizatihi bir şahsiyete malik olur.

Taklit maatteessüf yalnız çocuklara mahsus değildir. Bütün insanlar ekseriyetle kendilerine verilen fikirleri düşünmeden kabul ederler; bunlar zihnimize birer misafir gibi yerleşir; misafirin maddi ve manevi kıymeti hakkında hiçbir mülahaza yürütmeyerek derhâl kabul ederiz. Fakat az zaman içinde bu kabul ettiğimiz efkâr bize yabancı kalmayarak bilakis bizim benliğimizi tekvin etmeğe başlar. Okuduklarımızdan, konuştuğumuzlarımızdan, gördüklerimizden aldığımız telkinlerden müşekkel bir sürü efkâr vardır ki dikkatsizliğimizden istifade ederek, bir muallim veyahut müellifin sâhir ve nâfiz tesirinden istiane ederek, hiçbir muhakeme ve mülahazaya maruz kalmayarak şuuru muza yerleşmişlerdir. Liébault'un dediği gibi insanlarda taklit ile tahassül eden birçok fikirler vardır ki fevkalade bâtil olmakla beraber zihninin ataletinden istifade ile benliğimize yerleşmişler ve hatta ensalimiz vasıtasıyla birer manevi saik şeklinde bütün ahfadımıza intikal etmişlerdir.

Birtakım fikirler de vardır ki evvela inanmadan telaffuz ederiz, fakat telaffuzu tekerrür ettikçe nihayet kendimiz de inanırız. Yalancı tekrar ettiği yalanını nihayet hakikat diye kabul eder. Evvela inanmadan bed-bînâne fikirler serdine yeltenen bir şahıs nihayet kendi yalan fikirlerine inanmağa başlar.” Hakikaten bedbîn olur.

Fikir, *hissi* tevliid eder. – Hüzün kelimesini okumak veyahut işitmek derhâl bizde de hüznün hissini tevliid eder. Havf, hiddet, zevk, sevdâ, hased gibi alelumum hissiyat dahi aynı kanuna tâbidir. Bazen bir hiddet feveranı hâlinde şuuru muza sükûnet fikri şiddetle istila edecek olursa hiddetimiz sükûnete mübeddel olur. Bir meclise, bir gezintiye, bir sahneye gittiğimiz zaman evvelce fikrimizde zevk veya keder hislerinden biri mevcut olduğuna göre hakikaten eğlendiğimizi veyahut kederlendiğimizi görürüz.

Etrafımızda bulunanların hissiyatı sârî bir hastalık gibi bize de sirayet eder. Gayet mahzun olduğumuz sırada şen bir refikin kakhahaları bizi de bila-ihhtiyar güldürür; mesrurlarla bera-

ber mesrur oluruz. Mahzunların, muzdariplerin hislerine ortak oluruz.

Fikir *iradeyi* tevlid eder. – Hayır işleyen bir insanın yanında yaşamak bizi de hayra sevk eder. Kezalik bunun gibi cinayet dahi sâîrdir. Hatta birçok cinayetlerin fâilleri cinai romanlar mütalaasıyla cinayet işlemeğe teşebbüs etmişlerdir. İntiharın sirayeti hakkında dahi birçok misaller vardır. Hülâsa bir hissin fikri, derhal o his ile mütehassis olmaklığımızı ve o hissin icabı olan fiile tasaddimizi mucip olur.

Fikir, *tahassüsü* tevlid eder. – Herbert Spencer diyor ki: “Bir mermerin kazınması fikrini hatırıma getirdiğim gibi derhâl mermerin kazınmasını görür ve aynı vechile vücudumda bir titreme hissederim.”

Bir yerimizin kaşınması fikri derhâl hakikaten kaşınmak tahassüsünü celp eder. Bir tahta kehlesinin vücudumuza girmiş olması tevehhümü, kehle olmasa bile bütün vücudumuzu kaşındırır. Birçok hastalar kaşınmayı ağrıyı icap eden bir hastalıktan tamamen şifayab olduktan sonra dahi aynı kaşınmayı ve ağrıyı hissederler.

Birçokları da cerrahi bir ameliyet seyrinde aynı ameliyat kendi üzerlerinde icar olunuyormuş gibi tahassüsata dūçar olurlar. Montaigne diyor ki: “Birisinin öksürüğünü veya hafakanını görmek beni öksürtür veya hafakana dūçar eder.” Hatta bu tahassüsata dâhilî azaya kadar bile intişar eder. (Durand)

Hastahanede birçok hastalara ilaç makamında şekerli bir su verildikten sonra kazaen mukayyi verilmiş gibi ca’lî telaşlar ibraz eder ve hakikaten hastaların dörtde biri derhâl kayı etmeğe başlar. Birçok defalar yeni evlenenler “büyülenmiş” vehmiyle kendilerini recüliyet iktidarından mahrum görürler. Hakikatte ise büyülenmek zihninde yerleşen hâricî bir telakkiden ibarettir. Hatta bunlar ekseriya maharetle i’tâ olunan gayet âdî bir ilaçla ekmek içi haplarıyla savarlar.

Fikir, *hareket* tevlid eder. – Gayet yüksek bir mevkiden yere baktığınız vakit derhâl düşebilmek fikri ârız olur, filhakika bu suretle başı dönerek düşenler nadir değildir. Şedid bir korku elimizi, ayağımızı bağlar; kaçıp kurtulamamak fikri adalatımızın iktidarını mahv eder. Hususiyle asabîlerde bir meflucu, bir dilsizi görerek taklit ile felce veyahut dilsizliğe tutulanlar ve bilahire telkin vesaiti ile savanlar pek çoktur.

Münebbih bir taamın hatırası derhâl tükürük guddelerimiz üzerine tesir ederek ağzımızı sulandırır. Hatta nabız darbelerini tezyid veya tenkis eden [Daniel] Hack Tuke, bağırsaklarının harekâtını uyandırarak istediği zaman ishale uğrayan Darwin, veyahut mide harekâtına hükmederek kolaylıkla kayı eden [Xavier] Bichat [gibi] eşhas bile vardır.

Efkâr Üzerine Hâkimiyetimizin Derecesi

Biz istediğimiz fikri şuurumuza ithal etmek iktidarına malikiz. Havass-ı hamsemiz bize daima haricî hayatımızdan birçok fikirler îsâl eylediği gibi dâhili hayatımızda dahi sayısız fikirler buluruz. Gördüğümüz işittiğimiz, okuduğumuz, söylediğimiz, harekâtımız ve hatta a'zâ-yı dâhiliyemizin tevlid ettiği tenebbühat bize daima yeni fikirler ilkâ eder. Husulünü arzu ettiğimiz muhtelif ahlaki fezailin tahassülü yalnız fikir hâlinde kalmakla kâbil olsa idi, mezkûr fezaili bir cep defterine bir duvar levhasına tahrir ederek bunları ara sıra görüp okumakla tevlid edeceğimiz fikirlerin türbe-i irademize kifayet etmesi kâbil olacaktı. Vatanperver mi olmak istiyoruz, bir vatanperverin nutkunu dinlemek, yalnız vatan kelimesini işitmek veya telaffuz etmek bile vatanperverlik fikrini bize derhâl telkin edebilsin, nefsimizi hiddetten muhafaza etmek mi istiyoruz, yalnız bu arzu ahlakımızı tehzibe kifayet etsin icap ederdi.

Herhâlde şurası muhakkaktır ki arzu ettiğimiz fezaile muvafık fikirlerin tahassülü fevkalade kolaydır. İşittiklerimiz ve gördüklerimiz bu hususta bize hergün binlerce hediyeler ihsan ettikten maada okuduğumuz kitaplar, tiyatrolar, arkadaşlar, içinde yaşadığımız vasat lazım gelen fikirleri bize mebzulen verebilirler. İrade terbiyesinde filhakika bu vesaitten dahi istifade edeceğiz, fakat aşağıda anlatacağımız vechile yalnız fikir hâlinde kalarak hissiyat ile terafuk etmeyen idraklerin nefsimizi terbiyede tesiri yok gibidir. Ve zaten bunun içindir ki nefse hâkimiyet hemen iktisap olunur bir imtiyaz olmayıp ancak uzun müddet çalışmakla, ruhî hasâilimizi iyi istimal ilmini öğrenmekle, efkâra kuvvet vermek için hissiyat ile mezc ve terfîk etmeği bilmekle kâbil-i istihsâldir.

Fikirlerin fiillere inkılabı bir kanun olmakla beraber bu kanunun vüs'at ve kat'iyetine dahi bir hudud vardır. Yani efkârdaki inkılap meyli bazen pek zayıf ve bazen de pek şiddetli olur; bu zaaf ile şiddet arasında her dereceyi bulmak kâbildir. Bazen fikirler o kadar basit, zayıf, hissiz kalır, bu günkü şahsiyetimizle hiçbir uygunluk ibraz etmez yahut bizim irademizde o kadar zayıflık, hissiyatımızda o kadar yokluk mevcut olur ki fikrin fiile inkılabı gayr-ı kâbil olur⁴⁵. Her bir fikir derhâl fiile inkılap etse idi irade terbiyesine hiçbir lüzum kalmayarak gerek bizatihi ve gerek hâricî bir telkin ile müfekkireye vaz' olunan her bir fikir derhâl fiile mübeddel olacak, insanlar hâlet-i cümudiyede bulunan hastalar gibi her verilen fikir ve emre tebaiyet eden zekâ ve şahsiyetten mahrum bir oyuncak olacaktı. Hâlbuki efkârın yalnız başına hemen de hiçbir iktidarı yoktur. Efkar-ı fiile inkılab edebilmek, taazzuv etmek, bizim benliğimize nüfuz edebilmek için hissiyatın sıcaklığı ile ısıtılmış olmağa muhtaçtır.

Efkârın bütün kuvveti hissî hâllerle ittifakına bağlıdır. Vicdanımız hissiyat ve ihtirasatın müfteris tehacümüne karşı yalnız kaldığı zaman bütün kuvvet ve kudretten mahrum kalır. "Sihhat hâlinde şuurun⁴⁶ bu suretle tecerrüdü kâbil değilse de marazî hâllerde bilakis mümkündür. Bu hâlde mühim bir fiili icraya sevk eden her bir kuvvetin hissiyattan mütevellid olduğunu vâzihen müşahede ederiz. Müfekkirenin esasen hiçbir kuvveti olmadığını iddia etmiyoruz, fakat şunu söylemek istiyoruz ki müfekkire kuvveti behimi temayülât kitlesini def' ve mahva gayr-ı muktedirdir. Ribot'nun *Emraz-İrade* eserinde ispat eylediği vechile hissiyat fevkalade nâkis kaldığı, tahassüsü takip eden zevk nümayan olmadığı, fikir yabis ve bârid bulunduğu zaman mütefekkir bir şahıs bir imza koymak için lazım gelen hareketi bile icra edemez⁴⁷. Hangimiz yorgun bir geceden sonra kâfi derecede istirahat vermeyen bir uykudan uyandığımızda aynı hâli hisseylemedik. Derin bir atalete müstağrak olduğumuz hâlde müfekkiremiz ne yapmak lazım geldiğini vâzihen müşahede eder, fakat maatteessüf anlarınız ki fikrimizin

⁴⁵ Bunun içindir ki bazı müellifler idrak, muhakeme ve hatıraya "zayıf veya bârid hâller" hayal, his ve teheyyüce de "kavî veya sıcak hâller" tesmiye ederler.

⁴⁶ Conscience

⁴⁷ Bu misali iradenin tarifi bahsinde zikreylemiştik.

kuvveti gayet nakıstır. Bu sırada hizmetçimizin bir zair ile konuştuğunu işitelim, zairin bizi uykuda bulması gibi bir kabahe-
te maruz olmaklığımız hissi bizi derhâl yatağı terk etmeğe ic-
bar eder. Kezalik Ribot'nun hastası dahi iradi bir hareket icra-
sına gayr-ı muktedir olduğu hâlde râkip olduğu arabanın bir
kadını ezmek üzere olduğunu görünce derhâl arabadan dışarı
fırladı.”

“Marazi hâlât umumiyetle bir istisna gibi telakki edilirse de
hakikatte tabii hâllerin i'zâm olunmalarından başka bir şey
değildir. Hasis Harpagon'un nekayısından hiçbirini üzerine
almayarak istihza ettiği gibi biz de marazi hâlâtın vâzih teres-
sümatı derununda kendimizi görmek istemeyiz. Fakat bütün
tecârübümüz efkârımızın adem-i iktidarını ispat eder. Sarhoş-
luğun muzır neticelerini bilen ve fakat ilk sekte-i dimağiye
hamlesinden evvel hissedemeyen ayyaş gibi bizim basiretsiz-
liklerimiz de istikbalin bütün mehalikini görmek ve fakat his-
setmeksizin görmekten başka bir şey değildir. Biliyor idik, fa-
kat irade nokta-i nazarınca elzem olan hassas ve müteheyyiç
bir ilim ile bilmiyor idik.” (Payot)

Hissiyat ve temayülât ile terafuk etmeyerek benliğimize nüfuz
edemeyen birçok efkâr yanında diğer birtakımları vardır ki her
ne kadar esasen bârid ve gayr-i müessir görünürse de ara sıra
hissiyatın harareti ile ısınarak muvakkat ve fakat o zaman için
müessir bir kuvvet kesb ederler. Tamamen barid efkâra nispe-
ten insanların umumi fiillerinde böylece nîm-hâr diğer birta-
kım fikir mecmuaları daha kesretle mevcuttur. “Mesela birçok
günleri yarım atalet içinde geçirdik, telifine mecbur olduğ-
umuz kitap orada duruyor, kendi kendimize i'tâ ettiğimiz sâlim
muhakemata rağmen kâfi bir cehd ile sa'yimize başlayamıyo-
ruz. O sırada bir refikimizin muvaffakiyeti havadisini öğreni-
yoruz. O zamana kadar gayet metin ve salim mülahazatın vâsil
olamadığı neticeye süflî bir teheyyüc mevcesi, bir gıpta hissi
nail oluyor.” (Payot)

Bu efkârdan daha ileride cidden sıcak olan bugünkü şahsi-
yetimizle, bütün terbiye ve tahsilimizle, bütün hissiyat ve te-
heyyücatımızla tevafuk ederek fevkalade kuvvetle hüküm süren
efkâr vardır. Bunlar o derece kuvvetlidir ki hemen de hissiyat-
tan hiçbir farkları yoktur. Bütün hüviyetimizi, bütün yüksel-
mek meyillerimizi, hulasa bütün ahlakımızı teşkil ederler. Ga-

yet derin yerleşmiş, kökleri ruhumuzun umkuna kadar nüfuz etmiş olan bu fikirler zamanın muhrip tesirlerinden dahi gayr-ı müteessir kalarak “Kül altında mahfuz ateş parçası” gibi mütemadiyen nurunu ve hararetini muhafaza eder. Sathi kelimat-ı mütelaflıktan ibaret kalan veyahut bizim hiçbir mülahazamızla tevafuk etmeyerek nasılsa dimağımızda ahz-i mevki etmiş olan bârid efkâr yanında bunlar o derece derin bir iktidara maliktir ki bütün hayatımızın takip edeceği terakki yolu üzerinde daima bir hidayet meşalesi hizmetini ifa ederler. Çünkü esasen basit bir fikir iken yavaş yavaş etrafına toplanan hissiyat ve efkâr ile büyüyerek dehşetli bir cesamet kesbetmiş, dağın zirvesinden kopan ufak bir kar parçasının seri’ bir seyr ile sükutunda tesadüf ettiği karları cem ede ede evleri ve köyleri ezecek müthiş bir kuvvete vâsıl olan çığlara benzemiştir. Bütün kuvvayı fikriyemizi aynı noktaya cezbederek hayatımızın mesleğine artık sühuletle takip edebileceğimiz bir tekemmül tariki açmıştır. Bu kuvvetli fikirler ancak terbiye ile iktisap olunabilir ve tamamıyla teressüm edebilmek için birçok münakaşalardan, birçok tereddüdlerden geçer. Fakat bir kere kuvvet kesb etti mi artık her mülhikeye mukavemet etmek iktidarını kesb eder.

“Hiçbir zevkinden ve hatta hodkâmâne sarfıyatının hiçbirinden vaz geçmediği hâlde sosyalizm iddiasında bulunan bir Parisli ile asalet, servet, deha gibi her türlü refah vesaitine malik iken bir Rus köylüsü hayatını tercih eden ve sosyalistliği samimi bir his ile temellük eden Tolstoy arasındaki fark birbirine kıyas olunsun.”

Payot, gözümüz önünde sayısız hayat misalleri nazar-ı dikkate alınsın, o hâlde görülecek yalnız telaffuzdan ibaret kalan soğuk faziletler ile cidden his ve temessül olunan sıcak meziyetler arasında ne kadar büyük bir mesafe mevcuttur. İrade ve hususiyle hayatımızı sevk edecek bir prensip üzerine cârî olan irade nokta-i nazarında soğuk fikirlerin menafî tamamen ma’dum hükmündedir. Bize lüzumu olan gayet samimi hissiyat ve teheyyücat ile müterafik müessir fikirlerdir.

Dimağımıza yerleştirmesini arzu ettiğimiz efkâr hususunda iktidarımız pek kuvvetli olup istediğimiz fikri tekvin etmek hakkında kat’î ihtiyarımıza mâlikiz fakat ne çare ki bu efkârın ef’âle inkılabına, kat’î bir irade havassı iktisap etmesine mâni’ olan birçok düşmanlarımız vardır. Bu düşmanlarımız da ihtira-

satımız, hissiyatımız, teheyycatımız ve bilumum münafî hâlât-ı hissiyemizdir. Binnefs irade terbiyesine muvaffak olabilmek için bu müfteris düşmanları diğer mütebayın hislerimizle üzüp mahv etmek veyahut ruhî hileler istimaliyle birtakımlarına dostluk elimizi uzatarak sıcak ve ruhi tesirlerinden istiane etmek lazım gelecektir.

ÜÇÜNCÜ BAB

Hissiyat ile İrade Arasındaki Münasebet

*Hubbüke's-şey'e yu'mî ve yusimmu*⁴⁸

Hadis-i Şerif

Dünyayı idare eden hissiyattır.

Spencer

Hissî Hâlâtın İrade Üzerine Tesiri

Hissî hâlâtın irademiz üzerine icra ettiği tesirin kuvveti pek büyüktür. O derecede ki şiddetli hissiyat taht-ı tesirinde ızdırap verici zahmetleri ve mevti bile göze almaktan çekinmeyiz.

Hissî hâlâtın bu mühim tesiri hissiyat ile aynı hissiyata muvafık olan ef'âl arasında fevkalade bir münasebet mevcut olmasından neşet eder. Bir his derhâl tav'î bir surette kendine muvafık olan adalî ef'âli tekvin eder. İnfial ve hiddetimizi bâis olan bir sebep tesiri altında kaşlarımız çatılır, yumruklarımız kilitlenir, kollarımız ve hatta bütün vücudumuz şedid bir adalî takallüse düşer olur, kalbimizi şedit bir halecan istila eder. Çehremiz sararır, bütün vücudumuzda hemen ani bir fiil husule getirmek, düşmanımız üzerine atılmak için şedit bir temayül uyanır. Ve hatta çok defalar bu temayülün icrasını men' etmek elimizde bulunmaz. Muhtelif adalat ile hiddet veyahut herhangî bir hissin arasındaki bu münasebet fevkalade samimidir. Birine temas ettiğiniz gibi diğeri derhâl bir elektrik bataryası gibi feverana başlar. Bu mutabakat hemen de her şahısta aynıdır, daha doğrusu esas ve zemini aynı olup görülen farklar bu gayr-i mütehavvil zemin üzerinde teressüm eden tâlî evsâftan mükevvendir. İnsanlar asırlardan beri intikal eden ırs ve intisal sayesinde fevkalade bir kuvvet kesb eden hissiyat ve ef'âl arasındaki bu şedit münasebet elinde esir kalmışlardır. Hatta beşikteki çocuk bile hiddetli bir nazarla sevdalı bir çehre arasındaki farkı anlamakta güçlük çekmez. Asırlardan beri bilintikal ruhumuzun derinliklerine kuvvetli kökler ile irtibat kesb eden bu his ve adale mutabakatına karşı irademin kuvveti pek nâkıs kalır. İnsan doğrudan doğruya bu birbirine bağlı silsileye hü-

cum etmeğe kalkışsa hemen mağlup olacağı cihetle hücumunda birtakım hileler istimaline, mütebayın hissiyattan istianeye mecbur olur.

Hissiyatın tesiri o kadar büyüktür ki en basit ve en tav’î zannolunan ruhî anâsıra mesela idrake bile icra-yı nüfuz eder. Gördüğümüz bir şeyin rengini, güzelliğini, büyüklüğünü takdirde hiçbir müşkülata düçar olmayız. Fakat idrakimiz hissiyatımız ile televvün etmeğe başladığı gibi derhâl en basit aklî tefelhümlerimiz bile galat ve hataya düçar olur. Şedit bir korku taht-ı tesirinde ağaç dalını bir gulyabani, çıtırtıyı mahuf bir hücum zannederiz. Hele validelik şefkati ile çocuklarının en vâzılı çirkinliklerini, en fena evsaf-ı ahlakiyesini bir hüsn ü fazilet gibi gören ebeveyne bakınız. Başkalarını muhakemede hiçbir hata ibraz etmedikleri hâlde şefkat hissi ile mümtezic olan muhakemelerinde gösterdikleri şiddetli galat ispat etmez mi ki hissiyat bizim idrakimizi karaya beyaz, nura zulmet dedirtecek derecede hataya düçar eder.

Hissiyat, şiddetlerinin derecesine göre birbirleri üzerine de icra-yı tesir ederler. Yavrusunu yiyen kedi gibi şedit bir his dahi önünde bulduğu zayıf hissiyatı hiç aman vermeksizin ezip mahv eder. İnsanda ahlak bir ehadiyetten ibaret olmadığı gibi hissiyat dahi keyfiyet ve kemmiyetçe gayet muhtelif birçok anâsırdan mürekkeptir. Bizim şahsî temâyülümüz muhtelif hissiyatımızın bir muhassılasıdır. Fakat bu muhassıladaki zayıf hissiyat hemen de hiçbir tesir icra edemezler. En kuvvetli olan hissiyat hangisi ise muhassılayı tamamen kendi tarafına cezb eden onlardır. Para hırsı saikasıyla insanların hatta hissiyat ve temayülatı hilafına olarak icra ettikleri ceraime bir hudut tayin etmek kâbil mi?

Ef’âl ve harekâtımızın muhakemesinde kendimizi ihtiyarımıza malik zannetmekliğimizin, nefsimize karşı hâkimiz diye beyan ettiğimiz itikadın esasındaki butlan dahi yine hissiyatın istibdadından neşet eder. “Hakikate karşı mevcut olan sevdamızı daima sevdiğimizi hakikat makamına telakki etmek için istimal ederiz.”⁴⁹

“Zannederiz ki muhtelif tariklerden muhtelif kararlardan birini ihtiyarımızla intihap ediyoruz; heyhat, biz kararlarımızı

kendimiz almıyoruz. Onlar zaten alınmıştır. Bizim irade-i müdrikemiz bu hususta hiçbir tesir icra etmez. Mutlak surette galibiyetlerinden emin olan hissiyat ve temayülât müdrikemizin münakaşatına müsaade ederler. Lutfen mürüvvat ederler ki benliğimiz kendi hâkimiyetine itikat etsin. Fakat bu bir meşruti hâkimiyettir ki nutuk ve nümayişten başka bir şey yapamayıp nefsimizi idare etmek iktidarından tamamen mahrumdur.” (Payot)

Çünkü irade hissiyatın muaveneti olmaksızın hiçbir iş göremez. Müheyyiç ve müessir emirler olmadıkça irade tesirsiz kalır. Nasıl ki Ribot’nun misalinde kuvve-i akliyenin barid evamirine itaat göstermeyen adalât, bir kadının ezilmesi gibi şedit bir tesir ile suhnet kesb eyleyen merhamet hissi ile derhâl tav’î olarak icra-yı fiile müsaraat eylemişti.

Uzun müddet devamı arzu edilen iradi fiiller keza uzun hissiyata ihtiyaç arz eder. Bütün hayatımızın ef’âlini nazar-ı tetkikten geçirelim; hissiyatın sıcaklığı arzu, istek zevk mevcut olmadığı hâlde her filimizin kat’î bir atalet içinde kalmağa mahkûm olduğunu görürüz. Gâh hicap, gâh iştihâr hırsı, gâh sevdâ, gâh şehevaniyet zevki gibi muhtelif hissiyat vakit vakit muhtelif ef’âlimizi hâkimiyetleri altında idare ederler. Kuvvetlerini, kemale gelen meyveler gibi, son noktasına kadar istimal eden insanlar daima müzmin bir temayülden ibaret olan ihtirasat saikasıyla hareket etmişlerdir. Edyanda siyasiyatta, fünün ve sanayi-i nefisede umumi seviyeyi tecavüze muvaffak olan bütün zevat, İskenderler, Kayserler, Platonlar, Lo Danteler, Michelangelolar, Napolyonlar hep birer muhteris idiler. Bütün tarih menkulatı daima ihtirasatın ilk safı iştilal ettiğini ibraz eder.

“Mesela bir insan ki fevkalade asabidir, bir iradesizdir, en ufak cehdden bile korkan bir tembeldir, en hafif sa’yden bile yıkılan bir zayıftır, dikkatini hasr etmek iktidarından mahrum olduğu gibi bir iki saatlik bir müsahabeye bile gayr-i muktedir, günde bir saat bile çalışmak kudretine mâlik değildir, batı, sakil, hafıza ve tahayyülden mahrum bir zihindir. Fakat bu insanda sabit bir fikir, bir ihtiras mevcuttur. İşte bu insan Darwin’dir.” (Eymieu)

Hatta terbiyede dahi hissiyattan istiane edilmezse bir menfaat temin edilemez. Çocuklara mükâfat ve rekabet hissi telkin

edilmezse dikkatlerini bir noktaya sarf ederek çalıştırılmaları kâbil olmaz, çocuklukta bu hissi bize hâriçten i'tâ ediyorlar, gâh tehdit ile gâh havf ile irademizi takviye ederek faaliyetimize verilen cereyanda bir müvazene husule getiriyorlar. Kezalik büyüklükte dahi bu hissi telkîni biz kendi kendimize i'tâ etmezsek müsmir mesai icrasından ilelebed mahrum kalırız. Bu esas üzerinedir ki Fénelon “Hissiyattan mahrum çocukları tedris etmek terbiye usulünde görülen mezahimin en büyüğüdür. Fikirleri daima havadadır. Her şeyi dinlerler fakat hiçbir şeyi hissetmezler.”⁵⁰ diyor.

“İçtimai heyetlere ait olan müşterek iradelerin, efradda görülen vukuatın büyük bir mikyasından ibaret olduğunu nazar-ı dikkate alırsak göreceğiz ki efkârın dünyayı idare edebilmesi ancak hissiyat üzerine istinadı sayesinde. Spencer dahi muhakkak bir surette “Dünyayı idare eden”⁵¹ hissiyat olduğunu iddia ediyor. St. Mill⁵² cevaben “Arzın hareketini keşf eden hissiyat ve teheyyücat değildir.” diyor. Filhakika değil. Fakat bu keşifler birtakım metin hissiyattan tevarüd eylemiştir ki bu hissiyat mevcut olmasa idi mezkûr keşfin insanların harekâtı üzerine hiçbir tesiri olmayacaktı. Fikir evvela bir Paskal’ın bir Spinoza’nın ruhunda yetişmiş, hususiyle Saponaza’nın ruhunda kâinata nispeten küre-i arzımızın hiçliği ve binaenaleyh bizim yoksuzluğumuz o kadar derin bir his uyandırmıştır ki hekîm-i şehîrin âsârını mütalaa ettiğimiz zaman ebedî hâdisâtın büyük sükûneti tesiri ile müteessir olmamak kâbil değildir. Ancak mütefekkir hükemâ üzerindedir ki bu keşif amali tesirat meydana getirdi, çünkü yalnız onlarda derin teheyyücat tevlid etmeğe kâdir oldu. Bir milletin, bir siyasi mecmuanın iradesi birçok hissî hâlâtın (menfaatler, endişeler, müşterek incizaplar) bir muhassılasıdır. Avamı idare etmek için bârid efkârın hiçbir tesiri yoktur. Bu nokta üzerine kâri’lerimizin yalnız nazar-ı dikkatini celp etmek kifayet eder. Tarihte fikrin tesirindeki zaafî teheyyücatın şiddetli kuvvetini ispat edecek birçok bürhanlar bulabilirler. – Mesela cümlemizde mevcut olan vatanperverlik hissinde teheyyüç, zahmet, hiddet, endişe ve ümit

⁵⁰ Fénelon – Education des filles

⁵¹ Spencer – Pourquoi je me separe d’Auguste Comte

⁵² Auguste Comte et le Positivisme

gibi birçok hissiyatın müçtemian mevcut olduğunu görecektir. Şahsi bürhanlara gelince “mudhike-i hayat” üzerine atf edilecek en sathi bir nazar bile düzinelerle bürhanlar keşfedecektir. Mütedeyyineler görülecektir ki dinî vazifelerini ihmal-den fevkalade ihtiraz ettikleri hâlde muhibbelerinin iffetlerinin şöhretine yırtıcı dişleriyle hücum ederler. Öyle siyaset ashabı görülecektir ki insaniyet sevdası nutuklarında gösterdikleri nümayişlere rağmen sefil mezbeleleri, ekseriyetle pis ve kaba olan fakirleri ziyaretten büyük bir dehşet hissederler. Ve bazen de müştehiyatın nefislerinde uyandırdığı ihtilalat karşısında mefluc hâkimiyet-i nefsiyelerine şediden mâlik olan bir müfekkirede bile vücudun bir noktasında ifraz edilip toplanmış bir mâyi’in tevleid ettiği sakîm fikirler karşısında mebhut kalacaklardır. Bu iktidarsızlık ile derin bir din hissinin ruhta tevleid ettiği iktidarı, hayatı ve bütün nefsanî gururu feda etmek kudretini mukayese etsinler; o vakit “Seven için her fiilin ifası kolay ve hoştur.” darb-ı meselinin hakikatini anlayacaklar ve görecektir ki “Yaşasın, rezil yaşasın da yaşasın” diye feryat eden analık şefkati namus ve vatanperverlik hislerini bile ne kadar sühuletle mağlup edebilir.” (Payot)

Hülasa hissiyat ve ihtirasatın irademiz üzerine olan şiddetli tesiri nefsimize hâkimiyet iktisabına mümanaatı ve bilakis bir hayır ve fazilet maksadına tevcih edebilen ihtirasatın fevkalade i’ânesi bu derece mühim ve büyüktür.

Hissiyat Üzerine İktidarımızın Derecesi

Hissiyat bizi esaretine mahkûm ederek hayatımızın bütün e’âlini idaresi altında tutacak derecede şedit ve müstebid bir tesir icra eder. Bu müstebid hâkime karşı biz zayıf insanların mukabele ve mukavemeti, hissiyatımızı zabt u rabt eylemek iktidarı denilebilir ki tamamen mefkuddur. Hayatının vekâyi’ine müdekkik ve derin bir nazar atf eden her şahıs her bir hareketinin âmil-i müesssiri olmak üzere hayır veya şer bir hissin, bir temayülün, bir teheyyücün mevcut olduğunu keşfetmekte tehhür etmez. Zaten bu hakikatin başka türlü olmasına da imkân yoktur. Yukarıda söylediğimiz gibi hissiyatın müstebid hâkimiyeti, adalatımıza ve hususiyle dâhilî azamızı idare eden adalatımıza hükmünü derhâl tenfiz edecek derecede şedit ve tav’î bir tahavvül-i fi’lî hâssasına mâlik olmasındandır.

Hâlbuki bizim hâricî âlem ile bütün münasebetimiz bütün efâlimiz harekât-ı adaliyemiz taht-ı tesirinde icra olunur. Her bir fikrin, her bir irtiyadın neticesi bir fiile müncer olmaktadır. Efâlin vesaiti ise adalatımızın hareketlerinden başka bir şey değildir. Filhakika haricî hayatımıza müteallık olan adalata az çok hükmümüz geçse de kalbimize, ciğerlerimize, damarlarımıza, hülâsa bütün dâhilî azamıza ait olan adalata karşı –ki bunlara gayr-i ihtiyari adalat namını veririz– hiçbir kuvvet ve iktidarımız mevcut değildir. Gazap ve hiddete geldiğimiz zaman bu hissin haricî teressümü kalbimizde, ev’iyemizde, dimağımızda husule gelen fizyoloji tebeddülata tabidir. Kalbimizin halecanını zapta, dimağımıza hücum ederek bizi icrası gayr-i kâbil hayvancasına efâle sevk eden hücum-ı dem-i dimağiye men’e, adalat-ı vi’âimize hükmederek çehremizin sarılığını izaleye kadir miyiz?

Her bir his hakkında mesele bu suretle cereyan eder. Avam, hayatın merkezini kalbe vaz’ eder. Çünkü hüznü veya sevinç her bir hissin kalbin hareketinde şedid bir tahavvül husule getirdiğini idrak eder. Hissiyatın nev’ ve cinsine göre kalbimiz gâh ileriye saldıran mecnunlar gibi seri darebat ile sadrımızı parçalayıp dışarı fırlayacak zann olunur. Ve gâh latif bir intikam ve sükûnet kesbederek sadrımız üzerindeki tazyikin fevkalade hafıfladığını, esîrî bir âlemde yaşıyormuşuz gibi bütün şahsiyetimizin mesut bir tahassüs ile nurlandığını hissederiz. Kalbimiz hissiyat ve hayatın merkezi olmayıp kanının devranına hizmet eden bir tulumbadan başka bir şey değildir. Bizat bir hisse malik olmayıp bütün hissiyat ve harekât merkezleri dimağdadır. Mafih avamın kalbi, hissiyatın merkezi ve hatta ruhun makarrı addetmesi de zahiren o kadar yanlış değildir. Çünkü bütün hissiyat bu fa”al uzuvda fevkalade şedid tahavvülat husule getirir. Kalbimizin darbelerini bir intizama sokmak, hissiyatın fi’li tesirini izale etmek kâbil olmaz.

Bundan başka hissiyat merkezi olan dimağımız üzerine bir hükmümüz var mı? Hiddet tesiri altında kanın beyin damarlarına hücum ederek hücerat-ı asabiyemizi şedid bir faaliyete mecbur kılmasıyla tahassül eden mecnunane efkâr ve hayalata karşı bir iktidarımız var mı?

İşte hissiyatın bütün kuvveti dâhilî adalatı tav’î bir surette tahrik etmesinden neşet ettiği ve bu adalat üzerine hiçbir tesiri-

rimiz bulunmadığı cihetle hissiyat üzerine bir hükmümüz olmadığını ikrara mecburiyet hissederiz. Hissiyatın şedid bir gulgule ile uyandırdığı adalî harekât karşısında mebhût ve bî-kudret bir seyirci kalmağa mecbur oluruz. Ve düşünürüz ki kardeşlerimiz olan insanlarda tesadüf ettiğimiz kabayih ve rezailin kâffesi hep böyle mukavemeti gayr-i kâbil hissiyatın tesiriyle husule gelmiştir. Bu esaret içinde yaşayan insanların, Nicole'un tabiri veçhile bu *kuklaların* ne kadar bedbaht olduğunu düşünür ve acırız. Bu merhamet hissi kardeşlerimizi bize daha ziyade sevdirecek daha samimiyetle merbut kılar. Kabayih ve rezailin seyyiesi şahsımıza temas edecek bile olsa bunları idare eden mecburiyet kanununun kat'î şiddetini nazar-ı dikkate alarak beyhude gazaba düşer olmayız. Kendimizi fena tesirlerinden muhafaza için ne lazımsa icra eder ve fakat biçare beşeri de bütün bütün mesul tutmayarak *diğerbînî*'nin ne kadar teselli verici bir felsefe mesleği olduğunu takdir ederiz.

Fakat iradenin terbiyesine muvaffak olamayacak mıyız; müstebid hâkimiyetini tam inkıyad ile tasdik ve itiraf etmeğe mecbur olduğumuz hissiyat hükûmetinin tesiri altında zebun ve natüvan kalmaktan kendimizi kurtaramayacak mıyız?

Filhakika hissiyatın mâlik olduğu kat'î iktidarı nazar-ı dikkate aldığımız gibi hemen de her ümidi terk ederek hiç olmazsa Kant ve Schopenhauer'un nazariyelerinde bulduğumuz teselliyetler ile sükûnet kesbetmeğe teşebbüs etmeyi arzu ederiz. Fakat esaretimiz bu derece kat'î değildir. Hâkimiyet-i nefsiye iktisabı müşküldür, güçlüğü de, karşımızda hissiyat ve ihtirasat gibi çelik pençeli düşmanların mevcut olmasından neşet eder, fakat dağları, taşları, müfteris hayvanatı esir etmeye muvaffak olan biz insanlar, nefs-i emmaremizi teşkil eden bu hayvanî düşmanlara karşı hiçbir iktidara mâlik değil miyiz?

Mesele yek-nazarda görüldüğü kadar basit değildir. Filhakika teheyycatın tav'î bir surette dâhilî adalatta tevlid ettiği harekât silsilesine karşı bir tesirimiz yok gibidir, bu öyle bir zincirdir ki doğrudan doğruya kırılması mümkünsüzdür, mamafih bu hain silsileyi dahi bilvasıta çürütmeğe iktidarımız vardır. Hırs ve gazap kalbimizin hareketlerini mütehevvir bir deliliğe düşer eder, fakat biraz "dijital" ile bu cinneti yola getirmek, kalbin harekâtını tanzim eylemek bizim iktidarımız dâhilindedir. Aklen muhakeme ile izale edemeyeceğimiz şehe-

vani tenebbühleri birkaç gram bromür mağlup edebilir. Filhakika ilaçlar ile istihsal olunan bu netayic tatbikatta gayr-i kâbil-i istimaldir. Hususiyle ki mezkûr tesirat ani ve çabuk ve geçicidir, ilacın tesiri geçtiği gibi dâhilî adalâtımızın mecburiyet-i tebaiyeti yeniden avdet eder, fakat ister ani, ister bi'l-vasıta olsun herhâlde hissiyatın istinad ettiği zinciri kırmağa iktidarımız varmış demek oluyor. Hususiyle ilacın yaptığını efkâr ve hissiyat da yapmaz değildir. En şedid gazap hâlinde olan birine kendisini müteessir edecek bir haber veriniz, birdenbire eriyen karlar gibi hiddeti zail olur. İnsanların birkaç katre mâyi' ifrazı taht-ı tesirinde mütemadiyen şehvete mağlup olmaları icap etse idi dünyada namus ve iffet nerede kalırdı? Fakat görüyoruz ki şehevani feveranlarına mağlup olan müstesna ve rezil bir güruhtan sarf-ı nazar edersek bütün insanlar hicap, efkâr-ı umumiye, sevdâ, kıskançlık, âharın hürriyetine tecavüz etmemek gibi birçok hissiyat tesiri altında en nâ-mağlup hissiyattan biri olan şehevani esarete bile galebe çalıyor. Hiddetini, hicabını, hodbinliğini, yalancılığını, hasislik ve israfını diğer birçok hissiyatın ianesiyle tahfif ve hatta izaleye muktedir oluyor. Filhakika bu iktidarımız anidir, sebep zail olduğu gibi zail olacak, yine hissiyat ve adalatın münasebetlerine ait kanun bizi esareti altına alacaktır. Mamafih bir kere zail olabilen bir şey niçin ilelebet zail olmasın? Hususiyle izale etmek istediğimiz hissiyata mütebayın olanları besleyip büyütme bizim elimizdedir. Eğer müfekkiremizi mütemadiyen bu zıt hissiyat üzerine tevcih ederek şuurumuzun ilk safhasında tutmağa çalışır, mütemadiyen dikkatimizi bunlara hasr ederek muvafık ve tâlî hissiyat ve hatta efkâr ve efâlden istiane edersek ibtidada basit bir hâhiştan ibaret olan bu hissiyat gittikçe kuvvet ve nümûv kesb ederek nihayet müzmin bir arzu şekline girer ki ihtiras dahi müzmin ve şedid bir arzudan başka bir şey değildir. Demek oluyor ki bu suretle şuurumuza yeni ve matlup bir ihtirası yerleştirmeğe muvaffak oluyoruz. Hâlbuki ihtirasatın ne kadar kaviyyüttesir olduğunu yukarıdan beri anlattık. İşte iktisabını arzu ettiğimiz meyl-i ahlakiyi, dimaği hâssayı böylece ihtiras hâline koyduğumuz gibi artık önümüzde hiçbir mânia kalmaz ki irade terbiyesinin de bundan başka bir maksadı mevcut değildir.

Hülasa hissiyata karşı açacağımız cidalde bir taraftan zıt hissiyattan, bir taraftan da müfekkire kuvvetimizden istifade edebileceğiz. Bundan maada üçüncü bir muavin daha vardır ki adalatımızın efâlidir. Gayr-i iradi adalatımıza karşı hiçbir hüküm ve nüfuzumuz yoksa da haricî adalatımıza hükmetmeğe muktediriz. İsteddiğimiz zaman kaşlarımızı çatar, istediğimiz vakit kollarımızın adalatını takallüs ettiririz. Binaenaleyh istediğimiz vakit de hissiyatın hâricî adalatta husule getirdiği harekâtın aksini yapabiliriz. Psikolojide umumi bir kanundur ki her bir ruhi unsur, münasebette bulunduğu diğer anâsırın kâf-fesini uyandırır. Nasıl hissiyat, adalatımızı tav'î olarak tahrik ederse adalî harekâtımız dahi kezalik münasebette bulunduğu efkâr ve hissiyatı öylece ikaz eder. Bir ayine karşısında şehremizin adalatına ağlamaya mahsus takallüsatı verelim, hakikaten gözlerimizin yaşardığını görürüz. Latife makamında bir mecliste gülmeğe başlayalım, hakikaten hem meclislerimizi sebepsiz güldürmeğe muvaffak olur ve biz de onlarla beraber cidden gülmeğe başlarız.

Hülasa hissiyatın iktidarı ne kadar müstebid olursa olsun, biz psikolojinin talim ettiği kavanin ve malumata istinad ederek bir taraftan efkâr ve efâlden diğer taraftan da mütebayın hissiyattan istinae ve hususiyle *zaman* gibi bir müşfik muavin-den muzaheret talep eylesek nihayet muzafferiyet iktisabına muvaffak oluruz.

DÖRDÜNCÜ BAB

Ef'âl ile İrâde Arasında Münâsebet

*Hayattan kemâliyle istifade etmeği isteyenler için
mesaiyi sâbit bir dikkatve daimî bir faaliyet ile terfîk
etmek lazımdır. Mesainize dikkatinizin yalnız bir nısfını
verirseniz sarf edeceğiniz vakit iki misli fazla olur.
Sir John Lubbock*

Ef'âl, o ef'âle mutabık olan his ve fikri uyandırır ve bu suretle irademiz üzerine hissiyat kadar değilse bile, yine istifadeye şayan bir tesir icra eder.

Fouillée⁵³ diyor ki: “Psikolojinin malum bir kanunu icabınca ruhi bir hâlet ile haricî alâmetleri – ki ef'âlden ibarettir – izalesi gayr-i kâbil-i kavî bir münasebet ile müşterektirler. Ruhî hâlet kendine tevâfuk eden hâricî alâimî tekvin eylediği gibi haricî alâim dahi kezâlik ruhî hâleti tevlid eder.” Bu kanunun en güzel misalini hâlet-i cümudiyeye⁵⁴ de buluruz. Hâlet-i cümudiyede olan bir hastaya verdiğimiz bir fikir derhâl fi'l-i muvâfıkını tekvin eylediği gibi hastanın adalatına hiddet, hüzn, infial gibi hissiyata muvâfık olan ef'âli icra ettirirsek aynı zamanda mezkûr hissiyat dahi uyanır. Hastanın ellerini kilitleyelim, derhâl gazaba gelir ve gazabın icap ettiği sair adalî harekâtın kâffesi veçhi üzerinde teressüm ettikten maada kalbinin darabatının dahi tezayüd ettiğini görürüz. Ellerini dua ediyormuş gibi kaldıralım, dudakları bir dua mırıldanmağa başlar. Telkin ile uyutulan hastalarda dahi böyledir. Hatta adi uyku hâlinde bile mide dolu ise, kalp üzerine çaprazlanan eller şedid bir tazyik icra ederse, uykuya yatıldığı zaman adalatta sevinçli bir adamın zindeliği vehahut kederli bir adamın rehâveti mevcut ise, rüyada dahi bu uzvi ve adalî ef'âle muvâfık olan hissiyat ile muzdarip veyahut mesrur olur.

Pis bir adama temiz bir elbise giyindiriniz. Bir müddet elbisesini iyi muhafaza için şedid bir temizlik hissi uyanır. Kezâlik aynı meslek erbabında, aynı milliyete mensup olanlara mahsus hâlet-i hissiye vardır. Filhakika bu hususta diğer birçok avalimin dahi tesiri varsa da aynı suretle giyinen, aynı adale ha-

⁵³ [Alfred] Fouillée – Tempérament et Caractère
⁵⁴ Catalepsie

rekâtını icra eden hem-meslek veyahut vatandaşların bu hissî müşârekelerinde adalî hareketin dahi mühim bir tesiri olduğu inkâr olunamaz. Etibbanın ahlakında bir dereceye kadar huşunet ve maddi elemelerden adem-i teessür gibi müşterek revabıt mevcut olması hep bizzat maddi elemeleri tekvin veyahut teskin ile uğraşmalarından bazen fevkalade mevcî' bir fiil-i adalîyi bilâ-teessür tevlide mecburiyetlerinden neşet eder. Askerlerin hatta yürüyüşlerine ve söyleyişlerine kadar nüfuz eden sertliği esasen hep bu sertlik hissini tevlid eden adalî ef'âl ile uğraşmalarına atf etmek lazımdır.

Campanella, hissiyatını anlamak istediği eşhâsın çehrelerindeki etvar ve alaimi kendi üzerine tatbik eder ve bu suretle hakikaten kendi zihninde aynı hissiyatı uyandırarak arzusunda muvaffak olurdu. Kezalik

“Bir genç kız yazıyor ki: Zâhirî bir tavır iktisab etmek arzusuyla hakikaten iktisab etmek arasında daimi bir münasebet vardır. Bunu daha çoktan müşahede eylemişim. Kendime bir çılgın tavrı vermeğe çalışarak muhibbelerimle bin türlü tuhaflıklardan bahsederdim. Hakiki hâlimi haricen kat'iyen belli etmemek lazım olduğuna itikad etmiş olduğum cihetle bâtinim ile zâhirim arasında bir tefavüt husule getirmeğe, her türlü vesaite müracaat ederek zî-hayat bir tezat olmağa çalışırdım. Ve kemal-i taaccüple görürdüm ki hakikaten sathî ve hafif-meşreb olmağa, şimdi beni mahcup edebilecek birçok efkâr, hissiyat ve mütalaata malik olmağa başlamışım. “(Eymieu)

Aynı ruhî esasa istinadendir ki ahlakının bazı noksanlarını idrak eden eşhas, bu nekayısı izale etmek ümidiyle tamamen aksi surette icra-yı hareket ederler.

“Geceleyin karanlıkta gezen bir korkak hiç korkmuyormuş gibi ıslık çalar. Vahşiler harbe gitmezden evvel mızraklarını sallayarak merhametsiz bir harbe girişmişler gibi harekât icra ederler. Müthiş sayhalar savurarak mecnunane rakslara koyulurlar. Böyle icra-yı hareket etmeleri muharip bir hâlet-i ruhiye tekvin etmek içindir ki hakikaten usullerinden istifade dahi ve sert adımların mahuf sesiyle karışarak kendilerine şeci' bir vaz' i'tâ ederler. Asker ümerası bu ef'âl-i adalîyenin ne kadar müfid olduğunu bilirler. Meşhur General Turenne ki fitraten bir korkaktı. (Bir fitratı ne veçhile tebdil etmek kâbil olduğunu bu da ispat eder.) hücum borusu çaldığı vakit korkudan

titremeğe başladığını hissedince kendine karşı şu küçük nutku irat ederdi: “Titriyorsun eski kafes; korkuyorsun; fakat ben sana korku ne demek olduğunu göstereceğim. Ve hayvanını mahmuzladığı gibi harbin en gulguleli mahalline atılırdı. Cesurmuş gibi hareket eder ve hakikaten az zaman sonra cesaret hissinin kendini istila ettiğini müşahede ederdi.” (Eymieu)

Hülasa efkâr kendine mutabık olan hissiyatı uyandırmakta büyük bir iktidara maliktir. Hatta bu hissiyatın tevellüdünü arzu etmesek bile icra ettiğimiz adalî harekât, ihtiyarımızın hâricinde olarak, muvafık hissiyatı tevlidde teehhür etmezler. Hususiyle ki harekât-ı adaliye icrasında iktidarımız mutlaktır. Binaenaleyh istediğimiz bir his veya fikri zihnimize yerleştirmek ve buna istediğimiz derecede kuvvet verebilmek için ef’âlden vâsi’ bir surette isti’âne edebileceğiz.

BEŞİNCİ BAB

İÇTİMÂÎ HEY'ET VE İRÂDE⁵⁵

*İçtimâî heyetler ile uzviyetler birbirine müşabihdir.
Bir cemiyetin muhtelif kısımları beyindeki münasebat, bir
zî-hayatın muhtelif kısımları arasındaki münasebatın aynıdır.
Spencer*

İçtimai heyetlerde iradenin mütalaaası her ne kadar psikolojiye ait bir mesele gibi görünmezse de aşağıda mütalaa edeceğimiz gibi millî irade ile şahsî irade arasında büyük bir münasebet vardır. Nasıl bir *ehadiyet* teşkil eden insanda muhtelif hissiyat, efkâr ve efâl yekdiğerinden fevkalade farklı birçok ruhî unsurlar teşkil ederse, keزالık bir ehadiyet itibar olunabilen içtimai bir heyetin fertleri, küçük mecmuaları, muhtelif daireleri de ayrı ayrı birtakım anâsır teşkil eder. Muhtelif ruhî unsurların ehadiyet-i insaniyeye karşı nispeti ne ise muhtelif eşhâs ve efrâd mecmualarının da bütün millete karşı nispeti odur. Hususiyle şahsî iradede mütalaa ettiğimiz anâsırın tam vuzuh ile müşahedesi müşkül olduğu hâlde millî iradede mütalaa edeceğimiz anâsır, efrad veyahut efrad mecmualarından ibaret olduğu cihetle tedkik ve teyakkunu daha kolay bir zemin müşahade teşkil eder. Bu cihetledir ki millî iradenin mütalaaasıyla bir cihetten iradenin psikolojisi hakkında vâzih ve mücmel malumata nâil olacağız, diğer cihetten de ilm-i içtimainin mühim bir şubesi hakkında kesb-i vukuf eyleyeceğiz. Fakat şunu da söyleyelim ki heyet-i içtimaiyenin muhtelif efâlini psikolojiye tatbiken tahlil ve mütalaa bir dereceye kadar kâbil ve hakikî olup yoksa bütün içtimâî efâli bu suretle teşrih ve tavzih etmek mümkün değildir.

1 – İçtimai hayatta mün'akis ve tav'î efâl ile iradî efâl – Bir milleti teşkil eden muhtelif efrad veyahut aile, ticarethane, mektep, fabrika ve devâir gibi içtimai mecmualar başlı başlarına birçok efâl icra ederler. Millî irade bu efâlin icrasında hiçbir vazifeyi hâiz değildir. Nasıl efâl-i mün'akisede kuvve-i müfek-

kirenin hiçbir dahil ve tesiri yoksa, bir milleti teşkil eden muhtelif kısımların ef'âlinde dahi millet umumiyetinin dahil ve tesiri yoktur. Birçok alım satımlar yalnız eşhâs veyahut eşhâs mecmuasını işgal ederler; bu mecmualarda en ufak ailelerden en büyük kumpanyalara kadar muhtelif vüsatler ibraz ederler. Herhâlde bunların ef'âlinde umum milliyeti temsil eden *hükûmetin* müdahalesine ihtiyaç yoktur. Bu münferid ahval dâhilî azamının kuvve-i müdrike tesiri altında olmayarak icra eylediği tav'î vezaif-i uzviyeye müşabihdir. Hâlbuki harp ilanı, yeni bir kanun vaz'ı gibi mühim ef'âl, cemiyet efrâdı tarafından mün'akis ve tav'î bir surette icra olunamaz. Bunlar bütün milletin ve hatta yalnız bir millete münhasır kalmayarak mücavir ve gayr-i mücavir milletlerin menfaat veya mazarratlarına temas ettiği cihetle burada millî bir iradeye ihtiyaç vardır. Hükûmet meseleye müdahale ederek fiilin icrasına karar verir ve kararını mevki-i tatbika vaz' eder ki bu da her bir şahsın icra ettiği iradi ef'âle aynen müşabihdir.

- 1- Millî irade fiili. – Millî iradenin husul-pezir olması için lazım olan şerait aynen şahsi iradede olduğu gibidir. Burada dahi mutad ve tav'î hareketlerin icrasına mâni'-i mütebâyin esbap mevcut olmak lazımdır.

Bazen olur ki; tâlî içtimai mecmualar, hayatları için elzem olan bir fiili, bir teceddüdü başlı başlarına icra edemezler. Çünkü muhtelif mecmualar arasında az çok hissiyat ve menafi ihtilafı mevcut olur bir heyet-i içtimaiye, bir fabrika tesis etmeği arzu etse ve hâlbuki hükûmetin şerait-i hâzırasıyla fabrikanın teessüsü ve menafi temin edebilmesi gayr-i kabil olsa mesela ecnebi rekabetine karşı durmak imkânsız olsa o hâlde o içtimai heyet millî iradeye müracaat eder. Ya hükûmet tarafından bir imtiyaz, bir prim tahsisini veyahut ecnebi malları hakkında mevcut gümrük rüsümünden daha fazla bir rüsüm alınmasını talep eyler. Bir taraftan fabrika tesis etmek arzusu, diğer taraftan da muhtelif şerait ve mevâni' hasebiyle fabrikanın tesisinde görülen müşkülât iki mütehalif hissiyata müşabihdir. Bu tehalüf hasebiyle derhâl millî iradeye ihtiyaç görülür ki bi'l-münakaşa karar versin, fiilin icra veya adem-i icrası, fabrikanın tesisi veya adem-i tesisi hakkında bir kanun vaz' eylesin.

Kezalik bazen tav'î olarak icra edilmesi lazım gelen ef'âlde imkânsızlık ve ıttıradırsızlık mevcut olur. Mesela fakir işçiler

ihtiyarlıklarında temin-i maişet için lazım gelen iktisadî şahsen icra edemezler. Şahsi olarak tav'î bir surette icrası lazım gelen bir fiilin icrasındaki kabiliyetsizlik millî iradenin tekevvün ve tahassülünü yani bir kanun vasıtasıyla amelenin muhtelif nispette iktisatta mecburiyetlerini emreder. Filhakika tabiidir ki cemiyetin muhtelif ef'âlî muntazam ve tav'î bir surette icra olunsa idi hiçbir kanun vaz'ına ihtiyaç kalmazdı, nasıl ki pence-rede sokağa atılmayı kanunen men' etmeye hiçbir hükûmet teşebbüs etmez. Ef'âlin tav'iyetinde bir imkânsızlık bulunması lazımdır ki millî iradeye, kanun vaz'ına ihtiyaç görünsün.

Eşhâs arasındaki tehalüfler dahi aynı veçhile derece derece yüksek irade fiillerini istilzam eder. İki şahsın münazaası bazen ikisi arasında sulhen hallolunabilirse de bazen de rüfekanın, ebeveynin, polis komiserinin ve daha sonra da derecat-ı muhtelifedeki muhakim-i adliyenin müdahalesini icap eder. Bazen de tehalüf bu suretle hallolunamayarak bir veya birkaç şahsa münhasır kalması lazım gelen mübayanet efkâr-ı umumiyei işgal etmeye başlar. Umum millet iki mütebayın fikre sâlik iki kısma ayrılır ve nihayet ihtilaf hükûmetin, millî iradenin müdahalesini icap eder. (Fransa'da Dreyfus Vakası'nda olduğu gibi).

Şahsi iradede olduğu gibi millî iradede dahi münakaşa, karar ve icradan ibaret üç safha vardır. Millî iradeye arz-ı ihtiyaç eden bir hissiyat ve menafî tehalüfî baş gösterdiği gibi derhâl münakaşa başlar. Millî meclislerde heyet-i hükûmette mesele mevzubahis olur. Her uzuv muhtelif muhakemata istinad ederek muhtelif fikirler serd eder. Bazen münakaşa pek uzun sürer, bazen de eğer mücbir bir sebep varsa gayet kısa sürerek bilâ-muhakeme i'tâ edilen kararlara münce olur.

Az çok münakaşadan sonra nihayet mesele karara rabt olunur. Münakaşa mebusan meclisinde cereyan etmişse mebusların re'ylerinin toplanmasıyla karar takarrür eder, en ziyade re'y kazanan teklif, karar hâline vaz' olunur. Bu hâlde millî irade kararını vermiş, hükûmetin takip edeceği mesleği tayin etmiştir. Verilen karara muhalif olan bütün arzular, bütün fikirler ma'dûm hükmünde kalmıştır. İsterse ekseriyet yalnız bir re'y ile kazanmış olsun, mağlup olan tarafın arzu ve fikri artık hiç mevzubahis olmaz. Karar mevki-i icraya vaz' olunur. Burada dahi tatbik ameli kararın sıdkına bir mi'yârdır. Yeni bir

kanun daima efradın yeni ef'âli ile te'âkub etmek tabiidir. Evvelce bütün serbesti ile icra olunan harekât artık bu yeni kanun ile memnu' olmuş olur. Fakat bazen nâkıs ve kâzip kalan şahsî kararlar gibi millî kararlar dahi efkâr-ı umumiyenin hissiyat, menafî ve temayülâtına tevafuk etmeyebilir. Tatbikine teşebbüs edildiği gibi birçok müşkülât baş gösterir. Bir kanuna tebaiyet etmek için o kanun hakikaten müfid olmak, milletin hissiyat ve ef'âline tevafuk etmek veyahut müstebid hükümdarlar tarafından verilen kararlar gibi şedid bir kuvve-i nüfuziye tesiri altında bulunmak lazımdır. Hatta bazen en müstebid bir hükümdar bile milletin arzusuna muvafık olmayarak neşrettiği kanunun icrasına muvaffak olamaz, kanunu geri almaya mecbur olur. Kanun-ı resmî evrakta kalarak mevki-i tatbike konulamaz. Veyahut bir müddet tatbik olunduktan sonra milletin hissiyat ve âmâline tevafuk etmediğinden yeni münakaşatı, yeni bir irade-i milliyeyi, eskisine muhalif yeni bir kanunun vaz'ını icap eder.

- 2- Millî iradede hissiyat ve hâkimiyet-i nefsiye – Millî irade dahi şahsî irade gibi evvela hissiyattan ibaret iken badehu hakimiyet-i nefsiyeye kadar giden ve bilahire itiyad şekline giren müterakki bir seyir takip eder. İrade-i milliyede hissiyatın hüküm sürmesi hükümeteşizlik, hâkimiyet-i nefsiye ise kuvvetli bir hükûmet demektir. Bir memleket tasavvur ediniz ki hükûmetin nüfuzu mahv olmuş, her ferd istediği gibi hareketle hükûmetin emirlerine tebaiyet etmedikten maada vatandaşlarının hukukunu hürriyet-i şahsiyesini ihlal edecek ef'âle cüret ediyor veyahut meşruti hükûmette heyet-i vekileler birbiri ardınca hiçbir kanun vaz' ve tatbikine muvaffak olmadan sukut ediyor, memleket ihtilaller içinde yanıp tutuşuyor veyahut hükûmet-i müstebide de hükümdarın ve mukarrabînin hevesat ve hissiyatı hüküm sürüyor. İşte insanlarda ihtirasat-ı nefsanîyeye, menafî-i şahsiyeye, temayülât ve hissiyata esir olmak neyse millî iradenin bu nâkıs şekli dahi ondan ibarettir. Fıkdan-ı irade hastalığına düçar olarak dâhilî ve hâricî tenebbühât elinde bir kukla gibi hareket eden insanların hâline müşabihdir. Hâkimiyet-i nefsiye ise kavânînin tatbikine kâdir olarak memleketi akıl ve mantık dairesinde, efkâr-ı umumiyenin

tameyûlat ve âmâline muvafık surette idare eden hükûmetin hâlidir.

Diğer cihetten benliğin, şuurun, şahsiyetin insana nispeti ne ise hükûmetin millete karşı nispeti de odur.

“İnsanda hususi bir şahsiyet teşekkül ederek, temayûlat-ı efkâr ve temenniyâtını idare ettiğini, bu temayûlat ve efkârı tenkit ve tetkik ederek birtakımlarını kabul bir takımlarını reddettiğini, birtakımlarının husulünü men’ diğerlerinin de bilakis teshil ettiğini yukarıda görmüştük. Kezalik bir devlet temerküz ettikçe hükûmet, milletin iktisadi, sınai, fikrî, bedîi ve bilhassa siyasi hayatını idare eder, bazı temayûlatını teshil ve teşvik eder, diğer bazılarını da hiç nazar-ı dikkate almaz. Hükûmetin edebî yahut sınai bir temayül ile iştigal ederek bunu teşvik veyahut men’ eylemesi, şahsiyetin bir arzuyu tetkik ve mütalaa ederek kabul veyahut reddetmesine müşabih-tir. (Paulhan)

- 3- Millî İradenin Terbiyesi – İrade-i şahsiye nasıl terbiyeye muhtaç ise millî irade dahi ıslah ve terbiyeye muhtaçtır. Reislerinin hevesat ve ihtirasatına tâbi, azmi mefkûd vahşi bir millet yavaş yavaş terakki ederek hevesat ve ihtirasatına galebe ile muhtelif devirlerden geçtikten sonra en ziyade sahibü’l-irade bir hükûmet şekli olan hükûmet-i meşrutaya inkılap eder. Fakat bir millet bu terakki yolunu suhuletle takip edemez. Birçok mevânî’ye maruz olur. Gâye-i kemâline doğru ilerlemek istedikçe önünde, behîmî ihtirâsâta müşabih birçok kabâyih-i nefsiyeye tesadüf eder, bunları birer birer ezip mahv eder; önündeki düşmanları temizler, nihayet milletin bütün efradı veyahut ekseriyeti aynı temayûlat ve meşruti hissiyat ile mütehassis olmağa başlar. Menafi-i mütazadde az veya çok suhuletle mahv ve izale edilerek ve hatta birçok tereddütlerden, birçok defalar meşruti hükûmet ile müstebid hükûmet arasında kaldıktan sonra nihayet heyet-i umumiyenin arzu ve temayûlatı meşrutiyet ile hem-aheng olur, bütün hevesatını zapta muvaffak olarak ahlakî bir şahıs hâline vusule muvaffak olan insana benzer ve ancak bu uzun terbiyeden sonra maksadına nail olabilir.

Meşrutiyeti tesisten sonra dahi irade-i milliyenin terbiyesi hitama ermez, kemale nihayet yoktur. İnsanlar mütemadiyen

hayır, hasen ve hakikate doğru ilerleyerek hiçbir vakit gaye-i tekemmüle vâsıl olamadıkları gibi hükûmetler dahi tekâmül yolunda hiçbir vakit maksud hedeflere erişemezler, her bir adım, ileri doğru atılacak yeni hatvelere meydan açar. Fakat hâkimiyet-i nefsiyesine malik olan bir hükûmet artık bu tekâmül tarikını kendine küşad etmiş, müterakki ve mütekâmil seyrine karşı mevcut olan mevânî’i izale eylemiş demektir. Ve ancak kuvvetli bir meşrutiyet ve bilhassa cumhuriyet hükûmetleridir ki efradının hem-aheng-i vifâk olması, aynı hürriyet emel ve arzusu üzerine istinad ederek mütemadiyen tekâmül ve teâlîye doğru ilerlemesi sayesinde iradeli ve ahlak sahibi bir şahsa benzeyebilsin.

İKİNCİ KİTAP
BİLGİ TERBİYE-İ İRÂDE

MEDHAL

Âlâmın büyüklerini bi'n-nefs tekvîn ederiz.

Kezâlık in'âmın en büyüklerini de

nefsimizde taharri etmeliyiz.

Jeremy Taylor

Birinci kitapta terbiye-i iradenin kabiliyetini ve buna muvafık veya münafî olan nazariyeleri uzun uzadıya beyan ettikten sonra iradenin ne olduğunu, ne gibi anasır-ı ruhiyeden mürekkep olduğunu ve bu anasır beyrinde mevcut olan münasebeti mütalaa eylemiş ve bu suretle irade terbiyesinde takip etmeliğimiz lazım gelen tarik hakkında bir hatt-ı hareket tayin etmek derecesine varmıştık. Mademki terbiye-i irade istediğimiz fikri fiile inkılap ettirecek derecede kavi ve rasin bir şekle vaz' etmektir ve mademki ef'âl ile hissiyat ve efkâr arasında samimi bir münasebet mevcuttur. O hâlde bu üç ruhî unsurдан herhangi birisiyle irade ve iradenin netice-i maksudesi olan fiil üzerine icra-yı tesir edebileceğiz demek olur. Binaenaleyh terbiye-i iradenin mütalaaasında dahi psikoljinin bize irae ettiği tariki takip ederek efkâr, hissiyat ve ef'âlden ne veçhile istifade edebileceğimizi beyan edeceğiz. Bu üç ruhî unsur bir silsiledir ki herhangi birisine temas edersek diğerleri derhâl bu temastan müteessiren icra-yı fiil etmeğe başlarlar. Binaenaleyh bizde evvela efkârı ve badehu hissiyat ve daha sonra da ef'âli ele alarak ve her birinden ne suretle netice-i maksudamıza müfid ve amelî tatbikat husule getirebileceğimizi esas tutarak terbiye-i irade usulünü efkâr, hissiyat ve ef'âlden ibaret olmak üzere üç kısımda temhid edeceğiz.⁵⁶

Fakat ibtidadan şunu da söyleyelim ki şu üç ruhî unsur birbiriyle ne kadar amik bir surette mümteziç iseler, amelî tatbikatı dahi o kadar muhtelit ve girift ve binaenaleyh mezkûr anâsır-ı selâsenin tesirâtını birbirinden tefrik ile her birinin hissesini tayin etmek o derecede müşküldür. Mamafih irade terbiyesinde bir usul gözetmek, hem kitabın tahrîri ve hem tatbikinin sühuleti nokta-i nazarından elzem olduğundan, bir dereceye kadar sun'î olduğunu bilmekle beraber yine bu tak-simi esas ittihaz edeceğiz.

BİRİNCİ KISIM

Efkâr ile Terbiye-i irâde

*Nefsi idare edebilmek için her şeyden evvel efkâr idare etmek
lâzımdır.
Eymieu*

Efkâr ile irade arasında lâ-yetegayyer ruhî bir kanun mevcut olduğunu ve bu kanun icabınca her bir fikrin fiile inkılabı bir kaide-i lazime olduğunu beyan eylemiştik. Bu kanunun tatbikatta vereceği neticeyi istihraç etmek pek kolaydır. Maksadımız fiilî bir gayeye vâsıl olmak değil mi? Dimağımızda mevcut olan veyahut sonradan yerleşen efkâr bu gayeye ya muvafık ya münafidir. O hâlde takip edeceğimiz tarik şu iki cümlede hülâsa olunabilir.

1- İcrâsını istediğimiz ef'âle muvafık fikirleri beslemek.

2- Men'ini istediğimiz ef'âle muvafık fikirleri beslemek.

Bu iki kaideyi tatbik için birçok vesaitten istiane edebiliriz. Bu vesaitin birtakımı dâhilî ve ruhîdir. Doğrudan doğruya kendi dimağımızda tekvin ve tenmiyeye çalıştığımız efkârdan bahseder: mülâhaza-i muammika gibi. Birtakımı da hâricîdir, âlem-i haricîden ve âlem-i hâricînin ibraz ettiği muhtelif vasıtalardan aldığımız efkârdan bahseder: Kitaplar ve efkâr-ı umumiye gibi.

Dimağımız insanlara geçit hizmetini ifa eden bir meydana müşabihdir. Bin türlü esbâbın tesiri altında birçok insanlar batı veya serî' bir seyir ile bu geçidi takip ederler. Eğer fikrimizde selamet mevcut ise geçen bu muhtelif insanlar içinde tanıdıklarımızı, bize dost olanları tevkif eder, yabancılara ve hususiyle çehrelerindeki alametlerden bize mazarratları dokunacağını hissettiklerimize hiç temas etmedikten maada tesadüflerinden bile kendimizi vikâye için başımızı çeviririz. Hele bazıları bize daha yakından temas ederek iz'âcâtı ile müstakbel mazarratlarını ihzara başladıkları gibi şedit bir darbe ile müz'ici bir tarafa iterek firar ederiz. İşte fena fikirler hakkında dahi böyle yapmak elzemdir. İnsanda âlem-i haricîden mütevârid ve birbirine zıt bin türlü fikirler mevcuttur. Fikrinde kâfi derecede selamet mevcut olmamasından istifade ederek birçokları birer hırsız

gibi beynine yerleşmişlerdir. Fakat fikir bir tohumdur, ekildiği yerde koca bir ağaç husule getirir, ağacı sökmektense tohumun ekilmesini men' etmek elbette daha kolaydır. Sakîm bir fikrin duhulü men' olunduğu gibi ondan hâsıl olacak müteşâib ve mütecezzir fikirlerin de tekevvinüne meydan verilmemiş olur. Zihnimize yerleşmek isteyen fikirleri, sokakta tesadüf ettiğimiz yabancı insanlar hakkında yaptığımız gibi birer birer elekten geçirmek, fenalarını derhâl tefrik ve tayyetmek elzemdir ki hayatımız selim ve kavi bir meslek üzerinde seyredebilsin. İrade terbiyesinde bize en lüzumlu olan cihet fikrî terbiyedir; bu sayede ef'âlin tohumlarını ektiğimizden maada hissiyat hakkındaki iktidarsızlığımızı tazmin etmiş oluruz. Dimağımız yabancı fikirlerin melcei olmaktansa kendi tarafımızdan birer birer intihap olunmuş fikirlerin makarrı olursa terbiye-i irade-mizin en mühim bir kısmını ifa etmiş oluruz. Zaten kâtil ile müstakimin, namuslu ile namussuzun, âkil ile mecnunun arasındaki fark, ikisinin de temayülât-ı seyyieye tesadüfleri ve fakat birinin bu temayülât rüzgârına kendini koyuvererek bir kuru yaprak gibi her havaya tebaiyet etmesini, diğerinin de en şedit rüzgârlara göğüs geren ağaçlar gibi teessürden kendini kurtarabilmesidir.

“Fikir şuuru muza giren bütün tesirata bir geçit hizmetini ifa eder. Binaenaleyh murakabeyi bu geçitte icra etmek ve lüzumu hâlinde ilan-ı harpten korkmamak lazımdır. Fikir, ufkumuza tevsî' eden bir ziyadır, maddiyatın mukadderiyetinden bizi tecrid ederek rüzgârların saha-i tesirinin fevkına is'âd eden bir cenah-ı çâlâktir. Bu ziyada yer tutmalıyız ki vuzuh ile görmeğe, müfid bir surette irade etmeğe kâdir olalım. Bu irtifaa suud etmeliyiz ki hayatımızı idare edebilelim. Fikir nefsimize hâkim olabilmek için işgal edilmesi lazım olan bir sevkü'l-ceyş noktasıdır.” (Eymieu)

Bu esasları nazar-ı dikkate aldıktan ve fakat yukarıda beyan ettiğimiz taksimatın kısmen suni olduğunu tekrar ettikten sonra asıl bahsimizin mevzuu olması icap eden mesaili tafsilat-ı lazimesiyle tamik etmeğe ibtidar edebiliriz.

BİRİNCİ BAB

Mülâhaza-i Mu'ammika⁵⁷

*Bizzat taallüm için hakiki vasıta herşeyi dikkatle imtihan etmek;
hiçbir müşkül önünden firar etmemek; herhangi şöhret nüfuzuna
istinad ederse etsin, hiçbir fikri dakik bir muayene ve ma'kûs bir intikad ile
tetkik etmedikçe kabul etmeyerek hiçbir safsatanın hiçbir mübhemiyet
ve adem-i irtibat fikrinin bilâ-münâkaşa duhulüne müsaade etmemek
ve bilhassa kullandığımız her kelimenin mefhumu muayyen ve her faraziyenin
müeddâsı vâzih olmadıkça kabulden imtinâ eylemektir.*

Stuart Mill

1- Mülâhaza-i muammikanın maksadı – “Muhtelif tefek-kürat-ı zihniyeyi birbirinden tefrik ile bizim maksadımıza hizmet edecek olan usulü vâzihan ityan için mülâhaza-i muammika namıyla yeni bir ıstılah vaz’ ediyoruz. Mülâhaza-i muammikadan maksadımız hissî tahayyûlat değildir. Bunlar hâkimiyet-i nefsiyemizi iktisabda en ziyade şiddetle harb edilecek a’dâmızdır. Tahayyülde dikkatimiz tamamen âtıl kalır, hissiyat ve efkâr şebekelerinin şuurumuzda kuvvetsiz irtibatlarla teşekkül etmesine müsaade eder. Muhtelif anasır-ı ruhiyemiz teşarükât-ı fikriye tesadüfatına ve nâgehâni esbaba tâbi olarak muhtelif silsileler teşkil eder. Hâlbuki mülâhaza-i muammika hiçbir şeyi tesadüfe terk etmez.”

“Diğer cihetten mülâhaza-i muammika *mütalaadan* dahi başkadır. Mütalaa muayyen malumat iktisabını takip eder, hâlbuki mülâhaza-i muammika ruhumuzu mobilya ile doldurmağa değil, demir döver gibi yeni fikirleri dövmeye yardım eder. Mütalaadan maksadımız malumat iktisab etmektir. Mülâhaza-i muammikada ise bütün bütün başka türlü olup ruhumuzda şedit muhabbet veya nefret temayülleri uyandıрмаğa çalışırız. Mütalaada hakikate hürmet etmek en birinci emelimizdir, mülâhaza-i muammikada hakikatin bizce büyük bir ehemmiyeti yoktur. Rast fitne-engîze, dürûğ maslahat-âmîzi tercih ederiz. Bütün maksudumuz bir *gâye-i müfîde* üzerine müesses-tir.”

“Bu fikir ameliyesine müsmir bir surette teşebbüs edebilmek için iradenin psikolojisini yakından tetkik ve taallüm etmiş, tabiatımızın ilmine ait olan tafsilatın en dakiki bile bizde bir emr-i mu’tâd hükmüne girmiş olmak lazımdır. Hususiyle aklî ve iradi ef’âlimizin esbabını iyice bilmeğe, ruhî hadiseler arasındaki münasebatı teşrihe, müteakıl tesirlerini, iştiraklerini ve ihtilatlarını tetkike ziyadesiyle muhtacız. Bundan maada hükmî, aklî ve ahlakî vasatın bizim ruhi hayatımız üzerine olan tesirâtı hakkında dahi tam vukufumuz olması lazımdır.”

“Müşahedemizi ve hususiyle keskin ve ince müşahedemizi bu hususi ve faydalı maksut üzerine sevk etmek bizim için bir emr-i mu’tâd olması lazımdır ki mülâhaza-i muammikaya ait olan tefekkürâtı iyice icraya kadir olalım.”

“Daha bir defa söyleyelim ki bizce maksut, şuurumuzda muhabbet veya nefret hissiyatı uyandıracak bütün esbabı saburane taharri etmek, efkâr ile efkâr, hissiyat ile hissiyat ve yahut efkâr ile hissiyat arasında gayet mürtebit ittihat ve ihtilatlar tekvin etmek veyahut bizce menfur olması lazım geldiğini anladığımız teşarükâtı fesh etmek, dikkat ve hafızayı idare eden bütün psikoloji kanunlarından istiane ederek şuurumuzda hak veya hazfîni lüzumlu gördüğümüz bütün efkâr ve hissiyatı hak veya hazf etmektir. Maksudumuza muvafık efkâr ve hissiyatı “ruhumuza taktır” ile zî-hayat ve müessir bir şekil almalarına çalışmaklığımız lazımdır. Ruhumuzda gayet kuvvetli muhabbet temayülât ve hissiyatı veyahut amik ve müstekreh infîlât tekvinine muvaffak olduğumuz zaman, işte ancak o zaman mülâhaza-i muammikanın maksadını ifa etmişiz demek olur. Mütalaanın maksadı ilm olduğu hâlde mülâhaza-i muammikanın gayesi fiildir.”

“Bir insanın fiili her şeyden ehem olup bütün kıymet ve liyakatımız ef’âlimizin iyiliğine bağlı olduğu ve hâlbuki ef’âlimizin dâimâ hâlât-ı hissiyenin nüfuzu altında bulunduğunu nazar-ı dikkate alırsak maksadımıza muvafık hâlât-ı hissiyenin tekvin ve tenmiyesi için lazım gelen nazik mekanikiyeti mütalaatı ne kadar büyük ehemmiyet mevcut olduğu tebeyyün eder.”

2- Mülâhazat-ı muammika hakkında umumi kâideler – Kimyada bir tecrübe var. Birçok ecsam ile meşbu olan bir mahlûlün içine bir billur vaz’ edersek billur ile hem-cins olan

bütün zerrat gizli bir cazibe tesiriyle mahlulün amakından bil-lurun etrafına gelip toplanırlar. Billur yavaş yavaş büyür ve eğer mahlül haftalar ve aylarca hâl-i sükûnette terk olunursa büyük bir cesamet kesb ederek hacmi ve güzelliği ile labaratuvarın fahr u gururuna medar olur. Her dakika mahlülü karıştırarak sa'y-i tebellüriyi ihlal edersek, zerrat gayr-i muntazam surette tevazzu' eder. Billur da rakik ve gayr-i muntazam olur. Psikolo-jide dahi böyledir. Herhangi bir halet-i ruhiyeyi şuurumuzun ilk safhasına vaz' ettiğimiz zaman kezalik gizli ve hiss olunmaz bir surette o ruhî hâlete muvafık olan bütün aklî ve hissî hâlât onun etrafında tecemmü ederler. Şuurumuzun bu hâli uzun müddet devam edecek olursa o hâlet-i ruhiye etrafında muaz-zam bir iktidar ve kuvvet kitlesi taazzuv ederek, vicdanımıza âmir bir hâkimiyet-i mutlakayı kat'î bir surette iktisap eder. Ve kendine muvafık olmayan hâlât-ı akliye ve hissiyeye ağız açtır-maz. Eğer bu tipler sükûnet ve betaetle, bila-inkıta ve bila-şiddet vuku bulmuş ise şedid bir kuvvet ve metanet iktisab eder. Bu suretle teşekkül eden cümle-i ruhiye kâdir, sâkin ve aklîdir. Hiçbir fikir yoktur ki bizim şuurumuzda bu suretle kendine muvafık dehşetli telâmîz cem' edemesin. Dinî fikirler, validelik şefkati ve hatta parayı para olduğu için sevmek ve saire gibi mayub ve menfur hissiyat bile bizde kudret-i kâmile-ye doğru tereffu edebilir." (Payot)

Hâlbuki şuurlarında bu "batı tiplere müsaade edecek derecede defterlerini aklî veya ahlakî bir hasise üzerine tevcihe muktedir olan insanlar ne kadar azdır. Cümlemiz seylaba tutulmuş bir tahta parçası veyahut rüzgâra uğramış bir hazan yaprağı gibi, irade ve mukavemetten tamamen mahrum bir surette haricî hadisatın tesiri altında zebun ve natüvan, muttasıl sûratle yürüyerek hayatı geçiştirmeğe çalışırız. Arada sırada durup da mevkîimizi, etrafımızı, muayene ederek nereye doğru teveccüh ettiğimizi tayin etmeyiz. Hayatın fırtınalarına kapılarak muttasıl yürür ve fakat bu çabuk seyrimizin ne cihete olduğunu düşünmeyiz. Kulaklarımızdan, gözlerimizden, cildimizden giren birçok ecnebi müessirat hiç aman vermeyerek mecnunane seyrimizi kamçılarlar. Hele ruhumuzun derinliklerine müdekkik bir nazar atf ederek şuurumuzu muttasıl istila etmekte olan efkâr ve hissiyatı tahlil ve tetkike teşebbüs etmeyiz. Âtılâne bir surette kendimizi hayata terk ederek dalgaların

şiddet-i seyrine kendimizi kaptırırız. Selamet kıyısına muvasalat için emvaca mukavemetle kendimizi toplamak, kuvvetimizi cereyanın şiddetinin aksi cihetine doğru istimal etmek lazım olduğunu unuturuz. Hâlbuki muhterem kârî'ler, hayatın bütün muzır ve behimî tesiratına mukavemet ederek irademizi takviye ile hayatımızı intihab edeceğimiz maksada doğru tevcih eylemek için bize muzır hissiyat ve efkâra karşı ilan-ı harp ederek takip edeceğimiz maksada muvafık olan efkârın vicdanımızda tevazzu' ve taazzuvuna müsaade etmek, matlup fikri ilk safhaya vaz' ederek onun üzerine tamik –i mülâhazat ile inhilali gayr-i kâbil bir âhenîn kütle teşekkül edecek suretle terakki eylemek lazımdır ki kâinatın tekâmülü ile hem-ahenk olarak sakın ve metin bir surette terakki ile insan olmak itibariyle mâlik olduğumuz yüksek havassı hüsn-i istimal etmiş addedilebilelim.

Yukarıdan beri beyan ettiğimiz mütalaattan dahi müsteban olduğu veçhile mülâhazatımızı tamikte muvafık efkârı kabul ve tenmiye, muhalif efkârı red ve itlaf için mülâhaza-i muammikayı Payot'nun beyan eylemiş olduğu ber-vech-i âti beş kaide mucebince icra etmek lazımdır.

1– Şuurumuzda muvafık bir his hâdis olduğu zaman bu hissin hemen süratle hululüne meydan vermeyerek bütün dikkatimizi onun üzerine hasr ile müteşarik efkâr ve hissiyatı tenbih etmesini icbar etmek, tabir-i diğerle bu hissi mümkün mer-tebe tenmiye ile bize verebileceği menafii sonuna kadar i'tâ etmeye mecbur etmek.

Mesela çalışan olmak istiyoruz. Çalışkan bir refikimizin muvaffakiyetini işittik. Bu muvaffakiyet bizde bir kıskançlık, bir taklit hevesi uyandırdı. Bu hevesi sathî bir hâlde terk etmeyerek gücümüz yettiği mertebede tamik ile arkadaşımızın muvaffakiyatından istihsal eylediği netayici zihnimizde birer birer ta'dâd ve bizim de bu muvaffakiyâta vusul sayesinde iktisab edebileceğimiz mefharet ve menfaati arız ve amik mülâhaza eyleriz.

2– Eğer bizde bir his mefkûd ise ve uyanmıyorsa bu hissin hangi nev' efkâr veya efkâr güruhu ile mürtebit olduğunu bi'ttedkik bu efkâr üzerine hasr-ı dikkat ile şuurumuzda kuvvetli bir surette yer tutmasına çalışarak bu sayede o efkâra muvafık olan hissi uyandırmak.

Namusumuzu, mevkiimizi, servetimizi mahv edecek bir sevda ibtilasına düşer olduk; elimiz ayağımız o derece bağlandı ki şuurumuzda kurtuluş hissinin uyanmasına kâbiliyet yok. Fakat dikkatimizi müfekkiremizde daha evvelden mevcut olan aile muhabbeti, haysiyet ve namusumuzun muhafazası gibi efkâr ve hissiyat üzerine tevcih ederek artık doğrudan doğruya menfur ibtilamız üzerine dikkat etmekten sarf-ı nazar ve bu hissiyat ve efkâr-ı tâbie ile iştirak eyleriz. Zevcemize, ebevey-nimize, evladımıza karşı zaten mevcut olan muhabbet ve vezai-fimizi düşünmeğe başlarız; şuurumuzu yalnız bu muhabbet hissi ve bu vazife fikri ile işgal eder, yalnız bunları besleriz. Mülâhazamızı ta'mîk eyledikçe bu hissiyat ve efkâr o derece büyür ve kuvvetlenir ki artık gayr-ı ihtiyari bir surette halas-ı nefis hakkında bize kuvvetli temayülât i'tâ eyleyebiliriz.

3- Şuurumuzda gayr-ı muvafık bir his tekevvün edecek olursa bunun üzerine dikkatimizi tevcih etmekten, bunu düşünmekten kendimizi men' etmek ve bu suretle gayr-ı muvafık hissi açlıktan öldürmek.

Kumar oynanan bir mecliste arkadaşlarımızdan birinin kemal-i sühuletle birçok paralar kazanmakta olduğunu görüyoruz. Bizde de bu kazanç hakkında şedid bir heves uyanarak hemen bizi oyuna iştirake sevk edeceğini hissediyoruz. Bizi sevk eden kuvvet refikimizin kazancı, para tamahıdır. Bu hâlde refikimizin yanından kaçır kaybedenin yanına geçeriz. Artık mülâhazatımızı kazanmak ihtimali üzerine değil, kaybetmek ihtimali üzerine tamik eyleriz. Kazanç hissi yavaş yavaş gıdasızlıktan mahv olup bizi de kumar gibi en sakim, en mühlik ve mezmum bir itiyattan vikaye eder.

4- Gayr-ı muvafık bir his her arzumıza rağmen şuurumuzda yerleşip büyümüş ise, onun üzerine hasr-ı dikkatten kendimizi men' edemiyor isek, mütemadi tenkidimizi bu hisse muvafık olan efkâr aleyhine icra etmek.

Kumara müptela olduk. Vaktiyle ibtilanın bed' etmesine mümanaat edemediğimiz gibi yavaş yavaş şuurumuzda şedid bir itiyad şeklinde tevazzu etmesine karşı da hiç mukavemet edemedik. Artık kumarcı olduk diye kumarbazlık belasından tahlis-i nefis etmek ümidinden sarf-ı nazar mı edeceğiz? Hayır, hiçbir vakit nevmîdiye düşer olmayarak fikirlerimizi kumar sebebiyle servetimizde, refahımızda, sıhhatimizde, ailemizin

saadetinde husule gelen rahneler üzerine hasr eder, bizim irademizin eksikliği sebebiyle en ziyade sevdiğimiz yakınlarımızda tevlid ettiğimiz ekdâr ve felaketi derin derin düşünür, hatta bir müddet mülâhazatımız bize kurtulmak iktidarını verecek derecede kuvvet kesb edemese bile yine ümidimizi kesmeyerek mülâhazat-ı münekkidemize yeniden başlarız. Nihayet zaman ile, mükerrer mülâhazat-ı muammikanın şuurumuzda uyardığı ve gittikçe takviye ettiği münafî hissiyat sayesinde kumardan kurtulmak için şuur ve irademizde kâfi derecede kuvvet tekevvün eder.

5- Hayatın haricî şeraiti üzerine daima nafız bir nazar atf ederek en küçük tafsilata kadar dikkat etmek ve bu sayede bize yardım edebilecek vesaitin kâffesini arayıp bulmak ve tesadüf edebileceğimiz mehaliki daha evvelden keşf ile tevakkisine çalışmak.

Diyebiliriz ki bu beşinci ve son şart hepsinden daha mühim ve daha evvel olmak lazımdır. Çünkü ruhî unsurlardan istifade etmek için bu unsurları en dakik noktalarına varıncaya kadar kemal-i dikkatle görebilmek lazımdır ki irade noksanlarımızı tamamen teşhis etmeğe ve bu noksanlara karşı durabilecek fikir ve hislerimizi en muzlim köşelerden tefrik ve tecrid ederek meydan-ı vuzuha çıkarmağa kâdir olalım. Yalnız fezail-i ahlakiye iktisabı için değil hatta hayatî ef'âlimizin kâffesinde mevcut ve müktesep hasailimizden iyi istifade edebilmek için bu hasaili kâşif bir nazar ile teker teker ayırabilmek gerek dâhilî ve gerek hâricî hayatımızı sathî bir nazarla değil, hurdebînle muayene ediyormuşuz gibi en hurde noktalarına varıncaya kadar derin bir nazarla muayene etmek elzemdir.

3- Çalışmak ve Faaliyet Hayatı Hakkında Mülâhaza-i Muammika – Mülâhaza-i muammika hakkında serd eylediğimiz şu mütalaatı ne kadar tamik etsek bizim için o derece faydalıdır. Çünkü terbiye-i irademizin temeli diyebiliriz ki mülâhazatımızı tamiktir. Tafsilatını biraz daha tetkik için mütalaatımızı bir misal üzerine yürütüp daha ileriye getirmek maksadıyla Payot'nun çalışmak ve faaliyet hayatı hakkında yazdığı nefis sayfaları ber-vech-i âtî iktibas eyledik.

İlme tâlip, çalışmağa ve öğrenmeğe müştak olan genç, kendi nefsi hakkında sathî nazar olmamak lüzumunu tamamen teyakkun ettikten ve dikkatsizliğin etrafın tezelzülüne benze-

yen bir zaaf olduğunu anladıktan sonra havass-ı akliyesini cem' için kâfi derecede vakit bulabilecektir. Bütün arkadaşlarının yaptığı gibi zihnini öteye beriye dağıtmaktan men' ile, birkaç saat içinde on gazete okumak veyahut kâğıt oyunu ve lüzumsuz meseleler üzerine uzun münakaşalar yürütmek gibi hiçbir faydası olmayan ef'âlden tevakki edecektir. Nefsine mâlik olmağı büyük bir şeref ve iftihar bilerek, başkalarını sürükleyen cereyana kendisini kaptırmamayı öğrenecektir.

Hâlbuki hâkimiyet-i nefsiye için en âcil çare, ruhumuzda metin bir muhabbet ve şedid bir nefret tekvin etmektir. Binaenaleyh sa'y ve faaliyet hayatını sevmek, tembellerin budalacasına sürdükleri lüzumsuz gevşeklik hayatından nefret etmek hakkında basit mülahazat taharri ederiz. Her günlük tecrübelerimiz bize bu mülahazat için daima müsait bir zemin bahşeder ve biz de şuurumuza gelen mülahazatı nefy ve tağribden ihtiraz ile bilakis derin bir surette teneffuh etmeğe çalışırız. Mülahazatımıza vâsi' bir tekemmül ve teşa'ub bahşederiz. Avam gibi kelime ile düşünmekten sarf-ı nazar ederek mülahazatımızı tecessüm ettirir, maddileştiririz. Koşuyormuşuz gibi umumi bir surette görmek tembellerin harcıdır, hâlbuki biz mülahazatımızın muhtelif noktalarını şuurumuza damla damla taktir ederiz. Sa'yin bin türlü haz ve meserret tekvin ettiğini herkes bilir ve söyler, fakat yalnız söylemekle kalmayarak bu meserretleri birer birer tadad eder, hubb-i nefsimizi okşayacak derin mefharetlerini, melekât-ı akliyemizin keskinleştiğini hissetmek gibi büyük bir sevinci, yakınlarımızı mesut etmek, sa'd ü ikbâl ile dolu bir ihtiyarlık hazırlamak gibi maddi ve manevi bir zevki fert fert gözümüzün önünden geçiririz. Fakat sa'y ve faaliyetin bu mesut neticelerini yalnız tadad ile iktifa etmemekliğimiz lazımdır. Filhakika kelimeler gayet muhtelit maaniyi musavver basit işaretlerden ibarettir, kelimelerin ihtiva ettiği manalar ne kadar vâsi' ve mufassal olursa o kelimeye ait olan manaları zihnimizde tecessüm ettirmek dahi o kadar müşküldür. Basit zihinler bizzat hiçbir manayı havi olmayan kelimat ile düşünürler, kelimelerin dâhilî hayatlarında tekvin edebileceği tenbihat fevkalade zayıf bulunur. Hususiyle kelimeler o kadar süratle teakup ederler ki hiçbirinin tamamen ifade etmeleri lazım geldiği vâsi' manalar şuurumuzda kâfi vuzuh ile tecessüm edemez, yalnız kelime ile düşünmek, zihnimizin önünde bu geniş

manaların yalnız kısrını görebilmek şuurumuz için akim bir yorgunluktan, bu yüzlerce şekiller silsilesinin mütemadiyen sakata düşer olan teakubu ile mütehassıl bir şaşkınlıktan başka bir şey olamaz. Bu mühlik hastalığın devası bütün tafsilatı vâzihan görebilecek derin bir nazardır. Mesela yalnız yakınlarımızı memnun olacak demekle iktifa etmez, Pederimizin hatırasını gözümüzün önüne getirerek her bir muvaffakiyetimizle ne derece mesrur olacağını, akraba ve arkadaşların tebriklerini dinledikçe çehresinin hututunda teressüm edecek sa'd ü iftiharı müş'ir manaları görür, validemizin bize tevcih edeceği nazarlarda ne kadar derin bir gurur ve iftihar ile memzuc hilm ve şefkat alametleri göreceğimizi, sofraya başında toplandığımız zaman bütün ailenin ruhu, şeref ve ikbali bizmiş gibi her birinin iltifat ve takdir nazarlarının bize teveccüh edeceğini, hatta küçük hemşiremizin bile ağabeyinin muvaffakiyatı güya kendine mahsus bir mazhariyetmiş gibi hissedeceği tıflâne gurur ve azameti, bunların hepsini birer birer kemal-i vuzuh ile tasavvur ederiz. Birçok mahrumiyetlere katlanarak, hayatın ağır yükü ile omuzlarımızı muzdarip etmemek için kendilerini müşkülât ve mezahime gark eden bu aziz vücutların her bir tavrını her bir lakırdısını her bir nazarını tamam tafsilatıyla şuurumuza arz eder, ve muvaffakiyetimizle husule gelecek mes'adetlerinin ne kadar derin olacağını cidden ve amîkan hissedimiz.

Kezalik sa'y ve faaliyet hayatımızı takip edecek olan mesut ihtiyarlığımızda musahabelerimizin, yazılarımızın iktisap edeceği nüfuzu, bütün maddi zevklerden tecerrüt eden bir hayatın bahşedeceği büyük istiklali birer birer, tafsilattan hiçbirini ihmal etmeyerek nazar-ı tetkikimize arz ederiz. Bundan maada sa'yimizle kazanacağımız istiklali, kudret ve kuvvet hissini metin iradeliyle mahsus olan sayısız saadetleri, hülâsa sa'y ve faaliyetten husule gelecek menâfiin yakın ve uzak her bir neticesini en hurdasına varıncaya kadar tasavvur ederek ancak bir iki kelime ile izah edilen bütün bu mufassal ve vâsi' manaları bir hurdebîn ile tetkik ve müşahede ederiz.

Bütün bu veyahut buna mümasil diğer birçok mütalaatı sık mülâhaza ettikten, fikrimizi amik ve medîd bir surette mülâhazat ile doldurduktan sonra sakın ve fakat recûlî bir iştiyak ile irademizin kesb-i kuvvet etmemesi kâbil değildir. Fakat

herhâlde bir heves, bir meyil tahassül ettiği zaman buna mümkün olduğu derecede fazla bir kuvvet ve vüs'at vermek iktiza eder. Hatta birdenbire ve mesela muhterem bir âlim hakkında icra olunan merasimin seyir veya mütalaası gibi bir sebeple şuurumuzda bir şevk ve meyil uyanmış ise bunun üzerine şediden ısrar ederek tafsil ve takviye eylemek lazımdır.

Şunu da söylemek lüzumsuzdur ki takip etmeyi arzu ettiğimiz hissiyata muhalif hissiyat ve hevesat uyanacak olursa kezalik bunlar için dahi fevkalade hurdebîn olmak, en amik tafsilatı hakkında kuvvetli ve şedid bir fikir uyandırmak lazımdır. Atalet hayatının çirkinliklerini ağzımızda sakız çiğner gibi mütemadiyen çiğnemeliyiz. Eski hekimlerden birinin beyan eylediği veçhile bir kuru biber tanesini hiç çiğnemedi yutar-sak bizde hiçbir acılık hissi tekvin etmez. Fakat iyice çiğner ve dilimizle ağzımızın her köşesine îsâl edersek dayanılmaz bir acılık duyar, gözlerimizden yaş akıtırız. Biber tanesi hakkında yaptığımızı aynen atalet ve müştehiyat için dahi icra ederek şedit bir nefret ve istikrah hissi uyandırmalıyız. Bu istikrah yalnız tembelliğin fenalığına ait olmayarak bu fenalıktan tevellüd edecek mahzurların kâffesine şâmil olmalıdır. Tabip tarafından yenilmesi men' olunan ve her yenildiği zaman marazın nüksünü davet eden bir kavun karşısında açgözlü bir seyirci gibi kalmamak, "Kavunu yemiyor çünkü tabip bu sebeple olabileceğini anlattı, fakat bu mahrumiyetten muzdarip olarak mütemadiyen ondan bahsediyor. Hiç olmazsa kokusunu duymak ister ve kavun yiyenlerin saadetlerine gıpta eder."⁵⁸ tarzine hedef olmamak lazımdır. Kezalik tembellik boş ve meşguli-yetsiz bir zihnin kendi kendini yiyip mahv etmesini bâdî olan sefalet hâlinde yalnız istikrah etmek kâfi olmayıp nefsimizi tembellerin hayatını hasudane tahattur etmekten dahi men' etmek lazımdır. Bizi atalete sevk edecek rüfekadan ve eğlence-lerden dahi aynı suretle nefret etmek, yalnız hastalıktan değil hastalığı bâdî olan kavundan dahi istikrah etmek lazımdır.

Hülâsa bir hissi takviye etmek için bütün maharet, bu hisse muallak olan efkârı uzun ve amik bir surette şuurumuza maruz kılmaktan, bu efkâra gayet büyük bir tebarüz, bir şiddet bahşetmekten ibarettir. Ve bunun için dahi en hususi ve en

şedid tafsilata varıncaya kadar maddi bir surette görmek lazımdır. Bu sayede tekevvününü istediğimiz hisse muvafık olan sâir hissiyatın ve bunlara merbut olan muhtelif ve mebzul fikirlerin kâffesi uyanarak müteakabilen birbirlerine iâne ederler.

Mülâhaza-i muammika mesaimizde, hususi bir hissi tevliid ve tenmiyeye hâdim kitapların kıraatinden dahi istifade edebiliriz. Hususiyle mütefekkir hükemanın en derin his ve tefekkür menbalarından ahz u tefrik eyledikleri mütalaat her zaman tekrar kıraat edilecek müntehap eserlerden madud olabilir. Fakat bu mütalaalarda zihni daima istediğimiz noktaya doğru sevk edecek olan efkârı intihab ederek bütün dikkatimizle bunları temessül etmek lazımdır.

Eğer bu mülâhaza-i muammika hüsn-i suretle icra olunursa, bu his dalgalarının şuurumuzun derinliklerine doğru intişarına müsaid hâricî ve dâhilî bir sükûnet tekvin edilmeğe muvaffak olunursa, muhakkak mülâhazat bir karar ile müntiç olur. Mamafih mülâhazatımız karara münce olmamış bile olsa yine sarf ettiğimiz mesai kaybolmayarak bizim ihtiyarımızdan hariç bir surette ve âdetâ tav’î olarak ahlakımızın tekemmülâtına yardım ederler. [John] Stuart Mill⁵⁹ diyor ki “İnsan bu müstesna hâlete vâsıl olursa melekât-ı fikriyesi ve hissî temayülleri müstakbel hayatı için bir nümune makamına kâim olur. Müstakbel ef’âl ve hissiyatını bu nümune üzerine tatbik ile muhakeme eder.” Filhakika biz, büyük bir üstadın parmakları altında tekemmül kesb eden musiki aletlerine benzeriz. Bütün hayatımızı metin bir nazar ile muhakeme ettikten sonra bugünkü hâlimizin yevmî meşâgilin i’tâ ettiği manadan mütehasıl kısa bir şekilden ibaret kalması kâbil değildir. Kezalik sa’yın vereceği bütün meserretleri, zayıf ve iradesiz bir hayatın bâdî olacağı bütün acılıkları hayalen olsun tasavvur ettikten sonra bütün fikir ve faaliyetimizin şedid ve metin bir tenebbüh iktisab etmemesi mümkün olamaz. Fakat şurası da var ki tersimine başladığımız levhanın hututunu ve gölgelerini takviye ve ikmal için mükerreren işe koyulmazsak hâricî ihtirasat bir sel gibi şuurumuzu istila ederek resmi bütün bütün silebilir. İyi tenebbühatı tekrar etmezsek bereket ef’âl ile teakup eylemez.

Fakat şüphesizdir ki kârînden bazılarının zihnine muannid bir itiraz vârid olacaktır. Faaliyet ile mülahaza-i medide arasında tezat mevcut olduğunu, mütefekkirînin hayatın tatbikatı ile münasebet kesbetmeleri müşkül olduğunu o kadar çok işitmişlerdir ki uzun ve mülahaza-i muammikadan bir fayda melhuz olabilmesine itikat etmeyeceklerdir. Bu itirazın butlanı şundan münbaistir ki iş görmek ile faydalı bir iş görmeği birbirine karıştırırız. Muttasıl iş gören bir adam ekseriyetle faydalı bir fiil icra edemez. Çünkü basit bir lisan ile fa"âl tesmiye ettiğimiz insanların ef'âli gayr-i mütecânis ve aynı bir gayeye gayr-ı mütevecchiştir. Fa"âl olan dünyayı şemateti ile doldurabilir, fakat iyi ve müfid bir iş yapmağa muktedir değildir. Siyasiyatta vesai-rede hayatın bütün muvaffakiyetleri aynı istikamete mütevecchi mesai ile iktisap olunabilir. Hâlbuki mütemadiyen bir noktaya tevcih edilmesi matlup olan faaliyetler için muhakkak derin mülahazat ile istikametimizi tayin eylemek ve istikametten dışarı çıkıldıkça tashih için yeniden mülahazaya müracaat etmek lazımdır. Mülahaza etmeyen, maksudu olan gayeyi tamamen tayin etmeyerek takip ettiği istikameti mütemadiyen tetkik etmeyen bir adam hâricî tesadüflerin esiri olur. Nagehani herbir hadise fiilinin intizamını ihlal eder ve intizamı bozuldukça gaye ve istikametini yeniden tayin için uğraşmağa mecbur olur ve böylece nagehani hadisatın tesiri altında zebun olmağa devam ettikçe nihayet istikametini kaybeder.

Mülahaza-i muammika fa"âl ve mahsuldar bir hayat için bir lazım-ı gayr-i müfarıktır, fakat şu şartla ki, âtîde göreceğimiz veçhile, yalnız mülahaza hâlinde kalmayarak karar ve fiile müncer olsun.

Mülahaza-i muammika filhakika en esaslı bir şarttır, çünkü biz hepimiz kendi kendimizin yabancısıyız. Dünyada insanların binde biri bile hususi bir şahsiyete mâlik değildir, hemen de cümlemiz bütün umumi ve hususi hareketlerimizde bizden fevkalade muktedir harici kuvvetlerin elinde bâzice olmuş kuklalarından ibaretiz. Bir sel içine atılarak nereye ve ne için sürüklendiğini bilmeyen bir tahta parçası gibi, biz de şahsi ve umumi hiçbir hayata mâlik değiliz. Meşhur bir teşbih ile hareketlerini müdrık ve fakat kendilerini tahrik eden rüzgârlar hakkında bîvukûf pervanelere benzeriz. Terbiye, lisanın telkinat-ı müstebiddesi, efkâr-ı umumiyenin şedid tazyiki, kat'ıyyü'l-müfâd

durub-ı emsâl ve hususiyle fitrî temayüllerimiz bizim hepimizi sürükleyip götürmektedir. Bu kadar nâ-mer'î cereyanla müteharrik olduğu hâlde evvelce intihap ettiği bir gayeye doğru istikamet alan ve arasına tevakkuf ile mevkiini tayin edip istikametindeki hataları tashih eden içimizde pek az kimse vardır. Hepimiz hariçten tahminin fevkinde telkinler kabul etmeye mecburuz. Evvela aile terbiyesi alırız. Hâlbuki hakîmâne fikirler ile beslenmiş aileler ne kadar azdır. Hatta hakîmâne bir terbiye alanlar bile hizmetkârlardan, dostlardan müteşekkil budala bir muhit içinde efkâr-ı umumiyenin tesiriyle tevellüd eden garip kaidelerden kendilerini kurtaramazlar. Sonra çocuklar muallimlerinden tederrüse başladıkları zaman, hemen de hiç tefekkür etmeyen muallimler ile âmiyâne efkâr ile müteaffın arkadaşlar arasında kalırlar; hemcinslerimiz arasında yaşadığımız için aynı basit lisan ile tekellüm etmeğe mecbur oluruz. Hâlbuki lisan, herkes bilir ki, menbainı avamın efkârından almıştır. Avam tasavvuratına muvafık bir lisan tekvin eylemiş, bütün adiliğini, ulvi fikirlere karşı bütün nefretini, muhakemelerindeki gılsat ve hamakati lisanına dökmüştür. Onun içindir ki lisanda servete, iktidara, muvaffakiyyat-ı harbiyeye karşı ihtiramı, iyiliğe, menfaatperestlikten tenezzühe, basit hayata ve aklî mesaiye karşı ikrahı gösteren birçok fıkri müşâreket mevcuttur. Lisanın bu telkinini gayet vâsi' bir mikyâsta ahz u kabul ederiz. Önünüzde büyüklük kelimesi telaffuz olunsun. Yüzde yüz iddia edilebilir ki ahlak büyüklüğünden evvel hatırıınıza kuvvet ve gösteriş büyüklüğü gelecektir. Hepimiz, Kayser'i tahattur ederek Epiktetos'u hatıra bile getirmeyeceğiz. *Saadet* lûgatini mi telaffuz ediyoruz, derhâl fikirde servet ve iktidar tasavvuratı uyanacaktır. Siz de benim gibi en ziyade istimal olunan ve mütefekkirin için en mühim aklî ve ahlâkî evsافتan madud olan on on beş kelimeyi telaffuz ederek ve maksadınızı ketm ile her kelimenin uyandırdığı ruhî maânîyi öğrenmek istediğinizi beyan ederek bir tecrübe yapınız. Tasdik edeceksiniz ki cehalet ve belâhatin yüksek fikirler aleyhine telkin için istimal ettiği en mühim vasıta lisandır.

Bütün bu telkinat, terbiye, misal, lisan ve hâricî vasatın temayülat ile müşterek olarak infaz eyledikleri fena tesirat gözlerimizi bir sis ile kapamış ve eşyanın hakikatine vukufumuzu men' eylemiştir. Bu sisi izale etmek için yegâne çare sık sık

mülâhaza icrası için tecerrüd eylemek, adî ve hâricî telkinat yerine ulvî bir fikrin telkinatını ikame etmek ve sükûnet içinde bu telkinatın ruhumuzun derinliğine nüfuzuna müsaade etmektir.

Bu suretle ef'âl ve eşyayı başkalarının gözüyle, avamın takdir veyahut istikrah gözüyle görmekten ise kendi nâfız gözlerimizle görmeğe çalışırız. Hususiyle teessürat ve ezvakımızı efkâr-ı umumiyeye tebean muhakeme etmek i'tiyadını izale ederiz. Avam yüksek fikirlere kudret-yab olmadığı için bütün hakiki ezvâka bir istihza nazarı atf ile takdirat ve ihtiramatını hep sefil zevkler, hasır eder, ihtirama şayan olan her şeyden istikrah eder, müstehziyane:

*Yıldız arayıp gökde nice turfa müneccim
Gaflet ile göremez kuyuyu rehğüzerinde
(Ziya Paşa)*

Kelimatı ile mütefekkirini belahat ile ithama kadar varır. Hâlbuki dünyada icra edilen ulvî ef'âlin hemen de kâffesi mütefekkirinin ciddi mesaisi sayesinde husul bulmuştur. Fa''âl denilen ve dünyayı gürültüleriyle dolduran insanlar, her ne kadar tarihte mühim bir mevki tutmağa muvaffak olmuşlarsa da insaniyete karşı hiçbir hizmetleri olmamıştır. Şimdiki tarihler, hikâyeye dinlemeyi ilim makamında tutan birçok kâri'leri tatmin edebilecek vekâyî tafsilatından başka bir şey değildir. Fakat bir gün mütefekkirler tarafından hakikaten mütefekkilere mahsus tarihler yazıldığı zaman görülecektir ki büyük tarih kahramanları medeniyetin tekâmül cereyanına ne kadar az hizmet etmişler ve bilakis bütün medeniyet, bütün tekemmül, bütün terakki, bütün insaniyet fûnunda, sanayide, edebiyatta, felsefede, bedayi'de keşfiyata muvaffak olan muazzam mütefekkirlerin mesaisinden istifade etmiştir. Tarihin hakiki kahramanları muharipler, fâtihter değil, bilakis bunlardır. Hiçbir zaman para kazanmayı bilmeyerek daima kapıcısının istihzalarına hedef olan [Andre Marie] Ampere keşfiyatı sayesinde [Otto von] Bismarck ve [Helmuth von] Moltke'den pek çok ziyade medeniyete hizmet etmiştir. Elli ziraat nâzırını bir araya getirseniz bir GeorgesVille'nin ziraat hakkında insaniyete ihda eylediği hıdematı ifaya kâdir olamazlar.

Tefekkür ve mülâhaza, mutlaka insanlardan ayrılarak bir odada, bir köyde kapanmayı icap etmez. Herkesin yanında dahi

fikrimizi tecrid ile bir noktaya sevk etmekte müşkülât yoktur. Bizim bahsettiğimiz tecerrüt, maddi tecerrüt değil fikrî tecerrüttür. Fikrimizi o suretle tecrit etmeliyiz ki hariçten gelen sefil telkinatın tesirinden daima azade kalarak daima hakikati görmeğe, daima maksudunu takibe hizmet edecek vakayiden istifade etmeğe, ileriye isal etmek istediği bir fikir için lazım gelen malzemeyi toplamağa muvaffak olsun.

4— Mülâhazat-ı Muammikanın Faydaları – İşte bu suretle amiyane telkinatın tesirinden ihtirasatın rezil hatalarından halas oluruz. Harekâtımız hakikate tetabuk ettiği gibi vahim tehlikelerden dahi kendimizi vikaye edebiliriz. Filhakika hâkimiyet-i nefsiye hâricî ve dâhilî bütün mühlik tesirlerden nefsimizi muhafaza ederek efâl ve harekâtımıza akıl ve mantığın hâkim olması demektir. Hâlbuki çocukların, kadınların ve hatta birçok büyük insanların harekâtına atf-ı nazar edelim; hemen ilk his ve temayüle kapılarak hareketle fiillerinde hiçbir rabt ve nizam göstermedikleri, bir gayeye doğru teveccühe tamamen gayr-i muktedir oldukları nazar-ı dikkatimize çarpar. Hased, kin, teheyyüç, menfaat veyahut muhabbet gibi birbirini takip eden hissiyat dalgaları elinde zebun olarak fiilî neticelerinin yüksek bir gayeye tetabuku adîmü'l-imkân olduğu görülür. Herbir nagehani tesadüf karşısında ne vecihle hareket edeceklerini bilmezler, zayıf iradeleri derhâl müvazenesini kaybeder. Hâlbuki hâkimiyet-i nefsiyesine malik olan metin iradeli hayatın vekâyiini ibtidasından keşifle hatt-ı hareketini tersim etmeğe muvaffak olur. Onun için nagehani yoktur, çünkü hayatının istikameti muayyendir. Nagehânî hadisat bu istikamet üzerine tesir edemez. Bir vaka karşısında ne söyleyeceğini, ne cevap vereceğini, ne harekette bulunacağını evvelden tayin etmiştir. Eğlencelerin cazibesine, rüfekanın sakim telkinlerine, haricî vakaların keder ve zahmetlerine daha evvelden hazırlanmış olduğu cihetle nagehani hiçbir vaka karşısında mebhut ve ebkem kalmaz. Hatta bir müddet hayretini izale edemezse bile onun zihninde yerleşen ulvi gaye fikri sayesinde derhâl kendini toplayarak ümitsizliğe kapılmaz. Mülâhaza, tefekkür, hâkimiyet-i akliye insaniyetin en birinci istinad noktalarıdır. Ancak bu sayede süflî kuvve-yi hissiyeye mukavemet ile daima nur ve fazilet içinde yaşayabilir.

Hülasa derin bir mülâhaza gayet faydalı ve mebzul netayîç bahşeder. Gayet kuvvetli muhabbet hissiyatı uyandırarak en ufak temayülleri en rasin kararlara tebdil eder. İhtiras ve lisanın fenalığına sevk eden telkinlerini izale ile istikbale kâşif bir nazar atf ve müstakbel tehlikeleri tahmin ile daha ibtidadan onlara karşı duracak bir kuvvet ve iktidar bahşeder.

5 – Mülâhaza-i Müuammikanın Usul ve Zamanı – İrade ve ahlakımızın terbiyesinde bu derece müfid netayîç bahşeden mülâhaza-i muammikanın ne suretle ve ne zaman icrası lazım olduğunu dahi tayin etmek, psikoloji kanunlarının ve hayati tecrübelerin ibraz eylediği muavenetten istifade etmeyi bilmek lazımdır.

Yine tekrar edelim ki mülâhaza-i muammikadan maksadımız, şuurumuzda şedid nefret ve muhabbet temayülleri tekin ederek kuvvetli kararlar ahzini ve hayatımızca elzem olan hutut-ı hareket tayinini teshil eylemek ve bu sayede dâhilî hissiyat ve haricî tenebbühâtın girdabına mukavemet etmektir.

Müfid bir surette mülâhaza etmek, düşünmek için mülâhazanın hakiki tabiatını bilmekliğimiz lazımdır. Bizim mülâhazamız umumiyetle basit kelimeler vasıtasıyla icra olunur. Kelimatın müstemil bulunduğu hakiki şekilleri, istimallerindeki sıklet ve suubete mebni kullanılması, hıfz u nakli kolay basit eşkâl ile ikame eyledik ki bunlar da kelimattan ibarettir. Bu kelimatı telaffuz veya tahattur ettiğimiz gibi merbut oldukları hakikat eşkâlini şuurumuza tamamen arz etmeleri lazımdır. Fakat bunun için de her bir kelimenin ne gibi muhtelit eşkâle delalet etmek üzere mevzu olduklarını bilmekliğimiz, tabir-i diğerle evvela muhtelit eşkâli ve badehu bunlara muvafık olan kelimatı öğrenmekliğimiz icap eder. Maatteessüf biz evvela kelimeleri öğrenir ve badehu bu kelimelerin hakiki manalarına vukuf kesb etmeğe çalışırız. Hususiyle birçok kelimeler vardır ki tasvir ettikleri manaları hiç görmediğimiz cihetle hiçbir zaman tamamen zihnimizde tersimine iktidarımız yoktur. Serap nedir? Kutup nedir? Bu kelimelerle zihnimizde az çok birtakım eşkâl uyandırırız, fakat bu eşkâlin hakikate tatabuku ne kadar uzaktır. Hiç deniz veya nehir görmeyen bir insana sorunuz, deniz veya nehri hakikaten gördüğü zaman fikrinde tecessüm ettirdiği hayalden ne kadar uzak bulunacaktır.

Kezalik istimal ettiğimiz cümlelerin hakiki manalarını tefiş ve tefahhusa teşebbüs edelim. Birçoklarının ne kadar manasız olduğunu, hiçbir maddi hakikate tetabuk etmediğini görecek ve insanların birer papağan gibi ezberledikleri şeyleri tekrardan başka bir şey yapmadıklarını anlayacağız.

İşte mülâhaza, bu kelimeleri tefiş ve tetkik etmek, kısrını kazıyıp bu kelimeleri terkip eden cüzleri ariz ve amik muayene etmek, bildirdikleri hakiki manaları bütün vuzuhuyla, bütün tafsilatı ile meydana çıkarmak demektir. Binaenaleyh burada kaide-i esasiyemiz kelimat yerine eşyayı, eşyanın mübhem ve gayr-i muayyen bir resmini değil, en karanlık köşelerini tenvir edebilecek büyütücü bir şu'â' tesiri altında tecessüm ettirdiğimiz hakiki tafsilatını ikame etmek olup mülâhazamızı daima maddi bir şekle ircâ' etmeğe çalışmaklığımız lazımdır. Mesela tütün istimalinin fena olduğunu biliriz. Her birimiz her gün mütemadiyen papağan gibi bu fenalığı tekrarlarız. Fakat hangimiz bu fenalığın ne olduğunu iyice tamik ile maddi bir surette zihnimize yerleştirdik? Tütün içmekle dişlerimizin karardığını, ağzımızda fena bir koku husule geldiğini, parmaklarımızın sarardığını, zihnimizin revnak ve faaliyetini kaybettiğini, güya bir keyif diye telakki olunan bu muzır ibtilanın keyif hâli ilk zamanlara münhasır kalarak her türlü zevkten muarra fena bir itiyad şeklini iktisap ettiğini, ihtiyarlığımızda bizi daima öksürteceğini, kalp, damar vesaire birçok azanın hastalıklarına meydan açacağını, hayatımızın en lüzumlu ve belki de en faydalı vaktinde birdenbire bizi öldürebileceğini, sıhhatimize dokunacak fena tesirlerinden mütemadiyen muzdarip olduğumuz zaman bu sakim itiyadın esaretinden kurtulmak için hissedeceğimiz lüzumun kabil-i icra olmayacağını, bî-lüzum bir israfa sebep olduğunu ve ilâ âhirihi, nazar-ı dikkate aldık mı? Mülâhazaya müracaat edenler bu fenalığı zihinlerine birer birer yerleştirirler, bu geniş mahzurlar silsilesinin her bir cüzünü tamik ve tafsil ederler, (Tütün içmek fenadır.) terkibi telaffuz olunduğu gibi bu fenalığın hakiki manaları bir yağlı boya tablosu vuzuhuyla şuurlarında teressüm eder. Tütün sebebiyle hastalığa tutulan birisini gördükleri gibi derhâl fırsattan istifade ile mülâhazalarını yeniden tazelerler. O suretle ki tütünün fenalığı bizim şuurumuzda silinmesi imkânsız bir kat'î kaide hâline girerek tütünden kurtulmak için bize kâfi kuvvet bahşeder ve

tütünü terk ettiğimiz zaman bile yine tamikine devam ettiğimiz mülahazatın kurtarıcı tesiri sayesinde tütün içenlere gıpta etmek değil, bilakis zavallıların esaretine acımak suretiyle nefret ve istikrah hissimizi mütemadiyen takviye eder ve bu zehirleyici ibtilâdan ilelebet kurtuluruz.

Mûlahazat-ı muammikayı her zaman ve mekânda icra etmek kâbidir. Filhakika tabiatın sükûneti içinde latif bir mevki-de yalnız bulunduğumuz zaman bu mülahazatı daha sühuletle icra edebilirsek de umumi hayat ile müşterek bir surette yaşamak mülahazanın icrasını men' edemez. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi bizim maksadımız cismani bir tecerrüd değil yalnız fikrî bir tecerrüddür. Dikkatimizin bize bahşettiği kuvveti hüsn-i istimal etmeyi öğrenirsek her hâl ve mekânda efkâr ve hissiyattan tamikini arzu ettiğimiz bir veya birkaçını tecrid etmek, bunu müfekkiremizin ilk safına vaz' ederek bizde bundan başka hiçbir fikir veya his mevcut değilmiş gibi dikkatimizi onun üzerine hasr eylemek kâbidir.

Yalnız bir itiraz vârid olabilir. Kârî'nden birçoğu (Benim zaten meşguliyetim başımdan aşıyor, fikrim daima meşgul, bir de tamik-i mülahaza etmeye nereden vakit bulabileceğim ve acaba bu beyin yorgunluğuna tahammül edebilecek miyim?) diyeceklerdir. Bu itirazın dahi vârid olamayacağını ispat için bir az düşünmek kâfidir.

Filhakika insan mütemadiyen düşünür. Kalp nasıl mütemadiyen vurmağa mahkûm ise beyin dahi mütemadiyen düşünmeğe mecburdur. Günün on altı saatinde hiçbir saniye yoktur ki şuurumuz fikirden boş kalsın. Hatta uykuda bile her günlük fikrî iştigallerimizin rüyada temadisi suretiyle beynimizin istirahatı imkânsız bir hâle girer. Mütemadiyen hareket eden kalp, yorgunluğunu, ızdırabını hissetmez. Fakat akıl makinemiz yalnız icra-yı fiil ile kalmayarak mütemadi ızdıraplarla da müteazzi olur. Mükedder olduğu vakit ağlar, mesrur olduğu vakit meserreti takip edecek olan kederleri veyahut geçmiş ızdırabatı düşünerek yine ağlar. Zavallı dimağımız hem hayret verici bir faaliyet ile mümtaz ve hem de bin türlü ızdırabata mütehammil olmağa mecburdur. Dubois'nın dediği gibi "Dünyada birçok deliler mevcut olmasına değil fikirlerin bu yakıcı teselsülüne, takatimizi mahv eden bu faaliyete kafamızın tahammül etmesine taaccüp etmek lazımdır."

Her şeyden evvel maişet teminini düşünürüz. Bazımız sa'y ezvakının derin nimetini hissederek kemal-i mesar ile, bazımızda angaryaya gidiyormuşuz gibi şedid bir istikrah hissi ile yevmî mesaimize koşarız. Mesaimiz hitama erdiği zaman hemen de mecburi olan eğlencelere, gezintilere, ziyaretlere vakf-ı nefis ederiz. Bir rüya içinde yaşıyormuşuz gibi mütemadiyen koşarız, bir dakika dinlenmeyen bu "yeni serseri Yahudi" ezelden beri koşmağa mahkûm imiş gibi hiçbir sükûn ve istirahat vakfesi bulamaz. Hastalıklar, aile kederleri de birçok zamanlarımızı işgal eder. İşte bu hummalı faaliyet içinde yaşayan yirminci asır insanları nasıl yapsınlar da birkaç dakika istirahat ile hakikaten lüzum ve faydalarına kâil oldukları mülâhazayı tamike kâdir olsunlar?

Guibert diyor ki⁶⁰: "Sathiyat ile müstagal veyahut her günün mesaisine dalmış insanlara verebileceğimiz en iyi nasihat, sabah bir çeyrek ve mesai-i yevmiyenin hitamında beş dakika tefekkür ve mülâhazayı kendilerinde bozulmaz bir kaide hâline vaz etmektir."

Fakat bu mecburiyet dahi kâbil değildir. Hususiyle ki birçok insanlar bu bir çeyrek vakti bile bulmaktan âcizdirler. Zaten bittecrûbe hepimiz biliriz ki bin vesile ile kendimizi aldatıp bu vaz' ettiğimiz kavaiidi çiğnemekte tehhür etmeyiz. Bize beş on dakikalık tefekkür değil, saatlerce mülâhaza lazım olduğu gibi bu mülâhazayı bir fiilin icrasından evvel, icrası zamanında ve icrasından sonra hemen mevki-i tatbika koymak iktiza edip yirmi dört saatlik bir vadeye atmak doğru değildir.

Vakit bulmak isteyenler için ne kadar mebzul zamanlar var. Her günlük mesaimizden hiçbirini ihmal etmeyerek giyindiğimiz, yıkandığımız, yürüdüğümüz, yediğimiz, gezdiğimiz zamanların kâffesinde müfekkiremiz sabit bir fikir ile meşgul değilse mülâhazayı tamik için daima vaktimiz vardır. Hususiyle ki biz mesmuat ve müşahadatımızın kâffesini elekten geçirerek mülâhaza etmek isteriz, her dakika gördüğümüzü, işittiğimizi, hissettiğimizi sathî bir hâlde terk etmeyerek tamikan mülâhaza etmeyi arzu edersek uyanık olduğumuz ve hatta uyuduğumuz zaman bile mülâhaza-i muammikaya vakit bulmuş oluruz. Zaten mülâhaza-i muammikaya alışmış olanlar için bu dimağın

sa'yi bir itiyad hükmüne girerek artık her bir itiyad gibi tav'î bir surette icra olunur ve mütemadiyen yeni cehdler sarfını istilzam etmez.

Franklin'e fûnun-ı hikemiye mesailini bu kadar vâzih bir suretle keşfine nasıl muvaffak olduğunu sordukları vakit "daima düşünmekle" demiş, bizim de bütün muvaffakiyetimiz maddi ve manevi hasaili ve matlubumuz olan menafii mütemadiyen düşünmekle kabil-i istihsaldir.

Yevmî meşagilimiz esnasında fikrimiz, bir maksat takip etmeyerek mütemadiyen gelişigüzel seyr ü sefer eder. Bu seyr ü seferi muntazam bir mecra dâhilinde icra etmek mülahazayı tamikten başka bir şey değildir.

Etrafımızda yaşayan insanların hayatlarını tenkit için vakitimiz ne kadar mebzuldür. Hiçbir hataları yoktur ki hainane tenkidat ile muahezemize hedef olmasın. Kendimizden başkasını gayet dikkatle görmeğe çalışırız, efkâr ve ef'âlinin hakiki sebeplerini keşfetmeğe uğraşır ve ekseriyetle maksadımızda muvaffak oluruz. Bu sa'yimiz az zamana mı muhtaçtır? Başkaları hakkında sarf ettiğimiz bu zamanı kendi şahsımızı tenkide sarf etmek için vakit yoktur demek kendi hatâyâyımızı görme için hodbinlik perdesi arkasına saklanmaktan başka bir şey midir? Bu hummalı hayatımızda diğerlerini gördüğümüz kadar kendi ruhumuzun derinliklerini teftiş ve muayeneye ne mâni' vardır? Daima kendi hatalarımızı tenkit ve ıslah ile uğraşmalıyız. Bizi sevk eden gizli sebepleri kat'i bir samimiyet ile tayin etmeğe çalışmalıyız. Tenkidimizi diğerleri üzerine sarf etmek gibi hain olduğu kadar da lüzumsuz olan sa'y-i dimağîden sarf-ı nazar etmeliyiz. Müdekkik nazarımızı kendi şahsımıza atf etmeliyiz. Müstakbeli tahmin ile mazinin tecrübelerinden istifade etmeyi, daimî surette ahlakımızın tekemmül maksadı tesiri altında yaşamayı bilirsek hatalarımızın keşfi bizi hiçbir zaman ümitsizliğe sevk etmeyerek bilakis her yeni keşif bizim için bir yeni menfaat temin eder. Hususiyle ahlakımızı terbiye lüzumunu tamamen teyakkun ettikten sonra mülahaza dahi bizim için bir itiyad hâline girer. (Dubois)

Bazen mülahazaya teşebbüs etmek isteriz. Fakat müfekkiremiz hayali tasavvurat arkasında istemediğimiz birtakım efkârın taht-ı tesirinde boşanmış bir hayvan gibi koşar. Ef'âl-i dimağiyemizi mülahaza-i muammikaya arz etmek istediğimiz

husus üzerine sevk etmek kâbil olmaz. Bu hâlde mülâhazayı teshil etmek için fikrimizi yüksek sesle söylemek, bir kâğıt üzerine yazmak veyahut mülâhazamıza mutabık gelecek kitapları okumak sayesinde fikrimizi matlup nokta üzerine celp etmeğe ve o noktadan ayırmayarak mülâhazamızı tamik etmeğe kâdir oluruz.

Hülasa mülâhaza-i muammika için hayatın her an ve mekânında bin türlü fırsatlara, vesilelere tesadüf olunur. Mütemadiyen mülâhazalarımızı tamik ile dâhilî ve hâricî teessüratımızı her dakika tetkik ettiğimiz gibi, daha ziyade sükûnet ve istirahatete müsait olan zamanlarımızda dahi tamik-i mülâhazata teşebbüs etmeyi unutmamalıyız. Hayatın mütemadiyen ihda ettiği fırsatları kaçırmayıp her neye tesadüf edersek bunu mantığımızla muhakeme ederek düşünmeliyiz. İşittiklerimizi ve gördüklerimizi le-ale't-ta'yin kabul etmeyerek her birini ayrı ayrı hâdde-i tenkidimize arz etmeliyiz. Böyle yaparsak şuuru-muzda yerleşen efkâr ve hissiyatın kâffesi bizim istediğimiz ve muhakeme-i akliyemiz taht-ı idaresinde yerleşmiş olur. Fikrimizin ataletinden istifade ederek zihnimizde yer tutan birçok yanlış safsatalara, bâtil itikatlara, mevhum muhakemelere melce olmaz. Bizde ne varsa kendi malımız olur; âlemin mâlî, âlemin fikri, boş buldukları bir eve yerleşir gibi bizim şuuru-muzda kabul edilebilecek bir mevki bulamazlar. Ve bu yerleşen efkâr ve hissiyatı idare edecek kuvvetimiz o derecede büyük olur ki “Artık nefsimize hâkim olmağa başladık.” demeğe istihkak kesbetmiş oluruz.

İKİNCİ BAB

Mûlahaza-i Muammika Misâlleri

*Her şahıs iki türlü terbiyeye maruzdur. Birincisini
hariçten alır. İkincisini de bizzat tekvîn eder. Haiz-i
ehemmiyet olan bu ikincisidir. Filhakika başkalarından
aldığımız ilimden ziyade bizzat öğrendiğimiz malumat bizim
için câlib-i menfaattir.
[John] Locke*

Mûlahaza-i muammika hakkında yürüttüğümüz umumi mütalaa, hayatımızın maddi ve manevi ef'âlinin her birisi hakkında cârîdir. Maksadımız yalnız irademizin terbiyesiyle elde edeceğimiz ahlaki fevaidi ibraz etmek olmayıp ale'l-umum mesailde muhtaç olduğumuz terakki ve tekemmülün vesaitini dahi göstermektir. Mamafih misal olmak üzere bilhassa ahlaki ve aklî taallüm ve terbiyemize ait olmak üzere atideki sayfaları kaydediyoruz. Kâri'lerimiz, bu sayfaları sadece gözden geçirmekle iktifa etmeyerek meselenin ruhuna nüfuz edecek bir nazarla temessül etmeğe çalışmalıdırlar. Göstereceğimiz birkaç misal basit ve mahdud olmakla beraber, mûlahaza-i muammikaaya ait misallerin vüsatine de nihayet yoktur. Hayatımızın her bir vakasından, gördüklerimizden, işittiklerimizden, faziletlerimizden, nakisalarımızdan her biri bizim için bir mûlahaza vesile ve zemini olmak, hissiyatın her cihetten tehacümü ortasında ara sıra tefahhus için toplanıp durarak hâricî ve dâhilî bütün müvaridatımızı aklımızın muhakemesine arz ile aydınlatmak lazımdır. Hususiyle kendi şahsiyetimiz hakkındaki mûlahazatımız sayesinde ne kadar tehezzebî muhtaç olduğumuzu görecek ve bunu idrak bizi tekemmül yolunda hiç durmaksızın manen ve maddeten yükselmeğe sevk edecektir. Hayatın dalgaları ortasında çalkanan beşer, sık sık durup düşünerek gâh ihtiras dalgalarının kudurmuş hücumundan korunmak için muhteriz bir vaziyet almağa, bazen de recülâne bir gayretle hissiyat fırtınası üzerine atılarak her iradeyi yakıp yıkan tesirlerini mağlup etmeğe ve her ihtiraz ve hücumunda taze bir kuvvet ve metanet kazanan sağlam iradesi sayesinde nefsanî saikalarına birbirini takip eden zafer darbelerini indirmeğe muvaffak oldukça anlayacaktır ki behimî ihtirasları ezip öldürmekte,

müfekkiremizin serbest ve mutlak hâkimiyetine mâlik olmakta ne kadar büyük bir zevk ve hatta ne derin bir saadet mevcuttur. Her zafer ve hatta her muvakkat mağlubiyet bile iradesini kuvvetlendirmeye hizmet edecek, nefis hâkimiyetini elde etmek için bir idman vesilesi olacaktır. Hülâsa mülâhaza-i muammika irade terbiyesinin en zengin vasıtası, en lütufkâr hâdimidir. Şahsiyetimizi, benliğimizi, gayrin ef'âlini, dünya hâdisâtını mütemadiyen bu mübeccel nâzımın tenkidine arz etmekten hiçbir zaman sakınmamak lazımdır.

1 Ezvâk-ı Sa'y⁶¹

*Sa'y, sa'y ile meşgul olanlara istiklal ve haysiyet
Bahşeder. Âtıl, bunlara iddiâ-yı istihkak edemez.
[Paul] Doumer*

Bizim en büyük kederimiz, hayatımızın süratle cereyanı fikrinin tevlid eylediği keder olmak lazımdır. Hissediyoruz ki saatler, günler, seneler tamiri gayr-i kâbil bir surette zeval buluyorlar. Anlıyoruz ki bu süratli hareket bizi mevte doğru sürüklüyor. Vakitlerini beyhude meşgaleler ile israf ederek takip ettikleri yol üzerinde bir eser terk etmeyenler maziye doğru baktıkları zaman acip bir teessür ile müteazzi olurlar. Geçmiş seneleri –ki bir hatıra terk etmek için müsmir mesai ile imla edilmiş olmak lazımdır – yokluktan ibaret görürler. Geçen hayatları şuurlarında bir hiçlikten ibaret kalır. “Mazi bir boş rüyadan ibarettir.” hissiyle mukavemetlerini kıran bir ızdıraba düşer olurlar.

Diğer cihetten yaşamakta olduğumuz tarik her türlü yenilikten çıkmaya, görmekte olduğumuz güçlükler kuvvetimizin hududunu tayin etmeye, hâl-i hâzır ve istikbalimiz yeknesak bir cereyan ibraz etmeye başladığı zaman hayatın cevalanı bize daha serî’ görünüyor ve yalnız maziye bir rüyadan ibaret zannederken şimdi hâl-i hazırımızın da bir rüya olması ile muzdarip oluruz. Hayat-ı uzviyenin mukadderiyetlerini, ataleti, vazife hayatıyla içtimai hayatın âmiriyetini mağlup etmeye muktedir olamayanlar, hayatı bir rüyadan ibaret görmek hissiyle zahmetli bir mutâvaat acısına müstağrak olurlar. İhtiyarı hilafında olarak süratli bir katar içerisinde sürüklenen mahpuslara benzerler.

Filhakika hakîmin hayatı da aynı süratle geçer. O da mukavemetin bir faydayı müntic olmayacağını anlar, fakat izale edemediği şu mecburiyete baş eğmekle beraber takip etmekte olduğu muharrike hiç olmazsa daha uzun olmak gibi bir şekli zahiri veremeye, çalışır, mazinin tamamen yok olmasına müsaade etmez. Bilir ki geçtikleri yerlerde hiçbir eser terk etmeyenlerde hayat, hakikatten ârî bir vâhimedden ibaret kalmak gibi

tahammül edilemez bir his terk eder. Bilir ki tembellerde, dünyaya düşkünlerde, sefil meşagil ve akim mesai ile hayatları kirlenen adi siyaset erbabında, hülasa sa'yleri mahsulden mahrum kalmış olan bütün insanlarda bu his mutlak ve muhakkaktır.

Yaşamak hakikatini tahrip eden şu histen tevakki etmek için bütün mevcudiyetimizi yüksek bir fikrin takibine sevk etmek ve mütemadi cehtlerle bu fikri vâsıl-ı sübut eylemek lazımdır. Böyle olursa bilakis hakikaten yaşamak hissi ile ferahlanmağa başlarız. Her bir cehdi ile bir eser terk eden çiftçide bile mevcut olan bu his hakikat, içtimai vazifesini tamamen teyakkun eden bir muharrirde en yüksek tekemmüle vâsıl olur. Çünkü onun her günü bir evvelki gününün verdiği mahsüs netayici tezyid eder, hatta hayatı bile eseri ile bir olmağa ve eserinin maddi hakikatinden istiare etmeğe başlar, bunun içindir ki sa'y erbabının hayatı, âtılların hayatının aksine olarak derin ve âdetâ maddidir. Hülasa atâlet bizim varlık hissimizi bile izale ederek onun yerine şayan-ı nefret ve âtıl bir hülya terk eder. Hayata bütün zevkini verecek ancak sâkit, ferahlı ve müsmir bir sa'ydir. Ancak sa'ydir ki "yaşamak" hissini tanzim ve idame eyler, tenebbühle meçhul olan mesarr-ı hayat kanunu sa'y sayesinde tezâuf edebilir.

Hatta mesai-i dimağiye ashabının hayatı birçok nefis dakikalar ile tezeyyün bile etmese yaşamak meserreti mebzulen isar-ı faaliyet edecek bir menba-ı cârî bile olmasa, herhâlde ataletin zıddı olmak imtiyazını haizdir. Çalışkan, yalnız tembellerin gailelerinden, miskînâne kasvetlerinden, muzlem ve tahammül-sûz melâlınden müberra olmak sayesinde bile gıptaya şayan bir hayata mâliktir.

"Maer'de ikamet esnasında sıhhatim bozulmuş, tembel olmuşum. Tembellik kadar tahammül edilemeyecek hiçbir şeyin mevcut olmadığı hissi bende o vakitten kalmıştır."⁶²

Pascal diyor ki : "Bir asker veyahut çiftçi mesaisinin zahmetlerinden bahsettiği vakit onların elinden her işi alınız ki işsizliğin ne olduğunu anlasınlar." Filhakika tembel kendi kendinin celladıdır. Çünkü ruh ve cismin atâleti sakil ve müellim bir melal tevliid etmekte teahhur etmez. Hatta birçok zenginler

bile servetleri sayesinde sa'yin mecburiyet-i selîmesinden mahrum kalıp da devamlı bir teşebbüste bulunamadıkları zaman bu sakil ve müellim hâli hissetmekten kurtulamazlar. Kasvet ve melal içinde istikrahlarnı sürüklemeye mahkûm olurlar, vehahut kasvetlerini izale için müracaat ettikleri şehevaniyet zevkleri ile meşbû' ve bu suretle muzâaf bir ızdıraba düşer olurlar.

Fakat kat'î bir atalet nadirdir. Bir darb-ı meselin ifadesi veçhile "Şeytan işsizlere iş bulmak için bütün dehasını istimal eder." Ruh ulvi meşagil ile müstagil değilse, sefil gavail ile uğraşmağa başlar. Hiçbir işi olmayanlar en ufak kederlerini tekrar tekrar çiğnemek için vakit bulurlar. Bu ictira içinde ruhu beslenmez, bilakis yıkılmağa meyleder. Muntazam bir cereyana vaz' edilememiş ûlâ-yı kuvve-i hissiye, tabiatımızın yüksek nahiyyelerine doğru intişar edemeyerek bilakis hayvanî derinliklerine doğru teveccüh ve bütün bütün fesada uğrar. Cerihaların en küçükleri bile büyük bir vûsat kesbeder. Hayatın mecburi kederleri günleri zehirler, uykuları ihlal eder. Servet ve azamet ashabının hayatlarını yakından görececek olsak gıpta ve hased edecek hiçbir şey bulamayız, hatta eğlenceleri bile angarya makamına kaim olmuş, bütün lezzetini, bütün cazibesini kaybetmiştir. Çünkü insan için eğlence ile faaliyet birbirinden ayrılamaz. Atalet vücuda bile tesir ederek vezaif-i uzviyede husule getirdiği betaet ve gevşeklik ile sıhhati ihlal etmeye başlar. Kuvve-i müdrike müphemiyetten, akim ve yorucu bir teşagilden⁶³ ibaret kalır. Ruhumuz kendi kendini yemeğe başlar. Hele irade âtıllarda şedid bir sürat ile dumûr kesb eder. Her bir cehd bir elem menbâi olur. O kadar ki ashâb faaliyetin hiçbir zahmet hissetmelerine imkân olmayan âdî işlerde bile muzdarip olacak bir sebep bulurlar. Hâlbuki sa'y ile atalet arasında ne dehşetli bir fark vardır. Sa'y ki cehdin uzun ve mütemadi bir şeklidir, irademizin terbiyesi için büyük bir vasıtaadır. Bilhassa meşagil-i dimağîyenin irade terbiyesi üzerindeki tesiri fevkalade mebzuldür. El işleri ile meşgul olduğumuz zaman fikrimiz serseriyane bir surette bu el işlerini terfîk edebilir. Hâlbuki dimağımızla çalışmak, dikkatimizin inhisarını ve dikkatimizin bu inhisarı ile meşgul olan cismimizin tamamen

itaatini ve aynı zamanda fikir ve hislerimizin şiddetle zabt u rabtını icap eder. Müfekkiremizin bu hâkimiyetini takiben yorgunluk ve nefsimizde tembellik husule gelmesine müsaade etmeyecek, mevcut kuvvetlerimizi israf etmemeğe dikkat ederek dimaği mesai ile meşgul olduğumuz uzun saatlerde dahi tabii kuvvetlerimizde daha nâkıs olmakla beraber yine kâfi bir dirilik muhafaza edebilecek olursak o hâlde sürat-i intikalimiz, nefsimizi murakabeye inhimakımız bir itiyad hâline girer. Zaten mesut olmak sırrı hislerimize ve fikirlerimize vereceğimiz istikameti iyi idare etmekten ibaret bulunduğu cihetle, sa'yin vesâteti sayesinde saadet "hacer-i feylesofi"sini elde etmiş oluruz.

Şurası da şayan-ı teessüftür ki lisanı yaratmış olan avam, sa'y kelimesine meşâkk, ta'ab, elem gibi umumi fikirleri terfîk etmiştir. Hâlbuki psikolojide kat'î bir vuzuh ile sabit olmuştur ki sarfıyat, tabii ve muntazam bir tagaddinin verdiği ve iradatı tecavüz etmedikçe, her bir cehd bir zevk tevlid eder. Montaigne⁶⁴ fazilet hakkında şu noktadan muhakeme ederek diyor ki: "Hakîmin en ra'na nişanesi daimî bir mahzuziyettir; daima şâtırdır. Fazilet muavvic, vusulî güç ve gayr-i muntazam bir tepenin zirvesinde merkuruz değildir. Fazilete yaklaşanlar, onun münbit ve müzehher bir ovada bulunduğunu görürler. Hususiyle lazım olduğu gibi maharete mâlik olup da gölgeli, çimenli ve hoş kokulu yollardan fazilete vâsıl olanlar, onun ne kadar melih, muzaffer, nefis ve cesur; kasavete, kedere, havf ve icbara ne kadar düşman olduğunu görmüşlerdir. Hâlbuki fazileti mahuf, kavgacı, müstebid, tehditkâr ve âkil bir belahat çehresi şeklinde tersim ile dikenlerle muhat mücerred bir tepe üzerine vaz' etmek istemişlerdir... Ne hayret verici vâhime!" Montaigne'nin fazilet hakkında söylediklerini sa'y-i dimağiye dahi teşmil etmek kâbildir, bunun da "melih, muzaffer, hoş kokulu, nefis ve kasavete baş düşman" olmak gibi hakiki bir tabiate mâlik olduğu gençlere ne kadar öğretilse azdır.

Çünkü sa'yin tekvin ettiği saadet, yalnız menfi bir saadetten ibaret kalmaz, yalnız hayat zevkinin zevalini, hakikatten muarra bir hayale tahavvülünü, ruhun kasavetlerle ve gavailin en küçükleri ile müstevli olmasını men etmez; sa'y ve sa'yin

terakümünden mütevellid tesirat bizzat saadet için hayat verici bir menbadır.

“Avrupa haricinde, ağır bir hararet ile bütün eşyayı mütebariz hutut şeklinde gösteren ekâlîm-i hârrede oturanlar bu netayici daha vâzih bir surette hissederler. – Avrupalılar burada her şeyi kendi ırk ve itiyadlarına düşman bulurlar. Güneş, hava, toprak, hayvanat ve haşerat hepsi onlara büyük düşmandır. – Orada ekseriyetle az çalışırlar, mümkün mertebe az hareket ederler ve tabiatın muhrip kuvvetlerine karşı teslim-i nefis ederler. Hastalık ve ölüm de bunlara muzaaf darbelerle imha etmeğe başlar. Fakat az bir kısmı bu öldürücü iklime karşı mukavemetle daimi surette maddi ve manevi bir faaliyet sarf ederek, kendilerini daha iyi surette müdafaaya, mehâlikten arızasız kurtulmağa, hem vazifelerini ifa etmeğe ve hem de hayat ve sıhhatlerini muhafazaya muvaffak olurlar.”⁶⁵

Bizzat sa’ydir ki bizi avam seviyesinin fevkine isal eder. Muhtelif zamanların asil ve necip ruhlarının nezahet meclislerinde yer tutmağa, onlarla müsavi bir seviyeye çıkarmağa muvaffak eyler ve bu suretle de bizi cezbeden menabii mütemadiyen tecdid eder. Tembeller vakitlerini geçirmek için ekseriya kendilerinden daha adi kimselerle hem-meclis olmağa mecbur olurken, çalışkanlar bizzat nefislerinde kifayet bulurlar. Tembel binefsihi adem-i kifayeti hasebiyle âleme tâbi olmağa, birçok inkıyatlara mecburdur. Hâlbuki çalışkan bu mecburiyetlerden berîdir. Bunun içindir ki “Sa’y hürriyettir.” denilmesi bir kinaye değil, bir hakikattir. Epiktetos eşyayı ikiye taksim ile birtakımları kendimize tâbidir, bir takımı da başkalarına tabidir diyerek bize tâbi olmayan şeyleri talep ve takip sebebiyle ekdâr ve mezâhime düşür olmakta bulunduğumuzu anlatır. Hâlbuki tembellik saadeti âharın tebaiyeti altındadır. Sa’yi itiyad edenler ise bütün haz ve mes’adeti kendi nefislerinde bulurlar.

Bundan maada, âtıl da seng ve tembel bir hayatın terakkisinden gayrı bir nişane terk etmeyen günlerin taakubu gayretli tâlibin irfan hazinesini batı ve fakat emîn bir surette tezyid eder. Bazı nebatların ne derece büyüdüğünü her akşam anlamak kâbil olduğu gibi çalışkan tâlip dahi her sa’y haftası nihayetinde melekât-ı akliyesinin tezayüd eylemiş olan mükteseb

kuvvetini idrak eder. Batı ve fakat mütemadiyen mükerrer olan bu tezayüd onu irfan basamaklarının en yükseğine isâd eder ve ahlak yüksekliğinden sonra böyle zer' edilmekle büyüyen bir irfandır. Ancak nüfuzlu bir şaşaa ile etrafını nur ile aydınlatabilir. Ve böyle olduğu içindir ki âtıl terakki-i sin ile hayvanlaştığı hâlde, çalışan etrafını ihata eden insanlar üzerine tesir eden nüfuzunun seneden seneye tezayüd ettiğini görür.

O hâlde neticede ne olur? İhtiyarlık, bütün hissiyata ait ezvakı teb'îd ve hodbînâne huzuzatı şiddetli tekzibler ile tard ettikten sonra insanî bir terbiye ile zenginleşmiş sa'y erbabına her türlü mesarı ibzal eder. Senelerin terakkisi, saadet-i hakikiye menbalarını kurutamaz; ulumun, edebiyatın, tabiatın, insanîyetin mütalaasında bulunan zevk ve menfaat tenakus eylemez ve hatta bunların tamamen aksi tahassul eder. [Edgar] Quinet'nin âtîdeki kelimelerinde hakikaten büyük bir isabet vardır. "İhtiyarlık geldi ve sizin iddia ettiğiniz derecede acı olmadığını gördüm. Sizin bir sefalet ve meyusiyet girdabı diye tavsif ettiğiniz senelerde bence gençlikten daha büyük tatlılık vardır. Buz tutmuş, dar, تنها, sislere müstağrak bir zirveye muntazır idim; hâlbuki etrafımda o kadar vâsi' bir ufuk nûmayan oldu ki bunu henüz hayatımda müşahade etmemiştim. Her şeyi ve hatta kendi nefsimi bile daha büyük vuzuhla görüyorum." Quinet şunlara ilaveten de diyor ki: "İddia ediyordunuz ki insan yaşadıkça hayatı körleşir. Fakat ben hissediyorum ki bir asır bile yaşasam, bugün isyanımı mucip olan bir şeye alışamayacağım."

Hülasa aklî mesai erbabının hayatı büyük bir saadet imtiyazı ile muttasıftır. Hakiki zevklerin hiçbirini diriğ etmeyen bu hissiyattır ki mevcudiyetimizin hakikatini bize tamamen ihsas eder. Âtıllara muhtas ve imtinâ'ı muhal olan hayatın hiçliği hissini tard ve def' eder. Tembeli haricî hadiselerin tesirâtı altında oynayan bir oyuncığa benzeten esaret fikr-i sefilinden bizi tahlis eder; ruhun âmiyâne teşagülât ve rezilâne efkâr ictirası ile tevaggulünü men' eder. Sa'y ve faaliyet hayatının eltâfi bunlara da münhasır kalmayarak devamlı bir saadetin hakiki bir menbâi olan iradeyi takviye eder, güzide insanlarla meskûn aydınlık şehirde tutmaklığımıza bâdî olur ve nihayet bize takdir ve ihtiram ile muhat bir ihtiyarlık hazırlar. Diğer bir tarik vasıtasıyla da ruhumuza ve aklımıza ulvî mahzuziyetler ibzal eyle-

dikten maada iktisap ettiğimiz nüfuzdan ve başkalarının fevkinde bulunduğumuzu hissetmekten ibaret latif bir gurur ile de bizi telziz eder. Bu ezvak ve lezaizi avam; sefahetlerini teşhir ile, servetleriyle, rütbe ve mansıplarıyla, siyasi iktidarları ile ararlar, fakat aradıklarını bulamazlar. Veyahut bulsalar bile nailiyetleri ne kadar nâkıs, ne kadar mahdud kalır... Hâlbuki çalışkan bunların kâffesini tamamen bulur, öyle bulur ki sanki amak-ı eşyada mevcut olan adalet kanunları ibzal eylediği ulvi ezvâkı nâkıs bırakmak istiyormuş gibi, onu bir de bu fazla ih-san ile in'âm etmek ister.

2 Şehvâniyet

*İffet her iki cinstе kuvvetin ve ahlaki
güzelliklerin menbaıdır.
Bernardin de Saint Pierre*

Hâkimiyet-i nefsiye iktisabında takip ettiğimiz necat ve halas yolunda tesadüf eyleyeceğimiz müfteris düşmanların en mühimi ve hatta en birincisi diyebiliriz ki şehevaniyettir. Bizi müstebit bir esaret altında zebun ve natüvan bırakan ezvak ve temayülatın en takat-fersası olan şehevaniyet insanları hayvaniyete takrip etmekte, vahşi hayvanlarla insanları tefrik eden aklı melekât kurtarıcı tesirlerini izale etmekte, irade metanetini esasından tahribe bâdî olacak muhteris darbelerini aman vermeksizin ibzâl etmekte en bâlâ-ter mevkii tutar. Çünkü hayvanat ile müşterek teşennüci bir telezzüzden ibaret olan temayülat-ı şehevaniye beşer heveslerinin kâffesini mağlup edecek tahammül-şiken bir şiddete, tevakkisi güç bir hâkimiyete mâliktir. Mamafih önümüze tesadüf eden düşmanın pençeleri ne kadar yırtıcı, dişleri ne kadar keskin olursa olsun, mücadele ve müdafaayı göze alıp da dağları esir, vahşi hayvanları zebun eden ruhi kuvvetlerimizden maharet ile istiane ettikten sonra muvaffakiyetin yine bizde takarrür edeceğine şüphe yoktur. Hususiyle cidalimiz bizzat şehevaniyete değil, şehevaniyetin ahlak ve vicdana münafı olan ifratına ve gayr-i tabii temayülatına karşı olacaktır. Sevda ef'âli ne ma'yubdur, ne memduh, ne çirkindir, ne de güzel; ne İsevilerin itikadı gibi rezil cismimizin şeytani bir tesvilidir ve ne de eski Yunanilerin zannettikleri gibi hüsnün muhteşem bir nümunesi olan beşer cisminin en güzel fiilidir. Hayır, sadece tabii bir fiildir. Irkın ebeden bekasına hâdim olan ezeli kanunun tabii bir tezahürü, icra ve tatbikinde derin bir incizap ibzal eden hususi bir telezzüz ile terafukudur. Binaenaleyh şehevani esaret ne kadar makduh ise mutlak surette bekâret dahi o derece ma'yub, o derece âsiyâne bir vazife-nâ-şinaslıktır. Tenasül hayatına ait olan kanun-ı ahlaki, gayr-i tabii telezzüzattan tevakki ile ef'âl-i şehevaniyenin namuskârâne ve meşru bir hudud dâhilinde icrasından ibarettir.

Bu ahlaki kanuna tebaiyette en birinci şart, hakikaten ahlaki bir netice gözeterek şehevaniyet esaretinden kurtulabilmek-

tir. Yoksa utanmaktan mütevellid bir anânet ile “Görenler ne diyecekler!” korkusundan ibaret bir takayyüd ile hareket edenler, velev şehevat-ı mekruheden tevakkı etsinler, bizce makbul değildir. Biz farz ederiz ki kârî’imiz bütün erkeklik kuvvetine mâliktir. Bu mezlakada aklının müvazenesini izale edecek tesadüfata maruzdur, (Çünkü hayatlarının uzun imtidadı içinde hiçbir muhteris tesadüf ile mücadeleyle mecbur olmayan insanlar ne kadar nadirdir.) gerek kendi recüliyetinin ve gerek hâricî tesadüflerin cazip kuvvetine rağmen ulvî ve ahlaki vazifesini nazar-ı dikkate alarak şehevaniyetin mekruh incizaplarına karşı mukavemet etmektedir. İşte ancak bu adamdır ki ahlaki bir müfekkiredir, ancak böylesidir ki memduh ve mergubdur. Fakat bu neticeye vusul ne kadar müşkül olduğunu inkâr etmek istemeyiz. Zaten müşkül olmamak lazım gelseydi ne kıymeti kalırdı? Şehevani hâkimiyet-i iktisabı hâkimiyet-i nefsiye iktisabında beyan ettiğimiz kavaninin aynına tâbidir. Her ikisi de müşküldür, zayıfların harcı değil, sebat ve gayretle mukavemet edenlerin, mukavemetlerinde efkâr ve hissiyatın ruhi yardımlarından istifade etmeyi bilenlerin neticeten elde edebilecekleri bir muvaffakiyettir. Bir muvaffakiyet ki ancak istihkaklarını ispat edenlere teveccüh ederek masruf mesaiyi esaret-i şehevaniyeden kurtulmak gibi giranbaha bir nimet ile tetvic eder. Binaenaleyh mütalaamızda şehevaniyetin bizi esir etmek için kullandığı yolları ve vesaiti ve bizim de buna mukabil istimal edeceğimiz silahlarımızı tafsil etmeliğimiz icap eder.

Mektepte tahsil ile meşgul bir gencin hissiyatında birdenbire idrak edemediği bir ihtilal tekevvün eder. Fizyoloji neşv ü neması icabatından olarak tenasül azasında husule gelen mütehevvir faaliyet bülüğ devrine mahsus olan alaim ile tezahür eder. Tahsilinin en kıymetli zamanında yüz gösteren bu nagehzuhur düşmana o zaten muntazır idi, refiklerinin musahebatı onu bir dereceye kadar haberdar etmiş ve hatta hasedini celb etmişti, o da istiyordu ki recülâne bir serbâzı ile refiklerinin hissiyatı ile hem-aheng olsun ve hatta bazen bu tabii devrenin vaktinden evvel hudusuna çalışanlar bile nadir değildir. Herhâlde fikrine bir başka cereyan, hissiyatına bir başka meyele, kalp darbelerine bir başka ahenk i’tâ eden bu tabii tahavvül onun her hâlini zir ü zeber eder. Ne olduğunu anlayamaz veyahut lüzumundan fazla anlar. Tenasül hissini nagehani teyak-

kuzu ile müfekkiresi birçok garip renklerle renklenip alevlenmeğe başlar. Vücudunun bir kısmında başka bir kuvvet toplanmağa başladığından haberdar olur. Bu kuvvetin insirafına bir mahal arar, ilk evvel tahayyülatına müracaat eder. Hâlî zamanlarını ve hatta hâlî olmamak icap eden zamanlarını bile yeni yeni tahayyülata hasr etmeğe başlar. Şehvet hissi ile sevda kelimelerini birbirine karıştırmağa, tabii uzvi tezahüratına kalp hissiyatını terfîk etmeğe tevessül eder. Ne sevdiğini, ne seveceğini bilmeksizin sever, sevdasına muayyen bir mevzu yoktur, bir müellifin dediği gibi “aşka âşık” olur. Taşkın bir dirilik ile tahayyülata, tahayyülatında muhayyel bir sevda uğrunda nefsi-ni vakfetmeğe, hayatını feda etmeğe kadar varır. Bu on beş, yirmi yaşlık devrede ne kadar galeyanlı fikirler vardır. Gençlerin bu zamanlarda kurdukları hüyalara bir hudud tayin etmek kâbil mi? Bütün sevda fedakârlığı, bütün yüksek makasid, bütün ulûv-cenab, bütün feda-yı nefis onlar içindir. Birçok romanlar okurlar, fakat okudukları roman kahramanlarının hiçbirini onların muhayyel şahsiyetleri ile rekabet edemez. Gençler bu zamandaki tahayyülatını yazıp da beş on sene sonra okusalar, o derece müteaccip olurlar ki şahsiyetlerinin tamamen tahavvül ettiğine itikat edecekleri gelir. Bu on senelik devir arasında benliklerinin şedid bir inkılaba uğradığını görürler. Mamafih ne kadar ihtiyar gençler vardır ki kırk elli yaşlarında bile bu âteşin tahayyül ile iştigalden vaz geçemezler.

Gençlerin tahayyül ettikleri bu romanlar, en ziyade sa'ye muhtaç bulundukları bir zamanda tasavvur olunur ve bu tasavvurat için de en kıymetli birçok saatlerini izâa ederler. Çünkü kendilerini uyandıracak, tahayyüllerinin hiçliğini anlatarak hislerinin feveranını teskin edecek hiçbir vasıtaya tesadüf edemezler. Muallimleri onların hâline bigânedir. Hele ebeveyni nâbemahal bir hicab ile bu yeni uyanan hissiyatı tecahûlden gelirler. Zavallıları herkes, her şey müstebid tahayyüllerinin demir bileklerine terk eder, hiçbir taraftan bir himaye görmedikten maada refikleri, mütalaatı, müşahedatı bilakis birçok tahayyülata meydan verecek surette tesvilat-ı tenasüliye ile ittihad etmişler zannolunur. Okudukları bir kelime, gördükleri bir tasvir, tesadüf ettikleri bir kadın çehresi ve bilhassa refiklerinin zehirli musahebatı sa'y ve tahsillerinde devama imkân bırakmaz. Hele darülfünuna devam etmeğe başlayıp da memleketini

terk etmiş, gulguleli bir şehrin mukavemet-sûz tesadüflerine hedef olmuş, geceleri yalnızca odasına kapanıp çalışmağa mecbur olmuş ise ne müzehher tahayyüllerle dolu semayı terk edip de pek hakir gördüğü hakayık-ı dünyeviye tenezzül etmek kendisine imkânsız görünür. İşte bu suretledir ki gençlerin birçok saatleri ve hatta birçok günleri bu mübhem, bi-lüzum ve hatta muhrip tahayyülat ile israfa dūçar olur.

Şehvaniyetin uyanması ile yüz gösteren bu yeni ve uzvi faaliyet insirafı için maatteessüf yalnız bulduğu muhtelif tahayyülat ile iktifa etmeyerek maddi muavazat taharrisine başlar. Hususiyle büyük şehirlerde aradığını fevkalade sühuletle bulur. Refikleri ona ilk vasıta-i sefahati öğretmekte birbiriyle rekabet eder, sanki bir Kâ'be sevabına koşuyorlarmış gibi zavallı gencin henüz bir hicabı, bir kayd u ihtirazı bâkî bile kalmış olsa onu mahv etmek ve âdetâ zavallıyı cebren sürüklemek için birçok mukni delail ileri sürerler. İlk sefahat tecrübesinde gençler, çok defalar kızlar kadar muhterizdirler, fakat o zehirli refiklere mukavemet etmek mümkün olmaz. Hatta müzehher tahayyülat ile mülevves hakikat arasındaki büyük fark gençte bir azap ve pişmanlık bile tekvin etse faydasız kalır. Çünkü meşevvikleri ona bir dakika aman vermez. Herkesin kendi gibi kambur olmasını isteyen ma'lûl gibi, refikleri dahi kendilerinde mevcut olan bu menfur ahlaki noksanı bütün yakınlarına teşmil etmekte büyük bir cehd ü gayret gösterirler. Yavaş yavaş sefahat hayatı bütün çirkinlikleri ile zavallı genci istila eder.

Bazen de bulduğu mahal-i insiraf daha vahim bir girdap olur. Parasızlıktan veyahut hicap ve ihtirazını izale etmek imkânsızlığından dolayı tabii surette tatmin etmek tarıkına tevessül etmeyerek bilakis ma'yub olduğu kadar da zehrnak olan gayr-i tabii vesaite müracaat eder. Ve bu cihette bulduğu kolaylık ve ayıbını gizlemek imkânı onu girivede gittikçe ileri sürükler, sakim itiyadına gittikçe daha ziyade mağlup olur. Çünkü ayıbını kimseye ikrar edemez ki kurtulmak için bir çare bulabilsin. Hatta refiklerine ikrar bile etse onlar da kurtulmak için değil, bilakis mekruh ef'âline daha ziyade dalmak için bir nâsih bulur. Herhangi tarafa başvursa bir girdap ki kendini kurtaracak bir yardımcı bulabilmek imkân hâricinde. Şehvaniyette ifratın ve hususiyle gayr-i tabii temayülâtın la-tühsa mazarratlarını tafsilen beyan eden kitaplar mevcuttur. Ve hatta

birçok pederler bilvasıta çocuklarına bu kitapları okutturmakla vazifelerini ifa etmiş olduklarına kâni' olurlar. Bu mütalaat ile gençlerde bir dereceye kadar şehvetten imsak arzuları uyanır, fakat maatteessüf çok devam etmez, çünkü görürler ki okudukları hakikate mutabık değildir. Kitapların birçoklarında şehevaniyetin muzır netayicini o derece müfrit bir surette tasvir edilmiştir ki bunlara inanmakta tereddüt ederler ve müellifin müfrit mübalağalarına haml ederek hiçbir havf ve ihtiraza düşer olmazlar. Binaenaleyh böyle kitaplar hakikatten katiyyen ayrılmayıp şehevaniyet netayicinin mazarratlarını samimi bir surette beyan etmek ve beyhude ihafe ve tedhişlere meydan vermemek lazımdır. Gençleri ve hatta bütün insanları iffet yoluna sevk etmek için ihafe ve tedhişten ziyade fikirlere ahlaki bir meslek tayin edecek kavaidi beyan etmek, sıhhi ve ahlâkî mütalaalarda hakikatte zerrece inhiraf etmeyerek kaş yapayım derken göz çıkarmaktan tevakki etmek lazımdır.

Müfrit ve münharif şehevaniyetin en birinci zararını sıhhat ve afiyette müşahade ederiz. Kuvvet ve cesaret yavaş yavaş tenakus etmeğe gözler siyah bir hâle ile muhat olmağa, çehreyi çirkinleten indifaat-ı cildiye tahassul etmeğe başlar. Umum adalat bir rehavet ve teleyyüne, harekâtımızın çevikliği kaybolmağa, çehrenin taravet ve letafeti zevale yüz tutar. Bütün umumi hâllerde şedid bir zaaf, bir ihtiyarlık manzarası tezahür eder. Hele şehevaniyetin israfı ile ekseriya birlikte giden kü'ul istimali mazarratını daha ileri götürerek sû-i hazımlar, mide ağrıları yavaş yavaş yüz gösterdiği gibi beş on sene sonra teza-hür edecek olan damar ve kalp hastalıklarının dahi esasları hazırlanır. Bütün bu mehazir, emraz-ı zühriye henüz sefahati daha mülevves bir hâle sokmamış olduğu hâlde nümayan olur. Fakat bir kere emraz-ı zühreviye dahi işe karıştığı gibi bu menfur levha büsbütün tebdil-i şekl eyler.

Emraz-ı zühreviyenin en mebzulünü belsoğukluğu teşkil eder. O derece mebzuldür ki birçok gençler vikayesi güç bir kaide hükmünde telakki ederek hastalandıkları zaman telaş etmezler, ehemmiyet vermezler, bir müddet tedavi olunduğu gibi tamamen şifayab olacak itikadıyla hatta tedavisine dahi dikkat etmeyerek eczacıların, güya malumat sahibi rüfekanın fikir ve nasihatlerine müracaat ederler. Diğer cihetten de sefi-hane itiyadlarına fasıla vermeyerek hastalığın şifayab olmasına

müsaade etmezler. Filhakika iyice tedavi olunursa belsoğukluğu az zamanda şifayab olur, hakikaten ehemmiyetten muarraf bir hastalık derecesine tenezzül eder, on on beş günlük kâbil-i tahammül ızdırabattan maada hiçbir zarar iras etmez, fakat tabib olmak itibariyle tamamen samimiyet ve hakikat ile söyleyebilirim ki böylece sühuletle şifayab olan belsoğukluğu nadir, enderdir. Ekseriya uzun müddet devam etmekle de kalmayarak müzmin bir şekil alır. Bilahare su yollarında darlıklara bâdî olarak hatta bazen bütün ihtiyarlıkta hayatı zehirleyecek ve nihayet mevte sebep olacak vahim avarıza bâdî olur. Bazen de husyelerin ikisini birden istila ederek erkeklığın imtiyazını ta kökünden mahv eder, birkaç dakikalık bir zevkin kurbanı olan genç bir daha peder olabilmek iktidarından mahrum kalır, insani ve içtimai vazifelerin en mühimlerinden biri olan aile teşkiline muktedir olamaz. Daha doğrusu muktedir olamamak icap eder, peder olmamağa mahkûm olan bir genç ne yüzle bir genç kızla teehhül etmeğe onu da sefil mahkûmiyetine iştirak ettirmeğe cesaret eder? Refikasını istikbalinin akametine teşri-ke razı olan genç yalnız ailesine, yalnız insaniyete değil, hatta kendi nefesine kendi haysiyetine karşı dahi büyük bir tahkir sillesi vurmuş olur. Ya müzmin belsoğukluğuna düçar olurlar... “Ne ehemmiyeti var, hiçbir zahmeti yok. Her sabah fevha-i ihlilde görülen küçük bir damladan ibaret, bu artık hastalık değildir.” Diye teselli bulurlar. Evet, zahmetli bir hastalık değil, ağrısı ve ızdırabı yok, fakat belsoğukluğunun bütün ihtilatları yüz göstermeğe hazırdır, yeni nüksler, yeni ihtilatlar her gün muhtemeldir. Bunlardan daha ziyade muhtemel ve hatta daha kati olan bir cihet varsa o da şudur ki: Teehhül ettiğiniz gibi hastalığınız yüzde doksan zevcenize sirayet edecektir. Onların aza-yı tenasülü sizler gibi değil, gayet vâsi’, gayet derindir. Binaenaleyh husule gelen hastalık dahi gayet vâsi’ ve gayet derin olacaktır. Rahmi, mebyazı, nefirleri istila eden kadın hastalıklarının büyük bir kısmı zevçlerin ihmâl ettikleri katrelerin verdiği mülevves bir zehrin eseridir. Zavallı zevceniz aylarca yatakta kalmağa, bazen nefsinin birçok cerrahi ameliyata teslim etmeğe ve hatta hayatını dahi tehlikeye koymağa mecbur olacaktır. Ne için, çünkü siz muvakkat bir zevkin esaretinden kurtulamadınız. Hastalandığınız vakit dahi marazınızı, istikbalinizi, refikanızı, evlatlarınızı düşünmediniz; hastalığınızı teşfiyeye gayret

etmediniz ve bu suretle bir ailenin ferah ve saadetini, sıhhatini ve hatta hayatını bile tehlikeye koydunuz. Refikasının bu suretle vefatını (Mübalâğa etmediğime sizi tamamen temin edebilirim, her ne kadar az görülür ise de bu vahim neticeler zannettiğiniz kadar da nadir değildir.) gören bir zevç acaba hiç muzdarip olmayacak mı? Eli bıçaklı bir kâtil ile kendi arasında bir fark görmeyecek mi? – Fakat zevçler tehlikenin menbâı böylece kendileri olduğunu bilmezler, çünkü etıbbâ bir insaniyet hissi veyahut tababet sırrının muhafazası maksadıyla hakikati zevç ve zevceden gizlemeğe mecbur olurlar. – Fakat siz gençler; siz ki müstakbelin pederlerisiniz, iyice biliniz ki pek adi görülen bir bel soğukluğu yalnız şahsınıza değil, ailenize, evladınıza, saadetinize mühlik darbeler vuracak büyük bir beladır.

Ya frengi... İsmi telaffuz bile dehşet vermekten insanı men edemez. Filhakika iyi tedavi olanlar, senelerce arseniklerin, cıvaların, bizmotların taht-ı tesirinde yaşayanlar, hastalığın müddet-i devamında tehhilden ve hatta takarrübden tevakkî edenler, cidden fennin gösterdiği tarıkı takip edenler ekseriya nefslerinde görecekleri âlâm ve ızdırâbâtta gayrı şedid bir mahzura düçar olmazlar. Fakat böyleleri ne kadar azdır. Ne kadar az gençtir ki frengiden bu kadar sühuletle halas olsun. Frenginin mazarratları evvelâ şahısta tezahür eder. Bazen daha ibtidasından vahim bir feveran ile nümayan olarak her tedaviye rağmen az zaman içinde hayatı ifna eder. Bazen de birçok seneler devamdan sonra birdenbire, hayatın en zinde ve en kıymetli bir devrinde insanlığın en mükemmel azasına, cümle-i asabiyesine dokunarak felç-i umumi veyahut sel zuhuru gibi hayat-ı aklîyi esasından mahv eden şiddetli bir hastalık suretinde nümayan olur. Hatta ne tuhaftır ki hastalık intikam almağa uğraşmış gibi insanın en lüzumlu uzvunu arar, bulur. Zihni ile çalışanlarda en evvel cümle-i asabiyeyi istila ederek akıllarının kuvvetlerine şediden güvenen sa'y erbabını mefluç, dilsiz, sakat, kör bırakır. Yüzlerce insanları akıl ve fikriyle idare edenleri birkaç hizmetçinin ianesine terk eder. Ve nihayet hayatı, cinnet ve ateş içinde hitama erdirir. – Yahut bir aile teşkil eder, müntahab refikanızın saadetini tekvin için bütün sa'y ve iktidarınızı sarf edersiniz. Fakat günün birinde o tâûn çehreli âfetin en sevdiğiniz vücudda dahi nümayan olduğunu, doğan çocuklarınızın daha doğmadan veyahut hayattan birkaç senelik kısa

bir nasip aldıktan sonra telef olduklarını görürsünüz. Birbiri ardınca çocuklarınız hayata veda eder. Hâlbuki onların mevtine hakiki sebep sizsiniz. Sizin vücudunuzdaki zehirdir ki o masum nevezada dahi intikal ederek hayattan alacakları meşru hisselerini mahv ve ifna eder. Bu hâlde hangi ahlaki vazifenizi hüsn-i suretle ifa etmiş olacaksınız. Vücudunuz kendinize, ailenize, vatana, cemiyete lazımdır; acaba bunu hüsn-i muhafaza ettiniz mi? Aileniz size bir vediadır; hâlbuki ölümlerine sebep oldunuz. Vatan, içtimai heyet sizden bir vazife bekler, evlat yetiştirmenizi, medeni tekemmülata yardım etmenizi talep eder, hâlbuki siz hem kendinizi ve hem de sizden gelecek uzun nesli cemiyetten gazap eylediniz. – Bu bir büyük günahdır ki bütün insanları ilelebet muazzep kılsa sezadır. Fakat siz gençler, siz ki vatanın, içtimai heyetin, medeniyetin ümid-i istikbalisiniz, siz ki âlî ve fedâkârâne tasavvurları vâsıyan, mebzulen beslemektesiniz, söyleyiniz ki şehvet ezvâkı bu kadar mahrumiyetlere, bu kadar azaplara, bu kadar vazife bilmemezliği tekabül edecek derecede büyük müdür?

Şehevaniyetin muhrip tesirâtı yalnız vücuda münhasır kalmayarak kuvve-yi akliyeye dahi şâmil olur, hafıza fevkalade bir surette rehavete düşer olur, melekât-ı ruhiye bütün faaliyet ve zindegîsini kaybetmeğe başlar. Dikkat, mütereddî ve zayıf kalır. Çalışılacak günler atalet ve bürudet içinde kaybolmağa, hususiyle sa'yin verdiği recûlî ezvâk zeval bulmağa yüz tutar. Latif bir zevk ile teakup etmesi icap eden faaliyet-i aklıye bilakis bir angarya kadar yorgunluklu, akîm kalır.

Şehevaniyet itiyadının husule getirdiği sakil ve şedid teheyycat, ezvak-ı selîmenin nefis sükûnetini izale etmeğe başlar. Hususiyle şehevaniyet ezvakı, sakil ve şedid oldukları kadar da seriüzzevaldır, fikir ve bedeni şedid bir atalet ve kasvet içinde terk ederler. Vücut, yeni teheyycata, yeni tenbühata temayül eder. Fakat her tekerrürde kasvet ve elemin tezayüd ettiği görülür. Kasvetten teheyycice, tenebbühten eleme giden bu devr-i batıl, vücudu; ruhu, fikri harap etmekle kalmayarak aklın yüksek temayülâtını da tamamen mahv etmek gibi insanlıkça fevkalade mühlik zehirli bir tesir ibraz etmeğe başlar.

“Kat’iyyen müfrit olmayan bu levhaya sefahatin içtimai neticelerini de ayrıca ilave etmeğe bir lüzum yoktur. Bu safahat, henüz yarım vahşi olan ve müreffeh sınıfa mensup olan gençler-

de iğfal fezahatini cezasız bırakarak mukayyed fahişelerle icra edilen sefahatin fena neticelerini izale etmeğe çalışan bugünkü cemiyette kadınları fevkalade elemnâk kılar.”

“Şehvaniyetin esbabı pek çoktur. Birinin uzvi olduğunu yukarıda görmüştük. Midenin şuurumuzda tezahür eden talebi, açlık denilen zahmetli his ile, havanın ciğerlere eksik olarak duhulü hâlinde nümayan olan teneffüs arzusu, boğulmak hissi ile anlaşıldığı gibi mâyi-i menvî de tenasül azasında teraküm ettiği vakit vahşi ve amir bir talep ile, izah olunamayan bir iktidar saikasıyla arzu ve tatmin olunmadıkça idrakin intizamını ihlal eden bir talep ile nümayan olur.”

“Fakat buradaki zahmet, yokluktan değil, bilakis doluluktandır, sarfı icap eden bir kuvvetin fevkalade çokluğundandır. Hâlbuki bütçelerde olduğu gibi fizyolojide dahi kullanılmayan mikdarları diğer bir haneye naklederek yekûnün mevkiini tebdil etmek kâbilidir. Binaenaleyh mesele müsavi mikdarda yeni bir zümre bulmaktan ibaret olup kuvvetlerdeki fazlalığın menbâi nerede olursa olsun herhangi bir yorgunluk bu fazlayı sarf ve istihlak edebilir. Binaenaleyh şehvaniyet ihtiyacı kendi hâlinde kalmış olsa idi şehvaniyete ve arzularına mukavemet eylemek kolay olurdu. Fakat bu ihtiyaç birçok esbab ile kamçılanıyor, kuvvetle ikaz ediliyor ve bittabi bu mecnunane talep ve arzular ve cinai efâl ikâ’ına sâik olacak derecede mütehevvir ve takatşiken bir feverana inkılap ediyor.” (Payot)

Bu esbabdan evvela fazla tagaddiyi zikredebiliriz. İnsanların zevke esareti ne derece büyüktür ki uzviyete ait muntazam efâlden ibaret olması lazım gelen birçok hayati vazifeleri çığırından çıkararak vazifeyi zevke kalb etmek için daima ifrata düşmüşlerdir. Hayvanlarını muntazam ve mutedil bir surette beslemek fennini tamamen bilen insanlar bu fenni kendilerine teşmil etmeyi hiçbir zaman düşünmemişler, uzvi efâlin sühuletle ifasını temine mahsus olan hususi zevkleri mezkûr efâlden daha ileri tutmuşlardır. Tenasül vazifesini şehvaniyete kalb eyledikleri gibi tagaddi fiilini dahi zâikaya tebdil etmişlerdir. O suretle ki Tolstoy’un dediği gibi insanlar damızlık hayvanat gibi kendilerini beslerler ve çok beslemenin müteaddid mahzurlarını nazar-ı dikkate almayarak zevki, kanun hükümüne i’lâ ederler. Orta boy ve vezinde bir insan iki binden iki bin beş yüz kaloriye muadil yemek almak kâfi olduğu hâlde bu

mikdarı dört bin ve altı bine kadar çıkarmakta tereddüd etmezler. Her kut terakümü tabiatıyla kendine bir sarf mahalli arayacaktır. Fazla beslenmek bedeninin muhtelif cihazlarında husule getirdiği arızalardan maada bittabi hususi ifrazatta dahi bir tezayüde bâdî olacaktır ve binaenaleyh meni ifrazını ve şehvet ihtiyacını tezyid edecektir. Yemek masasında oturup da birbirini takip eden kaplardan mebzul miktarda yiyen bir adam bu dolgunluğa tabiidir ki bir mahall-i sarf arayacaktır ve nasıl mehuzatında zevkini esas tutuyorsa sarfiyatında da hissiyatını nazar-ı dikkate alarak şehevaniyet tarikını tercih edecektir. İnsanlar yiyor, pek çok yiyor, damızlık hayvanlar gibi yiyor, güya ki vazifeleri şehvet itiyadatından ibaretmiş gibi mütemadiyen tezayüd eden şehvi masraflarına karşı gelmek için mutasıl büyür, insanlarla hayvanların farkı acaba müfekkire kuvvetlerinde mi veyahut yalnız bu müfrit yiyecekte mi diye taaccüp etmemek kâbil olmuyor. – çünkü hiçbir hayvan yoktur ki ifratla yemekte insanla rekabet edebilsin.

Cismani idmanların fıkdan veyahut noksanı da ikinci bir sebep teşkil eder. Gençler ve ihtiyarlar hayatlarını mümkün mertebe az zahmetle, mümkün mertebe az yürümekle geçirmeğe çalışırlar. Hareketin dahi bir vazife olduğunu anlayamazlar. Yediğimiz gıdalar hiç olmazsa hareket cihetinden bulacağı mahall-i sarfı da bulamaz, kuvvet daha fazla toplanır, aynı nispette şehevani tenebbühat dahi gittikçe tezayüd eder. Hele gece uykusunu temdid edenlerde ataletin bu mühlik tesiri daha ziyade görülür. Uyku istirahatinden sonra müfekkire kuvvetinde de fevkalade bir nüfuz mevcut olacağı ve binaenaleyh uyanıldıktan sonra yatakta geçirilen zamanlarda melekât-ı akliyenin tam şiddetine mâlik olacağı zannolunur. Fakat bu zaman, ruhî kuvvetlerimizi idare eden bizim irademiz değil tahayyülât ve temayülâtımızdır. Zihin henüz uyku tembelliğinden tamamen uyanmamıştır, henüz bir tahayyülât bulutu ile muhattır, o suretle ki ciddi bir mülâhaza icrasına imkân olmayıp aklı ef'âl tamamen vâhî tahayyülâta meyleder. Hem ne kadar zengin tahayyülât... tembel, müfekkiresinin fevkalade iktidarına itikat edeceği gelir. Fakat bir iki saat sonra bu tahayyülât içinde fikir ıtlakına seza bir şey ararsa, bulacağı hiçlikten ibarettir. Atalet ve hususiyle uykuyu takip ederek zevkli tahayyülât ile terafuk eden sıcak atalet kadar iradeyi eritip mahvedecek bir sebep

mevcut değildir. Hususiyle uyku icabıyla alınan vaziyet, fuza-lat-ı mi'âiye ve bevliyenin terakümü hasebiyle bu zamanda yalancı ve şehevani bir tenebbüh mevcuttur, yataktan fırlarsa bu tenebbüh dahi derhâl zail olur, fakat ekseriyetle böyle yapmayarak tenebbühünün yalanlarına aldanır, tahayyülâtını şehevaniyet arkasında koşturmağa başlar, şehevaniyetin ifratına ve hususiyle gayr-i tabii ef'âle bu suretle zebun kalır. Payot'nun dediği veçhile "Uyandıktan sonra bir iki saatini yatakta geçiren her genç ma'yub ef'âle mübtelâdır."

Bu cismani esbabdan maada bir de muhitin ve hususiyle refiklerin teşvikatı vardır. İlk sefahat tecrübelerinde en büyük müşevvik, refikler olduğu gibi sefahatin temadisinde dahi yine bu telkinatın tesiri fevkalade büyüktür. Hususiyle birbiriyle konuşan insanlar içinde bazıları mecnunane feveranları ile diğerlerine nümune olmağa çalışırlar. Telkinatın insanlara tesiri o derece büyüktür ki en menfur temayülatta bile, hakikati tamamen idlal eden bir mütehevvir refikın teşennüci, bir zevki; lezzetlerin en lezzetlisi suretinde göstermek yolunda serd eylediği bâtil bürhanlar büyük bir kuvve-i iğfaliye iktisab eder. Yine bu telkin sebebiyledir ki şehevani fiiller hiçbir vakit selim bir muhakemeye tabi tutulmayarak herkes recüliyetinin kuvvetini ispat için sefahat bâhiyesinde bulduğu zevki mübalağa ile tasvirden, tasvirinin hissiyatına gayr-i mutabık olduğunu idrak etmekle beraber hakikati değil, zihninde teressüm eden bir hayalin zevkini anlatmaktan kendini men' edemez. Sefahat hakikatte ne kadar mülevves ve rezil hissiyat terk ederse etsin, tasvir ve tasavvurda bu televvüsat en zengin güzelliklerle terfik edilmeğe çalışılır. Gençler şehvet eğlencelerinde aradıklarını bulmazlar ve fakat bulmayı ümit ettiklerini hikâye ederler ve bu suretle her biri diğerini telkin için bir vasıta olurlar.

"Bizi ifsad eden sebepler yalnız bunlardan ibaret olsa idi selim tabiatlar bir dereceye kadar sakınmağa muvaffak olabilirdi. Fakat daha yüksekten gelen telkinler, ber-mutad hüküm süren birtakım safsatalar vardır ki kabul edildikleri zaman en fena ifratları bile meşru gösterirler."

"Kitabın psikoloji bahsinde müdrike ile temayülat arasında mevcut olan münasebetleri mütalaa etmiştik. Kendiliğinden görebilmek iktidarından mahrum olan temayülat, istikamet ve taayyününü aklı kuvvetlerimizden alır ve bir kere maksudunu

ve vesaitini idrak eylediği gibi iktidarı tezauf eder. Diğer cihetten temayülat kendine muvafık olan fikirleri cezb ile teşkil ettiği zümreye kendi iktidarını iare ve bu zümreden de daha fazla artmış bir iktidar ahz eder. Bu hâlde bir ittiha ve hatta ittihadından daha kuvvetli bir irtibat teşekkül ederek iki mürtebit zümreden birini takviye veyahut tadil eden herşey, diğerini dahi takviye veyahut tadil eder. Hele şehevani temayülat hakkında bu kaide katiyen doğrudur. Bu zeminde tasavvuratın büyük bir tecsim iktidarı vardır, şimşek gibi süratle aza-yı tenasüliye üzerine icra-yı tesir eder. Temayülat, tenebbühe düçar olduğu zaman bütün müdrikeyi alevlendirerek hemen de hayal-i his⁶⁶ denilebilecek şiddetli bir telkin icra eder. Kezalik hiçbir temayül yoktur ki efkâr ve tasavvuratın tenebbühünü bu derece sühuletle kabul etsin. Tasavvurun sevda ihtirasında ehemmiyeti o derece büyüktür ki mübalağa edilmesi imkânsızdır. Hususiyle tembel müfekkirelerde denilebilir ki efkârın tav’i mesaisi tamamen bu nevi arzular üzerine teveccüh eder. İspatı da şudur ki sevdanın, hayatın en büyük meşgalesi olması yalnız saraylarda ve asri meclislerde görülür, çünkü ancak dünyaperestlerdir ki telehhüfe en ziyade şayan bir tembellikle vakit geçirirler. Hâlbuki çalışkanlarda sevda, layık olduğu mevkii alarak yalnız bir çerezden ibaret kalır.”

“Hülâsa ne büyük felakettir ki zaten bu derece güç olan mücadelede, yaşadığımız vasatta teşvik ve himaye bulmayarak bilakis nefsimizi teslim etmeyi icap edecek tenebbühat buluruz. En ufak arıza zaten fevkalade kolay kırılabilen dümenimizi kırarak ruhumuzu ihtirasatın tav’iyetine terk eder. Sanki bizi sarhoş eden bir hava içinde yaşıyormuşuz gibi etrafımızda her ne varsa sevda ezvakına ait temiz kuvvetimizi idlal edecek surette ittifak etmiştir zannolunur. Şurası katiyyen muhakkaktır ki “terbiyeli ve nazik” denilen insanların ekseriyeti bedâ’î’e ve akli mesai ezvâkına yabancı olup tabiatın derin güzelliklerinden derin ve uzun bir surette telezzüz etmek iktidarından mahrumdurlar. Bilakis insanlar için değil hayvanlar için dahi kâbil-i vusul olan ve uzun mücahedeleri istilzam etmeyen şehevani ezvakı kolayca elde edebiliriz ve az zaman içinde ezvak-

ı nazike hissi kaybolarak yalnız ezvak-ı sakile ile telezzüze alı-şırlar.” (Payot)

Bu sefahat muhiti içinde insan kendini taklitten nasıl kurulabilir. Her ne tarafa baksa sevdâyı ezvak ve mehasinin enfesi gibi gösteren itikadata, efkâra, kitaplara tesadüf eder. Hele kitapların bu husustaki muzır tesiri ne kadar takbih edilse azdır. En büyük üdebanın eserlerinde bile en mühim mevzu, sevdadan başka bir şey değildir. Avam-ı nasa mahsus romanlardan, hikâyelerden alınız da en hurda ve nazik müfekkireler için yazılan nefis eserlere kadar hepsinde sevdâyı bir âlihe derecesine is’âd eden bir incizap ve perestişten başka bir şey görülmez. Zannolunur ki mehâsine âşık olarak hep bu maksada koşan edipler dünyada hüsün namına sevdadan başka bir şey bulmamışlar da hep aynı zemini takip etmişler. Sanki yunan-ı kadim âlihelerini veyahut Roma’nın müstekreh sefahatlerini ihya etmek istiyorlar, bizim gıpta ve iftiharımızı celb edecek, hayatımızı müzehher bir neşat ile tezyin edecek bir şey varsa güya ki ancak sevda olabilir. [Alessandro] Manzoni⁶⁷ diyor ki: “Kâri’inin ruhlarında bir meyelan celb edecek surette sevdadan bahsetmenin aleyhinde bulunanlarla ben de müttefikim. Bu dünyada filhakika sevdaya lüzum vardır. Fakat kâfi derecede sevda daima mevcuttur. O hâlde bu hissi tenmiyeye çalışmanın ne lüzumu vardır? Hususiyle bunu tenmiye etmekle yaptığımız şudur ki sevdaya hiç lüzum olmayan yerde bu hissin tahassülüne sebep oluruz. Merhamet, hubb-i yakîn, hilm, şefkat, fedakârlık gibi diğer birçok ahlaki hissiyat vardır ki muharrirler bunları iktidarları yettiği mertebede ruhlara infaz etmeğe çalışmalıdırlar.”

Payot edebi muharrirlerin sevda telkinlerinde ne kadar muzır temayülât uyandıрмаğa sebep olduklarını uzun uzadıya beyan ettikten sonra etıbbaya nakl-i kelim ederek sevdavi ef’âlden ihtirazın, tabii bir vazifenin icra edilmemesinden ibaret olduğunu nazar-ı dikkate alarak sıhhate muzır olduğunu binaenaleyh ifrata varmamak üzere sevdavi inhimakin tabii bir ihtiyaç olduğunu beyan etmekle etıbbanın dahi ne derece muzır, bâtil ve kâzip neşriyatta bulunduğunu beyan ediyor. Payot’nun okuduğu neşriyat yanlış değil, fakat birkaç muharririn neşriyatı

bu mebhaste bir kanun olamaz. Hususiyle tababet umumiyeti itibariyle hatta muzır bile olmak lazım gelse sevdadan içtinabı fen namına tavsiye etmekte hiçbir zaman tereddüd etmemiştir. Hatta tabii bir ihtiyaç bile olsa bu ihtiyacı tatmin için tevessül olunan vesait o derece vahim hastalık tehlikelerini haizdir ki akıl ve mantık gözeten hiçbir tabip velev pek cüzi olsun hiçbir müsaadeye cevaz veremez. İşte bunu ispat içindir ki muallim Fournier'in⁶⁸ ifâdâtını ber-vech-i âtî nakl ediyoruz:

“Gençlerde sevdadan içtinabın tehlikelerinden ne kadar hafif-meşrebâne ve yanlış bahsediyorlar. Size ikrar edebilirim ki eğer hakikaten böyle tehlikeler varsa benim bundan malumatım yoktur. Her ne kadar tabip olmak itibariyle bu mebhase ait olan vekayii müşahede etmekten hiçbir zaman mahrum kalmamış isem de daha şimdiye kadar bu tehlikelerin mevcudiyetini görebilmek bana kısmet olmamıştır. – Hususiyle fizyoloji namına şunu da ilaveten söyleyebilirim ki hakiki recüliyet yirmi bir yaşından evvel tahassul etmez. Binaenaleyh muzır tenebbühatın vaktinden evvel teyakkuzu isticlab edilmeyecek olursa tenasül ihtiyacı bu yaştan evvel zahir olmaz. Tenasül hissiyatının erkenden zuhuru suni olup fena sevk olunan bir terbiyenin neticesinden ibarettir.”

Yine Payot diyor ki:

“Kendimizin ve başkalarının hayatını tetkik edelim, vâzihan görülmez mi ki köylüler, amele ve umumiyetle selim ve fa”âl bir hayat ile yaşayan, güç hazma uğrayacak derecede yemekten tevakki eden, yatakta on iki saat kalmaktan ihtiraz eden insanlarda sevdâ, Carleyle’in ifadesi veçhile bir çerezden başka bir şey değildir. Sevdanın hayatımızdaki hissesi gayet mahdud değil midir? Boşta gezenler için sevdanın bütün hayat makamına kâim olmasını kabul edelim, a’lâ, bu kadar gazete ve kitapların sevdâ uyandıрмаğa münhasır olduğunu görmekle bunu tabii tasdik ederiz, fakat bunların azapları da ne kadar büyük oluyor, sevdâvi huzuzatın memnuiyetini icap eden yaş geldiği vakit hayat renksiz ve menfaatsiz kalır, innîn çapkınları hatırlatacak âdî ve müstekreh bir manzara ibraz eder. Şeyhuhete neşât bahşetmek iktidarını yalnız şehevani tasavvurata atf etmek ne kadar bâtıldır. Siseron gibi, nefsi-i emmare tâbii-

yetinden kurtulduğumuzdan dolayı kendimizi tebrik ederek vücudumuzu siyasyata, edebiyata, sanayi-i nefiseye, fûnuna ve felsefeye hasr etmek yüz defa daha iyi değil mi?”

“Hülâsa şehvet arzusuna karşı daima mücadele etmek lazımdır. Filhakika muzafferiyet müşküldür, hâkimiyet-i nefsiyenin en bâlâ muvaffakiyetidir, yirmi yaşında bir gencin iffetini istihfaf etmek bir itiyad hükmüne girmiş olduğunu, sefahatin erkeklige bir bürhan makamında telakki olunduğunu görünce, şu basmakalıp kelimat ve terakip ile hakayıkın düçar olduğu inhirafa teessüf etmemek kâbil mi? Bilakis bu derece kuvvetli olan bir sevk-i tabii ile mücadelede hâkim kalmak kuvvetlerin kuvveti, katî bir metanet, hür ve muzaffer bir irade değil midir? İşte hakiki recüliyet burada, bu hâkimiyet-i nefsiyede olup başka cihette değildir.”

Nefsin seni râm etmeye sen nefsini râm et

Ziya Paşa

Müştehiyat denilen serbaz düşmanın “nefs-i emmare” tabiriyle bi-hakkın tavsif olunan mühlik amiriyetinde ne gibi menabie istinad eylediğini tayin eyledik. Binaenaleyh hâkimiyetimizi istirdad için açacağımız mücadelede dahi aynı tarikleri takip ederek düşmanı ta kökünden kurutmağa çalışacağız.

Şehvaniyetin bütün kuvveti tasavvuratıdır. Tasavvurat ile iştirak etmeyen şehvi temayülât müdrikeye nafız olacak derecede suuda gayr-i muktedirdir. Binaenaleyh temayülât ile müdrike arasında husule gelen bu ittifak ve irtibatı men’ etmek lazımdır. Bu vadide göğüs göğüse mücadele etmek ekseriya faydadan ziyade mazarrat verir. Aklî muzafferiyetlerde kanun-ı esasi; daima fikri, aklın hedefi üzerine hasr etmeyi emr eder. Hâlbuki nefs-i emareye ve alelumum mütehevvir hissiyata karşı edilecek mücadelede muzafferiyet, tefekkür cerayanını bilakis başka bir istikamete tevcih etmekle kâbildir. Şehvani tasavvurâtı karşımıza alıp da bunların mazarratını mülâhaza-i muammikaya arz ederek kin ve nefret tevliid etmek fevkalade müşküldür, tasavvuratın bu zeminde kuvveti o derece büyüktür ki karşı karşıya geldiğimiz zaman o bizi mağlup eder. Binaenaleyh şehvani tasavvuratı hücum etmek değil, tasavvuratın önünden kaçmak lazımdır. Bu tasavvurâtı tevliid edecek vesaitin kâffesini men’ etmek, sevda üzerine mülâhazat tesis eden edebî kitapların mütalaasından zayıf hissiyata münebbih ve

şedid bir tesir icra eden resimlerin seyrinden ve bilhassa refiklerin zehirli musahebâtından tamamıyla tevakki edilmek icap eder. Hele öyle kitaplar vardır ki her bir cümlesi insanı müthiş surette kamçılıyıp teşvik ederler. Bunlardan kaçmak, recülâne cidalden bin kat faydalı olduğunu bilerek kaçmak lazımdır. Henüz uyanmağa başlayan bir temayül; ibtidasında basit bir histen ibarettir, bu his henüz idrak ile ittifak etmemiş, birçok efkâr ve hissiyat zümresi ile ittihad etmemiştir. İşte temayül henüz böylece zayıf bulunduğu bir sırada onu kuvvetlendirmemek için bütün dikkatimizi ondan dirğ etmek, müfekkirede başka düşüncelere vüsat vererek şehevani temayülü aklıktan öldürmek lazımdır. Yoksa efkâr ve hissiyatın müşareketi alaka kesb ettikten sonra dahi yine mağlubiyet muhakkaktır denilemezse de herhâlde muzafferiyet daha müşkül mesaiyi icap edecektir. Şehvet verici kitapları hiç okumayınız, sefahate sevk edecek arkadaşlarla hiç konuşmayınız, konuşursanız bile bu vahim refakatten tevakki için hatta lazım gelirse itiyadlarınızı, oturduğunuz mahalleyi, yemek yediğiniz lokantayı bile tebdil ediniz. Şehevani tasavvurların cismaniyet kesbetmesine katıyen meydan vermeyiniz.

Esasen fikrin hassası mütemadiyen iştilal etmektir. Aklı mesai ile meşgul olmayan zihinler şehevani tasavvurlar için mebzul vakit bulurlar. Binaenaleyh zihniniz daima dimağî bir sa'y ile meşgul olmalıdır. Zihin şediden meşgul olduğu, ulvi bir hedefi takip için bütün hissiyat ve efkârdan istiane ettiği vakit artık âdî temayülât orada bir zemin-i nüfuz, bir müsaade-i kabul bulamazlar. Hele hakiki bir maksad üzerine masruf olmayan vâhî hayalata hiç teşebbüs etmeyiniz. Böyle hayalat zihninin tamamen boş bulunması, akılda dikkat hâssasının tamamen fıkdanı ile müsavidir. Dikkatin bahşettiği sadık muhafızdan mahrum kalan bir müfekkireye düşmanlar, mekruh temayüller kolayca müstevli olabilirler. Onun için denebilir ki âtıl, tembel hemen daima müştehiyata esir olacaktır. Fikrinin boşluğu suurunun şehvet telkinatının hücum ve istilasına müsait kılacaktır. “Bir gencin zevke, şedid tenebbühata muhtaç olduğu da gayr-i kâbil-i inkârdır. Eğer bu zevki, bu şedid tenbîhâtı aklî mesaide, sâlim ve recülâne huzuzatta bulmayacak olursa sefihane ve mekruh itiyadların şiddetli tenebbühlerinde arayacağı tabii ve mukadderdir. – Bu sebepledir ki ihtirasatına mukavemet etmek

için müfekkirenin yalnız meşgul olması da kâfi olmayıp aklî mesainin mebzul bir zevk ile müterafık olması lazımdır. Müteşettit mesai, birçok noktalar üzerine dağılmış dikkat, hiçbir zevki istilzam etmedikden maada bilakis bir adem-i memnuniyeti ve hatta sa'yinin kendi nefesine karşı infialini icap eder ve binaenaleyh atalet gibi bu da ihtiras feveranına müsait bir zemin teşkil eder. Fikri devamlı bir surette cezbedebilen yalnız muntazam ve mütemadi bir sa'ydir. Maksud şahikalarının tedricen takarrübü ile kendi iktidatlarını idrak eden seyyahlara mahsus olan zevki, yalnız bu bahşeder. Şehvet telkinatının hücumuna karşı bir granit kale teşkil eden de yalnız budur.”

“Eğer bu zevk verici mesaiye terfikan kavi itiyadlar tekvin edilirse, yukarıdan beri saydığımız hakiki zevkleri takip tariki tutulabilirse artık nefsimizi tahlis için bülüğün ikaz ettiği hevesatı muayyen bir surette tatmin etmek kâfi gelecektir. On sekizden yirmi beş yaşına kadar temadi eden bu mesud devirde tabiata, cibale, denizlere meftun olmak, sanayi-i nefise, edebiyat, tarih, fûnun gibi büyük güzel neticeler bahşeden mütalaa-ı şedid bir ihtiras ile sevmek, içtimai fikirlerin fedakârlıklara küşad ettiği yeni ufukta merhale-sâz olmak kadar kolay bir şey yoktur. Bu suretle hareketi takip eden bir genç içtihadından ne kadar büyük mükâfatlar görecektir? Mütezayid iktidarı, mütevassı müdrikesi, asilane tenmiye edilmiş hissi, gıptaya şayan bir hayat tekvin edecek, hatta çığneye çığneye bir ders-i ibret hâline koyacağı mağlubiyetlerin acılığı bile bu, recülâne vakarı ihlal edemeyecek, tam bir metanetle kendini toplayarak cidale yeniden girişebilecektir. Kati muzafferiyet kâbil değildir. Fakat ekseriya mağlup olmamak ve mağlubiyetleri memnuna ne kabul etmemek dahi bu cidalde büyük bir muvaffakiyettir.” (Payot)

Şehvaniyet hâkimiyetinin diğer sebepleri ile de ayrıca mücadele etmek lazımdır. Fakat bunlar ne tasavvurat kadar kuvvetli ve ne de sakınılması o kadar müşküldür. Fazla tagaddi en evvel ihtiraz olunacak sıhhi hatalardandır. Talebelik hayatı ile meşgul olan gençlerde ekseriya parasızlık hasebiyle fazla tagaddi yoktur zannolunabilirse de maatteessüf para eksikliği ağdıyenin kemmiyetine değil keyfiyetine icra-yı tesir eder. Tamamı mutedil ve lüzumu derecesinde alanlarda yalnız şehvaniyet cihetinde değil, alelumum melekât-ı aklıyede ve hatta

umum sıhhat cihetinde dahi birçok fevaid husul-pezir olur. İnsaniyet-i hâzırada diyebiliriz ki kırk yaşından sonra tezahür eden muhtelif hastalıkların esası daima bu fazla tegaddi sebebiyle daha küçüklükten ve gençlikten hazırlanmaktadır. Vesait-i sıhhiye bahsinde bu hususta sözümüzü biraz daha ziyade tafsil ederek şimdilik yalnız bu kadarla iktifa edeceğiz.

Kezalik uykuyu dahi muntazam bir surete vaz' etmek elzemdir. Yedi sekiz saat uyku umumiyetle kâfi olup uyanıldığı zaman yatağı terk etmek kati bir kaide hükmüne girmelidir. Sabahın sıcak yatağı kadar insanı ataletle, muzır tahayyülate, mekruh itiyadata alıştıran bir şey yoktur. Her gün bir iki saat kadar yürümeği bir itiyad hâline koyarak fazla istirahatın ve hususiyle mesai-i dimağiye erbabına mahsus olan mütemadiyen oturmuş olmak mecburiyetinin fena tesirlerini izale etmek, bu sıhhi hareketler esnasında dimağımızda toplanan mahsulatı tamikan mülahaza ederek müfekkirede kemal-i resanetle yerleşmesine çalışmak lazımdır.

Sefahatin sıhhat ve hayat nokta-i nazarından yukarıda saydığımız mehâzır ve mehalikini nazar-ı dikkate almayı unutmamalıdır. Fakat yine tekrar edelim ki bu zeminde ihafe ve tedhişin faydası ikinci derecede kalır. Hakikaten insan ıtlakına kesb-i istihkak etmek isteyen ve istemesi bir vazife olan genç, sefahatten tevakkiyi yalnız tehlikesi itibariyle değil bilhassa ahlaka münafi olması itibariyle kati bir kaide gibi kabul etmelidir. Hakikaten ahlak sahibi olmak, asalet ve necabet-i ahlakiyye mâlik bulunmak için en birinci şart, hayatta alnı açık, bütün ef'âlini büyük bir vakar ile ikrar edebilmektir. Hangi sefihtir ki mayub itiyadlarını ikrar etmek cesaretini haiz olabilsin, hatta ikrar edenler, ahlakın kanunlarına karşı vâzıhan isyan bayrağını açanlar değil midir? İnkâr nikâbı ile çehresini örtmek zilletine razı olan insana, artık necabet-i ahlakiyeden bahsetmek kâbil mi? Sefahatin ilk şartı hakikat ve samimiyeti, vakar ve haysiyeti, nefse itimadı izale etmektir. Ahlak yolunda en muzır düşmanlardan biri de budur. Bu düşmanla mücadeleye girişecek derecede recûlane iktidardan mahrum olanlar için daha birçok rezailin kapısı açıktır. Bütün bu giriveden nefsi tevakki için iktisab etmekliğimiz lazım olan hasail ne o kadar müşkül ve ne de o kadar ızdırâb-âverdir. Atâletten, tasavvurat-ı vâhiyeden, müfrit uyku ve uzun istirahatten, mebzul yemekten tevakki

etmek; hayır, hüsun ve hakikati rehber-i hareket addederek hayatı, ahlakî ve ulvî bir hedefe doğru sevk etmek kifâyet eder.

Bazen de şehvaniyet tabii tarikını kaybederek tecerrüd itiyadatına veyahut daha adi zelil bir kademeye vahidü'l-cins temayülata müncer olur. Hatta behayimin bile tenezzül etmediği bu zevk vesaitinin fevkalade makduhiyetine failleri bile kâildir. Binaenaleyh mevzubahis edilmesi bî-lüzum görünür. Fakat en terbiyeli, en müteallim geçinen birçok insanların bir arada kaldıkları zaman mütebessim bir işmizaz ile ezvâk-ı mayubelerinden müfritane bahsetmekte hiçbir hicaba düçar olmadıklarını gördükten sonra bu bahsi de ne mayub, ne bî-lüzum buluyoruz.

Tecerrüd itiyadâtı ekseriyetle birkaç seneyi tecavüz etmeyen bir imtidad ibraz eder. Mamefih tahsilin en kıymetli zamanını işgal ettiği gibi sıhhat ve ahlakta dahi vahim tahribat icra etmekten geri kalmaz. Hususiyle bu mayub fiil, ezvak-ı şehvaniyeye dahi benzemeyerek refiklerden göreceği mahdud teşviklerden gayrı haricî hiçbir vesileye tesadüf etmez. Medenî hayatın, kadın meclislerinin, sevda edebiyatının, münebbih tasviratın burada hiçbir dahl ve tesiri yoktur. Bu ayb-ı müstekreh me'lûfu yalnız kendi hissiyatına, kendi tasavvuratına zebundur. Hatta bu tasavvurat ve hissiyatında dahi hiçbir zevk bulamayarak kendi kendinden istikrah ederse de iradesinin zaafî sebebiyle sukuttan ve her sukutunda ye's ve telehhüften kendini men' edemez. Binaenaleyh haricî safsataların ianesinden mahrum olan bu sakim itiyaddan kurtulmak nisbeten daha kolaydır. Kuvve-i akliyelerinin neşvü nemasının henüz ilk devresinde bulunan bu zavallı nev-resideleri tayip etmekten tevakkî eder ve yalnız kendileri için derin bir merhamet hissederiz. Hususiyle zavallıları kurtaracak vesait-i hâmiye hemen de mefkuddur. Zaid mübalağat ile imla edilerek hakikati tahrif eden kitapların verdiği ders ve tesir ekseriyetle muvakkat kalır; çünkü hakikî ve samimî değildirler, hakikatten pek uzak olduğunu anlayan gençlerin bittabî adem-i itimadını, husule gelen tevahhuşun serian zevalini icap eder. Su-i ahlaka temas eden riyakârlık, yalancılık, hubb-ı nefsin zevali gibi cihetlerini kimse göstermediği gibi bedenî sıhhatinde husule getirdiği tahribatı da kimse ciddi bir surette beyan etmez. Fakat her ne suretle olursa olsun tecerrüd-i itiyadâtı, henüz genç oldukları cihetle

ahlaki temayülattan mahrum olmayan bu nev-reside zihinlerde daima şedid bir istikrah ile terafuk eder. Bu sebeptendir ki ataletten, uzun uyku ve istirahatı tevakkî edilecek, uyanmak istidadını gösteren bu temayülün önünden derhâl firar edilecek, her sukutu müteakip husule gelen nefret çığnane çığnane derin bir gayz ve istikrah hissine taklip edilecek olursa muvafakiyet ekseriya fevkalade sühulet kesbeder.

Hâlbuki vahîdül-cins temayülât böyle değildir. Burada ne gençliğin icabı olan şiddetli tenebbüh ve ne de henüz neşv ü nema bulan bir müfekkirenin zaafı mevcuttur. Ve diğer cihetten burada dahi ne edebiyat, ne haricî vasat, ne tasvirat ayrıca bir zemin-i teşvik teşkil etmezler. Gençlere acımak tabii olduğu hâlde bilakis bunlara acımak için ne hisse sülûk edeceğimizi bilemeyiz. Filhakika mecburiyet kanununun yukarıda beyan ettiğimiz kavaidi bütün insanî nakayışta hatta böyle en menfurlarında bile diğer-bîn olmaklığımızı, bir dereceye kadar beşerin tabii zaafını nazar-ı dikkate almaklığımızı icap ederse de buradaki mecburiyetler o kadar kuvvetsizdir ki her arzuya rağmen şu mülevves itiyad düşkünlerine bir istikrah nazarı atfetmemek kabil değildir. Ayıbını her gün setr etmek için bin türlü yalanlar icad etmeğe, insanların hayvana en yakın güruhu ile hembezm-i ülfet olmağa, bunların musahabetini dinlemeğe, iltifatnamelelerine tebessüm, tahkirlerine tahammül etmeğe mecbur olan ve diğer cihetten vakar ve haysiyet sahibi geçinen rezalet düşkünlerine ne kadar taaccüp edilse azdır. Mamefih vazifemiz, istediği kadar müstekreh olsun insanlardaki rezaili tam hakikati ile nazar-ı itibara almak ve tashihi vesaitini göstermektir. Binaenaleyh zannederiz ki bu müstekreh ayıptan kurtulmak dahi o kadar müşkül değildir. Bir kere fazla meni dolgunluğu burada bir sebep olamaz, çünkü bu itiyadda bulunanlar ekseriyetle ihtiyac-ı shevanilerini meşru bir tarikda temin edebilecek insanlardır. Haricî vesaiti nazar-ı dikkate almayacağız. Çünkü ne bir roman, ne bir şiir, ne bir tasvir mevcuddur ki bu nokta-i nazardan bizi tenbih etsin. Bu ayıbı muhakkak ve meşru gösterecek bâtil hiçbir bürhan da mevcut değildir ki insanı mazur gösterebilsin. O hâlde yalnız fena bir ülfetten başka bir şey kalmaz. İnsanlar metin bir azim sayesinde tütün gibi itiyadın en kuvvetlileri ile cenk etmeğe kadir oluyolar da âlemin istik-

rah ve nefretini celb eden bir rezilette nefslerini ıslaha niçin kâdir olmasınlar.

Yine tekrar edelim ki gayr-i tabii itiyadların kâffesinde en birinci sebep muntazam ve müfid mesai-i akliyenin fıkdanı, muhafızsız kalan bir dimağın en denî tasavvurata bile bir zemin-i müsaid olmasıdır. Binaenaleyh burada da en büyük deva, hakiki bir sa'y-i dimağidir ki bu sayede istihsal edilecek recülâne ezvâk, fena temayülatın hiçbirine meydan vermez.

3 Vatan Sevdası⁶⁹

*Türk vatanperverliğinin birinci fârikası vatan
müdafaası daveti karşısında her işi bırakarak
silah altına koşturaktır.
Mustafa Kemal*

*Vatanı severim, çünkü sayesinde ömür sürüyorum,
toprağının üstünde gezdim, geziyorum, altında
yatacağım. Vatan muhabbeti vatanın bir taşına
vücudunu siper etmek, bir karış yerini çiğnetmemek
için canını vermek, harap olmuş bir tarafını bulunca
elinden geldiği derecede onun tamirine tavassut
göstermek, bir kusurunu gördükçe dilinin döndüğü
kadar söyleyip ihtar etmekle ispat olunabilir.
Abdülhak Hâmid*

Vatan evladının, Türklerin en birinci vazifesi vatanı takdis ve tes'îd ile sevmek, hayatın son dakikasına kadar vatana hâdim olmaktır.

Mefharetli bir zaman-ı hâzır ile ümitlerle dolu bir istikbal arasında bulunuyoruz, bu bizim için kat'î bir vazifedir.

Millî hayatımızın en şanlı ve şerefli olan bu günlerde vatan sevdası en birinci faziletimiz olmak lazımdır. Bunu ruhunun, fikrinin, kalbinin derinliğine kadar infaz edemeyen her fert bu muazzam milletin çocuğu olmağa layık değildir.

Vatan sevdası, vatana karşı millet efradının vazifesi, münakaşa edilemez hakikatlerdendir. Nasıl şahsi ve içtimai hayat insanların aile ve hemcinslerine karşı mecbur bulunduğu vezaif üzerine müesses ise, millî hayat dahi bu bâhir hakikat üzerine ibtina eder.

Vatan itikadı bir millet için mevcudiyetinin en esaslı şartıdır. Vatan itikadı ne kadar amik ve samimi ise millet de o kadar büyüktür.

Vatanını, vatanın muhtevi olduğu büyüklükleri, güzellikleri, ecdadının mazisini, evladının istikbalini, milletin kuvvetini

sevmeyenler inhıtaa doğru sürüklenirler, mahv ve zail olmağa temayül ederler.

Mübarek ve mukaddes vatan fikrini münakaşaya teşebbüs eden milletler, zevale yüz tutan ve hakikaten mahv ve nâ-bedid olmuş olan milletlerdir. Yunan cumhuriyetleri Roma devletleri fesada, inhilale, zevale yüz tuttıkları zaman vatan mevcut olmadığını, güzel yaşamaktan başka bir şey düşünmek lazım olmadığını iddia eden safsata-perdazlara mevlid-i zuhur olmuştur. Ve bunlar Yunanistan'ı, Roma'yı mevte, muhakkar ve rezil bir ölüme sürüklemişlerdir.

İnsan vatanını sever, ne için sevdiğini bilmeden, tabii hâdiseler ve esasi hakikatler gibi tav'î ve vilâdî surette sever. Bir kalp ne kadar büyük ve necip ise vatan sevdası dahi o kadar büyük olur. Daha düşünmeye başlamazdan evvel bu his bizi nüfuzunun sihri ile tamamen meclub eyler.

Vatan! Bu kadar tatlı, bu kadar büyük bir isim telaffuzu kabil mi? Her telaffuzu ile kulaklarımızda muhabbet, fedakârlık, kuvvet, şan ve şeref neşideleri tanin-endaz oluyor.

İnsanın kalbindeki hissiyatın en saf ve asilini vatan sevdası teşkil eder. Bunun kadar şaibeden, noksandan ârî, bunun kadar melîh ve muazzez bir his yoktur. Bütün aile sevdasını ve – vatan aile ile birlikte milleti, tarihini, kudret ve iştiharını muhtevi olduğuna göre – bütün milliyeti yalnız bu tek kelime ile ibraz etmek kâbildir. Vatan kelimesi her vakit kulağımızda tatlı bir aks-i sada bırakır, bazen de gözlerimizi yaşartacak kadar bizi müteessir eder.

Vatan! Bütün malik olduğumuz, bütün bizi muhit olan şeyler, bütün sevdiklerimiz, bütün şahsi ve ailevi hayatımız, bizimle şedid bir irtibat arz eden bütün içtimai hayatımız, bunlar[in] hepsi vatandır.

Bize ve pederlerimize makar olan şu memleket, şu teneffüs ettiğimiz hava, bütün şu saf ve berrak sema, bütün şu mahsûl-dar ve mübarek toprak, bunlar[in] hepsi vatandır.

Birçok denizler ile muhat şu mukaddes toprak, hayat verici nehirlerin irva ettiği şu latif, mutedil ve nefis iklim, şu her memlekettten ziyade tabiatın maderane ve müşfikane ibzaliyle zenginlenen Türk toprağı, bunlar[in] hepsi vatandır.

Bu bir mülktür ki hem-cinslerimiz içinde bize en yakın olanları, dünyada bizce en muazzez olan bütün vücutları, hepsi

aynı kanunların ahkâmı ile âmil olan bütün muhtelif insanları besler.

Bu vatandır ki şanlı bir mazi ile dünyayı titreten, fütuhâtı birçok muazzam milletleri âmânına düşüren, hilm ve rıfkı ile gayr-i mütecanis birçok milletleri yüzlerce seneler idareye muvaffak olan Türk milletinin makarıdır.

Mazimizin bütün şanı, bugünkü istiklalimiz, muazzam istikbalimiz için beslediğimiz ümit, bunlar[ın] hepsi vatandır.

Vatan Türk toprağı, asil ve necip olduğu kadar da latif ve nefis olan Türk toprağıdır.

Vatan bütün Türklerin müşterek anasıdır.

Cümlemizin validemizdir vatan

Herkesi lütfuyla odur besleyen

[Namık] Kemal

Bizim validemizdir, onu bir valide gibi sevmek borcumuzdur. Ebeveynimize aidiyetimiz vatana aidiyetimiz kadar kuvvetli değildir, çünkü ebeveynimizin validesi de vatandır.

Vatan muhabbeti anadan, babadan daha evvel, bütün muazzez vücutlardan daha mualla, herkesten ve her şeyden bâlâterdir.

Vatanı bize sevdirecek esbab sayılamayacak kadar çoktur. Fakat bu esbab içinde yalnız birisi vardır ki hakikattir: Vatan Türk toprağıdır, biz de Türk'üz. Vatan vâlidir, biz de evladınız.

Vatanın hüsün ve azametini, şan ve asaletini tafsil ve tadad edebiliriz. Fakat vatanımız bütün büyüklüklerden mahrum dahi olsa yine vatanımız olduğu için severiz.

Validenizi, güzeldir, müşfiktir, merhametlidir, âkildir diye mi seversiniz? Validenizi seversiniz, çünkü validenizdir, çünkü hiç kimse ile kıyas kabul etmez.

Vatan için tercih, mukayese olamaz. Sair milletleri tetkik ve tenkit eder, hatâyâ ve mezâyâsını tadad ederiz fakat vatanımızla mukayese edemeyiz. Vatanı, valideyi mukayese etmek bir tahkirdir. Vatanın evladı bütün muhabbetini, bütün takdisini ve hatta bütün hayatını vatana borçludur.

Hayırlı evlat olmak nasıl vezaifin ilki ise, vatanperver olmak da öyledir. Vatan sevdası ile perverde olmayanlar, anasını babasını sevmeyen rezil evlattan eşne'dirler.

Vatan vazifesi bütün vezaife tekaddüm eder, bütün vezaife amirane hükmeder. Vatan vazifesi neslimizin, ırkımızın milletimizin bekası demektir. Bu olmasa aile ve eşhas mahv olur. Her şeyden üsttür, hiçbir şeyle nispet edilemez. Vatan vazifesi meydana çıktığı gibi her şey mahzuf olur.

Vatanı sevmek nasıl bir vazife ise vatana hizmet etmek da-hi öylece bir vazifedir. Vatanını seven, vatanını müdafaaya, bütün kuvvetini, fedakârlığını, cesaretini vatan menafine hasr etmeğe mecburdur.

Bu vazifeyi ödemek için sulhte bütün hayatı mesaimizle vatan hizmetinde bulunmağa, harpte saburane ve cesurane bir mücadele ile hayatımızı feda edinceye kadar çalışmağa mecburuz.

Her katre-i demin hesabını bizden sorar vatan

[Pierre] Corneille

Türk gençleri, Kemal'in vatanını seviniz. Ezber ettiğiniz müntehap fıkraların en mühimi seve seve vatan için ölmeyi bilen, vatan muhabbetini her vazifenin fevkünde bir borç, bir aşk, bir ihtiras makamına is'âd eden ebedî kahraman Kemal'in müheyyiç kelimatı olmalıdır. Öğrenmelisiniz ki vatan emrettiği vakit şuurumuzda mevcut hissiyat ve efkârın kâffesi zail olur, vatan tehlikede olunca Türklerin ruhunda vatanı kurtarmak azm-i katisinden başka bir şey kalmaz, vatanı müdafa için bütün menafimizi, bütün muhabbet ve temayülümüzü, evladımızı, ailemizi terk etmeyi vazifeden daha yüksek bir şeref bilir, vatan vazifesini her şeyden akdem tutarız. Çünkü bizim bütün sevdiklerimizin bütün akrabamızın bekâsı vatana menuttur.

Ölmek, bir gün gelip de hep ölmeyecek miyiz? Hâlbuki merdâne ölmek için insan hayatında iki fırsata nail olmaz. Vatan için ölmek, vatanı kurtarmak için harp meydanında bu ulvi maksadı aksa-yı emel bilerek hayatımızı feda etmek kadar büyüklük tasavvur olunamaz. Çünkü o vakit bizim hayatımız bütün bir milletin, muazzam bir milletin mevcudiyeti ile teka-bül edecek bir kıymet kesb eder.

Canlarını feda etmek nöbeti çocuklarımıza geldiği zaman, dökülecek kanlar bizim değil, göz nurlarımızın olduğu vakit fedakârlığımız bize daha ziyade ızdırap verir. Fakat muzdarip ve müteessir olmak yalnız kadınlara, validelere mahsustur.

Babalar için vatan vazifesi evlat muhabbetine tekaddüm eder. Çünkü bütün vatan evladının hayatı, vücudu vatanla kâimdir.

İnsanlar için, Türkler için vatan sevdası o kadar amik olmalıdır ki en büyük fedakârlıklarımızı bile bu mukaddes vazife uğruna bilâ-tereddüd ve tabii bir surette ibzal etmeliyiz. Varlıklarının bütün elyafı ile bize amikan merbut olan, vücutlarının her zerresi hayatımızdan kıymetli olan çocuklarımızı bile vatani kurtarmak, vatana hayat verecek bir muzafferiyet istihsal etmek için harbe göndermeğe tereddüd etmemeliyiz. Evladımızın vatanperverliği en büyük iftiharımız, onlarla beraber kanımızı isar edebilmek için kâfi derecede genç olmamaklığımız en derin telehhüfümüz olmalıdır.

Bir mühlik harp vatani ezmek üzere bulunduğu vahim ve feci saatlerde memleketimiz için ölmek, evladımızı vatana kurban etmek münakaşa edilemez bir vazifedir.

Bu vazife yalnız harpte değil, her zaman dahi mevcuttur. Sulhte fedakârlıklarımız daha azdır, mamafih mütedaim bir fazilet, inkıta kabul etmez bir sa'y ile vatana her dakika borcumuzu ödemeliyiz.

Her Türk vatanının hayrını her dakika düşünmeğe mecburdur. Vatanın önünde en muhikk menafini, temayülâtını, arzularını bile feda etmelidir. Hangi siyasi mesleğe merbut olursa olsun, vatana hizmet lüzumu tezahür ettiği zaman her fikir ve mesleğin fevkinde vatan vazifesi şaşıadar olmalıdır. Her Türk, her ne olursa olsun, her ne fikir ve mezhepte bulunursa bulunsun, her şeyden evvel vatanperver olmalıdır.

Ahlak kanunları, hayatımıza ve vicdanımıza ait levazım, fa''âl, cesur, müteşebbis olmaklığımızı emr eder. Bu sıfatlarla tezeyyün etmek vatana karşı da bir vazifemizdir. Bir milletin kuvveti müstahsil-i mesaisi ile, serveti ve askerlik istidadı ile, medeniyetteki terakkisi ile, efradının vicdan ve ahlak yolunda fazilet sahibi olmalarıyla kâimdir. Efradın sa'y ve iktidarı, tekemmül ve terakkisi, servet ve keşfiyatı, iradelerinin metaneti aynı zamanda vatani da büyüdür.

Şahsi ve ahlaki menafin emrettiğini vatan da emreder.

– Çalışınız, Türk gençleri. Mesainiz size, ailenize, insaniyete müfid olduğu gibi vatana da elzemdir.

Vatanımızla münasebette olan milletler büyüyorlar, kuvvetleri daima tezayüd ediyor, tekemmül ve temeddün yolunda

ne kadar yol alıyorlar. Biz durduğumuz yerde durursak vatan da geri kalacak, kendini muhit olan müterakki kuvvetler arasında ezilecektir. Çalışınız ki vatanperver olabilesiniz.

Harp meydanında gösterdiğiniz cesareti sa'y mücadelesinde dahi gösteriniz. Teşebbüsâtınızda cesur ve sabur olunuz, muvaffak oluncaya kadar yorulmak bilmez bir faaliyet ile bir irade metaneti ile mütemadiyen çalışınız. Vatan bunları emr ediyor.

Her bir Türk'ün cesareti, şahsi teşebbüsü, müteşebbis ruhu memlekete servet ve kuvvet getirir. Vatanın büyüklüğü efradının cesaret ve teşebbüsâtına, mesaide gösterecekleri dikkat ve faaliyete, menfaat ve haklarını müdafaada ibraz edecekleri basiret ve metanete bağlıdır.

Millî ahlakımız fazilet ve terakki, teşebbüs ve faaliyet, metanet ve cesaret iktisab etmeğimizi bâdî olacak derecede kuvvetli olmazsa vatan ne kadar zengin ve ne kadar kavi olursa olsun, hiçbir büyüklük gösteremez, şanına layık olan mevkii ahz ü muhafaza edemez. Vatanımıza herkesin hürmet etmesini icbar etmek bir vatan vazifesidir, bu da iradenin metaneti ile çalışmak hayatının mezahimine cesurane atılmakla, sa'y mücadelesinde bilâ-pervâ nefsimizi vatana vakf edebileceğimizi göstermekle olur.

Vatan milletindir. Vatanı tekvin eden bizim ecdadımız, mevcudiyetimizin her zerresini kendilerinden ahz ettiğimiz Türklerdir. Vatanın şevket ve azametini dokunan, vatanımız üzerinde haiz olduğumuz hukuka tecavüz eden, ister ecnebi ister Türk olsun, vatan düşmanıdır. Vatan düşmanı isterse kardeşimiz olsun yine düşmanımızdır. Çünkü vatan kardeşten de, evlattan da mukaddemdir.

Hürriyetimize, vatanın hürriyetine tecavüz etmek isteyenler, yalnız bizim hukukumuzda değil, vatanın da hukukuna tecavüz ederler. Millî cumhuriyetimize dokunanlar, vatanımızın toprağına dokunmak isteyen düşmanlar kadar müstekrehtir. Cumhuriyet ve hürriyet düşmanlarına tesadüf edersek onları en zehirli düşmanlarımız gibi ezip mahv etmek, hayatımız bahasına mahv etmek vazifemizdir, vatan vazifemizdir.

Ey beni okuyan Türk genci, bir fevkalbeşer, bir vatan evladı, büyük bir Türk, bir Mustafa Kemal tarafından; ölürlen ölümünden kurtarılan bu güzel, mübarek vatanını sev. Asırların

nadir yetiştirdiği en büyük, en metin iradelerden daha metin, insanların, insanlığın fevkinde bir Türk tarafından ölümden kurtarıldığı için bu şanlı vatanı daha büyük bir iftihar ile sev.

Şahsi hayatta göstermeğe borçlu olduğun fezaili millî hayatta, içtimai hayatta dahi göster. Çünkü medenî vazifelerin en birincisi vatanı sevmektir.

Vatanın için çalış, dâhilî tekemmülâtına, haricî azametine, dünyadaki şan ve şerefini muhafaza ve tezyide çalış.

Kalbini, zekânı, vatanına ver. Sa'yini, faaliyetini vatanına sarf et. Hatta lazım gelirse vatanın mevcudiyetini, büyüklüğünü, menafiini, mes'adetini, muhafaza için kanını dahi vatanına ihda et.

4 Diğer-bînlik

*Buna herkesin içinden birisini sevecek yerde
herkesi birden sevmek derler.
Abdülhak Hâmid*

*Tu ger mihnet-i digeran-râ bî-gamî
Ne-şâyed ki nâmet nehend âdemî
Sa'dî*

Bazı kelimatın adem-i vücudu cibillet-i beşeriyeyi izahta ne büyük bir manayı haizdir. Hodbinlik dediğimiz ahlaki vasfın ne zaman vaz' edildiğini tayin ile uğraşmayacağız, belki de insaniyet ile tev'emdir ve her lisanda da tam mukabili vardır. Bütün a'mâl ve eskârda nefsinin düşünmekten, şahsi menfaatini taharri etmekten ibaret olan bu manevi hasise, beşeri ezelden beri idare eden ahlaki hâssaların en mühimmini teşkil eder. Haya-tın uzun geçmiş asırlarında ağlep ihtimal beşeriyet nefsinin düşünmekten gayri bir lüzum hissetmemiş olsa gerektir ki hodbinliğin makûs manasını şamil bir lügat vaz' edilmemiştir. Fakat ahlak ilmi ki vezaif ilmi demektir, alelumum ulumda olduğu gibi birtakım kavaid ve kavanin ile teyid kesb etmeğe muhtaçtır. Fünunda kavânîn, umumiyetle müktesib hakikatleri ifade için mevzudur. İlm-i ahlakta ise melhuz ve müstakbel vakalarda suret-i hareketi göstermekle muvazzaftır. Ahlak kanunları birçok mütefekkirînin mesaisiyle lâ-yüad terakkiye muhtaç olmuş ve görülmüş ki hodbinlik nasıl mevcud bir vasfı gösteriyorsa bunun aksini, lüzumlu bir vazifeyi ibraz edecek bir lügate dahi öylece ihtiyaç vardır. Bu veçhiledir ki Avrupa'da eski Egoisme lügatine mukabil yeni Altruisme kelimesi vaz' olunarak bir ahlak kaidesi mertebesine is'ad olunmuştur. Bizde dahi böyle değil mi? Hodbinliğe, enaniyete mukabil bir kelime var mı? Henüz gayr-i mevcud olan bu ıstılahı vaz' etmeğe, diğerbînlik gibi kulaklara pek yabancı gelecek yeni bir ıstılah ihdas ve kabulüne mecbur oluyoruz.

Fakat diğer-bînlik esasen hiçbir zaman bir lüzum-ı ahlaki gibi gösterilmemiştir demek istemiyoruz. Yalnız lisanın fâili olan avam bu lüzum-ı ahlakiye, edyânın kat'î evâmirine rağmen, ehemmiyet vermemişler, mütemadiyen hodbin olmuşlar

ve hiçbir kuvvet diğer-bîn olmak lüzumunu tahattur etmemişlerdir.

Diğer-bînliğin lüzumunu en vâzıh surette ifade eden ilk ahlak mürebbisi Kant olmuştur. Filhakika Kant ahlak felsefesine metin bir temel olmak üzere şu kanunu – ki Kant buna hâlis ve amelî aklın esas kanunu diyor – vaz’ etmiştir. “Öyle amel et ki iradeni idare eden kaide, aynı zamanda şer’-i kâinatın kanun-ı esasisi makamında kabul olunsun.” Cümle mübhem, fakat manası gayet aşikârdır. Kant şunu demek istiyor ki: Bir amelde bulunmazdan evvel düşün ki bütün insanlar senin amelinini idare eden fikri kabul ederek aynı a’mâli icra ettikleri hâlde ne netice husule gelecek ve bu netice kâinata şâmil olması lazım gelen ahlak kanununa muvafık olacak mı? Eğer muvafık olacaksa a’lâ, fakat herkes senin filini takip ettiği hâlde neticede şer husule gelecekse o hâlde öyle hareket etme.

Filhakika yukarıda tamamen hakikatini izah ettiğimiz mecburiyet kanunu gayrın ef’âlini muhakemede büyük bir hilm ve şefkat ibraz etmecliğimizi icap eder. Çocuklarımızın su-i harekâtından yalnız onlar mı mesul olacak? Hilkatın bir ucubesi şeklinde uzvu su-i teşekkûlat ile tevellüd etmiş olan zayıf bir nevezada, su-i teşekkül onun kabahatidir, binaenaleyh nefret ve tahkirimize tamamen müstahaktır diyor muyuz? Çocukların cismani sekametleri nasıl ebeveynden ve ecdaddan intikal eden uzvi bir istihale ise ahlak nekayısı dahi yine ebeveynden ve en uzak ecdaddan neslen intikal eden manevi bir su-i teşekkülünden başka bir şey değildir. Çocuklardaki ahlak noksanlarının esası veladetinin tabii bir neticesi olan dimaği teşekkülünün icabıyladır. Yalnız ırs ve nesilde değil rahim dâhilindeki hayatta dahi ceninin maruz bulunduğu muhtelif hadiselerin ayrıca tesirleri vardır. Bizde viladi hiçbir vasfı yoktur ki geçmiş asırlardan müntakıl bir hediye olmasın. Binaenaleyh çocuklarınızda cismani ve manevi kabayih müşahede ettiğiniz vakit uzağa gitmeyiniz, hiddet etmeyiniz, münfail olmayınız, kendi manevi teşekkülâtınızı, pederlerinizin ve ecdadınızınkini tetkik ediniz, göreceksiniz ki nevezadın maneviyeti ne kadar mukadderiyetlerin zebunu olarak teşekkül etmiştir. Ya terbiyenin tesiri? Evladımıza ahlak yolunu kâfi derecede göstermeğe muvaffak olduk mu? Bahçıvan zayıf bir nebati tenmiye için kuvvetlilerden sarf-ı nazar ederek bütün dikkatini ona hasr

eder. Zaafını izale için her türlü vasıtalarla müracaat eder ve nihayet maksuduna da muvaffak olur. Fakat biz böyle yapıyor muyuz? Çocuklarımızın birinde hayır ve fazilete istidad diğerinden daha zayıf, bu bir emr-i vâkidir. Bunu bu suretle kabul etmeliyiz. Fakat tıfılın mesul olmadığı bir nakisayı izale etmek için sa'yimizi bu noktaya hasr etmek elzem olduğu hâlde biz ne yapıyoruz. Bütün meyil ve muhabbetimizi fazilete müstaîd olana hasr ediyor, zayıfı, alil ve mariz bir nebat gibi daha ziyade itinalara muhtaç olanı ise, bilakis "Daha yaratılışından fena" diyerek daha alil ve sakim bırakmağa sebep olmuyor muyuz? Her fitrat aynı kelimata, aynı şefkat vesaitine, aynı mücazat ve mükâfata muhtaç değildir. Hâlbuki biz iki kardeşi aynı mektebe, aynı muallimin dest-i terbiyesine verdiğimiz zaman vazifemizi ifa etmiş itikadında bulunuyoruz. Sonra iki kardeşten biri ahlaki sekametlerde daha zengin çıktığı vakit tedavimizin noksanını hiç nazar-ı dikkate almayarak bütün mesuliyeti bu tıfıl-ı sakime atf etmek istiyoruz. Resmî terbiyeden maada bir de gayr-i resmî terbiye var. Validelerin müşfik nazarı, südü ve hatta tutulan sütüne veyahut ırzâ'da istimal olunan süt bile bir vasıta-i terbiyedir. Çocuğun konuştuğu hizmetçiler, önünde söylediğimiz lakırdılar, bittesadüf görüp işittikleri bile bir vasıta-i telkindir. Hülâsa insanlar böyle birçok mecburi esbabın tesiri altında hâl-i hâzır şahsiyetlerini kesb ediyorlar. Bu şahsiyet ne kadar fena olursa olsun seyyiatın menbâi insanların yalnız kendisinde olmayıp iktidarı hâricinde ve hatta pek uzak asırlardan mütevarid birçok esbabın taht-ı tesirindedir.

O hâlde bu zavallı insanın bugünkü benliğine, manevi ve maddi teşekkülatına karşı unf ve infial ile muamele etmek kadar adl u nısfetten muarra bir hareket tasavvur olunabilir mi? Ahlakî taazzuvun bu mecburi tebaiyetini takdir eylediğimiz zaman bizde iki vazife tekevvün eder. Birincisi ahlak nekayısı ne kadar derin olursa olsun tashih ve tehzibine, terbiye ile izalesine, fenaya sevk eden esbab-ı mücbire yerine hayra sevk eden diğer esbab ikamesine çalışmak, ikincisi de hemcinslerimizi bütün ahlaki rezaletleri ile beraber sevmekten, düşünmekten, diğer-bîn olmaktan ihtiraz etmemektir.

Bir insanın bugünkü fiil ve hareketi onun bugünkü uzviyeti icabı olduğunu düşünürsek muamelat-ı medeniyede ne kadar diğer-bîn, ne kadar halîm ve şefik oluruz. Ahlak noksanlığının

cismani illetlerden bir farkı olmadığını nazar-ı itibara alırsak sokakta düşen bir hastaya acıdığımız kadar bir ahlak zilletine düşer olan biçareye de merhamet ideriz ve hastaları tesliye ve teşfiye için sarf ettiğimiz mesaiyi manevi hastalıklar hakkında dahi ibzal etmeyi biz vazife addederiz.

Hodbinlik ile diğer-bînlik arasında esasen zannolunduğu kadar büyük bir fark yoktur. Şurası şayan-ı dikkattir ki insan için esas olan hodbinliktir, insanların ilk vazifesi ve hatta ilk sevk-i tabiisi nefsinin muhafazasıdır. Doğmakla beraber başlayan nefsin bu endişesi hayatın sonuna kadar devam eder. Bu şayan-ı tayib değil, bilakis bir vazife olmak itibarıyla tebciye layıktır. Nefsinin muhafaza cisme ne kadar şamilse ruha da o kadar şamildir. Maddi refah ne derece muteber ise manevi zevk dahi o derece matlubdur. Bunun içindir ki insanlar en necip hissiyat ve e'âlde bile hodbinliğe tebaiyetten istinkâf edemezler. Kim inkâr edebilir ki menfaatten en ziyade muarra olan valide şefkatinde bile hodbinlik vardır. Çocuklara hasr olunan itiyadlarda, mesaide daima çocuğun menfaati mi gözetilir? Valideliğin hemen her fiilinde bir gurur ve iftihar arzusu mevcut değil midir? Hubb u şefkatin en şedid şekillerinden biri olan ihtiras-ı sevdavi de esasen bir hodbinlikten başka bir şey midir? Sevmekten başka bir şeyden bahsetmeyen bir sevdalı hakikaten sevdiğini düşünse idi daima onun refah ve menfaatini taharri etmesi icap ederdi. Fakat hayf ki hodbinliği, kibir ve nahveti bazen sevdiğini öldürmeğe sevk edecek derecede şiddet kesb eder. E'âl ve harekâtımızdan herhangisini tetkik ve tenkit etmeğe teşebbüs edersek bir derece hodbinlik bulmaklığımız kâbil değildir. Bu da tabiidir, bizim maddi ve manevi ihtiyacamız mütemadiyen tatmin olunmağa muhtaçtır. Hatta diğer-bînlikte, hubb-ı insâniyette, tasaddukta, uhuvvette, şefkat ve merhamette, ibzal eylediğimiz müessir hayriyede bile daima hususi bir zevk ile mütelevviz oluruz. Hodbinliği diğer-bînlikten tamamen tefrik etmek imkânsızdır. Hodbinlik yalnız kendini düşünmekten ibaret ise diğer-bînlik de bütün insanları düşünmekten ibarettir. Fakat bütün insanlar içinde kendimiz de dâhiliz.

Zaten bizim de diğer-bînlikli bir ahlak kanunu mertebesine is'âda çalışmaklığımız aynı zamanda hissedeceğimiz hodbinlik zevkini men' etmez. Zevk ile telezzüz hissi ile müterafık olma-

yan ef'âl ve mesai daima akim kalır. Fakat zevki o surete i'lâ etmek lazımdır ki yakınlarımıza ibzal edeceğimiz hayr-ı mües-siri şahsımıza ait menafi kadar huzuzat menbai olsun.

Diğer-bîni esasen bir vazifedir. Bizim hodbinlik temayülâtımızı tatmin edecek ancak gayrın ef'âlidir. Refah ve saadetimizi mütemadiyen haleldar edecek ef'âle maruz olursak ezvak-ı nefsiyemiz de derhâl mahv olur. Şahsımıza, hürriyetimizin hukukuna, hayatımıza ve hatta ezvak ve huzuzatımıza riayet edilmesi bizim hakkımızdır. Her hak bir vazife tevliid eder, başkalarının bizi düşünmesi bizim de başkalarını da düşünmekliğimizi icap eder. İnsan evvela en yakınını düşünür. Ebeveyn, evlad, ezvac ilk diğer-bînlik halkasını teşkil eder. Bundan sonra ekârib ve rûfekâmızı düşünmeğe başlarız. Ahlaki fikirler tevessü ettikçe bu daire de genişlemeğe devam eder. Aynı iklimde yaşayan, kalpleri aynı vatanperverlik hissi ile vuran millet kardeşlerini sevmemek dahi kâbil olmaz. Fakat biz yalnız bunlardan mı istifade ediyoruz. Bütün insanlar da bize az çok sa'yleriyle, fikirleriyle, vücutlarıyla muavenet etmiyorlar mı? Hele mesai-i akliye ile uğraşanlar bu beyne'l-milel irtibatı daha sühuletle hissederler. Bunların fikirleri hududları geçerek denizleri dağları aşarak diğer birçok mütefekkirleri, sâ'ileri düşünüp sevmekten, bu muhabbetlerini hatta bütün bir millete bahşetmekten kendilerini men' edemezler. Çocuğunun difteri ölümünden kurtulduğunu gören bir valide kâbil midir ki [Louis] Pasteur'ü, [Emil Adolf von] Behring'i derin bir minnet hissi ile sevmesin. Hodbinlik insanlar için nasıl ebedî bir kanun ise diğer-bînlik dahi öyledir. Ne kadar valideler, kardeşler gördük ki bir küçük şişenin i'tâ eylediği yeni hayatı gördükleri gibi o büyük mütefekkilere bir ihlas ve muhabbet selamı gönderirler. İnsanları insanlara sevdirecek vesileler hayatta o kadar mebzulen mevcuttur ki bu vesaitten kâfi derecede istifade edilmemesine, şu kadar asırlık medenî hayatta bile el'ân birbirini düşman addeden insanlar mevcut olmasına taaccüp etmemek elden gelmez. İnsan düşündükçe muhabbetinin dairesini tevsî eder, uzak veyahut yakın hem-cinslerinin uğradıkları felaketlerden muzdarip olmaktan nefsinı vikaye edemez. Bu tabii hissi tenmiye ederek bütün insaniyete şâmil umumi bir muhabbet tekvin etmek zannolunduğu kadar müşkül değildir. Bu hâlde muhabbetimiz gittikçe geniş bir sahaya doğru nefhalarını

neşreylemeğe başlar, nazarımızda millet, hudud, mezhep farkı kalmaz, bütün insanları insan oldukları için, vazifemiz olduğu için severiz ve deriz ki diğer-bîn olmak bizim için bir prensip makamındadır.

Şu prensibi tamamen kabul edecek surette mülahazamıza yerleştirdikten sonra her bir kavil ve fiilimizi muhakeme ederek bizi saik olan hafi esbabda ne nispette hodbinlik veyahut diğer-bînlik mevcut olduğunu tefrik etmeğe çalışmaklığımız lazımdır. Fakat bu zeminde insanlar o derece aldanırlar ki bazen en adi bir hodbinliği bile tefrik etmek iktidarından mahrumdurlar. Ne kadar valideler vardır ki çocuklarını cidden büyük bir şefkat ile severler, kendi hayatlarından daha kıymetli görürler, nefislerini fedaya kadar bezl-i muhabbet etmekten çekinmezler ve bilirler ki çocuğu güzel beslemek için veyahut bir fena terbiyeye maruz kılmamak için ağlatmak lazımdır. – Bırakınız ki ağlasın, ağlamasında bir mazarrat yoktur, fakat ağlatmadıkça sütünü nizama koymak kâbil olmayacaktır. – “Ağlasın fakat ben yavrucuğumun ağlamasına nasıl razı olurum.” der, adem-i rızasını daha ziyade istiknah ediniz, ağlatmaktan tevakki etmek istemekle çocuğuna daha ziyade zarar verdiğini anlatınız, neticede öğrenir ve hatta valideye ikrar ettirebilirsiniz ki çocuğun bağırmasına çalışması, çocuğun çekeceği zahmetten ziyade kendinin tacize uğrayacağını düşünmekten neşet ediyor.

“İnsanlar vardır ki dökdükleri gözyaşlarını, yükselttikleri ferhatları bir şeref, sevdikleri vücuda bir tuhfe-i sevda makamında telakki ederler. Matemlerini nümayişle ibraz ederler. Gözyaşlarını men etsinler demiyorum. Fakat anlamalıdırlar ki bu elemin menbaı bir hodbinlikten başka bir şey değildir. Ölenin bir ızdırabı yoktur, acıdığımız o değildir, biz kendimiziz ki onun muhabbet ve vücudundan mahrum kalıyoruz. Bir ağrımız olduğu zaman kopardığımız sayha ile bunun arasında bir fark yoktur. Fakat bu hissi bir fazilet addetmeyelim. Çünkü ne kahramanane bir tahammül ne cesaret ve ne de diğer-bînlidir.” (Dubois)

Hatta bizim merhametimiz dahi böyledir, ekseriyetle merhametimizin menbaı hassas bir asabiyetten başka bir şey değildir. Birisinin düştüğünü, yaralandığını görürüz. Ağlamağa, çırpınmağa başlar, kalbimizin darbelerini men' etmeğe uğraşı-

rız. Sonra da büyük bir iftiharla ne kadar merhametli olduğumuzu anlatmaktan çekinmeyiz. Fakat hakikaten merhamet bu mudur? Eğer yaralananı, düşeni acıyorsak hissimizin tesirine ehemmiyet vermeyerek onun imdadına koşmalı idik. Bir tabip harp sahnesinde mecruhları tedavi ile muvazzaf iken kemal-i merhametinden her mecruhun başına oturup ah u efgân ile vakit geçirirse ona merhametli mi diyeceğiz. Hayat mücadelesinde dahi her insan her gün bir tabiptir, cismani cerihalar filhakika o derece mebzul değildir. Fakat bunlardan bin kat ziyade elem-nâk ve o kadar manevi cerihalar vardır ki en ağır hastalıklardan ziyade itinaya, teselliye muhtaçtırlar. Felaket kurşunları yağmur gibi düşüyor, yaralanmaktan tevakki edebilen talihliler parmakla gösterilecek kadar nadirdir, bu hayat mecruhlarını tedavi etmek yine insanların vazifesidir. Bunların karşısında figan ref etmekle değil, bilakis metanetle yaraları sarmağa çabalamak suretiyle rahm ü şefkat gösterilmelidir.

Hususiyle diğer-bînlükte o kadar nazik ve ruhani bir zevk vardır ki bu fazileti icra edenler kendi mes'adetlerine büyük temeller vaz' ederler. Nefret etmek her vakit müşkül, fakat sevmek daima kolaydır. Her bir şahıs üzerinde cemiyetin hakkı vardır, o şahıstaki havas ve fezailin bî-nasip olanlara ibzalını cemiyet bi-hakkın emr eder. Sıhhaten kuvvete malik olanlar vücutlarıyla iane etmeğe mecburdurlar, zenginlerin servetleri hayra bir vasıta olmak icap eder, mesai-i akliye erbabı fikirlerini hem-cinslerinin menfaatlerine hasr etmeğe borçludurlar. Uhuvvet, müsavat, adalet hep bu esas üzerine müesses ahlaki faziletlerdendir. Bir kere diğer-bîn olmak bir kaide-i esasiye makamında kabul olunduğu gibi müessir-i hayriyenin mebzulen isarı tav'î bir surette husul-pezir olur.

Yalnız kâfidir ki diğer-bînî bir ahlak vazifesi, bir ideal gibi kabul olunsun. Her fazilet gibi bu da masruf oldukça kesb-i kuvvet eder. İnbatına çalıştıkça teşa''ub eder ve nihayet o derece vüsat kesb eder ki insaniyeti sevmek en amik ve ruhani ezvaki bahşedecek âlî bir fazilet derecesine varır.

5 Ahlak ve İrade

Ahlaki terbiye iradeyi terbiyeye bağlıdır. Ahlak terbiyesinde ahlaki itiyadlar tekvininden ziyade ruhumuza muhtelif hadiselerde ahlaki kararlar ahz edebilecek bir iktidar i'tâ etmek lazımdır.

Ahlaki faaliyetler esasen birer iradi faaliyetlerdir, bilmukabele iradi fiiller dahi ekseriyetle birer ahlaki fiillerdir.

Ahlaki e'fâlin bir kısmı vardır ki terbiye ve tahsilin, telkin ve taklidin tesiri altında derhâl tav'î olarak tahassul etmişler yahut ibtidada iradi bir cehdi istilzam ettikleri hâlde tekerrür sayesinde tav'î bir fiil hâline gelerek *itiyad* devresine vâsıl olmuşlardır. Hayvanların e'fâline veya mün'akiselere benzeyen değişmez bir tav'iyet suretinde tahassul ederek hiçbir muhakeme-i akliye ile terafuk etmezler, bir tenebbühe mukabil bir *ahlaki cevap* suretinde tezahür ederler. Ahlaki fiilleri bu itiyad gayesine isal eylemek terbiyenin en mühim maksadıdır. Fakat acaba hayatın zemin ve zamana göre nihayetsiz şerait tahtında nihayetsiz tahallüfler ibraz eden muhtelif hadiseleri ahlaki bir netice ile tezahür edebilmek için yalnız itiyad kâfi midir? Bir ferdin veyahut bir cemiyetin ahlakiyeti için yalnız itiyad bir zımân olabilir mi?

“Her ne kadar Spencer uzak bir istikbalde ahlak tekemmülâtının bir *saika-i tabiiye* suretinde tahassülünü kâbil addediyorsa da şunu da korkmadan ikrar etmek icap eder ki nazariyatta tehalüf, tatbikatta tereddüd mevcut oldukça, yani insanların tabiati bizim bildiğimiz hâl ve şekilde kalmağa devam ettikçe bir fiilin ahlaki olmasını temyiz eden hâssa iradeye yani evvela münakaşa ve badehu intihaba tâbî' bir karardan ibaret olacaktır. Filhakika niçin hayvanlarda bir ahlakiyet, insanlardakine müşabih bir ahlakiyet mevcut olduğunu reddediyoruz. Çünkü vicdan ahlakı, hürriyet ve bunlardan da daha ziyade tefekkür, münakaşa ve bilmuhakeme intihab insanlarda mevcut ve fakat hayvanlarda mefkuddur.” (Dubois)

Bir fiil iradi olmazsa ahlaki dahi olamaz. İtiyadlar, ne kadar kuvvetli olursa olsun, hiçbir vakit hayvanların yeknesak ve mekaniki hareketlerine benzeyemez. Bir şahıs kâbil değildir ki mütemadiyen haricî ve dâhilî aynı şerait tesiri altında hareket

eylesin. İnsanların dimağı için sabit bir hâl mevcut değildir, her saniyede husule gelen tahavvül icabıyla her bir saniyedeki hâli namütenahi bir istikbale aittir. Bugün ahlaki bir kararı icap eden bir hadise karşısında şahsiyeti, ruhiyeti, şuuru, tembelliği aynı hadisenin bir evvelki vukuunda olduğu gibi değildir. Binaenaleyh verilmesi icap eden karar dahi bir itiyad kolaylığı ve basitliği ile tahassul edemez. Ruhîyetinin bugünkü hâli üzerinde az çok uzun ve derin yeni bir münakaşaya, yeni bir netice icadına, yeni bir karar i'tâsına iftikar eder. Herbir yeni hadise karşısında ruhunda yeni bir mülaabe uyanarak bir *icat* ile yeni bir intihab ile binaenaleyh hadisenin o günkü tezahürünün suretine, hadiseyi kabul eden zihnin o günkü teşekkülüne nazaran *yeni bir irade fiili* nihayet bulur.

Hatta ahlak ilminin gayesi olmak üzere tayin etmiş olduğumuz nümune dahi la-yetegayyer olamaz. Bir ırk ve milletin bir ferdi için geçirmiş olduğu muhtelif medeniyet devirlerinin malum bir saniyesine ait olmak üzere bir ideal mevcut olabilir, fakat biz ki muayyen bir asrın, mahdud bir vasat ve ilmin insanlarıyız, bizim idrak ve tayin edebileceğimiz ideal yalnız bize, yalnız bizim aklımızın bünyesine, yalnız bizim itakadlarımıza ve temayüllerimize muvafık olabilir. Mademki terakki, bir gayeyi temin için aynı neticeye doğru hiç dinlenmeksizin yürümek demektir, me'mûl ve belki de şüphesizdir ki aklımızın bugünkü hâline nazaran evsafını ve meziyetlerini tayin ettiğimiz *ahlaki numuneye* bir gün vasıl olabileceğiz ve fakat bu nümune o zaman artık bir ideal olmak imtiyazını kaybetmiş bulunacaktır. İstikbalin meçhul karanlıklardan çıkarmağa devam ettiği yeni ilim kanunları *yeni bir ideal* için yeni kaideler ve esaslar meydana çıkaracak binaenaleyh kâinatın terakki ve tekâmülü ile beraber yürüyecek olan ahlak tekemmülâtı hiçbir zaman bir hayvan faaliyetinin tav'iyeti ve itiyadı derecesine inmeyecek, her zaman cehd ü mücahedeyi, tefekkür ve mülâhazayı, intihab ve kararı icap edecektir.

Ahlaki fiiller hakikaten ahlaki olabilmek için itiyaddan ziyade iradeyi, muhakeme ile makul bulduğumuzu tercih ve kabule muhtaç olduğu gibi irade fiileri dahi hemen daima birer ahlaki fiildir. İrade fiili için zihnimizde birçok ve en az iki ihtimalin mevcut olması, her bir ihtimali fiil hâline isal etmeyi arzu eden muhtelif temayül ve ihtirasların birbiri ile çarpışması

ve nihayet ihtimallerden birinin kabul ve takarrürü ile nihayet bulması lazım geldiğini biliyoruz. Bu mücadeleler, bir karar alırken duyduğumuz tereddüd ve iktidarsızlıklar, temayülleri-mizden birini kuvvetlendirerek diğerleri üzerine hâkim kılmak için fikir müşareketinden, tahayyüllerden, geçmiş tecrübeler-den istianemiz yalnız bir maksad içindir: En iyi, en makul, en güzel, en doğru olanını intihap etmek. Fazilet gibi rezilet dahi mecburiyet kanunu icabıyla en derin ve en kuvvetli olan temayüle tebaiyet eder. Hayvani ihtiras ve hislerimiz ne kadar kavi ise süfliyata esaretimiz dahi o kadar şiddetli olur. Fakat e'âlimizi irademizle icraya tevessülünden maksadımız bu menfur hissiyatı mağlup eylemek, biri ahlaki, fazilet, hayır, hakiki ve makul; diğeri gayr-i ahlaki, şer, kâzip ve gayr-i makul olduğu zaman daima birinciyi intihap etmektir. *İrade mücahedesi* daima ahlaki bir neticeye muvafık olan temayülümüzü tahkim etmeye uğraşır ve bunun içindir ki her bir irade fiili hemen daima bir ahlaki fiildir. Hemen daima diyoruz. Pek nadir bazı vakalarda mayub hissiyat ve ezvakı mağlup etmek için değil, bilakis akl-ı selimi ve en iyi temayülleri susturup söndürerek şuurumuzu bu mayub olanların hâkimiyetine teslim için dahi bir irade mücahedesine lüzum görülebilir. Aklımızın teşkil ettiği esrar ile dolu sahnenin oyunlarında böylelerinin de bulunacağını kabul edebiliriz. Fakat böyle menfur hissiyatın tercihi bir menfuriyetten tahassul etmiş ise nefsimize ağır gelmek, haysiyetimizi ezmek ve fitri temayüllerimize mugayir bulunmakla beraber bir başkasının zarar veya felaketini men' etmek gibi bir diğer-bînlik fikri ile arzu edilecek olursa burada ahlaka mugayeret değil, bilakis şecaatli bir fazilet mevcut olur. *İrade terbiyesi*, fena iradeler tekvinine hizmet etmekten pek uzak olmakla beraber bu nadir vakanın, ahlaksızlığa ait bir irade fiilinin dahi mevcut olması ihtimalini kabul edelim. Bu hâlde irade fiillerinin mutlaka ahlaki olmasını temin edebilir miyiz? Ve bunun için ne gibi şeraite ihtiyaç vardır.

İrade fiilinin tahassülü için her şeyden evvel muhtelif ihtimaller beyrinde bir tezaad ve münâferet mevcut olması ve bunun idrak edilmesi lazımdır. Fakat bizim idrakimiz bütün ihtimalleri tamam vuzuh ile göz önüne getiremeyecek derecede zayıf olabilir. İhtimal ki bir hadisenin muhtelif ve mütebayın ihtimallerini idrak için lazım gelen ilm ü vukufuna mâlik de-ği-

liz. O hâlde ihtimalatın teyakkunu ve bu teyakkuna bağlı olan irade fiili tabiatıyla bizim terbiye ve tahsilimize, bünyemizin, fitratımızın, irsî ve kesbî hassalarımızın, yaşadığımız medeniyet devrinin bize i'tâ eylediği kabiliyete tâbi olacaktır. Binaenaleyh elde etmek istediğimiz ahlaki netice dahi bizim ilmimize, bulunduğumuz vasatın muhtelif şeraitine bağlı olacak, idrakimiz, ilmimize ne kadar mukayyed olursa, ahlaki neticenin husulü dahi o kadar kayıdlarla bağlı olacaktır.

İhtimalatı idrakten sonra bu ihtimaller tatbik olundukları takdirde verecekleri neticeleri tahayyül etmek lazım. Fakat Ribot'nun ispat eylediği veçhile tahayyül dahi her ferdin istediği kemmiyet ve keyfiyette malik olabileceği bir iktidar değildir. Tahayyülümüz geçmiş tecrübelerimize, ruhumuzda mazbut malumata tâbidir. Bir hadiseyi genişletip aydınlatarak bütün muhtemel neticelerini tahakkuk etmiş gibi görebilmek iki suretle olabilir:

Tahayyülümüz ya hemen tav'î bir surette serbestçe iş görür veyahut dikkatimizi, *iradi dikkatimizi* sebat ve ısrar ile işbu hâdise üzerine mütemadiyen matuf tutmak icap eder. Hâlbuki biz, bizim şahsiyetimizle, bugünkü şuurumuzla *tahayyül* veyahut *dikkat* edebiliriz. Tahayyülün serbest seyri için harekete gelen fikir müşareketi bizde zaten mevcut olan bir sermayenin tezahüründen başka bir şey olamaz. Bizim iradi dikkatimizi üzerlerine tevcih edebileceğimiz ihtimaller yine bizim mevcut hissiyat ve temayüllerimize muvafık olanlardır. Temayüllerimizle mütevacıf, ruhumuzda mevcut malumat ile münasebat-
tar olmayanlar hemen de gayr-i mer'î kalır. Bir gülün muhtelif eczasını görmek için her ferdin bâsıra kuvveti bir değildir. Bir ressamın göreceğini bir tabip, bir kimyagerin hissedeceğini bir psikolog görüp hissedemez. Hülâsa idrakimiz serbest değil, tahayyüllerimiz tecrübelerimize bağlı, dikkatimiz hissiyat ve temayülâtımıza tâbi, muhtelif ihtimallerin teyakkunu bu kadar sıkı şerait ile mukayyed... Binaenaleyh ancak pek mahdud ve muayyen bir daire dâhilinde husule gelebilir. Fertlerin, milletlerin, cemiyetlerin ve her bir asır ve medeniyetin ahlaki addecekleri emsali ve ahlakıyatı temin için malik olabilecekleri iktidar ister istemez mütemadiyen tahavvül edecek, kendi ihtiyarları hâricinde olan sebeplerin tesiri ile az çok hayırlı, faziletli, doğru, diğer-bîn... olacaklardır.

İdrak, tahayyül ve dikkatten sonra *münakaşa* başlar, daha doğrusu *münakaşa* artık başlamıştır. Her bir temayülün tahakkuku ihtimalini tahakkuk ettiği takdirde husule gelecek neticenin şahsımıza, içtimai heyete ne suretle ve ne derecede tesir edeceğini mülâhaza etmek zaten *münakaşa* idi. Şuurumuz safhasına tevazzu eden veyahut o zamana kadar *tahte's-şu'ûrî subconsient* olduğu hâlde birdenbire şuuri olan fikir, bazen hoşumuza giderek hiçbir *münakaşaya* muhtaç olmaksızın harekete, *fâil* veyahut *mâni'* bir harekete müncer olur. Bazen de hoşumuza gitmez. Mevcut hissiyatımızla çarpışır. Fikirlerin müşareket silsilelerini uyandırır, birçok temayülatı harekete getirir. Muvafık bulduklarını cezb, maksudumuz olan gayeye münafi olanları tard eder. Bazen zam, bazen tarh ile bazen de yerini öteden beriden topladığı bir sürü hissiyat ve fikirlere terk etmekle metin ve cazip bir temayül mertebesine vâsıl olur.

Münakaşayı tetvic edecek olan kararın, yani şuurumuzu nihayet yalnız başına ve büyük bir kuvvetle işgal ederek hareket hâline gelecek derecede irtibat ve şiddet kesb edecek olan en son temayülün ne derece ahlaki olacağını daha vukuundan evvel tetkik maksadıyladır ki *münakaşaya*, az çok devam eden birçok tereddütlerden, ihtizazlardan, tebeddüllerden sonra nihayet sabit bir şekil alan derin bir *münakaşaya* müracaat ediyoruz. Hâlbuki *münakaşada* kullanacağımız ruhî unsurlar, birbiriyle karşılaştıracığımız aklî sebepler bizim zihnimizde mevcut olan, mevcudiyetleri bazen uzak bir intisalden gelmiş olan, bazen de hayat-ı akliyemizin ibtidasında başlayıp o dakikaya kadar vasat ve muhit, terbiye ve tahsil, aile ve heyet-i içtimaiye, insaniyet ve kâinat tarafından bize verilen ve bizim zihnimizde az çok kuvvetle intiba ederek müşareket tekvin etmiş olan aklımızın mevcudatından, bu mevcutların bizde uyandırdığı iştihallerden, ihtiyaçlardan, temayüllerden ibarettir. Ruhi unsurların bu oyunu önünde biz ister istemez bir seyirci kalır, uyanan, oynayan, birleşip ayrılan, birbiriyle evlenen ve birbirini boşayan bir sürü fikirleri görür, şahsiyetimizde, benliğimizde husule gelen tebeddülleri idrak ederiz. Fakat mademki bizde temerküz etmiş olan unsurları, temayülleri o dakikada değiştirmek ihtiyarımızın haricindedir. O hâlde bîtaraf bir seyirci hâlinde kalmağa mecbur oluruz. Karışamayız, bir tarafa meyleden fikirler ve hisler zümresini o taraftan çekip de başka bir

sürü, başka bir müşareket hizasına nakledemeyiz. “Çünkü münakaşa esnasında rol oynayan tahayyül değil, müşareketler değil, hafıza değildir; hissiyattır, teheyhüllerdir, temayüller, muhakemeler, itikatlardır.” (Dubois)

O hâlde nasıl olur ki ahlaki fiillerimizin hakiki amilleri olan hissiyat ve temayülatımızı takyid eden bu sıkı, bu maddi mecburiyetten kurtulup da, neticede husule gelecek fiilin *ahlakî* olmasını temin edebilelim.

Fakat unutmayalım ki beşerdeki temayüller yalnız hayvani iştihallerden, uzvi ihtiyaçların tevliid ettiği iştihallerden, yalnız hayat-ı teessüriye *vie affective* telkin ettiği arzulardan ibaret değildir. Beşer âkılâne muhakemata, tefekkür ezvakına ve bil-hassa hareketlerinin *ma’kûl rationel* olmasını temine dahi şediten mütemayildir. İsteriz ki bir kararı istilzam eden muhtelif esbab-ı akliye birbirine makul ve mantıki bir rabıta ile merbut bulunsun. Umum heyetle makul bir silsilenin bir haddini teşkil eylesin. Bu veçhile muhakemelerimizi muhitimizin gözü önüne dökerek hak ve hakikate ne derece mutabık olduğunu mukayese ettirmek, makulane hareket etmiş olduğumuzu, *haklı bulunduğumuzu* ikrar ettirmek isteriz. İşte ruhumuzun bütün temayülleri içinde bu makuliyet ihtiyacı dahi bir temayüldür. Bu temayül dahi aklımızın mizanında salahiyyetli bir vezin hizmetini ifa eder, her bir temayülün ne derece makul olduğunu hesap ettiğimiz zaman bu onlara munzam olan yeni bir kuvvettir ki teraziye bizim tarafımıza sevk etmek için büyük hizmet eder. Makuliyet yalnız ferde değil, bütün beşere şâmil bir iyilik ve doğruluk silsilesine tetabuk etmek, insaniyetin heyet-i mecmuası ile takip edeceği gayeye, hayır, hakikat, hüsün ve fazilet gayelerine tevafuk etmek demektir. Bu sayededir ki makuliyet ihtiyacı iradelerimizi ahlaki bir netice ile hitama erdirmek iktidarını verir.

Ahlaki bir netice ile nihayetlenecek temayülün, ihmaller içinde makul olanının intihabını izahta fikrimizde hürriyet mevcut olup olmamasına ehemmiyet vermiyoruz. Hâlbuki intihap için hakiki bir hürriyete malik olmaklığımız lüzumlu zannolunur. Hakiki hürriyet ise her fiili, hiçbir ahlak rabıtası ile mukayyed olmaksızın tamamen serbest olarak icra etmek değil midir? Ahlak takayyüdatı ile, makuliyet ihtiyaçları ile mukayyed olan intihabımızda hürriyet mevcut olabilir mi?

Fakat bize lazım olan tam değil nisbî bir hürriyettir, zahirî kendimizi hür zannetmektir. Maneuvrier diyor ki: “Ahlakın mevcut olması için bu müddeaya (hakiki hürriyet müddeasına) ihtiyaç yoktur. Ahlak için elzem olan bir müddeaya değil bir emir *fait*dir. Tatbikatta itimat olunan zahiri bir hürriyet emridir. Hayır esasına istinad ederek muhtelif ihtimalleri, aklî muhakemesine göre her biri müsavi derecede muhtemel olan ihtimalleri, hiçbirini bidayeten elzem olarak görünmeyen ihtimalleri mukayese ederek bilmünakaşa fiile karar veren bir şahıs için tevakkisi imkânsız olan bir emirdir.”

Fiillerimizi makuliyet ile izah etmekten, yani muhtelif sebepler ve müessirler ile netice arasında mevcut olması lazım gelen ahlaki rabitaları efkâr-ı umumiye müvacehesinde ikrar etmekten bahsedince, her bir ahlaki irademizi umumun tasvibine arz etmek lüzumunu kabul etmiş gibi oluyoruz. Fakat efkâr-ı umumiye ekseriyetle geçmişin an’anelerine merbut, muhitin çizdiği hududu geçmeğe iktidarsız koyun sürüsü gibi mukallid bir grup olduğunu düşünürsek bu kayıd bizim için her vakit faydalı ve müessir değil bazen de tehlikeli ve tesirsiz olacağı anlaşılır. Fakat biz kendimizi tahlil etmeyi bildikten, şuurumuzda karanlık ve ikrar edilemeyecek gizli hiçbir fikir mevcut olmadığına, kalbimizin lisanı ile zahirî lisanımız arasında hiçbir inhiraf bulunmadığına emin olduktan sonra, diğerlerinin takdirine mazhar olmamak bize tesir edemez. Bu suretle düşünülürse irade fiillerimizin ahlaka tevafuk etmesi lüzumunu hükmetmek yalnız bizim şahsi şuurumuza münhasır kalmış oluruz. Hâlbuki ahlak yalnız şahsi değil, aynı zamanda içtimaidir. Mamafi her ne suretle muhakeme edilirse edilsin, cemiyetin ahlakiyeti dahi nihayette ferdin ahlakiyetine müncer olur. Bunun içindir ki her ferd, ahlak nazariyatını bizzat tenkit ve muhakeme ederek kendi iradesiyle intihab etmelidir. İrademizin zaafımızdan, ruhumuzun ataletinden istifade ile şuuru muza yerleşmiş olan ahlaki telkinat, hatta itiyad derecesine bile vâsıl olmuş bulunsalar, ilk fırsatta aynı zaaf ve ataletten istifade ederek şuurumuzu terk ederler. İdraki, tahayyülü, muhakemesi kuvvetli bulunan, ulumun son terakkilerine istinad ederek hayat ve kâinat hakkında umumi bir fikre malik olan insanları, ruhları idare eden terakki ve tekemmül kanunlarına, içtimai heyetlerin hakiki rabitasını teşkil eden karşılıklı vazife ile mu-

vazzaf olmak mecburiyetine vâkıf bulunan bir kuvvetli iradeli-
nin ahlaki addedildiği ef'âl, bir batıl itikatlar esirinin bir tarih
an'aneleri merbutunun, bir zayıf ve mahdud fikrin ahlaki adde-
dildiği ef'âlden daha ziyade hakikate yakın bulunur. İrade et-
meyi bilen, her bir sebep-i aklisini tahlil etmeye, şuurunda
oynayan hissiyat ve temayülatı birbirinden ayırıp her birinin
kıymet meziyyetini takdir etmeye kâdir olan, bu muhakemele-
rini ve takdirlerini ilmin bugünkü hâline en muvafık medeni
bir fikir ile icra edebilen şahsi hakikat-i ahlakiyeyi en ziyade
temin kudretini hâiz olur.

6 Esâret ve İstiklâl

Ruh istiklalinin en esaslı lazımesi şahsi bir haslettir. Şahsi hasletlerden maksadımız bir binadır ki hududu vâzih ve hususi çizgilerle inşa edilmiştir; bir haslettir ki haricî tesirler ile şeklini değiştirmesi fevkalade güçtür.
Doumer

Hiçbir ferd yoktur ki fikirlerinde, hislerinde, muhakemelelerinde ve binaenaleyh fiilerinde haricî tesirlerin hâkimâne emirlerinden kurtulabilsin. Bizim hayatımız nasıl bilhassa haricî tezahürler ile muttasıf ise, hayatın muhtelif tezahürlerini tevli eden tenebbühlerin büyük kısmı da yine hariçten mütevariddir. Hayatımız bu tenebbühlere mün'akiselerimizle cevap vermekten ibarettir. Muhakemelerimizin, fikirlerimizin, içtihadlarımızın hiçbirisi yoktur ki bizi muhit olan cemiyetin ruhumuza bilâinkita gönderdiği fikir ve his tesirlerinden gayr-i müteessir kalsın.

Muhitten gelen tenebbühlere itaatimizin derecesi farklıdır. Bazen bizim ruhumuz bir koyun sürüsü ruhuna benzer. Birimizin yaptığını ve hatta geçmiş asırlarda bir ceddimizin yaptığını gözümüz kapalı tekrar ederiz. Fikrimizdeki ataletin ziyadeliği, münakaşa ve mülahaza kabiliyetinin yoksuzluğu hasebiyle haricin telkinatını budalacasına kabul ederiz. Mühmelane bir bî-araflık içinde her görüp işittiğimizi taklid ederiz. Muhitimiz içinde hususi şahsiyeti haiz bir ferd olmak imtiyazını kaybederiz. Güya bizde yaşayan bizim kendi benliğimiz değildir. Muhitin ruhu ve şuuru, sürünün haslet ve fitriyetidir. Biz şahsen sanki mevcut değiliz. Şahsımız haricî cemiyetin tekerrür etmiş bir kopyasından ibarettir. Bütün temayül ve zevklerimizi, tercih ve intihablarımızı, kanaat ve itikatlarımızı, muhakeme ve kararlarımızı hariçten ödünç alırız. Cemiyetin nihayetsiz yalanlarını, yanlışlarını, sahteliklerini teessürsüz kabul ederiz, bilâmuhakeme taklid ve tekrar eder ve *esir* yaşarız.

Akıl zayıflığı ve bilhassa *irade zayıflığı* ne kadar ileri gitmiş ise birer koyun ruhu miskinliği dahi o kadar sarahet kesb eder. Mesela bir *budala* görürsünüz ki hislerini, arzularını gizleyemez. Bütün ruhu meydandadır. Zihnine girip çıkanı – kafatası

billurdan yapılmış gibi – görüp okumak kâbildir. Her fikir ve fiili bir taklitten ibarettir. Hatta taklidini bile pek acemilikle yapar. Hususi bir şahsiyeti, şahsi bir hasleti yoktur. Aksettirdiği fikirlere ve ruhlara göre mütalaa ve muhakemesi tebeddül eder. Bir aynadır ki üzerine çarpan ziya şuaatı hiçbir iz husule getirmeksizin in’ikas eder. Harici telkinatın oynattığı bir kukladır. Zihninin boşluğunu tazmin için haricin muhakemelerine, cemiyetin bâtil an’anelerine, sahte itikadlarına müracaat eder.

Bir esaret numunesinin bu suretle belahate yakın bir şekilde görülmesi bir günlük bir vaka değildir. İnsanların büyük ekseriyetini teşkil eden orta halkın görünüşte akıllarında bir faaliyet vardır, bâtıllara ve yalanlara karşı isyan etmeye mütemayıldır. Perde arkasından oynatılan bir karagöz olmak istemez. İyice tetkik etmeyince bunları birer *müstakil* zannedersiniz. Fakat ruh istiklalinden mahrum olduklarını, her rüzgâra tebean sallanıp düşmeye meyl eden zayıf bir irade ile mütehalli olduklarını anlamak için biraz cilalarını kazımak lazımdır. Muhakemeleri, mütalaaları yine muhitin an’anenin, göreneğin i’tâ ettiği fikirlerden mükevvedir. Fakat mütevarid fikirleri kendi benliklerinden çıkıyormuş gibi cilalayıp süslemek iktidarını haizdirler. Hilelerini meydana çıkarmak için bunları gafil avlamanız, muhitin telkinlerini almalarına müsaade etmeyecek surette bizzat kendi fikir ve şahsiyetlerini yakalamanız icap eder. Eğer yeni bir mevzu önünde evvelce hazırlanmış ve haricî telkinleri kabul etmiş değilseler, ruhlarındaki melekâtın fakr u meskeneti derhâl tezahür eder.

Ruhî hayatın en mühim âmili, en kuvvetli unsuru his ve teessürdür. Hissiyat ne kadar nakıs ise iradeyi besleyecek gıdalar o kadar az ve binaenaleh irade o derece zayıf olur his ve teessürden mahrum olan ve “şekilsiz” denilen bu biçareler bir “ishal-i aklî”ye uğramışlar gibi aldıklarını hiç değiştirmeksizin çıkartırlar. Zekâdan, iradeden, teessürden ve hayattan bile mahrumdurlar. “Hayatı çünkü teessürdür eyleyen ispat.”

İradeleri fakir, idrakleri nâkıs, dikkatleri avare, müşahade-leri sathi, alakadan mahrum olan bu zayıflar hiçbir vakit istiklal sahibi olamazlar. Bir ruhun müstakil, bir şuurun serbest addolunabilmesi için kendi ruhunun sermayesiyle muhakeme edebilmesi, hariçten gelen fikir ve mütalaaları tamikan mülâhaza ederek zihninde leh ve aleyhinde birçok bürhan ve deliller

uyandırması, haricî müvaridatının ne derece doğru ve mümkün olduğunu tetkik etmesi, şuurunda toplanan eski malumata nispetle bu yeni malumenin ne derece kabul edilebileceğini anlaması lazımdır. Her ferdin ruhundaki sermaye kendine mahsustur. Bu mevcut sermaye üzerine munzam olan yeni hadiseler aklımızdaki mahzuzatın münasipleri ile ayrı ayrı müşareketler tekvin eder, zaten mevcut olan müşareket silsilelerini uyandırır, birini cezp, diğerini def ederek birini kuvvetlendirip diğerini zayıflatarak bir netice peyda eder, bittabi bu netice fikrimizin sevabıkına, herkesinkinden başka olan sevabıkına tâbi olarak hususi ve vasfî bir surette tezahür eder.

İşte böylece kendi mevcudu ile mukayese edip düşünebilen, kendi ruhundan ona bir şey izafe edebilen, kendi fikrinin müşareket mizanına vurarak kendine mahsus bir netice, bir karar, bir hüküm çıkarabilen şahıstır ki fikir *istiklaline*, istiklalin nisbeten kâbil olan derecesine malik addolunabilir. Böyle olan haslet, dimağında bu zengin ve oynak müşareketleri tekvin edebilen ve bu servetten istifade etmeyi bilen ferddir ki *kuvvetli bir haslet* olmak imtiyazını kesb edebilir.

Filhakika bu dahi yine bir muhitin esiri, o muhit içinde cari olan örf ve âdetlerin, itikatların, an'anelerin bir dereceye kadar mahkûmudur. Onun bugün mahfuzatı ırs intikalinden başlayıp okuduklarından, işittiklerinden, ebeveyninden arkadaşlarından, hocalarından gelen tesirlerin heyet-i mecmuasından tahassul eylemiştir. Fakat bir yeni fikir, haricî bir tenebbüh bu mahfuzat üzerine çarptığı zaman düz bir mermer üzerine düşen lastik topu gibi hiçbir tahavvüle uğramadan sıçramaz; onun benliğine giren bir fikir evvela mevcut fikirlerle karşılaşır, muvazene ve mukayeseye uğrar, yeni bir nümûvve mazhar olur, girdiği çıkmayıp onun ruhundan birçok şeyler istiare ederek kalıbını ve kıvamını değiştirir, şahsî bir yenilik, bir *icad* ile neticelenir.

Muhtelif milhleri hâvi bir mahlul içine yeni bir mahlul ilave ediniz. Mevcud emlah ile yeni madde arasında bir münasebet yoksa bir mahluttan başka bir şey tahassul etmez. Fakat bir münasebet varsa muhtelif milhler arasında bir alış veriş tahassul eder. Birbiri üzerine çarptıkları zaman her biri bu sadmeden müteessir olarak kimyevi bir fiil, hükâmî bir imtisas tekevün eder. Yeni milh eski mahlülün şahsiyetine dâhil olur, ken-

di evsafını kaybeder ve neticede bütün bütün yeni bir madde, bir *madde-i mevcude* tahassul etmiş olur.

Bize gelen fikirlere bu şahsiyeti verebilmek için bunları derhâl kabul etmemek, şuurumuzun muhakematı içinde uzun bir *icdirara* maruz kılmak, fikrin ehemmiyetinin derecesine göre az çok müddet zihnimiz sahnesinin ilk safında tutarak bugünkü benliğimizle, hissiyat ve temayülâtımızla, aklımızdaki mazbutat ile ne kadar mukayese ve muvazene etmek kâbilse etmek, dikkatimizi, iradi dikkatimizi üzerine hasr eylemek icap eder. Dikkat, münakaşa, mülâhaza bir irade fiilinin muhtelif safhalarını yaşamak demektir. Bu suretledir ki ruh istiklali, akıl hürriyeti, şahsi haslet, bunların hepsi birbirine merbut ve metin bir iradeye müftekirdir. İradeleri zayıf olanlar bunların hiçbirine istihkaklarını iddia edemezler.

Şurası da itiraz götürmez bir noktadır ki bir *esir* veyahut bir *müstakil* olmaklığımız her şeyden evvel hasletimize tabidir. Fakat bizim haslet ve ahlakımız *değişmez bir mevhibe* değildir, yalnız ırs ve intisale bağlı değildir; terbiye ve tahsilin nihayetsiz âmilleri dahi hasletimizi tekvin etmekte medhaldardır. Zihnimizin ruhi unsurları ne kadar zengin ise mütevarid fikirler dahi imtizaç edebilmek için o kadar zengin vesaite tesadüf eder, hayat-ı ruhiyeye vukufumuz ne kadar derin, metin bir iradenin kıymet ve meziyetini ne kadar takdir ediyor ve irademizi terbiye ve tenmiye için tevessülü icap eden çareleri ne kadar imal eyliyorsak mevcut hasletlerimizin fazlalığını azaltmağa, azlığını tazmine o kadar ziyade iktidarımız bulunur demektir. Hülâsa ne kadar âlim isek o kadar metin oluruz. Ne kadar metin olursak esaretten de o derece kurtuluruz.

“Müstakil veyahut tabi olmak, bir şahsiyeti haiz olmak yahut olmamak, yani ruh istiklali ne zenginliğe, ne saltanat ve ihtişama, ne de asaletle bağlıdır. Beşer imtiyazlarının hiçbirisi sahibini müstakil ve hür kılmak iktidarını haiz değildir. İstiklalin hakiki nişanesini başka yerde aramak lazımdır. Bu nişane fakrda da bulunabilir servette de; itaatte dahi bulunabilir, emirde de. Aylığı az bir işçi, ambarları dolu, hâdimi çok, zenginleşmiş bir kişizadeden daha asil olabilir. Zenginleşmiş kişizade hased celb eden bu saadetini devam ettirmek için namussuz entrikalara, sayısız denaetlere tevessül ederse dünyanın en az müstakil bir insanı olur. Parası sayesinde hür olan bu adam

bir kadının, bir neşenin esiri, hizmetçisinin hizmetçisi olur.” (Doumer)

Bu müstakil, bu metin iradeli, bu şahsi haslet sahibi mazi-nin değil, hâlin bile değil istikbalin adamıdır. Çünkü mazi bizi esir eden an’anelerin mecmuu ile omuzlarımıza yüklenir. Hâlbuki o bugünkü zihni ile, bugünden ziyade ileriye ait olan, cemiyetin namütenahi istikbaline ait bir ideale uymağa çalışan zihniyet ile düşünür. Mütemadiyen sivrilmeğe, mütemadiyen bir ideale erişmeğe çalışan metin iradeli için hayat yalnız istikbalden, yalnız istikbalde hakikat-i kemale yakınlaşmaktan ibaretir.

Fikrin bu istiklali tehlikesiz değildir. Bulunduğumuz vasat ve muhit yükselenleri kendine doğru çekmeğe, uçmak isteyenlerin kolunu kanadını kırmağa çalışır. Bunun içindir ki müstakil olanları, istiklal ve hürriyetlerini sıdk ile ilan edenleri, bugünün hayatı ile lâüad bâtl itikad ve itiyadların mecmuu demek olan bugünün hayatı ile yaşayanlar, bu hakiki büyüklere tecavüzlerine hedef ittihaz ederek yaralamağa, tayeranlarını kırmağa çalışırlar. Hâlbuki insaniyeti sürükleyecek olanlar bu mütesâ’idler, bu *mütebarizler*, yalnız istikbali için yaşayan bu müstakillerdir. Bunların sivrilmesi sayesinde etrafındakiler de tedricen aynı irtifaa çıkabilirler. Spencer’in dediği gibi bir heyet-i içtimaiyeyi teşkil eden efrad hep aynı seviyede olsalar, belki de her biri ahlaki bir ferd olabilir. Fakat o cemiyet ahlaki bir cemiyet olamaz. Bir cemiyetin ahlaki olması tam bir nîkbinlik ile mütemadiyen terakki edebilmesiyle kaimdir. Hâlbuki terakki ancak *mütebarizlerin* vücudu ile tahassul edebilir.

Hülâsa bir koyun ruhu, bir kukla, bir karagöz, bir esir olmaktan kurtulmak için mevcut ve mevrus fitratımızda az çok istidad olması lazımdır. Fakat bu istidaddan daha lüzumlu avâmil vardır ki onlar da ruhi oyunların kanunlarına, insanları idare eden taklidlere, göreneklere, esaretlere, gölgelere vakıf olmaklığımız, bizi miskin toprağa rabt etmek isteyen zincirleri kırmak için ruhumuza, yükseklere çıkabilecek bir kudret vermekliğimiz, koyun sürüsü içinde *şekilsiz bir ferd* değil, fakat sürünün başına geçip onu ileriye sevk edecek bir *şahsiyet*, metin bir *mütebariz* olmaklığımız lâzımdır.

ÜÇÜNCÜ BAB

Karar ve Prensip

*Karar ahzedildikten sonra artık kulakları zıt burhanların
kâffesine karşı kapalı bulundurmak lazımdır.
Nietzsche*

İradenin psikolojisi bahsinde irade fiilinin ba'de'l-münakaşa karara münker olan efkâr ve hissiyattan ibaret olduğunu beyan eylemiştik. İrade terbiyesinde dahi aynı tariki takip ederek zihnî münakaşalarımızı mülâhaza-i muammika suretinde icra ettikten sonra hemen *karara* münker kılmak lazımdır.

Zaten karar almak mantıkî ve mecburi bir neticedir. Kararsızlık dahi aklın gösterdiği lüzumu, takip etmemek için ahz olunan menfî bir karardan başka bir şey değildir. Bazı müellifler ahzettığımız kararları tatbik ve icraya muvaffakiyetsizliğimizin dahi muhtemel olduğunu ve bu hâlde aklımızın hâkimiyetine karşı mevcut olan emniyetimizin bilakis azalacağını nazar-ı dikkate alarak karar ahzının aleyhinde bulunuyorlar. Filhakika her alınan karar derhal mazhar-ı icra olamaz. Ruhî anasırın her muhassalası hemen fiil olmaz, fakat burada hata kararın kâfi bir kuvvet ibraz edebilecek ruhî iştirakler tekvin edememesinden mütevarittir. Kararı fiil ile takip etmemek filhakika bir hatadır. Fakat hiçbir karar ahzetmemek dahi diğer bir hatadır. Hataların miktarını tezyit değil, daima tenkis etmek lazımdır.

Hususiyle karar insanidir, kararsızlık ise hayvanidir. Ancak mün'akiseler ve tav'î fikirlerdir ki zihnimizde karara münker muhâkemâta ihtiyaç göstermesin. Fakat iradesine malik olmakla hayvandan temeyyüz etmesi lazım gelen insan aklî muhâkemeleri ile temâyülâtın bazısını kabul ve bazısını redde mecburdur. Terakki ve tekemmül, takip olunan yol üzerinde tevakkuf noktaları tasavvur ederek tedricen her bir noktaya muvasalat etmek demektir ki bu muvasalat da bittabi ef'âle münker olacak karar sayesinde tahakkuk edebilir.

Karar elzem ve mecburi olduğu derecede faydalı ve müesirdir. Bir fikrin, bir temayülün karar hâline geçebilmesi için mülâhaza-i muammika sayesinde muvâfık hissiyat ve efkârı cezp ederek almış olduğu azim kudreti tasavvur edelim. Bu ne

kuvvetli bir muhassaladır ki hissiyatın bütün yardımı ile mebzûl fikirlerin bütün zenginliği ile muazzam bir cümle-i rûhiyye teşkil ederek hemen kovanından fırlayacak bir top güllesinin müstakbel iktidarını hâizdir. Bir kere karar ahz edince demek oluyor ki artık zıt hissiyatın kâffesini susturduk, önümüzde hiçbir mani kalmadı, takip edeceğimiz tarîk doğru bir düzlük ile teressüm eyledi, sanki bir uçurumun kenarında bulunuyoruz, şedit bir sukût ile yuvarlanmak için büyük bir cümle arkamızdan bizi ileri doğru sevk edip itiyor, bu uçuruma gözlerimiz bağlı düşmek, tâ ka'ına kadar yuvarlanmak artık bizim iktidarımızın haricinde bir incizaba tabidir, kararımız ciddi ve kavi ise bu incizaba karşı durmak imkânsızdır. İşte kararlar bu derece mücesssem, bu derece zengin, bu derece müteazziv ve hatta tav'iyyete bu derece meyyal olduğu içindir ki müntehab irade fiillerinde azim bir iktidara maliktirler. Ve bunun içindir ki alınan bir kararın icrası için artık şuur ve idrakin müdahalesine ihtiyaç kalmaz, [Joseph] Grasset'nin (Zü-Kesirü'l-Adla' veya Ruhiyyet-i Süflâ)⁷⁰ [Pierre] Janet'nin (Tahte's-şuur)⁷¹ ıstılahlarıyla beyan ettikleri tav'î harekât merkezleri artık kendi kendine iş görmeye başlayarak alınan kararın takibinde zihnimizde muhakemata, yeni münâşakat ve mülâhazata bir ihtiyaç kalmaz. Sabahleyin kalkıyorum, görülecek işlerim zihnimde teressüm ediyor, yapacağım ziyaretlerin icrasında takip edeceğim yol ve nizamı tasarlıyorum, dört beş saatlik meşagilim için bir karar alıyorum. Bu kararı aldıktan sonra adalâtım bir makine gibi tav'î olarak işlemeye başlıyor. Bir hastanın ziyaretinden çıktıktan sonra zihnim başka meşagil ile, başka endişelerle doludur. Fakat ayaklarım ihtiyarımdan hariç olarak beni hedefime doğru sürüklüyor, herkes yevmî muamelelerinde me'hûz bir kararın bu tav'î gidişle müterafık olduğunu ispat edecek misallere her dakika tesadüf etmez mi? Hatta bazen kendimizi bir köşe başında, bir odada, bir idarehanede buluruz. Birdenbire durur ve biz buraya ne için geldik diye düşünürüz. Güya ki gelen biz değiliz, harici bir kuvvet bizi sürükledi, hafızamıza danıştıktan sonra bizi sevk eden sebebin ne olduğunu ve ne için o saatte, o mevkide bulunduğumuzu anlarız.

70

Psychisme Inferieur

71

Subconscient

“Biliriz ki bazı insanlar ne saatte uyanacaklarını daha uyumazdan evvel tayin edebilirler. Bir seyahate çıkmak niyetiyle mesela sabahın saat üçünde uyanmaya karar veriyorlar ve filhakika üç vurmaya başladığı gibi derhal uyanıyorlar. İşte kararın şuura muhtaç olmaksızın, yalnız tahte’ş-şuur merkezlerin tesiri altında fiile müncer olması bu suretledir. Filhakika böyle kararlar herkeste muvaffakiyet vermez. Fakat daima muvaffakiyet verecek bir usul ister misiniz: Çanlı, uyandırıcı saatin ilk darbesinde uyanmaya karar veriyoruz ve derin bir uykuya yatıyoruz, birdenbire saat vuruyor ve biz de bir yay gibi yataktan dışarı fırlıyoruz. *Tahte’ş-şuur* saatin darabâtına intizar ediyordu ve hemen hareket adalâtına lazım gelen emirleri gönderdi. Karî’lerime sorabilirim ki bu her gün muvaffakiyet veren bir tecrübe değil midir? Cevap olarak bedbin bir tebessüm mü görüyorum, aldaniyor muyum, tekrar soruyorum, bu usul her vakit muvaffakiyet vermez mi?”

“Hayır.”

“Hayır mı? O hâlde size sebebini izah edeyim. Çan çalıyor. Karar derhal ayağa kalkınız emrini veriyor. Hemen sizi itaate sevk edecek hareketler başlıyor. Fakat sizi uyandıran darbe aynı zamanda ihtiyarınızı da elinize teslim ediyor. “Hele duralım diyorsunuz, bu kadar çabuk kalkmaya kat’i bir lüzum var mı? Çan çalmaya başladığı gibi kalkmaya karar vermiştim, fakat hiç olmazsa çan darbelerinin bitmesini bekleyeyim.” Çan artık vurmuyor, fakat siz emin olmak için biraz daha bekliyorsunuz. Bu noktada hiçbir şüphe kalmadı, fakat şüpheyi siz başka bir cihette arıyorsunuz. “Bu kadar erken kalkmayı ne için istemiştim. Şu saatte idarehanede bulunmak için değil mi? Biraz sonra da gidebilirim, daha çabuk giyinmekle de biraz vakit kazanırım, hususiyle ne kadar yorgunum diyorsunuz ve kalkmıyorsunuz.”

“Niçin? Kabahat kararda mı? – Hayır; çünkü artık karar mevcut değildir. Siz kararı hazf ettiniz. Karar bir lüzum gösterir; lüzum ise münakaşa edilemez. Siz münakaşa ettiniz; demek oluyor ki artık lüzumuna itikat etmiyorsunuz ve binaenaleyh karar da mevcut değildir. Kararın yerinde başka bir şey, bir hatıra baki kalır. Hâlbuki hatıra ruhî bir unsurdur, fakat soğuk; bir teşviktir, fakat zayıf. Hususiyle hatıraya karşı birçok hissiyat meydana çıkardınız, yatağınızdaki lezzetli istirahat hissiya-

tı. Hissiyat da ruhî bir unsurdur, fakat sıcak, sıcak olduğu için soğuk hatıranın pek çok fevkinde bir iktidarı haizdir. Binaenaleyh mademki siz münakaşa ettiniz, yeni bir karar ahzı için müşkül ve yeni bir cehd, kuvvetli bir hamle-i iradeye lazımdır ki bu da yeni mülâhazata muhtaçtır.”

“Bu mülâhazattan istinbat edeceğimiz mühim ve amelî bir netice vardır: Bir kararı icra ederken kat’iyen münakaşaya kalkmamak elzemdir. Belki de karar alırken hatasız değildiniz, fakat icrası esnasında dahi hata etmeyeceğiniz ne malum? Hususiyle o zaman sakindiniz, iyi düşündünüz, leh ve aleyhini iyice muvazene ettiniz. Fakat kararı icra ederken aynı muvafık vaziyette olabilmeniz pek müşküldür; sevk-i manevi uyanmaya, fikriniz kararmaya, aklınızın muvazenesi ihtizaza başlamıştır; hata etmek ihtimaliniz şimdi daha ziyadedir.” (Eymieu)

Kararın ahzı zamanında mülâhazatınızı ta’mik etmek elzemdi. Bu ruhî muamelede ne kadar ileri giderseniz sizin için o derece fayda gösterecekti. Fakat mülâhaza ve münâkaşa karar devresini tecâvüz etmemek büyük bir şarttır, bir kere kararınızı verdiniz mi artık bir tek kumanda ile düşünmeden en vahim tehlikelere atılan orduya benzemelisiniz, artık düşünmeyiniz, gözlerinizi kapayınız, kulaklarınızı tıkayınız. Kurşun gibi ileriye atılıңыз. Ne kadar münakaşaya, ne kadar küçük tafsilata girişirseniz kararınıza o kadar derin rahneler açacak, evvelki mülâhazatı o derece tahrip edeceksiniz. Kararın âmili filhakika mülâhaza ve münakaşadır, fakat karar artık münakaşa olunamaz. Kararı münakaşa etmek iradeyi zayıflatmaktan başka bir netice veremez.

Eğer kararın icrasından sonra bir mazarratını görürseniz bu hâlde noksan kararda ve kararın icrasında gösterdiğiniz metanet ve iradede değildir, bu cihetten tamamen vazifenizi îfâ ettiniz, demek oluyor ki amik mülâhazanızda az çok hata etmişsiniz, fakat hatanız ne kadar ehemmiyetli olursa olsun kararın icra edilmemesini emretmez, yalnız şunu emreder ki melhûz ve müstakbel vak’alarda mülâhazanızı daha iyi yürütmek, hatanızdan istifade etmek tarîkini takip etmelisiniz.

Bazen kararın alındığı zaman ile icra edildiği zaman arasında az çok uzun bir fasıla geçer. Müstakbele ait olan böyle kararlarda zıt temayüllerin zuhuru ihtimali daha ziyade olmak itibarıyla şu iki amelî kaideye ayrıca riayet etmek şiddetli bir lüzum

hükümündedir: Birincisi şudur ki kararın ahzında mazi ve istikbale ait hâdisât ve hissiyâtın kâffesinden istiâne etmek ve kararı âdetâ mücessem bir surette tamâm tafsîlâtı ile müfekkireye yerleştirmek lazımdır. Verdiğimiz karar basit bir karardan ibaret kalmayarak icrâsının zaman ve sûretini, melhûz neticelerini, hatta hissiyâtımızda kararımızın icrâsına mâni olması muhtemel olan düşmanlığı ve bu düşmanlığa karşı kullanacağımız müdafaa vesâitini daha ibtidâdan zihnimize yerleştirerek kararımızı fevkalade metin bir surette binâ etmek icap eder. İkincisi de şudur ki kararın icrası zamanına kadar geçecek olan fâsılda mülâhazâtımız silsilesini kendi hâline terk etmeyerek bilâ-inkıtâ idâme etmek ve bu fâsıla esnasında meâkis-i hissiyâtın müzevverlikle duhûlüne karşı şuûrumuzu kapamaktır. Hülâsa mülâhaza-i muammika hakkında beyan ettiğimiz kavâidi kuvvetli tatbîk etmeli ve maksûdumuz olan irâdî ef'âlimiz, tatbîk ve icraya mazhar olmadıkça mülâhazâtın arkasını kesmemeliyiz ki “karar *metin* olarak zıt kuvvetlere gâlip gelebilsin; müşârik fikirlerle irademize mütemâdiyen *merbût* kalarak nâgeh-zuhûr mânialara karşı durabilsin ve bilhassa *münâkaşadan münezzeh* bulunarak meâkis bir hamle ile mahzûf olmak tehlikesine marûz olmasın. İşte karar böyle olmalıdır ve böyle olursa yıkılması imkânsız olabilir... Mamâfih daha iki düşmanı kalır ki onlar da teheyyüç sadmesi ve ümitsizliktir.” (Eymieu)

*Teheyyüç sadmesi*⁷² yalnız kararın değil, mülâhaza-i muammanın dahi büyük düşmanıdır. Birer birer topladığınız hissiyât ve efkâr malzemesini bir araya getirmek için birçok müddet uğraştınız. Binanın her bir cüzünü diğerlerine kaviyyen bağlamak için büyük bir emek sarf ettiniz, müfekkirenizde irtibâtı kuvvetli hissî ve ahlâkî cümleler temerkûz ettirmeye muvaffak olduğunuz, kararınızı güya yıkılamaz bir sûrette ahz ettiniz, hemen fiil hâlinde nümâyân olarak mesâînizi bir muzafferiyet neticesi ile tetvîç edecek ümidi ile intizâr ediyorsunuz. Fakat birdenbire bir fırtına kopuyor. Bir korku, bir endîşe, bir heyecan ve hatta müşahede veyahut bir tek lakırdı rûhunuzdaki müzdevic anâsırı vahşî bir fırtına ile birbirinden tefrîk ediyor, kurduğunuz mükemmel bina yerinde hiçlikten veyahut hâtıradan ibaret enkazdan başka bir şey kalmıyor. Böyle hadi-

seler kimin başına gelmemiştir; kimdir ki “Evdeki pazar çarşıya uymadı” diyerek makâsıdı önünde tahassül eden hâillere karşı şedit bir telehhüf hisseylemesin? Ne idi bu sarsar... Ne olduğunu anlamak için hissiyâtın mutlak surette mâlik olduğu hâkimiyeti nazar-ı dikkate almak kâfidir. Evet, bütün bu emeller binasını birdenbire yıkıp mahveden şiddetli bir teheyyüçten başka bir şey değildir. “Yalnız fark şuradadır ki bu vahim neticeyi tekvîn edebilecek olan teheyyüç muhtelif şiddette olabilir. Çok hasta olanlarda (iradesi kuvvetsiz olanlarda demek istiyoruz) hemen de hiçbir şey, bir tesadüf, hoşla gitmeyen bir kelime, en hafif bir kasvet veyahut en zayıf bir korku... Yahut da hastalıkları daha az ileri olanlarda bu teheyyüç hakikaten tesirsiz kalır. Fakat herhâlde şurası bârız ve âşikârdır ki teheyyüç bunlarda mütemâdî ve mükerrer nükslere sebep olur.”⁷³

Çünkü şedit hissiyâtın ve hususiyle mütehevvir bir sadme şeklinde birdenbire savlet eden teheyyüçâtın hain bir imtiyâz-ı mahsûsu vardır. Şuurumuzda takarrür etmiş olan hissî ve fikrî revâbıtı birbirinden ayırır. Silsileyi çözer, bin zahmetle topladığımız malzemelerin her birini bir tarafa atar. Sanki dimağın hücrelerini mahvedecek maddi bir hastalık tahassül etti zannedersiniz. Ve hakikaten maddi dimağ hastalıklarında, sektelerde olduğu gibi burada dahi en son tekevvün eden rûhî hâdisât en evvel kaybolur ve binaenaleyh en son tahassül etmiş olan karar en evvel müşâreket râbitalarını kaybederek ruhumuzun aynasından hemen de tamamen mahzûf olur.

Fakat biz bunu bilmiyor mu idik, bu aman vermez sadmelerini zaten tahmin etmemiş mi idik, mülâhazât muammikamızda bu ihtimallerin hepsini nazar-ı dikkate almamış mı idik? Filhakika yeni bir cidâl lazım gelecek, yeni mülâhazalara içtima görünecek. Ne beis var, yine mağlup etmek, iradeyi bâkir bir ismet gibi saf ve nezih meydana çıkarmak bizim elimizdedir, yeter ki *ümitsizlik* ne olduğunu bilmeyelim.

Timurlenk mağlup muharebelerden sonra bir istişare meclisi akd edermiş. Ümerânın ric’at nasihatlerini dinlerken çadırına tırmanan bir karınca görmüş. Üç defa karıncayı yere atmış ve üç defa da usanmak bilmeyen karınca yeniden tırmanmaya,

yeniden çalışmaya başlamış, “Bu karınca bizden ne kadar akıllıdır. Bizim vazifemizi gösteren odur. Düştüğümüz vakit kalkmalı, geriye itildikçe ileriye gitmeli, mağlup oldukça yeniden harbe başlamalıyız... İleri!” demiş. Timurlenk ümitsizlik ne olduğunu bilmiyor. Karınca Timurlenk’e misal olmuşsa Timurlenk de bize misal olmalıdır.⁷⁴

Bizi mağlup eden teheyyüç sadmesine karşı mağlubiyetimiz hiçbir vakit kat’î olmamalı, hiçbir vakit tam bir ümitsizliğe müncer olmamalıdır. Bir kere düştük, fakat kalkmaktan ümidimizi kesmemeliyiz. Hatta derhal kalkmak için kuvvetimizi kâfi bulmuyorsak o düştüğümüz yerde kalmalı, sadmenin şiddetinin azalmasını beklemeliyiz. Nazarımız galibiyet hedefinden ayrılmamalı, en mahkûm göründüğümüz zamanda bile galebeyi düşünmeliyiz. Hatta lazım gelirse teheyyücün şiddetini izale için bir fasıla vermeli, irademizi kuvvetlendirmeyi yarına terk etmeliyiz. Fakat bu fasıla bizi aldatmamalı, ertesi güne naklettiğimiz sa’yi ilelebet mühmel bırakmamalıyız. Tabiatımız bizi mağlup etmek için zaten böyle iğfallere müracaat eder. Fakat biz aldanmayarak iradî muhakemelerimize yeniden başlamak için hissiyâtın adaveti önünde hiçbir vakit boyun eğmemeliyiz. Bu hâlde mağlubiyetlerimiz yeni galibiyetlerimize müsait bir zemin hazırlar, her sukûtumuz bize yeni bir ders olur.

“Bazen de ümitsizlik tedricî bir sûrette teşekkül eder. İktidarımıza karşı bir inanmamazlık silsilesi tahassül eder. Buradaki tehlike bir sadme olmak sûretiyle değil, fakat devamlı olması itibarıyledir. Şuur, dalgaların tesirine uğramış yalçın kaya gibi inhilâle uğrar ve dalgalar nasıl kayanın kaidelerini oyup mahvetmeye başlarsa ümitsizlik dahi şuurunu öylece oyar, tahrip eder ve nihayet son ve küçük bir darbe ile iradeyi terkip eden anâsır gevşer ve derin bir sukût ile her şey mahvoluverir.” (Eymieu)

Yerden göğe dizilip birbirine berkitlenen küp dizisinde olduğu gibi

Altındakini çekseler

Seyreyle sen gümbürtüyü.

İşte teheyyüç sadmeleri gibi ümitsizliğin tesiri dahi bu derece muharriptir. Fakat devası? Devasını mütemadiyen beyan

etmekteyiz. Ümitsizlik dahi bir hissiyât düşmanlığından başka bir şey değildir. Hissiyâtımıza karşı açtığımız harbi buna da teşmîl etmekten başka bir şeyimiz yoktur. Rûhî unsurlarımızdan istifade etmeyi bildikten sonra ne teheyyüçlerin, ne ümitsizliklerin yırtıcı hamleleri bizi korkutamaz. Çünkü kâffesini izale için yeni mülâhazalar, yeni fikir müşâreketi, yeni hissiyât binaları, yeni irtibatlar, yeni cümleler tekvîn etmeyi biliriz. İrademizin düşmanları bizi korkutamaz, çünkü onların kullandığı harp hilelerini yine onların aleyhine çevirecek surette hissiyat ve efkârımızı idare etmek bizim iktidarımız, bizim ilmi-miz dâhilindedir.

Kararları iki cümlede hülâsa edebiliriz. Bazıları mühim ve büyük kararlardır ki bütün varlığımızı kucaklayarak hayatımızı muayyen bir kutba doğru sevk ederler, bu kararlar ekseriyetle hayatın muhtelif ihtimalleri karşısında bir müddet mütereddidâne endişede kaldıktan sonra intihâp olunurlar ve hatta bazen şedit bir cidâle ihtiyaç göstererek asîl ruhlarda aile ve muhîtin telkînâtını vecd-âver bir şevk ile kat'ıyyen def ve tard etmeye vâbeste bulunur. Çünkü ailenin istikbal hakkındaki temenniyâtı, refiklerin âmiyâne teşvîkâtı ve hatta bütün hâricî vasat bizi herkesin takip etmiş olduğu âmiyâne tarîk üzerinde seyretmeye sevk eder. Bu telkinlerden kurtulmak mülâhaza-i muammikalara müstenit kararlar ahzına ve adeta bugünün âmiyâne vaziyetine karşı bir isyan hamlesi ile savlet etmeye menûttur. Fakat sürüyü gözleri kapalı takip eden koyunlar gibi herkesin gittiği iz üzerinde, nasıl olduğu bilinmez bir sûrette yerleşmiş bâtil itikatlar ve esasen belki de bir budalanın nasihatı üzerine başlayarak yavaş yavaş bir ihtiyaç şeklini alan sefil itiyatlar elinde bu isyan hamlesine gayr-ı muktedir bulunurlar. Şedit bir irade zaafî içinde ulvî bir maksadın incizâbâtına karşı hissiz kalarak fikirlerini hiç i'mâl etmeksizin hâricî telkinlerin zihinlerine yerleştirdiği efkâr ve hissiyâtı bilâ-intihâb kabul ederler. Ve bugünün terbiye ve talim usullerinin sevk ettiği tarikte ileri yürürler, bazıları da bu inkıyad hayatında esaretin acılığını hissederek ara sıra serbâzâne bir cehd ile fidye-i necâtlarını te'diye ederek nefislerini kurtarmaya uğraşırlar ve şuurlarını bağlayan zincirlerden kurtulmaya muvaffak olamayarak mütemadiyen esir yaşarlar, *“lakin psikoloji kavânînini bilseler nefis-*

lerini kurtarmaya çalışmaktan ümitlerini kesmeseler veyahut hâkimiyet iktisâbını acûl ve ânî bir irade ile istemekten sarf-ı nazar etseler bu esirler suhûletle esaret kuyûdundan kurtulabilirler.” (Payot)

Evet, insanların büyük kısmı böyledir, fakat hepsi değil. Bu uzun asırlar içinde cidden iradeli olanlar yetişmiş, takip edilmekte olan âdî yol üzerinde yeni fikirler, yeni icatlar, yeni meslekler, yeni prensipler bulmuşlar ve yalnız kendilerini kurtarmakla iktifa etmeyerek birçok telâmîzi dahi birlikte hürriyet-i nefsiyye vuslatı ile kâm-yâb etmişlerdir. Bu yüksek mütefekkirlerin en büyük himmetleri hayat hakkında umûmî bir kanun, şâmil bir karar ahzı hususunda gösterdikleri hayır ve fazilet mesleği olmuştur. Filhakika düşünmeyi biraz itiyat edenlerin nihayetle bütün varlığımızı kucaklayacak bir prensiple hayatlarını muayyen bir hedefe doğru tevcih etmek lüzumundan vâreste kalmaları, kâinâtın nâmütenâhî tekâmül seyrini görüp de bu tekâmüle karşı yabancı bulunmaları kâbil değildir. Yukarıda dahi söylediğimiz gibi umûmî hayat hakkında bedbînler ile nîkbînler, daha doğrusu hayatı âdî bir tesadüften ibaret görenler ile bir tekâmül silsilesi şeklinde telakki edenler arasında tefekkürlerinde dalâlete dûçâr olmayan her bir fert ikinci mesleği, tekâmül ve nîkbînî kanununu tercih edecektir. Hatta bu tercih zaruridir, çünkü tercih etmemek esvâka esâret ve bâtil itiyâtlara zebûniyet içinde yaşamak demektir ki hiçbir aklı selim, bu akîm mesleği kabul etmek iktidarına mâlik değildir. İnsan düşündükçe, mütâlaa ettikçe, kâinâtın hakikatleri hakkında elde edilen vesikaları öğrendikçe bu umûmî tekâmül ile hemhis olmaktan kendini men edemez ve o vakit kendini bir tesadüf telakki etmek gibi bâtil bir zandan kurtularak umûmî tekâmül ile hem-âhenk olmak ister, kendi hayatına bir yol resmeder, bu nâmütenâhî tekâmül içinde kendinin dahi bir eseri bulunmasını arzu eder, hayatının sürüklendiği daire içinde o da muvâsalatı kâbil, ulvî bir maksat bulur ve artık hayatı, mesleği, kararı bu ulvî maksadı takibe masrûf olur.

Umûmî hayatımız hakkında uzun münâkaşalar, amîk mütâlaalar, derin tefahhuslar neticesinde ahzettığımız bu karar, müteâkip efâl-i iradiyemizin kâffesini teshîl eder. Sâbık ve müstakbel hayatımız nazarımızda bir başka kıymet iktisâp ederek muhtelif mesâîmizin kâffesinde bu yüksek maksadı takip edecek bir meziyet görür ve binaenaleyh sa'y ve cehdimi-

zin icrasında amîk ve manevi bir lezzet hissederiz. Sa'yin muhtelif vesâitini elde etmek hakkında filhakika her gün yeni iradeler ve yeni kararlar ahzına mecbur olacağız, fakat idealimiz hiss olunur bir sıcaklık ile şuurumuzda yerleştikten sonra bu yeni ve küçük kararların ahzında artık müşkülâta tesadüf etmemliğimiz kâbil değildir. Hatta tesadüf etsek bile eserin umûmî heyetine, hayatımızın yüksek maksûdu üzerine bir tesiri olamaz. Bugün muvaffak olamadığımız küçük bir irade fiiline başka bir gün muvaffak oluruz. Çünkü esas bâkîdir, bizi cezp eden nurlu hedef büyük bir vuzûhla gözlerimizin önünde parlamaktadır.

Böyle umûmî kararları ahzettikten sonra onu bir prensip sûretinde beyan etmek dahi büyük bir faydayı hâizdir. Çünkü biz efkâr ve mütâlaâtımızın kafilesinden mürekkep olan ağır yükü mütemadiyen birlikte taşıyamayız, kelimeler koyarız ki yalnız bir tek kelime birçok efkârın zübdesi olsun ve bu tek kelimeyi yahut cümleyi telaffuz ettiğimiz zaman buna ait olan efkâr ve hissiyât bütün tafsîlâtı ile zihnimize tecessüm etsin. *Tekâmül Kanunu* diyoruz, fakat şu iki kelimedenden ibaret terkîbi bir prensip gibi kabul ettiğimiz zaman şu küçük ve muattar iksir içinde düşünürüz ki ne kadar geniş manalar vardır. Biz bu kanuna itikat etmek için ne kadar mütâlaatta bulunduk; hikmetten, nebâtâtta, hayvânâtta, fizyolojiden, psikolojiden ve felsefeden ne kadar tafsîlâtı zihnimize yerleştirmeye mecbur bulunduk ki neticede şu iki kelimenin müstemil ma'ânisi hayatımızı idare edecek ulvî bir rehber şeklini kesp etsin. Senelerce mesâîye muhtaç olan bu tafsîlâtı birer birer tekrar edemeyiz ve fakat bir kısa terkip ile cümlesini birlikte hâtıramızda tecdît etmek iktidârına mâlikiz. İşte prensiplerin şümüllü manası bu derece vâsi, kuvveti bu derece mütecezzir bulunduğu içindir ki ehemmiyetleri pek büyüktür. Siyâsiyatta, fûnunda bazen bir tek kelime, bir küçük cümledir ki bütün dağınık efkâr ve âmâli hep aynı ittihat bayrağı altına cem eder. Çünkü bir tek prensip temâyülâtın kâffesini idaresi altında tutan câzip bir kutuptur.

Hususa ki efkâr ve temâyülâtımız bir prensip sûretinde ifade olunmadıkça müteşettittir, mübhemdir; birbirine tamamen rabt olunmamış birçok eczâdan mürekkeptir; henüz tam şeklini almamış bir halatadır; hâlbuki prensip kat'îdir, âmirdir, vâzıhtır ve böyle olduğu içindir ki bütün dağınık kuvvetleri celp ve cezp

etmek iktidarını hâizdir. Ve bu sebeple bu kat'î ve âmir cümleleri icada muktedir olan mütefekkirlerdir ki bütün dağınık efkâr ve efrâdı biraraya cem etmek, hepsini birden idare edecek bir hâkimiyet iktisâp etmek iktidarına mâliktirler.

İrade terbiyesi hakkında bir konferansta bu hakikatleri ve hususiyle prensiplerin bu fevkalade kuvvetini beyan ettiğimiz zaman çabuk bir intikal ile anlattığımız hakikatleri derhal temessül eden bir refikimiz; bulunduğumuz cemiyetin makâsıdını müş'ir bir tırâz⁷⁵ tertibini cemiyet a'zâsına teklif etmiş ve derin mülâhazalarına vâsi bir zemin açmak vasıtasını göstermişti. İşte bu teklifi takip etmeliyiz. Eserimizin mütâlaası bittikten sonra fikrinizde umûmî bir cereyânın tahassül etmemesi kâbil olmayacaktır. Bu cereyânı ta'mîk ediniz; uzun mülâhazâta arz ediniz, derin düşüncelerle temessül ediniz ve mülâhazâtınızın neticesini bir cümlede, bir prensipte, bir tırâzda hülâsa ediniz. O surette ki bu prensip, hayatınızı bir ideale sevk etmek için umûmî bir kanun, bir sa'y ve fazilet rehberi hükmünde olsun.

75

Tırâz kelimesini Ş. Sami Bey'in *Kâmûs'*unda gösterdiği vechile *Devise* mukabili kabul ediyoruz.

DÖRDÜNCÜ BAB

Binefsihî Telkîn⁷⁶

*İrade, vazifesini iyi bir sûretle ifâ edebilmek için
mücbir fikirler ve rûhânî teessürler vasıtasıyla
telkîn edilmiş olmak lazımdır.
[Hippolyte] Bernheim*

Telkîn bir şahsın müdrikesini yok farz ederek his ve hareket merkezlerine verilen emirlerden ve bu emirlerin efâl ile teâkubundan ibarettir. Uykuda ya da uyanıklıkta yapılan telkinler hakkında tafsîlât vermeyeceğiz. Bunları tıp kitaplarında mebzûlen bulabiliriz. Yalnız şurasını söyleyelim ki telkin vasıtasıyla bir şahsı uyutmak, istediğimiz hareketleri yaptırmak, arzu ettiğimiz hisleri ve fikirleri şuuru ilâ etmek kâbildir, o sûretle ki telkin eden şahıs telkin olunan şahsın idrâk ve şuûru makamına kâim olur ve bir hamîre gibi bu şahsın fiillerini ve hislerini istediği kalıp ve kıvama koyabilir. Bu söylediğimiz hâricî telkindir, bir de dâhilî telkin vardır ki bizzat kendimizin hâricî bir mülekkın imişiz gibi emirlerimizi his ve hareket merkezlerine infâz etmekteyizden ibarettir. Bizim bahsedeceğimiz de bu ikinci nev’i telkin, *nefsihî telkin* veya *telakkundur*.

Binefsihî telkin usûlünü irade terbiyesinde muntazam bir kâide şekline vaz’ etmek isteyen Paul Émile Lévy’dir. Biz de mebhasımızı işbu hakîmin eserinden alacağımız mütâlaalar üzerine yürüteceğiz. Émile Lévy telkin usûlüne esas olmak üzere psikoloji bahsinde zikrettiğimiz *Fikirlerle Fiillerin Münâsebeti* kanunu, her bir fikrin fiile inkılâb etmeye şiddetli bir temayül göstermesini kabul etmiştir. Müellifin aşağıdaki ifadeleri usulün mevzuu ve neticeleri hakkında kâfi bir fikir verebilir: “...Bernheim’in ispat ettiği “fikir his veyahut harekete inkılâb eder” kanunu tamamen doğru ve mantıkîdir. Fikir, “Esîri, anlaşılması gayr-ı kâbil ve hissedilmeyen” bir âlemde zuhûr eden bir hadise değildir, tamamen bizim uzviyyetimizde tahassül eder ve bizim uzviyyetimiz üzerine tesir eder. Şu ibtidâî malumat üzerinde ısrar ediyoruz, çünkü ancak bu sûretle fikirlerimize vereceğimiz istikâmet sayesinde elde edebileceğimiz fiil-

lerin kabiliyet ve vüs'atini anlayabileceğiz, ne hâcet... Hareketi ispat etmek için yürüyen feylesof gibi bu malumatı tamamen tenvîr ve tavzîh için dahi ef'âlin efkâr ile münâsebeti hakkında aşağıda saydığımız misalleri göz önüne getirmek kifâyet edecektir."

"Bir hasta yorgunluktan, uykusuzluktan şikâyet ediyor. İddia ediyorum ki yorgunluğu bitecek ve hatta vücudunu daha ferahlı ve diri hissedecek ve gayet sakin uyuyabilecektir. Bir başkası başından, midesinden, etrafından muzdarip; iddia ediyorum ağrıları hafıflemektedir ve hatta bitmek üzeredir. Bir ötekinin kolunun mefluç, iddia ediyorum ki hareket avdet edecek, kolunu evvelki gibi kullanabilecektir. Şurası muhakkaktır ki eğer uzvî bir âfet mevcut ise benim sevk ettiğim şu manevî cereyan izâlesi imkânsız bir mâniaya tesadûf edecektir. Fakat sadece vazifevî ve asabî bir ihtilâl mevcut ise ve hatta maddi bir âfetin mevcudiyeti muhakkak olup da benim izâle etmek istediğim arz o âfete doğrudan doğruya bağlı değilse netâyîç bütün bütün başka bir manzara gösterecektir. Mademki her fikir fiil olmaya, maddiyet kesp etmeye meyyâldir, ben beyânâtımı kat'î sûrette tekrar ile ısrar edersem birçok muvâfık temâyüller uyandıracığım ve bu temâyüller kâfi derecede bir kuvvet kazandıkları gibi hastalık hadiselerini izâle edeceklerdir. Meselâ kuvvet ve uyku fikri, kuvvetsizliği ve uykusuzluğu bitirecek, hakikaten kuvvet ve uyku şeklinde nümâyân olacak; ağrıların mevcut olmaması fikri ağrıları durultacak; hareket edebilmek fikri hareket kuvvetini iade ile felci izâle edecektir. İşte telkin usulünün esas çizgileri bunlardan ibarettir. Bu kadar basitliğine rağmen ve daha doğrusu bu derece basitliği sayesinde telkin, tedavide ve hususiyle muhtelif asabî rahatsızlıkların tedavisinde netâyici mebzûl yeni bir tarîk açmıştır. Telkinin istinâd ettiği kanunun umûmiyeti dahi gösterir ki müstesna vak'alarda kullanılmaya mahsûs olmayıp hemen de her şahsa tatbîk edilebilen umûmî bir tedavi usûlüdür."

"Bir adım daha ileri gidelim. Diğerleri üzerine infâz ettiğimiz tesirleri bi'n-nefs şahsımıza tatbîke ne mani vardır? Bir ağrımız mevcut olduğu zaman bu ağrıyı savdırmak usullerini niçin kendi nefsimizde aramayalım? İşte binefsihî telkinin istinâd ettiği aklî ve mantukî prensip böyle olup ruh tedavisi usulünü kendi nefsimize tatbik için bu esasa istinâd edeceğiz. Binaena-

leyh biraz daha tafsîlâta girişerek daha vâzih sûrette bir psikoloji tarifi ile meseleyi tenvîre çalışmalıyız.”

“Nefsimizde cârî olan efkâr, hissiyât, irade gibi şuûrî hâletler zemininde; her zeminde olduğu gibi en kuvvetliler, müdafaa için en iyi silahlanmış olanlar muzaffer olurlar. Fakat yazık ki, her gün tecrübelerimizle biliyoruz, zafer daima istediklerimize teveccüh etmiyor. Müsta’cel bir işte nefsimizi atâlete teslim ediyoruz; istikbâlimize, sıhhatimize zarar verebilecek birtakım ihtirasların uyanıp kuvvetlenmelerine müsaade ediyoruz. Bütün kuvvetimize mâlik olmaklığımız lazım, fakat biz kendimizi ümitsizliğe sevk ediyoruz. Zıt anâsırın tesiri altında henüz mahcûp, henüz mütevâzî ve hemen de mahzûf olan fikirlerin bu sa’y, sükûnet, cesaret... fikirlerinin galebe kazanmalarını isteriz, eğer istemeyi bilir ve arzu edersek, fikirlerimize istediğimiz kuvvet ve iktidarı vermek bizim kudretimiz dâhilindedir. Bu tahavvülü husûle getirecek hassa nedir? Bizim dikkatimizdir, bize pek geniş mikyasta hizmetler edebilecek olan dikkatimizdir, bize bir fikrin vücudunu iddia ve bu iddiayı tekrar ettiğimiz zaman, işbu fikir üzerine dikkatimizi toplamış, ruhumuzda yer tutmasına lutfen müsaade etmiş, fikri saklı bulunduğu gizli derinliklerden çıkararak şuûrumuzun nuruna ve şaşaasına arz eylemiş oluruz. Fikrin vücudunu iddia etmekliğimiz ibtidâda akîm bir zandan ibaret idi, fakat bu zan yavaş yavaş kuvvetli ve zengin bir itikada tebeddül eder, büyük ve münbasit bir kuvvet kesp eder ki artık mukadder ve mecbûrî bir sûrette fiil ve hakikat hâline inkılâb eyler.”

“Kezalik his ve hareket fikri ile bizzat his ve hareket arasında büyük bir fark yoktur, fark yalnız derecelerindedir. Bir hissi binefsihî telkin etmek, bu his üzerine tevcih ettiğimiz dikkatimiz sayesinde henüz doğmaya başlayan hissi vâzihan anlaşılabilecek bir şekle koymak demektir. [Daniel]

Hack Tuke diyor ki:

“Farz edelim ki yirmi kişi bir dakika imtidadınca dikkatlerini küçük parmakları üzerine hasr u tevcih etsinler, bakınız tahminen ne netice husûle gelecektir. Bazılarında hiçbir his ve idrâk husûle gelmeyecek. Bazıları da bir rahatsızlık, bir ağrı veyahut damarlarının darbelerini hissetmek gibi keskin hissiyât ile mütehassis olacaklar; büyük bir kısmı da hafif bir karıncalanmak ve ağırlık hisleri ile muzdarip olacaklardır.” Keza-

lik karanlık bir gecede gözlerimizi semaya tevcih edelim, ibtidâda ziyâlî hiçbir nokta seçemeyiz, fakat dikkatimizi tezyîf ve nazarlarımızı daha ziyâde tesbît edersek semânın mütecânis bir karanlıktan ibaret zannettiğimiz sahasında birkaç yıldızın parladığını görürüz. İşte dikkatimizi hasretmek sayesinde ibtidâda tahte'-ş-şuûrî olan bir tahassüs bilâhire hakikaten idrâk edilen şuûrî bir his hâline tahavvül etti.”

“Bunun aksi olarak bir ağrının inkıtâmı binefsihî telkin etmek, ağrıyı beslemekte olan dikkatimizi hazf ile gıdasızlıktan öldürmek demektir. Herkes bilir ki melhûz bir darbeden husûle gelecek eleme intizâr, elemin şiddetini tezyîf eder, fakat dikkatimiz bir başka cihette meşgûl ise elem hiç veyahut pek az mahsûs olur.”

... “Binefsihî telkinin tedavide kullanılması pek eskidir, fakat bu tedavi usûlü daima birçok fen hâricinde vasıtalarla icra edilirdi. Usûlün kıymetini tamamen meydana çıkarmak için bu gayr-ı fennî vasıtalarla tecrît etmek lazımdır. Birçok mütefekkirler bu vesâit karşısında istihfâf ile iktifâ ederek hatta bu gayr-ı fennî şerâit tahtında bile bilinmesi faydalı olan hakikati aramaya teşebbüs etmiyorlar. Manyetizmacılar bilmeyerek telkin vasıtalarını kullanırlar ve daha pek çok zaman evvel görürlerdi ki başkaları üzerine icrâ ettiğimiz tesiri yine aynı vesâiti kullanarak kendi üzerimize dahi tatbîk etmek kâbilirdi. Hatta bu savdırıcı iktidara *binefsihî manyetizma* ismini vermişlerdi. Mesela Creémi-eux'nun manyetizma hakkındaki kitabında şu satırları okuyabiliriz: “Mevziî ağırlarda, hafif hummâ nöbetlerinde ruhumuza şiddetli bir gerginlik vermek sayesinde bizzat kendimizi faydalı ve tesirli bir sûrette manyetizma edebiliriz. Bir başkası tarafından yapılan manyetizmanın tesiri filhakika daha büyüktür, mamâfih binefsihî manyetizma dahi bize büyük menfaatler temin edebilir.” Binefsihî manyetizma ile binefsihî telkin arasında, birincisinde manyetizmaya mahsûs manevraların kullanılmasından başka bir fark yoktur.”

“İşte bu malumatı zaten biliriz. Bundan başka bu zeminde en büyük burhânı eski Revâkî⁷⁷lerin felsefe mekteplerinde bulur ve gayretli bir idman sayesinde ne mebzûl neticeler elde edeceğimizi anlarız. Revâkîlerin hocası olan Zenon'un tadrîsâtı ile

teşekkül eden mektepte iradenin sükûnet ve kuvvetle beslenip büyüdüğünü görür ve hayret ederiz; zannediliyor ki Revâkîler beden ve ruhun elemelerine karşı durmak için küzâzî ve mütemadi hareketlere müracaat ediyorlar, fakat bu bir hatadır. Doğrusu şudur ki ağrı ile istihfâf ediyorlar ve bu sûretle ağrıların tahassülü için lazım gelen şerâiti izâle ediyorlar. Bir ağrının idrâkini reddetmek, ağrıyı kökünden kurutmak ve öldürmek değil midir?”

“Asrımızda hasletleri bu sûretle kuvvetlendirmeye artık çalışmıyoruz. Fakat etrafımıza bir göz gezdirirsek derhâl görürüz ki kuvvetlendirilmiş hasletlerin uzviyyetimiz üzerine ne kadar büyük tesirleri vardır. Endişeli ve korkak olanların, mukâvemetleri noksan olup irade etmeyi öğrenmeye şiddetle muhtaç olanların asabî cümleleri en hafif bir darbe ile kökünden sarsılır; ufak bir rahatsızlık şiddetli elemelere sebep olur, uzun sürer ve arkasında müzmin bir tembellik ve gevşeklik terk eder. Fakat bir kısım insanlar sanki hastalığa karşı devamlı bir irade ile silahlanmışlardır. Bu silah sayesinde hastalığın tesirâtını kabule müsait bir zemin ibrâz etmezler, hatta hâdd hastalıklar bile bunlarda hafif kalır, az sürer, nekâhetleri çabuk gelip geçer. Müstevlî bir hastalık baş gösterse bile bu metîn iradelilere pek az dokunur, fakat birincilerde ise hastalık korkusu hakikaten vücudu hastalığa karşı açık bulundurur. Bu mes’ût imtiyâz, bu nisbî muâfiyet bazılarında “ruha ızdırap verecek her şeyi tard eden hodbînâne bir muhâkeme içinde yaşamaktan mütevellit bir zevkten ileri gelir bunların. Sabit fikirleri vardır... Hiçbir şeyden müteheyyiç olmamak. Ve hakikaten bu arzularında muvaffak olurlar.”⁷⁸ Bazılarında dahi fazla çalışkanlıkta, mütemadi meşgalelerinde buldukları kuvvetli insirâftan ileri gelir. Hatta birçok felaketlere tahammül etmeye mecbur olduğu hâlde teessürleri mutedil derecede kalan biri diyordu ki: “Eğer işlerimin düşüncesi olmasa idi şüphesiz daha ziyade hasta olacaktım.” Diğer bazıları da din gibi, tasadduk gibi, hiç menfaat gözetmeksizin ilmî hakâyık taharrîsi gibi yüksek ve necîp fikirler sayesinde hastalığa karşı emîn bir medâr istinât bulurlar.”

“Bu yüksek ruhlar filhakika büsbütün ayrı ve mümtaz bir zümredir. Fakat daha aşağıda, hayatın her günlük vakâyiinde birçok misaller bulabiliriz ki bunlarda da aynı metanet numunesini görürüz. Çünkü hemen de hepsi vakit vakit nefsimize karşı iktisâp eyleyebildiğimiz hâkimiyeti idrâk ederler.”

“Bu cümleden değil midir ki şiddetli kederler içinde kıvrandığımız bir sırada yabancı bir zâir gelecek olsa çehremizin kederli çizgilerini gevşetir, bir tebessüm ile tenvîr eder, ızdırâbımızı hiç olmazsa bir müddet gizleriz. Kezalik bu cümleden değil midir ki gözlerimizi kırpmak arzusu veyahut ayaklarımızın gıcıklanması gibi hissiyâta bir müddet mukavemet edebilir, öksürüğümüzü tutar, gözyaşlarımıza hükmeder, tebevül ve tegavvut ihtiyaçlarımızı ta’lik ederiz. Hususiyle izzet-i nefis ve utanganlık gibi hissiyâtın teşviki tesiri altında bulunduğumuz zaman bu iktidârımız daha kuvvetli bulunur. Bunları her gün herkes görür, fakat daha kat’î müşahedeler de vardır. Hack Tuke, bir diş çıkarmaya mecbur olduğu zaman zihnine ferahlı ve neşeli fikir ve tasavvurlar getirmek sayesinde hemen de hiç ağrı hissetmemeye muvaffak olduğunu hikâye ediyor. Genç bir şahıs her takarrüp nihayetinde ânenin üst tarafında şiddetli bir ağrı ile muzdarip bulduğu hâlde bir gün bu ağrının hiçbir esasa müstenit olmayıp zevâlê mahkûm olduğunu düşünmüş ve o günden sonra ağrı tekerrür etmemiştir.”

Bütün bu anlattıklarımız ve her birimizin her günlük vukûatta bulabileceğimiz yüzlerce misallerin gösterip ispat ettiği vechile bir his veyahut fiilin tahassülünü iddia; hakikaten tahassülü ile neticelenir. Fakat bütün bu misaller hâricî telkinlere veyahut tesadüfen icrâ edilen binefsihî telkinlere aittir. Muhâkememizi bu noktaya kadar getirdikten sonra tabiatıyla fikrimizde daha amelî bir neticeye vüsûl arzusu uyanacaktır. Tesadüflere tâbi olduğu cihetle irademizin terbiyesinde, e’âlimizi istediğimiz muvaffakiyetlerle neticelendirmekte kâfi derecede hizmeti olmayan binefsihî telkin usûlünü tesadüflerden ayırabiliriz; bizzat intihâp ettiğimiz, tahassülünü arzu ettiğimiz bir fikir üzerine de tatbîk edebiliriz. Bu tatbikimizi muntazam ve muayyen bir usûl dairesinde icra edersek gerek maddi, gerek manevi arzu ve ihtiyaçlarımızı temine muvaffak olur, terakki ve tekemmül adımlarımızı teshîl ve arzu ettiğimiz fikir-

leri zihnimize sükûnetle yerleştirmek ve taazzuvarlarına müsaa-
de etmek için birtakım şartlara riâyet etmekliğimiz lazımdır. Bunların en mühimi *isticmâ*'dır. Émile Lévy⁷⁹ *isticmâ* umûmî manası ile zihnimizi toplamak, hâriçle münasebetinden müm-
kün olduğu kadar ayırmak, yabancı his ve fikirleri bütün bütün
hazf etmek, uyumak için nasıl sükût ve sükûnet arıyorsak bu-
rada dahi sâkit bir köşe arayarak uzviyetimize, ruhumuza,
efkârımıza cehd ve tevettürden ârî bir istirahat bahşetmek, bu
tecerrüt ve sükût içinde dikkatimizi, müfekkiremize yerleştire-
ceğimiz fikirler üzerine hasrederek yalnız bu fikirleri beslemeye
çalışmak demektir. O hâlde gürültüden uzak ve hatta az ziyâlı
bir odaya çekilir, bir kanepe üzerine istirahatla uzanır, bütün
a'zâmızı sanki uykuya yatıyormuşuz gibi gevşetiriz. Dikkatimi-
zi celp edecek, fikrimizi oyalayacak her bir şeyi odadan çıkartı-
rız. Bu kat'î sükûnet içinde yalnız biz varmışız, dünya ve
mâfihâ tamamen kaybolmuş farz ederiz. Gözlerimizi kapar ve
uykuyu davet ederiz. Bütün fikrimizi istirahat ve uyku üzerine
tevcîh ederiz. Yalnız bu tevcîhte gerginlikten, şiddet ve cehd-
den eser bulunmamak, rûhânî ve cismânî kuvvetlerimizde
uyuşturucu bir gevşeklik mevcut bulunmak lazımdır. Hülâsa
uykuya ihtiyacımız varmış gibi uyumaya hazırlanır ve hatta
bazen uyumak için kullanılan usulleri mesela sayı saymak,
kulağımızı bir saatin rakkâsına tevcîh etmek, nefeslerimizin
nazmını takip etmek gibi vasıtalara müracaat ederiz. Lazım
olursa evvelce ruhsuz birkaç sayfa da okuruz. Uykuyu bu sûret-
le davet sayesinde yavaş yavaş vücudumuzda bir gevşeklik his-
setmeye başlarız, gözlerimiz hakikaten ağırlaşır, mevcûdât hafif
bir örtü ile bulutlanmaya başlar; fikir ve ruhumuzda şedî bir
sükûnet husûle gelir, teneffüs hareketlerimiz latif bir âhenk
iktisap eder. Güya ki sâkit bir buhar bütün mesâmmâtımıza
nüfûz etmektedir zannederiz. Hatta zevâlini arzu ettiğimiz
hadiseler bile yavaş yavaş şuurumuzdan silinmeye yüz tutar.
İşte bu hâlde müfekkiremiz her türlü telkine hazırdır. Hâricî
telkinde kullandığımız uyku hâline yakın bir vaziyettir, bir
tarladır ki vaz' ettiğimiz her tohumu kabul eder, bir mahlûldur
ki içine daldırdığımız her bir billur kendine muvafık zerrelere
çekmek için en emin şerâit dâhilinde bulunur. Baş ağrımızın

def'ini, hicâbımızın men'ini, hiddetimizin zevâlini, davetli olduğumuz bir cemiyette mevcut kasvetimizin gizlenmesini istiyoruz: Bu fikirleri zihnimize getiririz. Sakin ve müstahzar zihnimize yalnız bu fikirler mevcut bulunur. Telkin etmek istediğimiz fikirleri yerleştirmek için ağızımızla i'tâ ederiz. "Hayır, başım ağrııyor, hiddetli değilim, mahcup değilim!" kelimelerini hafif sesle ve fakat metânetle telaffuz ederiz ve güya zihnimize yol göstermek istiyormuşuz gibi elimizi başımıza getirir, başımızda mevcut olan ağrıyı teskîn etmek emrini fiilen gösterir, hafifçe okşayarak parmaklarımızı alnımız üzerinde gezdiririz. Telkin evamirini bu sûretle bu emniyetle dimağımızın hücrelerine yerleştirdikten sonra gözlerimizi açarız.

İşte usul bundan ibarettir. Eşhâsa göre bittabi pek çok tuhafıklar ibrâz edecek, herkes bi't-tecrûbe kendine en muvafık olan zamanı, vaziyeti, işareti, usulü tercih edecektir. Fakat esasen binefsihî telkin gayet basittir. Emniyet ile icrâ olunduğu zaman hakikaten muvaffakiyet verir. Zeval veya husûlünü arzu ettiğimiz rûhî veyahut bedenî hadise hakikaten arzu ve talebimize cevap verir. Başımızda ağrı hissetmeyiz veyahut ağrının evvelkine nispetle pek hafif kaldığını görürüz. Davetli olduğumuz cemiyete gider ve hakikaten kasvetimizi gizlemeye, herkesle beraber eğlenmeye muvaffak oluruz.

Binefsihî telkin usulündeki tecrübelerimiz tekerrür ettikçe mezkûr usulü daha kolay buluruz. İbtidâlarda muvaffak olmak için hakikaten tecerrüde, uyku ile uyanıklık arasında bir hâlde bulunmaya ve bazen de bir iki isticmâda muvaffak olamayarak üç dört defa tekrar etmeye mecbur olduğumuz hâlde yavaş yavaş tecrübelerimiz ve muvaffakiyetlerimiz bize itminan vermeye başlar. Müteakip teşebbüslerimizde daha ziyade suhûletle muvaffak oluruz. Ve hatta artık tecerrüde bile ihtiyacımız olmaksızın herkesle birlikte bulunduğumuz hâlde zihnen muvakkat bir tecerrüt esnasında bile telakkuna muvaffak oluruz. Telkin tekerrür ettikçe kuvvet ve suhûleti dahi tezâyüt eder. Yürürken, taâm ederken, gezerken bile isticmâa, telakkuna kâdir oluruz. Yalnız şu nokta üzerine yeniden nazar-ı dikkati celp etmek isteriz ki her nerede ve her ne sûretle icrâ olunursa olsun, şahsi istidadımız icabıyla her ne tarik takip olunursa olunsun zihnimizi hiçbir zaman mütevevter bir hâlde buldurmamak, daima sükûnet ve gevşeklik hâlini istihsâl etmek

lazımdır ki teşebbüsâtımızda muvaffak olalım. Çünkü mütevev-tir bir zihin, mütekallis bir lastik topuna benzer. Üzerine vaz' ettiğiniz bir cisim; lastiğin takallüsüyle derhâl havaya fırlar. Hâlbuki gevşetilmiş bir zemin her telkin olunan fikri kabule müsaade eder. Bir de telkinde telkin emirlerini hakikaten vâki olmuş gibi vermek mesela “başımın ağrısı zâil olsun istiyorum” değil, “başım ağrımıyor” demek, neticede husûle gelecek hâli mevcut imiş gibi telakki etmek lazımdır. Yalnız emir vermekle iktifâ edersek emrin kabul edilmemek ihtimalini de düşünürüz demek olur ki telkin böyle olmamak icap eder, telkinde kabul edilmemek yoktur, zihin itaatli bir hizmetkâra benzemelidir ki aldığı emre inkıyât etmemesi imkânsız olsun.

Birkaç misal îrât edersek maksadı daha iyi izah eyleyecektir. Bu misaller mücerriblerin kendi müşahede ve ifadeleri olup Émile Lévy'nin kitabından aynen nakledilmiştir.

“1. – İzâle edemediğim birçok müz'îç fikirler üzerine binefsihî telkin icrâ etmeye ve kendimi toplayıp uyumaya, fikirlerimi uyutmaya çalıştım. Fakat güç muvaffak oluyorum. Zihnim da-ima müz'îç düşünceler üzerine avdet ediyor. O derecede ki artık telkinden dahi vazgeçiyorum. Mamâfih birkaç tecrübeden sonra görüyorum ki telkin etmek istediğim fikirler üzerine daha ziyade dikkat etmeye muvaffak oluyorum. Usûle devam için şevk husûle geliyor. Nihayet zihnimi sükûnet hâline getirmeye muvaffak oluyor ve canımı sıkan fikirleri gittikçe uzaklaşıyor gibi tasavvur ediyorum ve bütün istikrâhıma rağmen evvela yavaş ve ba'dehu yarım sesle ve daha sonra metânet ve vuzûhla “Artık ta'ciz edecek fikirler yoktur” emrini telaffuz ediyorum. Filhakika kendimi biraz daha müsterih hissediyor ve bir müddet sonra müz'îç fikirlerin tamamen zâil olduğunu görüyorum. Telkin takrîben yarım saat kadar devam etmişti.”

“2. – İmtihanlardan bir gün evvel telkine, telkînâtımın netâyicini görmeye, yani kendimi imtihan masasında mümeyyizlere sükûnet ve metanetle cevap verir gibi tasavvur etmeye çalıştım ve ertesi günü kendi sükûnetimden kendim dahi müteaccip oldum. Mamâfih bir diğer defaki muvaffakiyetim pek az oldu.”

“3. – Sevda me'yûsiyeti hakkında: Birçok müddet binefsihî telkinde fevkalade zahmet çektim, devamlı cehdlerle fikrimi

toplamaya çalıştım. Teessüfâtımı men edecek, me'yûsiyetimin uzamasına bâdî olan esbâbın beyhûdeliğini gösterecek mülâhazâtı zihnime yerleştirmek noktası üzerine fikrimi hasr eyledim. Telkine çalışmayı hiçbir dakika ihmâl etmeyerek ke-derli hatıralarımı mübhem, karanlık ve bulutla örtülü bir hâle koydum. Yeniden tahassül eden hatıraların izâlesi için de daha az kuvvetli telkinler kifâyet ediyordu. Hatta bi'l-âhire gördüm ki bütün dikkatimi eski me'yûsiyetlerim üzerine tevcih etmeye çalıştığım hâlde bile muayyen sûrette ihyâ ve tasavvura kâdir olamıyordum. Güya bende bir mânia, bir hâil teşekkül eylemiş, benim irademe mukabil menfî bir başka irade tekev-vün eylemişti.”

“4. – Bizzat müellifin tecrübesi: Telifte, fikir bulup toplamakta, neticeler çıkarmakta itminan ve suhûletle muvaffak olmak, dikkatimi kolaylıkla çalıştığım mesâil üzerine hasr edebilmek için kendimi telkin ettim. Sonra zihnime yerleştirdiğim telkin-leri unutarak çalışmaya koyuldum. Bir müddet sonra (telkin ruhumda kâfi tesirât tahsîl ve tekmîl eylediği gibi) mevzû fikirlerin hatıramda uyanmaya başladığını hisseder ve hakikaten sa'yimden daha iyi istifade eylediğimi görürdüm. İstihşâl eyle-diğim neticeler o kadar âşikâr ve müteaddit tekrarlarım o ka-dar birbirine benzerdi ki telkin ile neticeleri beyinde bir mü-nasebet, sebep ve müsebbip arasında mevcut olan münasebe-te benzeyen bir rabıta mevcut olduğunu kabul eylemeye mec-bur oldum. İddia etmiyorum ki her defada muvaffakiyet kâbil olsun, fakat bugün muvaffak olmasam bile bunu telkin mikta-rının kâfi olmamasına atfediyorum. Binaenaleyh telkini yeni-den tekrar etmeye, nihayet bir zaman gelip de zihnimde yer-leştiğini hissedinceye kadar tekrar etmeye başlıyorum. Bu ne-ticeyi elde ettikten sonra dahi durmuyorum, derhâl çalışmaya başlamak için kendimde bir sabırsızlık mevcûd olmasına rağ-men telkînâta devam etmek için nefsimi icbâr ediyorum, çün-kü eminim ki bu ibtidâî telkin sayesinde sa'yim daha kolay, daha güzel olduğu gibi dikkatimi de daha ziyade iktisâda mu-vaffak oluyorum. Ve bunun için telkinlerimi daima vâzih bir hâle îsâl edinceye kadar çalışıyorum.”

“5. – Ben en ziyade tahrîr ve taharrî-i efkâr hususunda binef-sihî telkine müracaat eyledim. Çünkü nice en müspet telkinler bunlardır. Ekseriyetle hiçbir telkin icrâ etmeksizin çalışmaya

başlar ve fakat on dakika sonra iktidarımın zâil olduğunu görür ve diğer bir meşgale aramaya mecbur olurum. Sa'yimin kıymet ve meziyetinden bahsetmiyorum, fakat herhâlde sa'y tamamen icrâ ediliyordu.”

“6. – Bir tacir, müşterilerini ziyarete gitmezden evvel onlarla akd edeceği işlerde muvaffak olmak için telakkun ederdi ve ekseriyetle telkin istediği gibi neticeyi husûle getirirdi.”

“7. – Hafif bir infuleza neticesinde geceleyin uyumak için yatakta birçok vakit beklemeye mecbur olur ve her gece üç dört defa uyanırdım. Bu hâl sekiz günden beri devam ediyordu. Kezalik sekiz gün telkine devam sayesinde bu ârıza tamamen zâil oldu.”

“8. – Bu sabah erken ve mutadımından fazla bir düşkünlükle kalktım. Öğlene yakın şedit bir yorgunluk içinde başımı ağır ve sıcak, zihnimi boş hissediyor, omuzlarımda ve sırtımda ağırlardan mütezzî oluyordum. Öğlen yemeğini iştihâsız yedim. Yemekten sonra rahatsızlığım daha ziyade şiddetlendi. Güç olmakla beraber uykuya benzer ve derin bir sükûnet hâline dalmaya muvaffak oldum. Fakat dikkatimi cem ve hasr etmek kâbil olmadı. O hâlde yalnız istirahat etmeye, her fikri zihnimden çıkarmaya, ellerimi, ayaklarımı, vücudumu ve başımı yavaş yavaş gevşetmeye çalıştım. Yirmi beş dakika sonra kendimi daha müsterih bulunca gördüm ki baş ağrım ve yorgunluğum zâil oldu, sırtımdaki ağırlık henüz bâkî ise de mübhem bir şekil almıştı.”

“9. – İki günden beri münkabızım. Yarın muayyen bir saatte def-i hâcet için kendimi telkin eyledim. Netice tamamen istediğim gibi. – Binefsihi telkin hakkında konuştuğum diğer bir zat aynı usulü kendi üzerinde tatbîk eyledi. Ber-mutad fevkalade münkabız olduğu hâlde ertesi gün muayyen bir saatte şedit bir ihtiyâc tekvînine muvaffak oldu.”

Binefsihî telkin sayesinde bu kısa misallerde gösterdiğimiz vechile ruh ve cisme ait birçok hadiseler üzerine hüküm ve tesir etmek kâbil oluyor. İrade terbiyesi noktasında bize en lüzumlu olan bu rûhî tesirlerdir, mamâfih bedenimizin maddi a'râzı üzerindeki tesirlerden istifademiz dahi az değildir. Maddi âfetlerle müterâfik olmayan sinir hastalıklarında doğrudan doğruya hastalık ve hastalığın tevlîd ettiği birçok muhtelif araz-

lar üzerine tesir ettiği gibi, fazla hassasiyet ve asabiyetten mütevellit olan birçok ızdıraplar üzerine ve uzvî hastalıklarda yalnız asabiyete merbû olan a'râz üzerine dahi aynen tesir edebilir. Bu vehile binefsihî telkinin faydalı neticeler ibrâz edeceği saha maddi ve manevi olmak üzere fevkalade vüs'at kesp eder. Müellifin gösterdiği şartlara riayet ederek, ibtidâda görünecek muvaffakiyetsizliklerden ümitsizlenmeyerek huzur ve itminan ile icrâ olunan telkinler her vakit değilse bile pek defalar muvaffakiyetle neticelenir.

Faydaları bu derece mebzûl ve münteşir olan telkin acaba müellifin beyan ettiği vehile irade terbiyesinde başlı başına bir usul olabilir mi?

Émile Lévy, isticma ile mülâhaza-i muammikayı birbirine benzetererek ikisi arasında bir fark bulmak istemiyor ki bu büyük bir yanıltır. Payot'nun usulündeki maksat, bütün rûhî teselsüllerden istiâne ederek, zihnimizin unsurlarını şediden ta'mîk ederek matlûp bir netice hakkında şuurumuzda gayet derin nefret veyahut muhabbet temâyülâtı tekvîn etmektir. Ve bu maksada vusûl için yalnızca telkin emirlerinin kâfi olmayıp ruhumuzda bulduğumuz yardımların her birinden ayrı ayrı istifade etmek lazım olduğunu yukarıda söylemiştik. Mülâhaza-i muammikada neticesi kin veya muhabbete müncer olacak derin tasavvurlara dalıyoruz, isticmâda ise bir tarlaya benzeyen dimağımıza bir fikir tohumu atmakla iktifâ ediyoruz. Birincisi fevkalade vâsi ve müştemil, ikincisi ise mahdût ve muayyendir. Birincisi iyi bir sûrette icrâ olunursa muvaffakiyet vermemesi kâbil değildir. Hâlbuki ikincisinde müellifin kendi ikrârı vehile muvaffakiyet kadar belki de muvaffakiyetsizlik dahi vardır. Derin mülâhazanın neticeleri bütün hayatı kucaklayacak hissiyât ve efkâra müncer olur, isticmâ ise tesirini ancak mahdût ef'âl üzerinde gösterir. Birincisi umûm hastalığı savdırmaktır, ikincisi ise hastalığın bazı a'râzını teskindir. Derin mülâhaza umûmî bir sûrette metîn bir irade tekvînine hizmet eder, isticmâ ise bazı mahdût neticeler gözeterek bu neticeleri istilzâm edecek küçük iradeleri tahsîle yardım eder. Bu iki usul birbirine mukayese edilirse aynı esaslara müstenit olmadıktan mâadâ icrâlarının şekli ve hatta neticeleri itibariyle büyük bir fark ibrâz ettikleri görülür.

Nefis terbiyesini yalnızca telkînât ile kâbil-i icrâ addetmek bâtil bir zandır ki tatbîkâtta neticeleri ile derhâl tekzîbe uğrar. Nefsimizin terbiyesi bu derece kolay ve basit değildir; aradığımız büyük ahlâkî maksada vâsıl olabilmek için takip edeceğimiz uzun yolda birçok mânialara, düşmanlara marûz olduğumuzu ve bunları mağlûp etmek için rûhî unsûrlarımızın tahassül ve müşâreketi kanunlarından ayrı ayrı istiâne etmek lazım olduğunu unutmamalıyız. Hatta Émile Lévy bile telkinlerin bu derece müştemil olabilmelerini güya bizzat reddetmek istiyormuş gibi terbiye-i nefsiyyede hissiyâtta ve (idmân-ı rûhî) tesmiye ettiği usul ile efâlden istifâde etmek lüzumunu beyan ediyor. Efkârı hissiyât ile teshîn ise ancak derin mülâhazanın icrâ edebileceği bir vazife olup sadece telkînâtın tesiri bu derece şümullü olamaz.

Hülâsa binefsihî telkin usulü müfittir, mergûptur. Fakat tesirini göstereceği saha dediğimiz dereceyi tecâvüz edemez. Böyle bilirse, böyle bilerek telkin tecrübelerine teşebbüs edersek hataya, ümitsizliğe uğramayız. Fakat yalnızca telkin ile nefsimizin hâkimiyetini iktisâba teşebbüs edersek elde edeceğimiz neticeler derhâl bizi yalancı çıkarır. Mamâfih hakîkî kıymetini tamamen tayin ederek tesir ve vüs'atini bir hudut daire-sine getirmeye çalıştığımız binefsihî telkin usulü de ihmal olunacak vasıtalarından değildir. İrade terbiyesi o derece çetin bir yokuştur ki tesadüf edeceğimiz yardımların her birinden hissemizi, istifademizi aramakta ihmal etmek muzır bir nahvetten başka bir şey olamaz.

BEŞİNCİ BAB

Darb-ı Meseller ve Safsatalar

*Öğrenmek müşküldür. Fakat müfekkireye mevzu
malûmâtı izâle eylemek daha müşküldür.
John Lubbock*

“Durub-ı emsâl ki hikmetü’l-avâmdır, lisânından sâdır olduğ u bir milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder” (Şinâsî) deniliyor. Evet, bir millet hep avâmdan ibaret kalmak fakr u mezelletini ibrâz ederse doğrudur. Âmiyetten kurtulup da biraz yükselmek isteyenler görürler ki darb-ı meseller yalnız avâmın hikmeti olmakla kalmayarak süflî fikirleri sevk ve idare edecek şedit bir telkin ibrâz ederler. Darb-ı meseller hiç şüphesiz mantıkî hiçbir muhakeme gözetilmeyerek vaz’ olunmuş, ciddi hiçbir tecrübeye tâbi olmayarak bilâ-müdafa birçok zihinler tarafından kabul olunmuş ve müfâdının bütün hiçliğine rağmen bu âmiyâne tekerrür sayesinde şâmil bir kuvvet kesp etmiştir. Darb-ı meseller esasları itibariyle bu derece vâhî olmakla beraber yazık ki avâmın ve avâmdan farkları zâhirî bir cilâ ile tezeyyün etmelerinden ibaret olan birçok ricâlin ahlâka ait mesleklerinde metîn bir düstûr hükmünü ihrâz etmektedir. Çünkü darb-ı mesel münâkaşa edilmez; istediği kadar merdûd olsun, mahz-ı hakikat gibi kabul olunur. En sefil rezâili, en mezmûm temâyülâtı, en medhûl malûmâtı mazûr göstermek için derhâl darb-ı mesellerin lâ-yuhtî müzâheretinden istifade edilir. Hele bizde atâleti mazûr gösterecek darb-ı meseller o derece mebzûldur ki bu kânûnî şebeke içinden kurtulmak hakikaten müşkül görülür, çünkü darb-ı mesel kanundan bile daha ziyade âmirdir.

Mesâinizde biraz faaliyet göstermeye teşebbüs etmeyiniz. *Çok çabalayan tez yorulur* darb-ı meselini önünüze kat’î bir kaide gibi atacaktırlar. *İşin iyisi altı ayda* olunca cehd ve ikdâma ne lüzum kalır? Haset ve garazın ithâmından kurtulamayan bir mazlumu müdafaaya teşebbüs ederseniz *anasına bak kızını al* diyerek hak ve ma’delet yolunda hiçbir kelime telaffuzunuza imkân bırakmazlar. Teşebbüs, gayret, ihtiyat ne lazımdır, mademki *akacak kan damarda durmaz*? Koşmayınız, çalışmayınız,

âtil ve miskin kalınız; çünkü *harîs olan mahrûm olur*, çünkü *az tama' çok ziyân* getirir, çünkü *akıl sa'y ile olmaz, dâd-ı Haktır*. Daha bunlar gibi, yalnız vâhî, yalnız mevhûm, yalnız bâtil olmakla kalmayan nice darb-ı meseller vardır ki tekemmül ve terakkimize mâni olacak en zararlı emirler makamına geçmiştir. İrade terbiyemizde muhîtimizden aldığımız muzır telkînâtın elinden kurtulmak için bütün bu darb-ı mesel safsatalarını yıkip ezmek, esaslarındaki butlânı idrâkimizin hüküm ve nuruna arz ederek birçok nesil evvel gelen ecdâdımızın nasılsa ağzından çıkan birkaç cümleyi bir hareket ve ahlâk düstûru telakkî etmekten kat'iyen tevakkî eylemek lazımdır.

Darb-ı meselleri avâm vaz' eylemiş, bunun fikrî âmiyetlerini, süflî mâhiyetlerini etraftakilere ve hatta ahfâd ve ensâllerine teşmîl etmek gibi ancak avâma yakışan bir hodbînlik fikri ile nesilden nesile nakletmişlerdir. Bunlara birer hikmet demek, isterse hikmet-i avâm denilsin, çamura cilâ vermekten gayrı bir şey midir? Bu cilâyı kazımak, altında ne menfûr ve hasîs bir madde gizlenmiş olduğunu meydana çıkarmak, ecdâdımızın mülâhazasız dimağlarının mahsûlleri ile idare olunmak esâretinden kurtulmak lazımdır. Husûsiyle ecdâdımız yalnız bize bu bâtil darb-ı meselleri miras bırakmadılar. Birçok mütefekkirler gelip geçti ki hakikaten söylediklerini bilirler, düşündükleri gibi söylerler, hayat ve kâinâtın hakikatlerini dikkat ve vukûf ile görürlerdi. Bunlardan da menkûl bunca cümlelerimiz var, hakikaten hikmet bunlardır. Bu yüksek hikmetler içinde bugünkü asrın düşüncelerine, bedâyiine muvâfık ne hazineler vardır. Bunlar yine elekten geçirilir gibi tahlîl edildikten sonra, birer hikmet düstûru olabilir; fakat darb-ı meseller, bilmeliyiz ki nâdir istisnalardan sarf-ı nazar, mevrîd ve menbaı meçhul zehirli mahsûller değil midir?..

Darb-ı mesellerin kuvveti nereden geliyor? Her bâtil itikadın, her sakîm itiyadın kuvveti gibi süflî ihtirâsâta mutâbaka-tından, fikrin müsâhele ve müsamahasından istifade ederek zihinlere yerleşmesinden ve bir de asırlardan beri intikal ve tekerrür etmekle ahz ettiği dahâmetten ileri geliyor. Bu kuvveti menbaından kurutmak kâbil değildir, mâziye hükmümüz geçmez. Fakat biz şuur ve idrâkimizi ecdâdın safsatalarına sedde-decek olursak, benliğimize nüfûz etmeye çalışan bu eski ebâtîlî dikkatimizden mahrûm bırakarak açlıktan öldürürsek darb-ı

mesellerin müfsit kuvvetlerini izâle edebiliriz. İrade terbiyesinin en ibtidâî kâidelerinden olduğu vechile mülâhaza ve muhâkememizi bütün hâricî müvâridât, bütün vâhî menkûlât, bütün bâtıl itikâdât üzerine tevcih etmeliyiz ve hatta isterse büyük fikirlerden mevrûd hükmî cümleler sırasına bile geçmiş olsun, her birinin fesat ve hatasını bir teşrih neşteri ile teftiş ve tahlil etmeliyiz ki yalnız bize ait olması lazım gelen şuurumuzda hürriyet-i fikriyemizi iğfâl ile yerleşen telkînâta meydan vermeyelim.

Bu hurdebin gibi ince gören muhâkememizi yalnız darb-ı mesellere değil hatta bütün bâtıl safsatalara bile tevcih etmeliyiz. Hususiyle nefsimizin hâkimiyetini iktisâp hususunda avâm ve ricâlden mütevârit ne kadar safsatalar vardır? Ahlâkın adem-i tebeddülü, ihtiyâr-ı mutlak gibi nazariyeler hep bu safsatalardan ma'dût değil midir? Hatta cildimizi bile mütemadiyen tebdil ettiğimiz, her dakika bir uzvu teceddüde marûz olduğumuz fizyolojide müberhen bir kanun iken, şahsiyetimizi teşkil eden muhtelif unsurların zaman, mekân ve hâricî şerâit tesirinde mütemadiyen tahavvülleri ispata gayr-ı muhtaç bir hakikat mertebesinde iken, isterse Schopenhauer ve Kant gibi mütefekkirlerin ifadeleri ile teyyüt etmiş olsun, bu gibi safsataların esasen ne derece bâtıl olduğunu meydana çıkarmak için zerrece tereddüt etmeliğimiz doğru değildir. En büyük denilen hükemânın ifadeleri bile hakikate rağmen makbûl olamaz. Büyüklük nüfûz ve telkinine aldanmamak, dikkat ve tefahhushumuzu tamamıyla bîtaraf ve teessürsüz bırakmak, fikrî müktesebâtımızı hafızamıza değil tenkîdimize marûz kılmak icap eder ki bazı safsataların istinat ettikleri büyük isimlerin tesir ve telkininden kurtulmaya muktedir olalım. Bacon'un dediği gibi hakikaten büyümek için geçmiş mütefekkirlerin omuzlarına binmek lazımdır, fakat evvelce bineceğimiz omuzların kuvvetini ölçmezsek aldanırız, düşeriz. Hususiyle zaman, terakkî ve tekâmül her hakikati, her büyük fikri az çok değiştirir. Bir asır evvel hakikat zannolunan bugün bâtıl olur, çünkü hakâyıkın istinâd ettiği düsturlar mütemadi teceddütlere dâcâr oluyor, her noktada daima ileri doğru gitmeye çalışan ve giden bir değişiklik vardır. Hükemânın fikirleri ne kadar metîn esaslara müstenit olursa olsun, bizim bugünkü mevcudiyetimizle, bu-

günkü dimağımızla muhâkeme olunmak lazımdır. O fikir o zaman belki doğru idi, fakat belki de bugün için doğru olamaz.

İrade terbiyesinde fikrimizi daimî müterakkî bir seyre marûz kılmak ve binaenaleyh yeni mahsûlât toplayabilmek için mütâlaadan hiçbir vakit hâlî kalmamak lazımdır. Fakat hangi meslek erbâbına sorsanız vaktinin yetişmemesinden şikâyet eder. Yevmî meşâgilin yeknesaklığı ile en keskin zekâlar bile körleşmeye başlar. Hususiyle “tabâbet, hukuk-şinâslık, muallimlik gibi aklî mesâîye en ziyade muhtaç addolunan mesleklerde bile bir zaman gelir ki artık müdrikeyi çalıştırmaya ihtiyaç görülmez. Birkaç sene aklî mesâiden sonra muallim derslerini bir makine gibi takip eder, tabip ve avukat gördükleri vakâyide artık yenilik bulamaz olurlar. Bu da izah eder ki mütehasısı bulundukları ilim şubelerinde kemâl sahibi olan birçok zevât kuvâ-yı akliyelerini istimâl etmemek sebebiyle paslanmaya mahkûm kılarlar ve mecbûrî meşgalelerinden gayrı bir zeminde taaccüp edilecek bir belâhet gösterirler. Hususiyle muallimliğin yorgunluğu zannolunduğu gibi bir beyin yorgunluğundan değil, ses çıkarmaya hizmet eden adalelerin fazla istimâlinde mütevellittir. Bu mevzî taabın umûm kuvvetlerimiz üzerine tesiri pek mahdûttur, mesâ-i akliye için hiçbir vakit men edemez.” (Payot). Cismânî yorgunluklarla müterâfik olan mesâlikten bahsetmeye ise hiç ihtiyaç yoktur, çünkü beden yorgunluğunun hiçbir zaman ehemmiyetli bir beyin yorgunluğunu icap edemeyeceği malumdur. Binaenaleyh hiçbir meslek yoktur ki husûle getirdiği yorgunluk hasebiyle meşâgil-i akliyeye mâni olabilsin. Yalnız fikrî terakkiyât için değil, hatta her mesleğin mahdût ihtisâsâtı için bile hakâyık-ı fikriye hakkında malumat ahz etmenin lüzum ve faydasını kim inkâr edebilir? Vakit bulunamazmış, bu da diğer bir safsata. Vakitlerimiz hevâiyât ile hiçlikler ile o derece hebâ edilmektedir ki “vakit bulamıyorum!” diyenlere taaccüp etmemek elden gelmez. Vakit bulamıyorlar değil, vakit bulmayı bilmiyorlar. Yakından araştırıp sorunuz, muârzılarınıza ikrâr ettireceksiniz ki günde bir iki saat bulabilmek zannolunduğu kadar müşkül değildir. Bu bir iki saat vakti de eğlenceye sarf edelim derler fakat maatteessüf eğlenceye sarf etmeyerek kati bir atalet içinde geçirirler. Birtakımları da bir iki saat mütâlaa ile istihsâl edebilecekleri menâfiin azlığından şikâyet ederek bunu hiç çalışmamaya vesi-

le addederler. Fakat düşünmeli ki vaktini iktisat ve istimal etmeyi bilen için günde iki ve hatta bir veyahut yarım saat bile birçok müktesebâta müsaade edebilir. Her gün yemek masası başında beş on dakika beklemeye mecbûr olan meşhûr bir mütefekkir, bu ufak zamanları hüsn-i istimâl sayesinde kıymettar fikrî mahsûlât meydana getirmeye muvaffak olmuş, yazdığı eserini intizârının bir hatırası olmak üzere zevcesine hediye etmiştir.

Bazı tembeller de vaktin yetişmemesinden şikâyet etmezler. *“Fakat arzu ve istidat olmadıktan sonra çalışmaya koyulmak bîlüzumdur, uykuda uyur gibi ağır bir fikir hiçbir şeye muktedir değildir.”* (Payot) derler. Ne yanlış! İstidatsız ve ağır olan bizim zihnimiz değildir, irademizdir. Biz istemiyoruz da onun için zihnimizin adem-i istidâdını bahane addederek itizâr makamında serd ediyoruz. Cidden azmederek çalışmaya oturunuz. Göreceksiniz ki zihnin en kapalı zannolunduğu zamanlarda bile istidadı açmak arzuya merbûttur. Yemek yedikçe iştiâ açılır, çalıştıkça zihin dahi revnak kesbeder.

Hülasa irade terbiyesinde, fikrî mesaide birçok safsatalar hüküm sürer. Bilhassa irade terbiyesine ait olanları reddeden bütün berâhîni kitabın mukaddimesinde beyan eylemiştik. Sair mesalik ve mesâîye ait olan safsataların butlânını ispat etmek için dahi biraz ciddi mülâhaza etmek, bir hakikat diye ortaya atılan müstahzar terkiplerin ne kadar bâtil menbalardan mütevârit olduğunu müdrikemize ve aklımıza arz etmek kifayet eder. Yalnız şurası bir prensip makamında kabul olunmak icap eder ki, ister darb-ı meselleri, ister hükmî cümleleri ve hâriçten gelen telkînâtı hiçbir zaman alâ-hâlihi kabul etmeyerek dimağımıza yerleşmek isteyen yabancı fikirleri nazar-ı dikkatimize arz ederek hakikate muvafık olanlarını kabul, ebâtıla müstenit olanlarını reddetmek bir lüzûm-ı kavî tahtındadır. Şu vücudumu tetvîç eden dimağ benim mülkümdür, dimağımda mahfûz olan efkâr dahi benim olmalıdır ki kendime hakiki bir şahıs demekliğim câiz olsun.

ALTINCI BAB

Kitap ve Tiyatro

*Kitaplar sayesinde insan, muhtelif asırların
en mutena meclislerine dâhil olarak her kavmin
ferdi, her asrın seyircisi olur, güya ki kâinât
onun için halk olunmuştur.*

John Herschel

Dünyanın en büyük hayır ve şer faileri kitaplardır.

[Louis] Proal

Matbûât efkâr-ı umûmiyyenin tercümânıdır. İşte müstahzar bir terkîp ki hiç mülâhaza ve münâkaşaya muhtaç değildir zannolunur, reddi gayr-ı kâbil bir hakikat diye kabul olunur. Fakat biraz derin düşünülürse hakikatin aksi cihette olduğunu teslîm etmemek kâbil olmaz. Efkar-ı umûmiyye matbûâtın elinde esir bir kuvvettir. Siyâsî gazeteler efkar-ı umûmiyyeyi istediği gibi sevk ve idare eder. Mütemeddin memleketlerde her günün vakâyiini takip için gazetelerden birini okumayan bir fert tasavvur edemeyiz, olsa bile tamamen âmiyet ve behîmiyyete müstağraktır ki böyleleri zikre değmez. Bir gazetenin şeklini, muharrirlerden birinin ifadesindeki tarzı, tefrikasını ve bazen de cinâî vakâyii tasvirdeki iktidârını tercih eder, zevkinize muvafık bulur, her gün bu sütunlarla yazılar içindeki fikirleri hazım ve kabûle, artık sizin fikriniz ne olursa olsun, yavaş yavaş muharrirlerin telkînâtına teba'iyete mecbur olursunuz. Gazeteniz sizi siyâsiyyâtın, edebiyatın, ahlâkî mesleklerin muhtelif ve muavvec tarikleri arasında istediği gibi sevk eder. [Maurice] Talmeyr, son neşriyatında efkar-ı umûmiyyeyi matbûât vasıtasıyla idare etmek ve hususiyle avâmî gazetelerin tefrika romanları ile istedikleri hamîreye sokmak ne kadar kolay ve hakiki olduğunu ispat etmiştir.

Kezalik büyük muharrirlerin dahi kârî'leri arasında kendi his ve fikirlerine muvafık cereyanlar ve temâyüller uyandırması kâbil değildir. Kârî'ler yalnız bu fikirlerin telkinini almakla iktifâ etmeyerek ekseriyetle dâhî müelliflerin şîve-i ifadesini bile taklit ederler. Her bir edebî ve siyâsî kutup etrafında binlerce telâmîz toplanır. Neşriyatın kuvveti; mîknatısın cazibesi ve atâlet kanununun âmiriyeti kadar mutlaktır. Kemaller, Hu-

golar, Lamartineler, Tolstoylar daima birer incizap merkezi teşkil etmişler, milyonlarca müfekkireleri kendi rûhî mahsûllerine muvafık bir hamîre hâline vaz' etmişlerdir.

Paul Bourget⁸⁰ diyor ki: “Hiçbirimizin, şuurumuzun derinliklerini istiknâh ettiğimiz vakit falan veya filan eseri okumamış olsa idik bugünkü fikrimizin başka türlü olacağını idrâk etmemekliğimiz kâbil olmayacaktı.” Filhakika ruhlarını, temâyülâtını, efkârını tahlîl etmeyi bilenler görürler ki okudukları eserlerin fikir cereyânları üzerine ne kadar mühim bir tesiri vardır. Bazen hâlimizde bir başkalık görülür; siyâsî vukûât, dünya hâdisâtı veyahut ahlâk düstûrları üzerine büsbütün başka türlü fikirler i'tâ etmeye başlarız. Hatta bazen elfâzımız, telebbüsümüz, efâlimiz bile başka bir tarz iktisâp eder. Bu tebeddül belki de bize gayr-ı mahsûs kalır, fakat muhataplarımız tebeddülümüzü derhâl görerek “Sen böyle değildin!” demekten kendilerini alamazlar. Filhakika böyle değildik, fikrimiz bu değildi, şimdi büsbütün başka türlü düşünüyoruz. Niçin? Sebebini biraz tefahhus edersek ekseriyetle bir gazetenin, bir kitabın müessir telkinini keşfetmekte tehhür etmeyiz. Hatta büyük mütefekkirler bile ikrar ederler ki intihâp etmiş oldukları meslekleri tercihe sebeb-i aslı ekseriyetle mütâlaa ettikleri kitaplar olmuştur. George Sand'ı, [Alfred] Musset'i ihtirâz ettikleri dehâ mertebesine îsâl eden sâik kitap olmuş, Ravachol ve Tropman gibi cinâyet efâlinde dâhî kesilenlerin rehberleri dahi yine kitap olmuştur. Okuduğu kitaptan bir teessür hissesi almayan hiç kimse yoktur; filhakika teessürler pek muhtelif vadilerde cereyân eder, bazen müellifin hiç nazar-ı dikkatini celp etmeyen bir terkip bizim zihnimizde maâkis bir sâik hükmünü icrâ eder. Herkes kitapta mevcut temâyüllerine muvafık olan tahassüsât ile müteessir olur. Aynı kitap birini cinayete diğerini de merhamete sevk eder. “Beni buraya sevk eden fena kitaplardır. Bütün hapishane müdürleri ve papazları, bütün hâkimler pek çok defalar böyle ikrarlara marûz kalmıştır.” Bir cinayet veyahut intihar karşısında “sebebini keşfetmek için yalnız kadın parmağı aramak kâfi değildir. Ekseriyetle de kitap parmağı aramak icap eder.”⁸¹

80

Paul Bourget – Essais de Psychologie Contemporaine

81

Proal – Crimes et suicides

Kitapların; umûmî terbiyede, fikirleri ve filleri sevk ve idaredeki bu şiddetli nüfûzu nereden geliyor? Filhakika her okuduğumuz bir fikir ve ekseriyetle yeni bir fikirdir, zihnimize giren fikirler birçok cereyanlar ve iştirakler uyandırarak fiil hâline inkılâba meyleder. Kitapların en büyük kuvveti bu telkin ettikleri fikirlerdedir. Fakat telkin edilen fikirler bir ahlâk kitabının kısa emirleri gibi soğuk kalsa mütâlaadan o derece müteessir olmazdık. Kitapların kuvveti daha derin bir menbada mütevârittir ki o da soğuk fikirler ile sıcak hissiyatı birbirine mezc etmesindendir. La Fontaine'in dediği gibi *“Bir ahlâkî emir bizi iz'âç eder, fakat hikâye tarzında beyan olunursa ahlâk kâidesini suhûletle kabul ederiz.”* Bunun içindir ki hayâlî tasavvurlar ile mümteziç olan kitapların, edebî neşriyat ile romanların tesîri cümlesine galebe eder. Romanda müellif bizi hayâlî bir vak'a karşısına vaz' eder, hissiyatımıza muvafık bir sûrette müheyyiç tasavvurât ile telvîn eder, kâri'nin fikrine değil hissine icrâ-yı tesîr edecek bir fecât ve heyecan sahnesi içinde gösterir, bütün temâyülât ve ihtirâsâtı uyandıracak yakıcı mükâlemeler icat eder. Tasvîrinin bu sıcaklığı ile kâri'nin zihnini her türlü telkin müsait bir hâle vaz' eder. *“Romancı ne müthiş münevvidir”* Eymieu, kâri'lerini hâlet-i cumûdiyedeki hastalar gibi her arzusuna, her emrine râm eder. İsterse bir katil, isterse bir kahraman tekvîn eder. Bazen bir taassuba doğru sevk ederek bir kuduz köpek gibi her önüne gelene saldırarak bir hâle koyar; bazen adl u insafa müşahhas bir numune halk eder. Ve fakat hayf ki romanların çoğu hayır telkini ile değil, şer tekvîni ile uğraşır. Filhakika dühât-ı tahrîr vardır ki hayır ile şerri, vazife ile zevki, behîmiyet ile insâniyeti karşı karşıya getirerek fazilete galebe temin eder, kâri'lerinde bu ahlâkî kahramanı takip ve taklit hevesini uyandırır. Fakat romanların çoğu lezâiz-i rezîleyi, cinayati, menfaatperestliği hakiki bir zevk mertebesine is'âd ederek mefâsid telkininde şeytan ile rekabet eder. Fransız romanlarının büyük bir kısmı ve bilhassa lisanımıza tercüme edilmiş olanları bu nev'dendir; hele gençler, yeni açılmış ve ateşli zihinler için bunlar en müthiş zehirler kadar sû-i te'sir icrâ eder. Garptan ahz edilecek öyle müfid ve mergûb binlerce eserler varken birçok kütüphaneleri Fransızların bile câmekânlarda görmekten hayâ ettikleri bu romanlar doludur. İngiliz müelliflerinden [Benjamin] Jowett “Dante cehennem

kapısına (siz ki buraya giriyorsunuz, her ümidi terk ediniz) yazmakta hata etti. (Burada Fransız romanları okunur) yazmalı idi” diyor.⁸² Çocukların terbiyesinde bu romanların mütâlaası-na müsaade etmek en büyük ihmallerden daha muzırdır.

Mamâfih romanlar içinde nefsimizin terbiyesine cidden hâdim olanları yoktur denilemez. Ahlâk mekârimini, tekemmül temâyülâtını mes’ûd ve müstahsen bir şekilde gösteren böylelerinin tahriri, büyük bir zekâyâ, keskin bir istidâd-ı edebîye mütevakıf olduğu içindir ki miktarları daha azdır. Üdebâ-yı hâzıramız Türklüğe ve yalnız Türklüğe değil bütün insâniyete bu nev’i mahsûller ihdâ etmelidirler. Her kitap yazan bilmelidir ki kâri’lerinin fikirlerinde husûle getireceği temâyüllerden manen kendi mes’ûl olmak lazımdır. Bu mes’ûliyeti idrâk etmeyenin içtimâî vazifesi ismini câmekânlara vaz’ etmek gibi bir hodbînlik hevesinde değil, sâkitâne nefsinin ve fikrini terbiyeye çalışmaktadır.

Hülâsa okuduklarımızın bizim şuurumuzda husûle getirdiği te’sîrât gayr-ı kâbil-i inkârdır. Doumer diyor ki: “Bizzat ben dahi 16-20 yaşlar arasında kıraat ettiklerimin hatırasını hıfz etmekteyim. O kıraatler; o vakitten beri geçmiş olan otuz senelik hayatımda lâ-yetegayyer bir rehber hizmetini îfâ etmiş olup daha o zamandan beri ittihâz etmiş olduğum kâidelerin ve hayatımın takip edeceği tarîkin takarrürüne kat’î değilse bile hakiki bir tesir icrâ etmişlerdir.” Çünkü her okuduğumuz, hissiyât ile az çok mümteziç ve binaenaleyh tesiri dahi az çok mütebâriz bir fikirdir. Fikir icâb-ı kânûnîsi hasebiyle fiil hâline inkılâp etmeye meyledecektir. Bunu men etmek elimizden gelmez. Fakat bu rûhî kanunu lehimize çevirmeye kudretimiz vardır. Okunulan kitabın süfliyât-ı rezîle tasvîrine veyahut ulviyyât-ı âsîle temsiline münhasır olmasına nazaran, mütâlaâtımız irademizin terbiyesine muâvenet veyahut muhalefet edecektir. Muharrirler bu iki tarîkten birini intihâb etmelerine nazaran ruhumuzun tekemmülâtına yardım veyahut mümânaat ederler. Mamâfih biz istediğimiz eseri intihâbda muhtâriz. Mütâlaâtımızı nefsimizi terbiye mesâîsine muvafık bir sûrette intihâb edersek kitaplarda birer muâvin bulabiliriz

ki irade terbiyesindeki vesâitin en mühimlerinden birini teşkil eder.

Husûsiyle mütâlaa zarûrîdir. Mesleğimizdeki terakkî ne kadar ziyade olursa olsun, ihtisâsımızın vüs'at ve hududu ne derece metîn bulunursa bulunsun, fikrimizi tenmiye için ihtisas ve mesleğimizin haricindeki neşriyâtı okumazsak geri kalırız. Mütâlaa ile kuvâ-yı fikriyemiz yükselir, malumatımız genişler, muhâkememiz metânet kesbeder, maddi ve manevi hadislere daha şümullü bir nazar atfetmeye muvaffak oluruz. Bu uzun asırlar içinde bize gelinceye kadar ne dâhîler ne ince görmeyi bilen müfekkireler yetişmişlerdir. Bunlar düşünmüşler, eşyanın ledünniyâtını vâkıfâne arayıp görmüşler ve düşündüklerinin zübdelerini de eserlerine terk etmişlerdir. İbn-i Sinalardan, Gazâlîlerden, Spencerlere, Kantlara, St. Millere, Darwinlere, Hugolara, Hâmidlere gelinceye kadar yüzlerce, binlerce ciltler tedvîn olunmuştur ki elimizi açsak bize avuç avuç kemâlât saçarlardı. Her nerede bulunursak bulunalım, bir iki saatlik mütâlaa zihnimize yeni bir küşâyış, arzularımıza yeni bir yükselmek meyli, şuuru muza yeni bir kuvvet ve saadet bahşetmekte imsâk etmez. Yeter ki bunlar bizim sevgili dostlarımız olsun.

Rûhî kuvvetlerimizi sevk ve istimâl etmeyi bilirsek bizim için her mütâlaa faydalıdır.

Hatta en zararlı zannolunan kitaplar bile, istersek rezâile karşı bizde şedit bir kin ve nefret uyandırabilir. Öyle romanlar vardır ki en dekâyik-âşinâ feylesoflar kadar rûhî telkînât ibzâline yardım ederler; öyle edebî eserler vardır ki derhâl bizi güzelliklerle dolu bir esîrî âleme naklederler; öyle fennî neşriyât vardır ki tabiatın haşmet ve azametini düşündürerek şuuru muza tekemmüle karşı geniş bir meyil uyandırır. Hele tarih kitapları... Hiçbir facia, hiçbir mudhike ve hiçbir roman yoktur ki hayatın hakikatine tarih kadar mutabık, tehzîp ve intibâh dersleri ile memlû vakâyî gösterebilsin. Nefsin rezâilini, şehvet temâyülâtını şedîden tenbîh eden kitaplardan sarf-ı nazar olursanız her mütâlaa bizim için câlib-i istifâdedir. Çünkü her birisi bizi düşünmeye, mülâhazaya yeni fikrî müşârekeler taharrî ve tekvînine sevk ederek bir şecere-i kemâl yetiştirecek hayat verici bir tohum makamına kâim olur. *"Fakat intihâba en şâyân olanlar saf ve amelî bir felsefeye ait olarak asırların yetiştirdiği yüksek*

mütefekkirlerin tefekkür ve tecrübe ile elde ettikleri semere ve hülasayı hâvî olan kitaplardır ki herhangi sayfasını açsak müellif ile aramızda derhâl bir iştirâk-i efkâr mevcut olduğunu gösterirler ve kendi nefsimiz hakkında fikrimize yeni bir nur ve kuvvet bahşederler.” Émile Lévy. Montesque’nun dediği gibi yarım saatlik bir mütâlaa sayesinde her keder ve kasvetimizi def edebilirler.

Kitapların tesirâtını daha hissi, daha hâr, daha nâfiz bir sûrette tiyatrolarda bulmak kâbildir. Çünkü burada hissiyâtımıza tesir edecek vasıtaların kâffesi mebzûldur. Yüzlerce insanın enzâr-ı temâşâsını cezbeden, sahnenin sun’î tezyînleri ile hayâlî bir âlem-i maneviyetini kesp eden, cazip mükâlemeleri ile bütün bir halkın heyecanlı nümâyişlerine meydan açan tiyatrolarda ziya, tavır ve hareketler, kalabalık, oyuncular, elbise, taklit, celb-i dikkat, her birisi bizde fevkalade şiddetli hissiyât ve temâyülât uyandırabilecek müessir bir telkindir. Her bir kelime vücudumuzu ra’şelere gark eder, oyuncularla beraber ağlar, beraber güleriz. Zaten tiyatroya gitmezden evvel kendimizi telkin ederiz. Ne kadar insanlar vardır ki evvela gözyaşlarını toplayacak bir iki mendil alırlar da seyre giderler.

Bu hazırlanmış müfekkireler üzerine tesir edecek vesâit tiyatrolarda o kadar müşahhastır ki bu telkinlerden kurtulmak hemen de imkânsızdır. İsterse sahnede gösterilen fikir tamamen mantıktan ârî olsun, bizim mülâhaza ve muhâkememiz o derece zayıf, hissiyâtımız o derece gergindir ki verilen fikri kabulden imtinâ edemeyiz. Tiyatro en muktedir muallimden daha şiddetle telkin dersleri verir, en natûk siyasideen daha ziyade telâmîz toplar, en cerbezeli mürebbîden ziyade tehzîb-i ahlâka hizmet eder ve bazen de en cazibeli fuhuş vasıtalarından ziyade hissiyât-ı şehevîye ilkâ eder.

“Binaenaleyh tiyatroya gidildiği vakit öylesini intihâb etmeliyiz ki bizde husûle getireceği tesir sûretinde hareket etmeliğimiz matlûb olsun. Çünkü tiyatrodan alacağımız fikrin haki-katen fiile inkılâp etmesi kuvvetli bir ihtimal tahtındadır. İnkılap etmemesi ise ahz ettiğimiz telkinler ile mücadelele menûttur. Hâlbuki cesaret ve kuvvetimiz sayesinde hiçbir zarara uğramadan kurtulmaktan başka ümidimiz olmayan bir lüzumsuz tehlikeye atılmak beyhude bir cîdâldir.” (Eymieu)

Tiyatrolar bu zengin telkin vasıtaları sayesinde ahlâkımızın tekemmülüne, irademizin terbiyesine pek büyük hizmetler edebilir. Bu hususta en güzel misalleri Corneille'in âsârında buluruz ve görürüz ki ihtirâsât ile mücadele ederek matlûp fikirleri hâkim bir mevkie çıkarmak nasıl kâbil olur. Bu nev' eserler irade terbiyesinde takip edilecek safhaların bir numunesi makamına kâim olabilir. Bir cihetten vazife, vazifeperverlik, fedâkârlık, istikamet gibi bir ahlâkî fikir, mukabilinde de umûmiyetle sevda sûretinde gösterilen şiddetli bir ihtiras, terbiye-i iradede dahi bundan başka ne var, sevdayı bütün hissî temâyüllere teşmîl ediniz, bütün hâkimiyet-i nefsiyemizin düşmanları bunlardan ibaret değil midir? Sahnede müteşahhıs ve mütecessim bir sûrette bu derûnî cidâl, amîk mülâhazâta, münâkaşâta, kararlara galebelere ve ef'âle müntehâ olan bu cidâl ibrâz edilecek olursa nefsimizi terbiyede ne büyük bir hizmet edebilir.

Bu zeminde bizde en mükemmel eser *Vatan Yahut Silistre*'dir. Oyunun seyrinde umûmî ve müteheyyiç bir vatanperverlik hissî ile ra'şedâr olmamak imkânsızdır. O derecede ki en korkağımız bile derhâl düşmana saldırarak şedit bir temâyülün lerzişlerini hissederiz. Çünkü oyunun her kelimesi bu ideali şeditden telkin edecek sûrette yazılmış ve hatta sevdanın bile bu yolda feda ve mağlup edilecek bir ihtirâs olduğu gösterilmiştir. Güya sahne arkasında parlak bir ufuk üzerinde yıldızlardan müteşekkil harflerle nakşedilmiş *vatan* kelimesi şuââtını en ücrâ sinirlerimize, hücrelerimize kadar infâz ediyor. Âdî hissiyât bir başka şekilde, kalenin teslimini teklif edecek bir zabıt şeklinde bile nümâyân olsa *İslam Bey* bu temâyülü müfteris bir akrebi ezer gibi derhâl eziyor. Muhalif hissiyâtın imhâsı için irade terbiyesinin gösterdiği kâideyi tatbîk ederek zihinde tevazzu' etmesine kat'iyen meydan vermiyor. Bu terbiye mektebidir ki ideali, ta'mîk-i mülâhazayı, ihtirâsattan tahallüsü, hissiyâtı öldürmeyi mücesssem bir sûrette gösterdiği cihetle vatanperverlik hakkında yazılacak binlerce sayfalardan, yüzlerce nutuklardan daha kuvvetlidir. Yalnız *İslam Bey* düşmanın barutunu ateşlemek için ma'sûkasının dahi birlikte bulunabileceği gibi gizli bir fikir ile şecâat gösterdiğini değil, *Celâleddin Harzemşah*'da olduğu gibi *Neyyire*'yi suda boğup öldürecek

derecede metin bir fedakârlık ile ideali uğrunda en mühlik ihtirâsâtı bile mağlup etmek kâbil olduğunu tecsim etmeli idi...

Bazen de sahne vazifeye inkıyâdî bir gaye-i emel sûretinde gösterir. Bütün mânilere, bütün me'yûsiyetlere rağmen hatta bir hükümdarda bile vazifenin kat'î sûrette âmir olduğunu ibrâz eder. "Elli beş yıl umûma hizmet eden – bu kadar zapt u rapta hizmet eden" bir âdil melik bile "ben de cânânımı feda ederim- halk için ta cehenneme giderim!" nidası ve telehhüfî ile **Tezer**'i hançer ile vurur ve "eyledim ben vazifemi ifâ..." diyerek her ızdırap ve me'yûsiyeti, her azap ve merâreti ile beraber vazifenin hâkim-i mutlak, hükümdarlığın fevkinde bir âmir-i mücbir olduğunu ibrâz eder. Fakat **Melik Abdurrahman** vazifeyi biraz daha iyi anlamalı idi: "Vazifedeki ulviyetin ruhunu idrâk edenin vazifeyi meserretle" (Dubois) icrâ etmesi lazım geldiğini bilmeli idi... **Tezer**'i öldürdükten sonra intihara, "ademe" gitmeye hazırlanmamalı idi. Çünkü dest-i melik, filhakika ma'sûkasını öldürüyor, fakat eli sevk eden bizzat melik değil, ahalinin gazap ve intikam hissidir. Hükümdar vazifesini ifâ etmekten ziyade ahalinin emrine münkâd bir alet makamına geçiyor... Hâlbuki vazife, hatta ifâsından sonra bile bu zaafa müsaade etmez. Yoksa derslerini öğrenmek için somurtarak çalışan çocukların hâline benzer.

Tarik da diğer bir fezâil mecmûâsıdır, bütün ahlâk yüksekliklerinin kemaline bir numunedir. Allah sevdasından başlayarak vatana, millete, cihada, şehadete, ilim ve irfana, edeb ve fazilete, hubb-ı insâniyete adl u nısfete hülâsa her biri insânî kemâle îsâle bâdî olabilecek melekât ve hasâilin kâffesine âşikâne bir sevdâ ile muttasıftır. Bu nefis eserin rûhî hülâsasını **Salha**'nın sevdiklerini birer birer saydığı dördüncü fasılda okumak kâbilidir. Bütün bu yüksek mekârim ve fezâil o derece tabii bir sûrette tavsîf olunuyor ki insâniyetin bu mukaddes kemâli önünde (Nedir insanı insan eden bu mübarek sâika) diye sorulmaması kâbil değildir? Bütün bu fezâilin mebdinde yalnız bir menba buluyoruz, o da hakiki tedeyyûnün tekvîn eylediği ulviyyât menbaı.... Bütün müteâkip fezâil bundan teşâup ediyor. Zaten ahlâk faziletlerinin, teâlî meyillerinin, tekemmül emelleri takibinin her biri vâsi inbisâtı ibrâz etmek imtiyâzını hâizdir. Bütün faziletler birbirine bir silsile irtibatıyla mukayyettir, yalnız biriyle muttasıf olmak bütün diğerlerini de

celp eder. **Tarık**'ta gösterilen bu numûne-i kemâl irade terbiyesinin en son maksûdu olan itiyat ile elde edilebilir. Ancak itiyattır ki fezâilî bu derece tabii, hatta bu derece mecbûrî gösterebilsin. Tekemmül yolunda ihtirâsâtın behimî mâniasına tesadûf olunmuyor değil, fakat ruhun kemâlâtı o derece ileri gitmiş, o derece itiyât ve ihtiyaç hâline gelmiş ki “Âh! Seni feda etmek sehl ise de ... sehl-i mümteni!... –Zehra, ben Arabım; yalan söyleyemem. Çok şey bilirim; fakat riyâ bilmem. İslâm'ın şerefini i'lâ yolunda seni feda ederim; gerçi bu feda Endülüs'ü fethetmekten de müşkül gelir.” Hitabı bile bir akarsuyun tabii cereyânı gibi bir suhûlet ile telaffuz olunuyor. Sevdâyı bile feda etmek, cihâd uğruna nefsin en müthiş temâyülâtını hazf etmek bir sehl-i mümteni, fakat yine bir sehl addolunuyor. İşte bütün nefsi tehzîp mesâîsinin de maksûdu bu gâye-i kemâl, fazileti ihtiyaç hâline getirebilecek olan bu tabii itiyat, ilmî tabiriyle bu **fî'l-i tav'**îdir. Filhakika tekemmül cidâlinde tesadûf edilecek hürriyet-i aklîye düşmanlarını teşrîh edecek rûhî eserlerin lüzûmu belki de daha ehemmiyetlidir, fakat nefsimizi terbiye ile istihsâl edilecek bu tav'iyet mekârımı göstermek ondan daha az faydalı değildir.

Kitapların ve tiyatroların irade terbiyesinde bulacağımız hâricî vasıtaların en mühimlerinden birini teşkil etmesi iki cihete şâmil bir vazife tekvîn eder. Birinci vazife edebiyat üstadlarına aittir. Hayatta her fert maddi ve manevî mâlikiyetinden insâniyeti de hissedâr etmek vazifesiyle muvazzaftır. Bu vazifeyi her şahıs serveti ile ameli ile bedeninin kuvveti ile, fedâkârlığı ile kaleminin iktidarı veya nutku ile edâ ederek kendinden daha az imtiyazlı olanları kendi kudretine teşrîk eder. Bu zeminde belki tasaddukumuza muhtaç olan bir alîl bile rikkat ve merhametimizi celp etmek, insanlara yardım etmekten mütevellit saadet lezzetini bahşetmek sûretiyle bir vazife ifâ ediyor. Edîblerin vazifesi dahi insanların tekemmülüne hizmet edecek eserler neşretmekle tahsil edilebilir. Ediblelerimiz bu esaslı vazifeyi nazar-ı dikkate alarak kalemlerinin kuvvetini ahlâk tehzîbine, nefsin terbiyesine, iradenin takviyesine hâdim bir sûrette istimâl etmelidirler ki vatani, Türklüğü matlûp müntehâ-yı tekemmüle doğru sevk etmeye yardım etsinler. Hususiyle fikir mahsûlâtının daire-i şümûlü mülkün, vatanın,

milletin mahdûd vüs'atine münhasır kalmayarak bütün insâniyeti bile kucaklayacak yüksek bir imtiyazı hâizdir. Bilinmelidir ki yalnız şahsî zevk için yazı yazmak bir hodbînliktir. Anlaşılmalıdır ki her bir fiilimizde olduğu gibi iktidar-ı tahrîrânemizin tasarrufunda dahi diğerbîn olmak, umûm insâniyeti düşünmek münâkaşa kabul etmez bir vazifedir.

İkinci vazife ise mütâlaa ve temâşânın terbiye edici telkinlerini lehimize çevirmek için kitap ve tiyatroda emellerimize, gayelerimize, matlûbumuz olan kemâle hâdim olanları intihâb etmek, me'hûz efkârın maksûdumuz olan ef'âle muvafık bir sûrette olmasına dikkat etmek, hiçbir fikri bârid bir hâlde terk etmeyerek bütün dikkatimizle, bütün mülâhazamızla tenmiye ve teshîne çalışmaktır. Eğer böyle olursa, bu vazifenin iki ciheti de bu rûhî kâidelere temsîl edilirse okuduğumuz sayfalarda, seyrettiğimiz sahnelerde fevkalade metîn ve mebzûl birer terbiye-i irade vasıtası bulur, mütemadiyen kovaladığımız parlak yıldızla doğru ilerler, Türklüğü, insâniyeti ve kâinâtı dahi kendimizle hem-âhenk bir tekâmül seyrine mazhar kılarız.

YEDİNCİ BAB

Efkâr-ı Umûmiyye ve Muallimler⁸³

*Hakiki tasadduk nakitten ziyade kudret
ve ümit vermektir. Gayrın âlâmını kabul etmek
değil, fakat kendi elemlerine bizzat tahammül
edebilecek, hayatın güçlüklerine sabûrâne
göğüs gelecek kudret ve itminanı i'tâ eylemek
en faydalı iânedir.
Sir John Lubbock*

İrade terbiyesinde yalnız kendi mücâhedelerimizle iktifâya mecbur olarak hiçbir hâricî müzâherete mazhar olmasa idik pek az zaman içinde silahlarımızı terk ile hâkimiyet-i nefsiyeye mazhariyetin bu uzun mücadelesi önünde bütün ümitsiz, sâkit ve sâmit kalırdık. Filhakika nefsimizin tekemmülâtı için icap eden ibtidâî şevki bizzat samîm-i rûhumuzda bulacağız, fakat bu şevki idâme etmek için kuvvetli birçok içtimâî hissiyâta da ihtiyacımız vardır.

Hakikatte dahi böyle değil midir? Hiçbir zaman yalnız kendi iktidarımızla iktifâya muhtar kalmıyoruz. Ailemiz, yakınlarımız, bulunduğumuz kasaba veya şehrin ahalisi alkışlarıyla, teveccüh ve muhabbetleriyle bizim cehd ve ikdâmımızı teşvîk ederler. Mazhariyetlerimiz daha parlak olursa daha vâsi bir halk mecmûâsının sitâyişlerine layık oluruz.

Hayatta yüksek hiçbir emir yoktur ki iktisâbı mütemâdî cehdlere muhtaç olmasın. Ve hiçbir cehd yoktur ki efkâr-ı umûmiyyenin miknâtıs gibi tenbîhine ihtiyacı olmaksızın aylar ve senelerce devam edebilsin. Efkâr-ı umûmiyyeye açık göğüsle karşı duranlar bile ekseriyetle mücadele edebilmek için bir ekalliyetin teşvîk ettikleri teveccühlerin sıcaklığına ihtiyaç gösterirler. Fakat bir tek başına senelerce umûma mukâvemet edebilmek beşerin o derece tâkati fevkindedir ki henüz hiçbir misâline tesadüf eylemedim.

[Alexander] Bain, Mill ile musâhabesinde metânetten bahsederken bu mümtaz hassanın ya fevka'l-mebzûl tabii bir kuvvetten veyahut fevka'l-münebbih bir müşevvikten ibaret iki

menbadan mütevârit olduğunu söylüyor. Mill⁸⁴ de cevaben “hakikat, efkâr-ı umûmiye ne kadar fazla teşvikler ibzâl eylese yine azdır” diyor. Filhakika efkâr-ı umûmiyye büyük bir münebbihtir ve hiçbir taraftan düçâr-ı itiraz olmazsa akıllara hayret verecek bir kuvvet kesbedebilir, Atina’nın edebî dehâya ve akıl kuvvetine karşı ibrâz ettiği umûmî takdir sayesinde ki bu küçük mülkte yetişen pehlivanlar, şairler ve feylesofların adedine diğer hiçbir iklim vâsıl olmamıştır. *Lakedemonya*’da umûmun sitâyîşine nâiliyet arzusu sayesinde harika addolunmaya şâyân gayretli bir kavim tahassül eylemiştir. Bir tilkiyi çalarken tutulan ve fakat sırrını gizlemek için elbisesi altında sakladığı hayvanın zalim dişlerine ve hatta karnını parçalamasına tahammül eden Isparta çocuğunun hikâyesini (ki hakiki diye kabul olunabilir.) herkes bilir, zannolunmasın ki bunlar müstesna kavimlerdi, bugün bile görülüyor mu ki insâniyet basamaklarının en aşağısında bulunan Irk-ı Ahmer efrâdı en zâlimâne azaplara tahammül etmekle beraber düşmanlarını tahkirden sarf-ı nazar etmiyorlar; korkak zannolunmaktan korkan câniler darağacına giderken Ravâkî bir cesaret gösteriyorlar. Hatta asrî cemiyetimizde bile istiklâl ve istirahat değil, fakat debdebe ve dârât vesâitini kazanmak, etrafındakileri çamurlara batırıp eblehâne bir nahvet gösterişleri ile kurulmak arzusuyla ne kadar tacirler, bankerler, sanatkârlar en rezil işlere bile katlanıyorlar. İnsanlar muhâkemelerini yürütmek için efkâr-ı umûmiyyenin takdirine istinâd ederler. Efkar-ı umûmiyye yalnız yelkenlerimizi şişirmekle iktifâ etmez, hatta dümenimizi dahi idare ederek tutacağımız yolu intihâb etmekliğimize bile müsaade etmez, bizi tam bir mutâvaat derekesine tenzîl eder.

Efkâr-ı umûmiyyenin bizim üzerimize tesiri o derece şedittir ki hatta tanımadığımız, istikrâha layık olduklarına emîn olduğumuz eşhâsın bile istihfâf ile bakışlarına tahammül edemeyiz. Bir ecnebînin huzuru jimnastik talebesine ne harikalar icrâ ettirir, her muallim bunu bilir. Yüzmek ve buz üzerinde kaymak derslerinde yabancı gözlere marûz olduğumuzu görürsek cesaretimiz iki misli tezâyüt eder. Başkalarının bize olan bu kuvvetli nüfûzunu tamamen anlamak istersek düşünelim ki

her gün geçtiğimiz bir sokakta ve hatta hiç tanımadığımız bir şehirde dilenci kıyafetinde veyahut gülünç bir kıyafetle gezinmek bize ne büyük bir azap tekvin edecektir. Modası geçmiş bir libas giyen bir kadının ızdırabı dahi bu şedit tesiri ispat etmez mi? Hiç hatırımdan çıkmaz; lisede henüz pek genç iken dirseğimde bir küçük yama ile sokağa çıkmaktan ne elim bir ezâ hissetmiştim, hâlbuki bu yama benden başka kimsenin göremeyeceği kadar küçüktü.

İçtimâî heyetin en küçük hareketlerimiz hakkında bile infâz ettiği bu korkunç istibdâdı hayır cihetine sevk etmeyi düşünmüyoruz, bu kuvvetten istifade etmeyerek zıyâna meydan veriyoruz.

Mekteplerde talebe arkadaşlarının, hocalarının, ebeveyninin müşterek teşvikleri tesiri altında bulunur. Bu teşvikler hep dimağımızla çalışmak noktası üzerine masrûf olur. Mamâfih ekseriyetle tahsîl arkadaşlarının teşvikleri fena bir istikamet alarak zekâvetleri orta derecede olanların mesâîsini küçültüp bilakis münbit bir tarlada hemen de kendi kendine inkişâf eden kolay ve zarif muvaffakiyetleri takdir eyler. Asrî terbiye usulümüzün bu esaslı hatası, iradeyi kuvvetlendirmeyi zihni doldurmaya feda eden bu hatası küçük çocukların terbiyesine kadar intişâr etmiştir.

Bununla beraber bilhassa lise tahsillerinde talebenin, ebeveynin, muallimlerin takdirleri müttefikan mesâî-i dimağiye cihetine ma'tûf olmak sayesinde öyle akıllara hayret verecek zeki gençler yetiştirirler ki kendi kendilerine bırakılmaları لازم gelse idi hiçbir netice veremezlerdi.

Hususiyle her hafta nihayetinde sınıfta okunan dereceler, bütün arkadaşlar arasında yapılan medih ve tekdîrler, vazifelelerini ifâ etmekle kazanılan merâtîp, teşvîkât-ı umûmiyyenin maddi bir alâmeti yerine geçer. Hodkâmlık ve haset hissiyâtı, temeddüh hevesleri lüzumundan pek fazla tergîb bulunduğu hâlde şahsî vazife hissi mühmel bırakılır. Akıl ve tefekkür kudretinin tezâyüdü ile hissedilecek bâriz meserret, ahlâk tekemmüllerinin hâsıl edeceği mefharet, sa'yin gerek bizzat ve gerek netâyici hasebiyle ibzâl edeceği müteaddit huzûzât üzerine kâfi derecede dikkat etmek istenilmez. Hiçbir muâvine muhtaç olmaksızın yüzmeyi öğrenmeye muhtaç olan talebe mantarlarla techiz olunur. Ne meş'ûm usuldur ki talebe, fakülteye dâhil

olduğu gibi kendini tam bir metrûkiyet içinde bulur. Artık onu teşvik edebilecek yalnız istikbâl fikridir. Bir fikir ki fevkalade mübhem olmakla beraber seleflerinin cehd ve ikdâm sarfına muhtaç olmaksızın iktisap eyledikleri muvaffakiyetlerin misali önünde bütün bütün mahzûf kalır. İmtihanlar yakınlaşır, muvakkat cehdleri, sıhhî bir gıdayı değil, mideye sun'î bir sûrette doldurulan taamlara benzeyen nizamsız cehdleri istilzâm eder.

Dârülfünûn şâkirdi hâricen refiklerinin teşvik ve takdirinde bir kuvvet bulabilecek zannolunur. Fakat hayf ki bu fikirlerin takdirleri süfliyâta, sa'yden gayrı her şeye ibzâl olunur veyahut ibzâl olunur gibi gösterilir. Bir genç doğru bir yola sülûk için başkalarının medihlerinden teşekkül eden hâricî tenebbühe muhtaç ise bunu ancak küçük bir zümrede, birçok arkadaşlar içinden seçilmiş mümtaz bir zümrede bulabilir. [Pierre-Jean de] Béranger'nin şarkılarının, yahut Alfred de Musset'nin şiirlerinin ameli bir tatbiki olmaktan sakınmak isteyen talebe, eğer isterse, fikir ve kararına muvafık bir vasat bulabilir. Bulamazsa halk eder. Lise mezunları arasında pek çokları vardır ki teâlî hevesleri ile mümtazdırlar. Fakat Mill⁸⁵in söylediği gibi “Birçok fitratlarda asıl hissiyâta kabiliyet, nazik bir nebâta benzer ki ma'kûs müessirlerin tazyîki altında serîan solar. Meşgaleleri, içinde bulundukları cemiyet yüksek ve necip melekât-ı akliyelerinin idmanına müsait değilse ekser gençlerde bu nebât kolayca mahvolur. İnsanlar mesâî-i akliye hüsn-i zevklerini kaybettikleri gibi asâlet istidatlarını dahi kaybederler, çünkü bu hüsn-i zevki besleyecek dikkate ve meraka mâlik değildirler. O hâlde tercihan değil, fakat suhûletine binaen nefislerini sefil zevklere vakfederler.”

Talebede ahlâk noksanından tevellüt eden şu müşkülâtın halli için en emîn çare gözlerini yükseklerle atfetmek isteyenler arasında cehd ve ikdâmalarını teşrike karar veren üç dört arkadaştan müteşekkil küçük mecmûalar tekvîn eylemektir.

İşte bu nokta-i nazardandır ki vazifelerinin büyüklüğünü, talebe üzerine nüfuzlarını anlasalar fakülte müderrislerinin hizmeti pek yüksek olabilirdi. Heyhat, yüksek tahsil hakkında cârî olan hatalar medreselerin ekserîsine vazifeleri ne olduğunu hakikaten anlayabilecek imkân bırakmıyor. Söyleniyor ve tek-

rar olunuyor ki fakülte müderrisi ile lise muallimleri arasında vazifeten büyük bir fark vardır. Birincisi bir âlim, ikincisi bir mürebbî itibar olunuyor. Şâkirdin ruhuna tesir edecek, onu eğer muktedirse yükseltecek mürebbîdir, âlim ise mes'ûd bir bîtarafîye müstağraktır.

İşte bu fikirler birer u'cûbeye benzer. Çünkü esasen medhûl ve bâtıl müddeiyâta istinâd eder, çünkü farz ediliyor ki fakülte müderrisi bir âlimdir, vezâîfi yalnız ilme münhasırdır. Müderris yalnız ilmi ile keşifleri ile taayyüş etse, laboratuvarında veya çalıştığı odada yalnız yaşasa bu iddia kabul edilebilirdi. Fakat böyle mi oluyor? Filhakika fakülte müderrisidir, fakat her ay başında, muhasebeye müracaat ediyor. Senede yalnız on iki defa tekerrür eden şu birkaç dakikalık sür'atlı fiil bir fakülte üstâdını her şeyden evvel bir medrese hâline ircâ etmeye kâfidir.

Bu vezâîfi anlamak için fakülteye henüz dâhil olan talebenin ruhlarına vâkıf olmaklığımız lazımdır... Bu rûhî hâletin esas hatlarını ber-vech-i âtî tersîm kâbildir: İlk haftalarda şakird serbestisi iade olunan mahbûsa müşâbih umûmî bir sarhoşluk, her türlü tazyikten kurtulduğunu hissetmekten mütevellit menfî bir hâlet içinde bulunur. Hürriyetin maddi burhânını göstermek isteyen ekser talebe, geceleri geç vakte kadar kahvehanelerde kalmak, velvelesiyle dünyayı doldurmak ister. Gece yarısını iki saat geçtikten sonra odasına avdet ettiğini anlatmak kadar büyük bir gurur ve mefharet bilmez! Orta seviyeyi geçmeyen, irade ve metânetten mahrum büyük bir kısmı bu yorucu, akîm ve eblehâne hayatı ilelebed idâme ederler. Fakat mümtaz bir fitrat ibrâz edenler serîan kendilerini topladıkları gibi fakir olanları da parasızlık hayatlarını değiştirir tembel arkadaşları terke icbâr eder, bilhassa bu mes'ûd mecburiyet sayesinde ki iradeleri zayıf olmalarına rağmen birçok talebede daha yüksek bir hayata sülûk hevesâtı uyanır. Bu mümtâz fitrat veyahut bu fakr-ı vesâit ile mümtâz olan şu iki kısım talebedir ki medreselerin kendileriyle iştigâlini isticlâb ederler ve hamd olsun ki bunların da yekûnu teselli verecek bir derecededir.

Fakat serbestliğe alışmakla ilk zamanların delicesine sarhoşluğu zâil olup kendilerini topladıkları gibi hepsi hâin bir metrûkiyet hissi ile muzdarip olmaya başlarlar. Çokları ihtiyaç-

larının ahlâkî bir hayat cihetinde olduğunu anlayarak tabii bir sevk ile hislerine iştirâk eden arkadaşlarıyla birleşip metîn bir ittihad tekvîn etmeyi ararlar. Hakikaten kalp sahibi olan bu gençler, hakiki hâllerini kâzip bir manzarada göstermeyi icbâr eden efkâr-ı umûmiyyeye karşı isyan etseler cidden mümtâz zümreler teşkil etmeleri pek kolay olurdu. Fakat ne kadarı vardır ki lüzumsuz bir hicâb veyahut ahlâk cesaretlerinin eksikliğinden yalan olduğuna emîn oldukları muğâlataları tekrar ederler, hayatı hiç de hissetmedikleri sefil bir sûrette anlıyorlar gibi görünürler, fakat yazık ki bu yalancı cilâ, bu ahlâk âdîliği ibtidâda istikrâhlarını celp ettiği hâlde nihayet bir itiyat hâlini alır.

Mamâfih birbiriyle müsâvî bir kıymette olan arkadaşlar arasında teşkil edilen zümreler de kâfi değildir yahut arkadaşlardan biri ahlâken diğerlerinin cidden fevkinde bir kudret sahibi olmalıdır ki bu yaşta bu da hemen imkânsızdır. Daha kuvvetli bir istinâda, daha yüksekten gelen bir takdîr ve teşvîke muhtaç olan talebenin hocalarına karşı besledikleri ihtirâm hissi o derece büyük, ilmî kudretleri sayesinde muhakkak bir liyakat gösteren müderrislerine itikatları o derece kuvvetlidir ki bu hissiyâtтан istifade edildiğini görmemekten dolayı şiddetli bir azap ile müteezzî olmamak kâbil değildir. Muallim talebesini pek az tanır; geçmiş hâlleri, aileleri, arzuları, meyilleri, istikbâle ma'tûf hayalleri hakkında hiçbir şey bilmez. Yirmi yaşın bu mukaddes saatlerinde biraz düşünmelidir ki teşvîk edici bir kelime, iyi bir nasihat ve hatta muhibbâne bir tekdîrin ne büyük tesiri vardır... Takip edeceği gayeyi cidden anlayan müderrisin metîn müfekkiresi neler yapabilir. Talebenin sevdiği bir zat tarafından kat'î ve vâzih bir sûrette telkin edilen nasihatler bir mıknaţ gibi birçok kuvvetleri toplayıp muayyen bir istikamete sevk eder, o vakte kadar dağınık bir hâlde yaşayarak birbirlerini ta'dîl ve hatta mahveden fikirleri birleştirir. Eğer bu birlik kuvvetini her müderris kendi ihtisâsı dâhilinde etrafındaki mümtâz talebe arasında tekvîn etse idi, elde edilecek neticeler her ümidin fevkinde olur, tadrîs heyetleri mülkümüzde en ulvî mesâîyi îfâya kabiliyet gösterecek bir ahlâk asâleti teşvîk etmeye muvaffak olurlardı.

İlim verilecek sadakaların en büyüğüdür.

Fuller

Yüksek tahsil hakkında ikinci bir bâtil iddia daha vardır ki o da **ilim** ile **ihâtayı** birbirinden ayırmamaya alışmış olmaklığı-mızdır. Talebe temessül etmeye mecbur oldukları mütenevvi ilimlerin cesîm kütlesinden ve iyi bir çalışmak usulünün yokluğundan müştekidir. Talebe fakülteyi bitirdikten sonra artık hiç çalışmayacakmış gibi bâtil bir fikre teba'an lüzumlu addolunan bütün malumat ile bir huni doldurulur gibi doldurulmaya çalışılır. Ne teselli verecek usul! Gençlerin büyük bir kısmı çalışmaktan istikrâh edecek bir hâle konulur. En müstahsen addolunan bu usulü tatbik edebilmek için her öğrenilen tafsîlâtın hafızada takarrür edeceğini farz etmek lazımdır. Hâlbuki ancak, mütemadiyen tekrar edilen malumat hakikaten zihinde yerleşebilir. Mütemadiyen tekrar ise bir muhîtü'l-maârifin mi-de bulandırıcı vâsi tafsîlâtına nasıl teşmîl edilebilir?

İmtihan usullerinin hatası hasebiyle bugünkü yüksek tahsil usulünün gösterdiği mahzûrları birer birer münâkaşada zaten büyük bir fayda yoktur, yalnız bütün bu usûlün istinâd ettiği prensibi nazar-ı dikkate almak kifâyet eder. Bu prensip de şudur ki ilmin mahiyeti, bir ilmî müfekkirenin kıymeti, “müteharrî”nin esasen mâlik olması icap eden meziyetler, ilimlerin talebeye telkinindeki usul hakkında bugün mevcut olan fikir bütün yanlıştır. Bu nokta-i nazar hakkındaki fikirlerini sâir milletlere telkin eden Almanya, pek çok zararlara sebep olmuştur. Hayır, ihâta ilim demek değildir. O derecede ki ihâta, ilmi hemen de hafz eder. İlim kelimesinin ilk nazarda bize verdiği fikir, malumat toplamak fikridir. Hâlbuki ilim hakikatte cesur, metîn, müteşebbis ve tahkîkâtında gayet ihtiyatlı bir müfekkire fikrini telkin etmesi lazımdır. Hatta en büyük âlimlerin, en büyük kâşiflerin ekser kısmı talebesinden daha cahildir. Cidden âlim olmak için fikirlerin tamamıyla hürriyete mâlik olması lazım geldiği gibi keşiflerin esas şartı da ruhun, hiç yorulmaksızın muayyen bir istikamete doğru müteveccih olan faaliyetinden ibarettir. Yukarıda dahi söylediğimiz vechile mütemadiyen aynı maksadı düşünmek sayesinde ki Newton Câzibe-i Umûmiyye kanununu keşfeylemiştir. Darwin dahi mülâhazalarına muvafık olmayan kitapların mütâlaasından daima sakınmış ve fikrini otuz sene müddetle hep yaratmak istediği uzviyyete hayatlı bir hücre sûretinde dâhil olabilecek

vak'alar üzerine hasretmeyi itiyat etmiştir. Nâmütenâhî sabırlı ve nüfûzlu mülâhaza, mütemadiyen uyanık ve münekkit bir ruh... İşte ancak bu kuvvetler bir âlimi cidden âlim yapar. Sebat ve dikkatin daima aynı gayeye müteveccih olması ancak samimi bir hakikat sevdası ve uzun bir iştiaak ile olabilir.

Hâlbuki ihâta zihni ağırlaştırır. Birçok küçük vak'aların toplanan büyük kütle hafızayı yorar. Büyük mütefekkirler ihtiyaçları olan malumatı mümkün mertebe not şeklinde hıfz ederler. Bir ayaklı kütüphane olmak şerefi onları hiçbir vakit imrendirmez. Taharriyât esnasında daima umûmî fikri meydana çıkarmaya çalışırlar. Taharriyâtı gayet sıkı bir tenkide marûz kılarlar ve uzun mütâlaalarla tekzîp ve inhilâl uğramazsa ancak o zaman topladıkları malumatın kuvvet kazanmasına müsaade ederler ve bunları o derecede *severler* ki bu sevdâ ile dirilip hayat bulan malumat, âtil ve ölü fikirler menzilesinde kalmayarak fa'âl ve kuvvetli bir kudret iktisap eder. Birçok vakâyiin mütâlaası ile kazandıkları bu ilk fikir, daha sonra diğer birçok vak'aları etrafına toplar. Bir mîknâtis nasıl demir tozlarını çekerek muntazam fikirler şeklinde toplarsa bu ilk fikirler dahi nizamsızlık içinde yeni bir nizam tekvîn eder, harâbâtan nefis bir eser meydana çıkarır, topladığı malzemedен muazzam bir bina inşâ eder, zahiren hiçbir ehemmiyeti hâiz olmadığı zannolunan vak'aları aydınlatır, faydasız birçok vak'aları da tard eder. İşte bir büyük âdem, bu sûretle ciddi bir tahkîke arz edildikten sonra kabul olunan ve bi'l-âhire yeni vak'alara "nüve-i taazzuv" hizmetini îfâ edecek olan fikirlere mâlik olan âdemdir.

Hülâsa bir âdemin kıymeti topladığı malumata bağlı değildir, bu kıymet ciddi bir tenkîdin murâkabesine arz edilen cesaretli bir taharrî fikri ile mebsûten mütenâsiptir. Ehemmiyet, vakâyiin *kemmiyetinde* değil *keyfiyetindedir*. İşte yüksek tahsil usullerinde bu esas unutuluyor; muhâkemenin metâneti, cesaret ve aynı zamanda ihtiyât gibi lâzımler beslenip büyütülüyor. Gençlerin zihni, kıymetlerinde hiç müsâvât gözetilmeyen malumat ile ifrat derecede dolduruluyor. Yalnız hafızalara kuvvet veriliyor. Hâlbuki tekrar ile biktirmaktan korkmayarak yine söyleyelim, esasın, şüphe ve ihtiyât ile beraber yürüyen bir teşebbüs ve taharri fikrinde olduğu unutuluyor.

Hususiyle bugünkü şerâit altında imtihanlar fevkalade kolaydır, talebe mâhirâne bir imtilâ ile kendini aldatmaya muvafak olur, mümeyyiz için de talebenin ruhî kıymeti hakkında âdilâne bir hüküm vermeye çalışmaktan ise bildiklerini birer birer saydırmak daha kolay gelir. Bu sûretle imtihanın piyan-godan bir farkı kalmaz. Yüksek mekteplerin birer u'cûbeye benzeyen programları tahkik edilsin, âşikâr olarak görülecektir ki yüksek tahsiller mukadder bir sûrette yalnız hafızayı beslemeye hizmet etmek temâyülünü göstermektedir.

Herhâlde üstadlar bilmelidir ki tedrislerinden elde edilecek menfaatler yalnız takrîrlerinde değildir. Takrîrler ister istemez kısım kısım tefrik edildiği ve diğer müderrisler takrîrleri ile hiçbir irtibat arz etmedikleri gibi mektebi terk ettikten sonra ve hatta terk etmezden evvel bile birkaç saatlik şahsî cehd ile tekâbül edemez. Yüksek tahsilin en mühim kıymeti müderris ile şakirdin birbiri ile temasında ve tatbikât sayesinde. Müderrisin yalnız huzuru bile sa'yin kabiliyetine bir burhan, çalışmak sayesinde elde edilecek neticeye hayatlı, maddi ve mücmel bir misaldir.

Diğer cihetten müderrisin musâhabeleri, teşvikleri, tevdileri, tasdikleri ve her şeyden ziyade laboratuvarında gösterdiği misalleri; ve bundan da daha fazla olarak şahsen teşebbüse teşviki, şahsî mesâîsi, malumatını sâir arkadaşlar önünde vâzihan anlatması, mütâlaa edilen kitapların açık bir hülasasını takrîre rehber hizmetini ifâ etmesi, işte bütün bunlar üstadın lutufkârâne bir murâkabesi ile terfik olunduğu zaman yüksek tahsili cidden münbit ve mahsûldâr kılar. Bir müderris ne kadar büyük olursa talebenin takrîrlerini dinlemekle o kadar müftehir olur, talebenin izâhâtına ne kadar çok müdahale ederse gençleri kendisine o kadar az tevdi' etmeyi muvafık görürüm. Montaigne'nin dediği gibi müderris talebesini "önünde koşturmalıdır." Jimnastik oyunlarını seyretmekle jimnastik öğrenmek ne derece imkânsız ise, bir müderris dinlemekle çalışmak sanatını öğrenmek, ruh ilminde hakiki sûrette terakkîler göstermek o derece imkânsızdır.

Hülasa talebenin gerek ahlâken idareleri, gerek muntazam sûrette çalışmaları ihtiyacının temini için yalnız bir çare vardır: Müderris ile şakirdi arasında gayet samimi bir temas. Hatta müderris dahi uyandırdığı iştiaq sayesinde kendi iştiağını

kuvvetlendirir. Diğer cihetten müderris şu nokta üzerine de kâmilan kanaat kesbeder ki dünyada meydana getirmeye muvaffak olunan büyük fikir cereyanları malumatının telkini sayesinde değil, hakikate veyahut bir ideale beslenen ateşli bir sevdanın ve ne sûretle çalışmak lazım geldiğini gösteren usullerin telkini sayesinde tekevvün edebilmiştir. Muhtasar bir kelime ile şunu demek istiyorum ki en güzel neticeler insanın insan ile, ruhun ruh ile teması sayesinde iktisap edilebilir.

Sokrates'in Platon'a bir usul ile beraber hakikat sevdasını öğretmesi ancak bu sûretledir. Kezalik Almanya'da en büyük ilim dâhîlerinin en küçük darülfünun merkezlerinden, müderris ile şakirdin ruhları ile temasta bulundukları merkezlerden çıkması da ancak bu sûretle izah edilebilir.

*Hususi ve umûmî bütün vazifeleri adalet,
maharet ve yüksek bir ahlâk ile ikâ etmek iktidarını
veren terbiyeye tam ve asîl bir terbiye diyebilirim.*

[John] Milton

Payot'nun efkâr-ı umûmiyyenin tahsil ve çalışmak hayatındaki tesîrâtı hakkında yukarıda aynen nakleylediğimiz mütâlaalarını hayat hadiselerinin umûmuna teşmîl etmek kâbildir. Nefis ve irademizin terbiyesinde efkâr-ı umûmiyye bazen lutfukâr, bazen de gayet zalim kuvvetli bir âmildir. Kendilerine ait rezâili tahlil ve tedkikte şiddetle hodkâm olan insanlar başkalarının kabayihini teşrîh ve tenkitte amansız birer hâkim kesilirler. Fezâili mümkün olduğu kadar küçültürler, kabâyihî ise bütün kuvvetleriyle büyültürler. Bu hâinâne tenkitlerde bazen de daha ileriye vararak necâbet sütûnunun en yukarısına yazılmaya layık pek büyük efâli bile tevil ile küçültmeye çalışırlar. Hele umûmun âmiyetinden kurtularak yeni bir terakkî fikrine teba'iyet edenleri, mucitleri mücedditleri ihânetsiz bir hücum ile yükselere uçmalarını men etmeye, kollarını, kanatlarını kırmaya savaşırlar. Tarih misallerinden sarf-ı nazar, bugün bile medeniyetin mütemadiyen yükselmeye meyyâl olmasına rağmen bu âmiyâne ihânete pek çok burhanlar bulunabilir.

Mamâfih bütün bu butlanları ve yanlışları ile beraber efkâr-ı umûmiyye yine bir hayır ve hakikat müşevvikidir. Altına, şahsî ve hasîs istifadelere ibzâl edilen bütün bugünkü perestişlere rağmen yine efkâr-ı umûmiye yüksek fikirlere, hayırlı amellere, ilim ve fazl müessirine doğru teveccüh eder. Hususiy-le bu teveccühün nümâyişleri o derece vecd ve iştîyak ile karışık bulunur ki kuvvetle akan bir sel gibi insanların hasâilini muttasıl ilerlemeye, mütemadiyen yükselmeye sevk eder. İnsanlarda ise tenbih ve teşvik edilmek ihtiyacı o kadar derindir ki efkâr-ı umûmiyyenin teşkîl ettiği hâricî istinattan ne kadar yardım istenilse azdır. Yalnız şurası vardır ki burada dahi keyfiyeti kemmiyete, meziyeti adede tercih etmek elzem olup halkın ekseriyetince beklenmese bile terakkî ve tekâmül mesâîmizde ümitsizliğe düşmeyerek küçük ve fakat mümtaz bir zümrenin teşviklerini umûm halkın takdirinden daha ileri tutmak icap eder. Bu nokta-i nazardan aynı emel ve gayeyi takip eden, sa'y hususunda aynı ideale meclûp olan, aynı fikir ve mütâlaalarla muttasıf olan insanlar arasında teşkil olunan kulüplerin, encümenlerin faydası pek büyüktür. Tercih ve intihâb ettikleri prensip ve tırâzın teşviki altında birleşen hemfikirler takdîr ve tahsînde avâmın kör hodbînliğine muhtaç değildirlere, bu yüksek mecma'larda bulunacak bir tek teşvik ve tergip binlerce halkın sitâyîş ve alkışlarına müreccahtır.

Efkâr-ı umûmiyye tarafından beğenilmek filhakika pek kuvvetli bir istinat noktasıdır; mamâfih irademizi terbiyede küçük ve müntehap zümrelerin fayda ve hizmeti daha mühim ve mutenâdır.

SEKİZİNCİ BAB

Arkadaşlar. Meşhur Hayatlar. Muhît
*Kabâyihimiz yalnız kendi nefsimize münhasır
 kalsaydı rezîlâne hasletlere mübtelâ insanların
 adedi şimdikinden pek az olurdu.*
 [Lord] Chesterfield

Hâricî telkinler her nokta-i nazardan fil ve hareketlerimize birer müstebid hâkim, birer müessir gibi tesir ederler. Telkin vesâiti bize ne kadar yakınlaşırsa tesirleri de o kadar nüfuzlu olur. Konuştuğumuz, fikirlerini dinlediğimiz, efâline şahit olduğumuz, nasihatlerimizi ibzâl eylediğimiz, samimi emellerimizi, kalbî hislerimizi tevdi ettiğimiz arkadaşlar içtimâî heyet içinde bize en yakından temasta bulunan bir zümredir ki bunları intihâbda ne kadar ince arayıp sık dokursak o kadar azdır. Hâlbuki “satın aldığımız bir köpek veyahut atı bütün dikkatimizle muayene eder, neslini, terbiyesini, fitratını araştırırız. Arkadaş intihâbını ise tamamen tesadüfe terk ederiz. Fakat bu intihâb o kadar ehemmiyetlidir ki bütün hayatımızı iyilik veyahut fenalığa sevk etmek iktidarını hâizdir.”⁸⁶ Daha doğrusu tesadüfe terk etmeyiz. Her hususta olduğu gibi burada dahi hissiyât ve temâyülâtımıza mağlup oluruz. Arkadaş intihâbında dahi hissiyâtımızın hâkimiyetine esir olarak zevkimize muvafık gelenleri tercih eder, ciddi ve mantıkî hiçbir muhâkemeye teba’iyet etmeyiz. Arkadaşlarımızın bizimle aynı histe olmasını, bizdeki nekâyıs veya fezâilin onlarda dahi bulunmasını arzu ederiz. Samimi bir arkadaşlığın icap ettiği iştirâk ve yakınlık tesiri ile arkadaşlarımız gibi düşünmeye başlar ve neticede efâlimizde dahi onları taklit ederiz. Zaten mevcut olan nekâyisimiz ifrâta varır, faziletlerimiz bile mütekâbil bir sirâyet ile dahâmet kesp eder, o derecede ki bir fazilet iken nihayette bir rezîlet olur.

Asabiyiz, sinirlerimizin teheyyüçlerine hükmümüz geçmez, irademiz her kudret ve kuvvetten mahrumdur. Yine kendimiz gibi iradesi zayıf olanları arar buluruz. Hâlimizi onların sinirli hissiyâtına uydurarak kendi hastalığımızı bu müşahhas misal önünde daha ziyade artırırız. “Yahut işte bir şahıs ki gayet faal-

dir, mütemadiyen müteharrik bir ruhtur, her dakika yeni teşebbüslere meyyaldir. Buna faal ve iradeli namını veriyoruz, fakat hakikatte bu da bir asabîdir; asabiyetin başka bir nev'inden, temâyülâtını muhâkeme etmeksizin derhâl fiil hâline koymak nakîsesini gösteren faal bir asabiyetten muzdariptir. Sakin ve mutedil fikirlerle arkadaş olmasını istemez. Hâlbuki bu sayede ifratlı faaliyeti itidal kazanacak, mülâhaza ve muhâkemeyi öğrenebilecekti... Binaenaleyh intihâb etmeyi bilmediği bu arkadaşlık tesiri altında tabiatının mütemadiyen fevân etmeye meyleden temâyülü tezâyüt eyleyecek" (Êmile Lévy) marazî bir hâl şeklini alacaktır.

Bazen de irademizde metanete mâlikiz. Bizce intihâb edilecek arkadaşların bizim gibi metîn iradeli olmaları lazımdır ki bu sayede irademiz daha ziyade kuvvet bulup nâmütenâhî olan tekemmül yolunda terakkî edebilsin. Hâlbuki böyle yapamayız, fitraten zayıfları ararız. Bunlara irademizin kuvvetinden bir hisse ayırmak, iradelerinin eksikliğini savdurarak mübeccel bir hizmette bulunmak için mi? Hayır... Biz irademizi tagallüp ve istibdada çevirmeye çalışır, tabii temâyülümüzü bu sûretle tatmîn etmeye heves ederiz. Arayıp bulduğumuz zayıfları tahakkümlerimizle ezerek bir fazilet olan metânetimizi istibdad gibi rezîlâne bir fezâhata tebdil ederiz.

Hâlbuki arkadaşlıkta bulacağımız menâfîi nefsimizin terbiyesine muvafık sûrette kullansak ne mebzûl ve faydalı neticeler elde edebiliriz. Arkadaşlık hemen sirayete hazırlanmış bir hastalık gibidir. Temas ettiği ruhu bulaştırır. Ateşini hemen yakında bulduklarına nakletmek isteyen bir yangına benzer. Takip edeceğimiz emel ve gayeye, ahlâkımızı tehzîbe, nekâyisimizi tashîhe hizmet edecek muhipler intihâb etsek, hatta bu intihâbda mahrumiyete, fedakârlığa, zahmet çekmeye katlansak; mevcut nekâyisimizi mazur görecek fena temâyüllerimizi ifrâta vardıracak arkadaşlardan sakınırsak irademizin terbiyesi için ne kadar emin bir vasıta bulmuş olurduk.

Bazı arkadaşlar da vardır ki fevkalade cesur ve fa'âldir; beden her türlü israfa tahammül edecek kuvvetli bir bünyeye mâliktirler; hatta bir safsatayı bile hakikat sûretinde gösterecek derecede natûkturlar; itiyatları yüksekten söylemek, emretmek fikirlerine uymayan her bir hareketi istihfâf ederek çürütmektir; iz'ânsız mukallitlerin mütemadi tasdik ve medihleri saye-

sinde nüfûz ve tahakkümlerini artırmışlardır; işte böylelerinden kat'î sûrette sakınmak, heves ve tahakkümlerine tâbi olmaktan uzaklaşmak, etrafındaki mukallit ekseriyetten korkmayarak ahlâklarındaki rezâleti ikrârdan sakınmamak, refâkat tekliflerini kabul etmemekte inat derecesinde sebat etmek elzemdir. Bunlar mekteplerde, kulüplerde, cemiyetlerde birer rezâlet yuvalarıdır ki cezp ettiklerini derhâl ifsâd ederler.

Hülâsa arkadaşlarımı intihâbda istikbalde bize infâz edecekleri telkinleri düşünerek muhtemel tesirlerini mülâhaza-i muammikamıza arz ile tahlil ve tenkit etmeye, ancak intihâb ettiğimiz ahlâkî mesleğe muvafık gelecek olanları tercihe şidetle dikkat etmeliyiz. Nasıl hariçten gelen her bir fikri kabulde derhâl tenkit ve mülâhazamıza müracaat ediyor isek burada dahi aynı usule teşebbüs ederek arkadaşların hâriçten mütevârit her bir fikirden daha müessir bir telkin menbaı olduğunu düşünmeliyiz. Çünkü onlar bir tek fikir değil, birçok fikirleri cem eden birer fevâredir. Fakat bir kere intihâbdan sonra da bütün muhabbetimizi, fedakârlığımızı, diğerbînliğimizi korkusuz ve sayısız ibzâlde her tereddüdü bir tarafa bırakmalıyız.

“... Ahlâk iştîyakını devam ettirmek için saf, basit ve kahramanâne hayatlar kadar hiçbir şey yardım edemez. Bu “şevâhid-i âliye ordusu” cîdâlimizde mes’ûd birer yardımcı hizmetini görürler. Sükûnetimizde ve yalnızlığımızda “asırların büyük ruhları” ile muvânese eylemek irademizi hayret verecek sûrette kuvvetlendirir. Michelet diyor ki: “Bu kat’î felaket, bu mahrumiyet ve istikbal korkusu esnasında düşman iki adım ötede bulunduğu ve bizzat kendi düşmanlarım benimle istihzâ ettikleri sırada bir gün, bir perşembe sabahı kendimi topladım... Kar her tarafı örtüyordu. Ben ise ateşsiz, akşam yemeğini bile bulabileceğimden emin olmadığım hâlde her şey indimde fena bulmuş görünüyordu. Birden saf ve revâkî bir cesaret duydum, soğuktan çatlamış ellerimle masama vurdum, merdâne bir gençlik ve istikbal sevinci ile mütehassis oldum... Bana bu erkekçesine şevki veren kim idi? Her gün beraber vakit geçirdiğim müntehab müellifler. Bu mübarek cemiyete her gün daha ziyade müncezip oluyordum.”⁸⁷ Staurt Mill de babasının kendisine tevdi ettiği kitapların, Robinson gibi en tehlikeli müşkülât karşısında bulunduğu çarelerle galebe-

ye muvaffak olan metîn insanların misalleri ile dolu kitaplar olduğunu hikâye eyler.”⁸⁸ (Payot)

Meşhur hayatların mütâlaası, ahlâk tehzibinde zî-hayat misaller kadar kıymetli bir hizmet ifâ edebilir. Hatta bazen müteharrik ve mütekellim insanlardan bile faydalıdır, çünkü bütün hayatları bizce malum olduğu cihetle intihâb edeceğimiz misallerin matlup olan fikirlere muvafık olup olmadığını daha evvelden biliriz. Bu zeminde iradeleri kuvvetlendirmeye hizmet için, hayatın musibetlerine göğüs germeye mecbur olmuş, nefsânî ihtirâsâtın hücumlarına uğramış bulundukları hâlde ümitsizliğe tutulmayarak racûlâne kuvvetlerinde buldukları gayret ve metanet sayesinde en güç izâle edilebilen gâilelere bile galebeye muvaffak olan irade sahiplerinin misallerini intihâb etmek lazımdır. Büyüklüğün, metanetin vatanı olmadığı cihetle asırların yetiştirdiği büyük mütefekkirlerden hangisini beğenirsek onu kabul etmek mümkün ve muvafık olmakla beraber kendi neslimize, kendi vatanımıza mensup olanları tercih etmek elbette daha doğru bir yoldur. Mesela daha yirmi yaşına vâsıl olmadan bütün bir medeniyetin felsefi, hikemî, riyâzî ve tıbbî bütün malumatını vâzih, cevval, keskin zekâsına cem etmeye muvaffak olarak nihayetsiz derecede müteharrik ve mütebeddil bir zemin ve zamanda yalnız isimlerini saymak bile başları döndüren sayısız kitaplar ve fikirler yazıp telkin eden İbn-i Sînâ’mız; vatan vecd ve iştiyakını daimi sûrette büyük ruhunda besleyerek bütün düşüncelerini, yazılarını, hayatını, ruhunu vatan sevdasını, hürriyet iştiyakını telkin etmeye hasreden Namık Kemal’imiz; derinliği görülemeyecek derecede gözleri şaşırtan nefis ve zengin ruhunda hüsne, hakikate yüksekliğe, bedâiye ebedî bir aşk ile mümtâz dâhiyâne zihninden inci gibi mutena fikirler, güzellikler, prensipler, felsefeler bulup çıkaran Hâmid’imiz; usanç verici zannolunan devamlı bir cehd ve muntazam bir çalışmak sayesinde milletimizin en çok muhtaç olduğu esaslı malumatı toplayıp vatanına ihdâ etmeye muvaffak olan bir Şemseddin Sami’imiz... Hülâsa bunlar ve bunlar gibi her biri ilme, vukûfa, ihataya, şuur ve bedâiye perestîşe, vatan ve hakikat sevdasına, muntazam ve devamlı sa’ye numune olan birçok meşhurlarımız ve hepsinin de fevkinde büyük

Mustafa Kemal'imiz vardır. Bize en derin ve en samimi rabıtalara merbû olan, aynı vasat ve muhîtte, aynı fikir ve terbiyede aynı felaket ve meserrette yetişen, ruhlarımızın, hasletlerimizin, şuur ve irademizin birer mebdei olan bütün bu hayatları, resmî tercüme-i hâl şeklinde değil, hakiki ruhlarını gösterecek sûrette arayıp bulmak, istikbalimize, terakkimize, maziye bastığımız ayaklarımızla ileriye doğru sıçrayışlarımıza ne kadar emin faydaları olacağını düşünerek hakiki ruhlarını gösterecek sûrette arayıp bulmak gençlerimiz için ne kadar mahsûdâr bir çalışmak zemini olabilir. Bilhassa Mustafa Kemal'in hayat ve şahsiyetini bütün tafsilatını toplayarak samimi ve hakiki bir sûrette yazmak ne büyük, insâniyet ve vatan için ne faydalı bir sa'y olur. Evvela bu büyük dimağın ne sûretle teşekkül ettiğini anlamak ve anlatmak için Türklüğün asırlardan beri toplanarak bu fevka'l-beşerde temerküz eden fazilet ve hasletlerini nazar-ı dikkate almak; ecdadını, doğup büyüdüğü vasat ve muhîti, müktesebât-ı ilmiyesini, en ziyade sevdiği muallimleri, meylettği arkadaşlarını, hasletlerinde daha ibtidâdan tebâruz eden hususiyetleri, yaşadığı asrın muhtelif vekâyiinden ne sûretle ve ne yolda müteessir ve mütehassis olduğunu, bütün bu hâricî âmillerin tesiri altında teşekkül eden şahsiyetinin tafsilât ve eczâsını birer birer teşrih ve tahlil ettikten sonra bir icmâl sûretinde birleştirip tersîm etmek, bundan sonra da hislerini, temâyüllerini, ideallerini tenkitleri istihfâf ederek çizdiği yolda hiç dinlenmeksizin yürümek iktidarını, muhîtinin teşkil hususunda gösterdiği dehâyı, bazen uzun mülâhaza ve münâkaşadan sonra ve bazen de ilk nazarda her mevkiin her tafsilâtını birden görerek verdiği kararları ne kadar metîn bir irade ile takip ettiğini, ne fikren ve ne de bedenen hiçbir ızdırıp ve müzâhameden korkmayarak ve en büyük müşkülât karşısında bile nîkbînliğini terk etmeyerek mütemadiyen takip ettiği prensiplerde ve idealde ne kadar büyük medeniyet, terakkî, vatan aşkı mevcut olduğunu, bütün bir milleti aynı iştiyak ve ittihad altında birleştirecek program ve tırâzları veciz ve münakkah bir sûrette bulmaktaki dâhiyâne maharetini, hülâsa bu muhayyer şuurun kuvvetli müşareket ve irtibatlarını, faaliyetinin diriliğini, tahattur kuvvetinin sür'ati ve tesirinin derinliğini, bütün bu büyük kudreti anlatmak lazımdır. Bundan sonra da öyle ef'âli vardır ki ilkinden sonuna kadar bir silsile irtibat ve

insicâmı ile birbirine muntazaman bağlıdır. Vekâyin her biri en metin bir iradeye, en müfid ve münbit neticelere, en ulvî ve ahlâkî prensiplere birer numunedir. Daha sonra da musâhabe-leri, nutukları, muhâkemeleri, çalışmak, ahlâk ve temeddün hakkındaki felsefî prensipleri ve bilhassa Türklüğün umûm medeniyet ve insâniyet içindeki mevkiini tayin ettikten sonra takip edeceği yolu gösteren münevver rehberlikleri vardır... Terbiye-i irade için bu kadar zengin ve mes'ûd bir numune bulmak gayr-ı kâbidir. Filhakika bu her ciheti büyük ve derin fevka'l-beşer şahsiyeti bir tek zihnin tahlîl ve icmâl etmesi fevkalade müşküldür, fakat kudret ve kuvveti ile umûm insâniyete ait olmakla beraber en ziyade Türklüğün ruhuna bağlı olan bu büyük şahsı anlamak ve anlatmak için ne kadar çalışsak, sa'yimiz o kadar mahsûldâr ve müfid olur.

*Tenmiye edilmiş bir fikir, feylesoftan bahsetmiyorum,
fakat bütün ilim menbaları kendisine açılmış olan bir fikir,
melekât-ı akliyesini tatbikatta kullanmayı az çok öğrenmiş ise
bütün muhîtinde, tabiatta, âsâr-ı nefisede, şairlerin tasavvurlarında,
tarih hâdisâtında, geçmiş ve bugünkü insâniyetin takip ettiği
meselelerde, müstakbel emellerinde öğrenip istifade edecek
nihayetsiz vesâit bulacaktır.*

Stuart Mill

İçinde yaşadığımız muhîtin⁸⁹ dahi bizim üzerimize pek büyük bir tesiri vardır. Mademki her gördüğümüz dimağımıza bir fikir sûretinde dâhil oluyor, gördüğümüz eşya ve menâzırın bizde fiile mütemâyil bir fikir tekvîn edeceği pek tabiidir. Muhîtimizden ehemmiyetli bir kısmının intihâbında bizim hiçbir iktidarımız yoktur. Gördüğümüz manzaraların letâfeti, gezdiğimiz sokakların intizamı ve hatta müsteviyâne kaldırım-lanmış olması hakkında ferdin bir kudretimiz olamaz. Mamâfih hükümet ricâlimiz bilmelidirler ki hatta sokakların, binaların, kaldırımaların, temiz şehirlerin, medenî kıyafetlerin bile ahlâk-ı umûmiye üzerine mühim bir tesiri vardır. Şehirlerin nezâfet ve tezyînâtının ihmali önünde, fikirler şüphesiz mühmellerin ruhlarını tahattura ve bunları taklîde meyleder.

Fakat kendi evimizi, çalıştığımız odayı istediğimiz hâle koymak kendi elimizdedir. Bizde bir sanat-ı nefise makamına geçen hüsn-i hat levhalarını; nefis bir manzarayı, bir fikri, bir tarih vak'asını gösteren resimleri; büyüklerin ve büyükler içinde bize en yakın olanların tasvîrlerini; hülâsa kendi temâyüllemizi, tercihlerimizi muhtevî olarak benliğimizin bir hâricî tezâhürü manasını alacak olan az çok kıymetli bed'îaları in-tihâba âsâr-ı nefise mevzûlarının maksûdumuz olan fikirlere muvafık olmasını temin edersek bu vasıta ile şuurumuzda uyandıracığımız tesirlerde, irademizin terbiyesi için kuvvetli bir muâvin bulabiliriz. Hatta Proal diyor ki:

“Çocuklarda ilk kıraatlerin ne kadar mühim bir tesiri hâiz olduğunu zaten anlamıştım. Hele ilk gördükleri resimlerin tesiri daha büyüktür, çünkü tasvîrlerin uyandırdığı teessürler kelimelerden daha büyüktür. Mekteplere, sokaklara, meydanlara tarihe, vatana, tabii manzaralara, büyük fikirlere ait resimler konulsa, hiçbir cehde muhtaç olmaksızın, çocukların zihinlerine cidden ahlâkî malumat yerleştirmek kâbil olurdu...”

Yalnız çocuklarda değil, büyüklerde dahi böyledir.

Hülâsa;

“Bulutlar geçer, yağmurlarını dağlara bırakır, sular toplanır, dalga dalga seylâbeler şeklinde akar. Fakat seller bütün suları almaz; ağaçların kök ve yaprakları ve çalılar, yağmur sularının bir kısmını, sislerden takattur eden damlaları tevkîf ederler; bu rutûbetin bir kısmı tabahhur ederek tekrar bulutlara avdet eder; bir kısmı da toprak içinde kaybolur, fakat yine o noktadan belki pek uzakta, ovada bir menba fışkırır ki aynı sulardan gelir. İşte ruhumuzdan geçen fikirler de böyledir; bunlar da ekseriyetle yağmur gibi boşanarak bildiğimiz yolları takip ederler; birtakımları da muhîtimizden gelerek hiç hissetmediğimiz bir yol tutarlar; birbirleri ile tesadüf ve ittihad ederler ki nihayet günün birinde şuuru muza, benliğimize nüfûz ederek fiil hâlinde fışkırmaya hazırlanır.” (Eymieu)

Hâriçten mütevârit umûm fikirlerin mühim tesirini gösteren bu umûmî ve rûhî kanun nazar-ı dikkate alındıktan sonra şimdiye kadar gösterdiğimiz zeminlerden daha geniş mikyâsta, şahıs ve şartlara göre müteaddit ve muhtelif birçok fikir menbaları bulunabileceği şüphesizdir. Yeter ki her zihne gelen fikir mülâhaza-i muammikanın tahlîl ve tenkîdine arz edilmek itiyat edilsin.

İKİNCİ KISIM

Hissiyât ile Terbiye-i İrade

*Birçok insanlar bir gaye takip etmeksizin yaşarlar,
bir nehir üzerindeki saman çöpleri gibi hayatı geçirirler,
ileri gitmezler, fakat cereyân onları sürükler.*

Seneca

Efkâr, hissiyât ve efâlden ibaret olan müselles silsileden herhangi birini uyandırırızsa diğerlerinin de aynı zamanda uyandığını ve fakat efkâr ile efâl üzerine icrâ eylediğimiz tesir daha kuvvetli ve daha kolay olduğundan hissiyâttan ziyade efkâr ve efâli idare etmek sayesinde irade terbiyesine muvaffak olabildiğimizi yukarıdan beri anlattık.⁹⁰ Mamâfih şurası muhakkaktır ki irade terbiyesi tam olabilmek ve hayatın muhtelif filleri bir mün'akise tav'iyeti ile husûl bulmak için yalnız fikir ve fiil üzerine icrâ-yı tesîr etmek kâfi olmayıp hissiyâta dahi pek büyük bir ihtiyaç vardır. Fikirlerimiz hissiyâtın verdiği harâretten mahrum kalırsa irade terbiyesinin maksûdu olan tav'iyeti husûle getirmek kâbil olmaz. Hemen hiçbir fikir yoktur ki müfekkiremizde husûl bulduğu gibi derhâl fiile münkalip olabilsin; hâlbuki hiçbir hissî hâlet yoktur ki, mâni unsurlara tesadüf eylemedikçe, fiil hâline inkılâbı men edilebilsin. Binaenaleyh irade terbiyesinde bir taraftan fikirler ve fiiller, diğer taraftan dahi hisler arasında şiddetli ve samimi bir irtibat tekvîn etmek mecburidir. Ancak bu sayede efâlimiz izâlesi imkânsız bir itiyat ve bir ihtiyaç hâline girebilir. Çocuklara telkin edilen ahlâkî fikirler ve ilmî malumat mükâfât, teşvik, izzet-i nefis, müsabaka ve gıpta gibi sıcak hissiyât ile karıştırılmayacak olur ise terbiyenin hiçbir faydası kalmaz. Çocuk tembelliğe ve oyuna olan meyillerini mağlup edebilmek için mual-

⁹⁰

Bizzat hissiyât üzerine hiçbir nüfûz ve tesirimiz mevcut olmadığı nazar-ı dikkate alınırsa (hissiyât ile terbiye-i irade)nin bâtil bir iddia olduğu hatıra gelir. Hakikatte dahi öyledir. Hissiyâttan istiânemiz, hissiyâtı besleyen fikirleri ve hissiyât üzerine mütekâbil bir tesir icrâ eden efâli terbiye etmek sayesinde olabilir. Maksadımız hissiyât hakkında ne sûretle hareket etmeliğimiz icap ettiğini tayin olup yoksa yalnız hissiyât ile irade terbiyesinin imkânsız olduğuna şüphe yoktur. Binanealeyh bu mebhasi efkâr ile efâl arasında bir hatt-ı vasl, birinci için bir tetimme, ikinci için ise bir medhal gibi telakkî eylemek icap eder.

limlerden, ana ve babasından aldığı hissî teşviklere muhtaçtır. Terbiyenin esası, fikir ile histen mürekkep ve iyi imtizaç ettirilmiş bir halîtayî çocuğun dimağına yerleştirmek kâidesi üzerine müstenittir. Mürebbîlerin çocuklarda tekvîne muvaffak oldukları bu metîn imtizâcî biz kendi intihâb ettiğimiz fikirler üzerine tatbîk edebilirsek, mantıkî ve derin mülâhazâtımızı soğuk ve mütecerrid bir hâlde bırakmayarak ruhumuzun kuvvetlerini idare eden müşâreket kanunlarından istifade ve hissî renklerle cilâlandırırız, işte ancak bu sayede irade terbiyemiz de ciddi ve hakiki bir iktidar göstermiş oluruz.

Hissiyâtan istiânemiz birkaç türlü olacaktır:

Birincisi: Maksûdumuz olan fiillere muvafık hissiyâtı aramak, seçmek ve kuvvetlendirmek.

İkincisi: Maksûdumuz olan fiillere mütebâyin hissiyâtı mağlup edecek maharet kullanmak.

Üçüncüsü: Yüksek bir gayeye sevk etmek istediğimiz fikri, hissiyâtın harareti ile son derecede ısıtarak bir ihtirâs, bir ideal hâline îsâl etmek.

BİRİNCİ BAB

Muvafık Hissiyâtın İstiâne

*Bir gayeye vusûl için akıl, ihtirası istihdam
etmez; fakat ihtiras, aklı istihdam eder.*

Ribot

*Zayıf bir hafıza bile kuvvetli ve galip bir ihtiras için
lazım gelen malumatı kolaylıkla hıfzeder. Âşık işine
gelen hiçbir fırsatı, bahil hiçbir zayıfatını, vakûr
haysiyetine açılan hiçbir cerîhayı, nahvetli kendisine
atfolunan hiçbir meziyet ve medhi unutmaz. Buna hâfıza-i kalp
denilebilir ki hâfıza-i akıldan daha samimidir.*

Schopenhauer

Hissiyât içinde hiddet ve korku gibi bazı şiddetlileri vardır ki kendilerine muvafık fikirlerle kuvvet kazanmaya ihtiyaç göstermeksizin derhâl fiil hâline inkılap ederler. Bu hâlde dimağımız akıl kuvvetlerine mâlik olmayan maddi bir cisim gibi hareket eder, hiddet ve korkunun verdiği tenebbühlere mekanikî bir sûrette hâricî ve dâhilî a'zâımızda hiddet ve korkuya mahsûs husûsî tezâhürât ile cevap verir. Fakat hissiyâtın kâffesi bu kadar sür'atli bir inkılâba meyyâl değildir, fiil hâline girmek için efkâr ile imtizâç etmeye muhtaçtır. Her bir his ruhumuzda bazen müzâhame, bazen de zevk şeklinde bir teessür uyandırır. Bu teessürü vâzıh bir şekilde izhâr için aklımızın, müfekkiremizin yol göstermesine muhtacız. Kışın soğukta bir dağ tepesinde sert bir fırtınaya tutulmuş olsak “Burûdetin verdiği azap ve ızdırap, ölümün yakınlaştığı hissini verdiği dehşet bizi fikir kuvvetlerimizden istiâneye sevk eder. Aklımız bize, fırtınanın bitmesini beklemek için karlar içinde korunabilecek bir kuyu kazmak fikrini telkin eder. Robinson gibi boş bir adaya atılmış olsak aklımız yardımımıza koşmayacak olsa veca'nâk bir teyak-kuz ile muzdarip olan bütün temâyülât ve hissiyâtımız ne iş görebilirdi?” (Payot) Felaket, sefahet, esaret, ihtirâsât gibi girîvelere düştüğümüz vakit dahi nefsimizi kurtarmak için daima kuvâ-yı akliyemize müracaat eder, müfekkiremizde bul-

duğumuz faydalı vesâit sayesinde temâyülâtımızın icap ettiği ef'âl'e teşebbüs ederiz. Yalnız ızdıraplı hissiyât için değil, ezvâkımıza ait temâyüller için dahi böyledir. Yakınlarımızdan birinin takdire layık bir muvaffakiyeti, hayır ve fazilete ait işleri bizim ruhumuzda bir zevk uyandırdığı zaman filhakika çehremiz hemen de gayr-ı ihtiyârî bir saadet tezâhürü ile parlamaya başlarsa da takdirimizi maddi bir sûrette ispat için müfekkiremize müracaat eder, muvaffakiyet sahibi yakınımızın meserretini celp edecek muvafık bir hediye hazırlamak üzere zihnimizin münâkaşalarından istiâne ederiz.

Hissiyât tezâhür etmek, idrâk olunmak için efkâr ile müterâfik olmaya muhtaçtır. Efkar hissiyâtın gıdasıdır.

“Yol kenarında gözyaşları içinde bir çocuk gördüm. Büyük hemşîresi çocuğun yaşlarını kurutmaya çalışıyordu. Dikkatli bir tavırla yanaşıp dedim ki: “Çocuğum, ne için tahta ayakkabı giymişsin?” Çocuk ayakkabılarına bakarak vereceği cevabı bulmaya ızdırapla uğraştı ve artık başka hiçbir şey düşünmeyerek yaşlarını kesti; kederi idame eden fikir zâil olduğu gibi keder de zâil oldu. Nefer heyecanlı bir kavgada bedenine giren kurşuna rağmen bilâ-tahassüs harbe devam eder. Ne için? Çünkü dikkatini bir başka noktaya masrûf olmakla yarasını görmüyor ve görmediği bir ağrıyı hissetmiyor. Fakat yara bilfiil mevcuttur. Kanın mütemadiyen akması sebebiyle uzviyet, hayatı idame edemeyecek derecede muhteldir. Bu uzvî ihtilâl ile beraber mecrûhta bir fikir, bir ilim husûle gelmedikçe ağrı dahi mefkûttur. Kezalik hipnotizm uykusunda bulunan bir şahıs adalâtını iğnelerle incitmek kâbilidir. Fakat uykuda olan şahıs bir şey hissetmez, çünkü ilmî mefkuddur.” (Eymieu)

Demek oluyor ki hissiyât ekseriyetle bizim müfekkiremize tâbî ve bizim elimizdedir. İstersek fikrimizi hissiyâta muvafık bir sûrette işgâl eder, hissiyâtı tenmiye ve takviye ederiz, yine istersek hissiyâta muvafık olan fikirleri şuurumuzdan kovarak mezkûr hissiyâtın fiil hâlinde görünmesine mümânaat etmiş oluruz. O hâlde bir hissi, bir arzuyu, bir temâyülü büyük bir kuvvete is'âd etmek, ef'âl-i irâdiyemize hâdim bir kudret ile techîz etmek için fikrimizi bu arzu ve temâyül ile hem-âhenk

olarak maksûdumuz olan neticeyi muayyen, cazibeli, mütebariz ve mergûb gösterecek bir sûrette sevk etmek kifâyet edecektir.

Bir his ile o hisse muvafık olan fikri birbirine bağlamak filhakika bazen müşküldür, fakat imkânsız değildir...

“Mesela, tahriri uzun mesâîye muhtaç bir eser için yorulup çalışmaya muhtaç olduğumuz zaman kuvvet ve metanetimizi sevk ve idame için aynı neticeye müteveccih birçok hissiyâtın müttehid iânesinden istifade edebiliriz. Evvela kendi kudretimizin idrakinden tahassül edecek olan hissi nazar-ı dikkate alırız ki faal bir sa’yin tekvîn edeceği mahzûziyetlerin en büyüğüdür; uzun mülâhazalarımızın neticesinde husûle gelecek muvaffakiyetleri, keşfiyyâtımızı takip edecek meserretleri düşünürüz; yüksek bir gaye takibi ile hisseyleyeceğimiz manevi büyüklük zevkini gözümüz önüne getiririz; faaliyetimizin doğru bir yolda yürümesi ile bedenen husûle gelecek diriliği, sa’yimizin fevkalade faydalı bir neticeye masrûf olarak hiçbir cehdimizin kaybolmayacağı tasvîrini göz önüne getiririz. Bütün bu metîn sevâika ilaveten bizi kâh lutfkâr bir hayırhahlıkla, bazen de keskin bir hasetle takip edenlerde husûle getireceğimiz takdir hissiyâtını; mesâî-i dimağiyemiz önünde gittikçe açılan geniş ufukta bulacağımız manevi lezzetleri; haysiyetimizi, izzet-i nefsimizi, terakkî arzumuzu tatmîn edecek meserretleri; sevdiğimiz yakınlarımızda tekvîn edeceğimiz büyük saadeti; daha sonra da bütün bu yüksek hissiyâtın fevkinde daha büyük, daha samimi bir neşâtı, nereye gittiklerini bilmeyerek hayatlarını imrâr eden binlerce insanlara ilimlerin ilmi olan hâkimiyet-i nefsiyye kazanmak usullerini öğretmekle insâniyete ihdâ edeceğimiz kıymetli hizmeti düşünürüz. Bazen hodbînlik, bazen de diğerbînlik ile müterâfık olan bütün bu hissiyât sayesinde muhtelif his, temâyül ve teheyyüçlerden mükevven değerli bir hazine husûle getiririz. Ve bu hissiyât mecmûasından alacağımız yardım sayesinde mevcut kuvvetlerimizdeki adem-i tecânüsü izâle eder, ibtidâda bârid ve dâfi olan gayemizi diri ve cazibeli bir ideal hâline tebdil ederiz. Muhteris bir âşık nasıl sevdiğini müzehher tahayyüller ile tezyîn ederse biz de bu yüksek gayemizi bütün hararetili iştiyakımızla tezyîn ederiz. Âşığın tahayyülleri iradesine tâbi ol-

madığı hâlde bizim tevcih ettiğimiz iştîyakın tamamen kendi muhâkeme ve münâkaşamızla vukua gelerek kendi irademizin verdiği kuvvetle tav'î bir hâle girdiğini düşünmekle ayrıca bir ifti-har hissederiz.” (Payot)

İşte hissiyât hep böyle fikrî îâneler sayesinde ibtidâda mübhem, karanlık ve zayıf olduğu hâlde yavaş yavaş taayyün ederek nur ve kuvvet kazanmaya başlar. Hayatta en hasîs ve âdî mesâîye masrûf olan cehdlerin bile hissî tahayyüller sayesinde büyük bir kuvvet kazandığını düşündükten sonra biz nasıl olur da bizzat beğenip seçtiğimiz bedî ve nefis gayeyi parlak ve cazibeli bir hedef hâline îsâl edecek tefekkürlerimizi ve mülâhazalarımızı esirgemeye razı oluruz? Hasîs her türlü mezellete razı oluyor, mahrumiyetlerin her nev'ine katlanıyor, tahkirlere dayanıyor, rahat yemekten, rahat uyumaktan vazgeçiyor. Bütün müterâkim servetine rağmen güneş doğarken yatağını terk ediyor, günün büyük bir kısmını muhayyer bir faaliyet içinde geçiriyor, serveti uğruna evladına, ailesine olan muhabbetini bile feda ediyor, izzet-i nefsten, haysiyetten tecerrüt ediyor, miskîn bir gaye yolunda büyük bir metanetle mezâhimin her nev'ine göğüs geriyor, kasalarda toplanan ve fakat kendine hiçbir gün maddi bir faydası olmayacak olan altınları kendine bir ideal ittihâz ediyor ve bu kemâle yakınlasmaya muvaffak oluyor. Ya bizim takip ettiğimiz maksat iktidar ve sa'yimize karşı halkın takdirlerini celp ederek altın kümelerinin vereceği neşât ve mesârırdan pek büyük ve derin bir saadet tekvîn edecek olursa ve husûsiyle insâniyete bihakkın hizmet etmek gibi her meserretin fevkinde tutulabilecek bir kemâl-i ahlâkî ile yükselmekliğimize medâr olacak olursa hasîsin altın için yaptığını biz idealimiz için yapamaz mıyız? Yapamayız farz etmek bütün iktidarımızı inkâr etmek, kuvâ-yı akliyenin her şeye hâkim olduğunu nazar-ı dikkate almamak demektir ki hayatta cidden büyük bir nam kazanan bu kadar büyüklerin misalleri önünde kabul edilemeyecek bir safsata olmuş olur. Hususiyle psikoloji kâidelerini biraz öğrendikten sonra bu safsatanın butlânını idrâke mecburiyet hisseder ve yukarıdan beri beyan ettiğimiz vechile istediğimiz hissi bizim

iktidarımız dâhilinde olan efkâr ile rapt eyleyerek, intihâb ettiğimiz hissiyât ile efkâr arasındaki bu irtibat sayesinde câzip bir hedef hâline koymak kâbil olduğunu anlarız.

Esasen bizi cezbe etmeyen, meyil ve arzumuzu tahrik etmeyen, dimağımızda hiçbir muhabbet uyandırmayan hissiyâtı biz dikkatimiz sayesinde istediğimiz hissî iştiraklere arz ederek nihayetle cazip bir gaye hâline koyabiliriz. Fakat bizde bir his, hayır ve fazilet hakkında fitrî bir meyelân mevcut değilse yoktan bir his yaratmak bizim elimizde midir? Şüphesiz ki değil, bizim yapabileceğimiz şundan ibarettir: Henüz zulmet ve mübhemiyette bulunan bir temâyülü, arzuyu, zevki biz dikkatimizle besleyip kuvvetlendirerek gittikçe büyütür ve fikrimize hâkim hâr ve cazip bir kuvvet hâline koruz. Mevcut olmayan bir hissi yaratmaya iktidarımız yoktur. Fakat dünyada hiçbir insan yoktur ki ibtidâî hissiyât-ı selîmeden tamamen mahrum olsun. Hiçbir şuur yoktur ki necâbetli temâyüllerden ister muvakkat ve ister pek zayıf bir sûrette tamamen muarrâ olsun, insâniyet henüz böyle bir u'cûbeye tesadûf etmemiştir. “Nerede görülmüştür ki bir insanın esas tabiatı zulüm ve istibdaddan ibaret kalarak hiçbir vakit, hiçbir mevkide ne kendine, ne akra-basına karşı hiçbir merhamet hissî ile mütehassis olmasın? Hiçbir vakit diyoruz, çünkü necip olan hissî temâyüller ne kadar nâdir olursa olsun, mademki ara sıra mevcut oluyor, demek oluyor ki kâbil-i husûldür. Diğer cihetten şunu da biliyoruz ki en muhtelit, en ulvî hissiyât, birçok ibtidâî hislerin iştirak ve ittihâdından müşkül bir mecmûadır; kuvvetli ve uzun bir sûrette dikkatimizi herhangi bir hâlet-i şuûriyye üzerine tevcih edersek bu hâleti tamamen meydana çıkararak diğer birçok muvafık hissiyâtı cezbe hizmet edecek bir taazzuv merkezi hâline koymaya muktediriz. Binaenaleyh herkesin bi'n-nefs tecrübe ile kanaat edeceği vechile henüz mahcup ve mütevazı, henüz zayıf nefha hâlinde bulunup mücâvir kuvvetlerin tesiri altında karanlıkta yaşamakta olan hâlât-ı hissiyeyi teşvik ve takviye etmeye kudretimiz tebeyyün eder. Zaten bu zayıf hissiyât parlak yıldızlara benzerler, cahiller gündüzün gökte yıldız bulunduğunu tahayyül bile etmezler, mamâfih yıldızların

lemeâtı mütemadiyen devam eder. Hülâsa biz yeni bir his yaratamayız, fakat dikkatimiz sayesinde gizli kalan hissiyâtı meydana çıkarmaklığımız yeni hissiyât yaratmaklığımıza müsâvîdir.”

“Zaten romanların herkes tarafından anlaşılacak tevecçühle kabul edilmesini nasıl izah edebiliriz? Romanlar tabii ve her günlük hayatımızda meydana çıkmayan birçok hissiyâttan bahsederler; bir yalancı harp oyunu oynatırlar; mademki meşhûr muharrirlerin romanlarını halkın büyük bir ekseriyeti anlayıp takip ediyor, kâri’lerin ekserisinde uyku hâlinde bulunan hissiyâtı şuûrî lem’alar ile aydınlatmak için bir fırsat beklemekte olduklarına bu da bir burhan değil midir? Romancının bizim üzerimize icrâ etmiş olduğu tesiri dikkat ve tahayyülümüze hâkim olmakla beraber tekvîne kâdir olmasa idik pek garip olurdu! Fakat kâdiriz; istediğimiz vakit sun’î bir sûrette hiddet, terahhum, iştîyak veyahut diğer lüzumlu bir hissi tekvîn etmek iktidarına mâlikiz.” (Payot)

Hissiyâtın böylece tekevvünü pek çok defalar bizde gayr-ı ihtiyârî bir sûrette husûle gelir. Tahsîline teşebbüs ettikleri ilim ve meslekte, henüz tahsîle başlamazdan evvel, kuvvetli bir muhabbet hissi ile mümtâz olan pek az gençler vardır; tahsîl için önlerinde sülûk edilebilecek pek çok yollar mevcut olduğu hâlde bunlardan birini intihâb için ekseriyetle hususi bir tahsil gayesini ciddiden idrâkten başka birçok hâricî esbap tesîrine tâbi olurlar. Sonraları mesleklerinde buldukları fikirlerin cazibesi ve sıcaklığı sayesinde gayr-ı ihtiyârî bir sûrette tahsillerinin mevzûunu hakiki bir aşk ile sevmeye başlarlar. Veyahut tesadüfen nasıl olduğu bilinmez bir sûrette zihninizde yeni bir fikir husûle gelir, bu fikir henüz mübhem ve bâridir, sizi cezbedebilecek iktidarı hâiz değildir, fakat siz mülâhazâtınızı ta’mîk ile bütün dikkatinizi bu fikre hasretmeye başlayınca yavaş yavaş hiç ümit etmediğiniz bir tecessüs; bir merak ile mümteziç kuvvetli muhabbet hissiyâtı ile mütehassis olmaya başlarsınız! Evvelce pek yabancı olan bir fikir dikkatiniz, mülâhazanız, cehdiniz sayesinde cazip bir gaye hâline tahavvül eder. Her şahsın hayatında fikirlerin yavaş yavaş burûdetten hararete intikâli hakkında sayısız misaller vardır. Gayr-ı ihtiyârî olarak tahassül

eden bu harareti, biz metîn bir irade ile istersek hiç şüphesizdir ki daha ziyade kolaylıkla tekvîne muvaffak oluruz.

Şurası da vardır ki zihnimizde fikirlerin mevcudiyeti daimî, hissiyâtın mevcudiyeti ise muvakkattır. Hiçbir dakika yoktur ki dimağımız muhtelif efkâr ile iştigalden hâlî kalabilsin. Kalp nasıl mütemadiyen hareket ederse dimağımızda dahi hafî bir mekanikiyet vardır ki mütemadiyen fikirler tekvîn eder, çünkü havâss-ı hamsemiz vasıtasıyla hâriçle olan münasebetimiz, uykudan sarf-ı nazar olunursa daimidir. Bu münasebet ise dimağın daimi sûrette fa'âl olması ile müterâfıktır. Hâlbuki hissiyât böyle değildir. Kinimiz, garazımız, muhabbetimiz, arzumuz şuurumuzda muvakkat birtakım hâletlerdir, müfekkiremizi vakit vakit istila ederler, her vakit sevmeyiz, her vakit hiddet etmeyiz. Hatta dimağın hissiyât ile uğraşmaması, uğraşmasından daha kesîr ve medîddir. Hissiyâta doğrudan doğruya hükmümüz geçmez, fakat bunlar müfekkiremizi her vakit işgal etmezler; efkârımıza hâkimiz ve bunlar müfekkiremizde daima mevcuttur. O hâlde hissiyâtın mevcut olduğu zamanlarda nasıl muvafık bir hissi istediğimiz sûrette kuvvetlendirebiliyor isek, hissiyâtın mevcut olmadığı zamanda ise bu hissiyâta muvafık olan efkârı zihnimize yerleştirmeye daha büyük bir suhûletle muvaffak oluruz. İşte bunun içindir ki bazen galebemiz imkânsız bile görülse, hissiyât, izalesi imkânsız zannedilecek derecede şiddetli bile olsa muvafık hissiyat, birçok mütebayin düşmanlar elinde zebun bile kalmış olsa biz muvakkat olan bu his devresinin hulûlünü beklersek, zihnimizin hissiyâttan muarrâ olduğu sükûn ve istirahat zamanına intizar edersek o zaman muhtelif fikirleri iyi idare etmek sayesinde istediğimiz hissi uyandırmak için gayet mahsûldâr bir zemin hazırlamış oluruz. Binaenaleyh muvafık hissiyâtı kuvvetlendirmeye çalıştıktan mâadâ müfekkiremizin sükûnet zamanlarında dahi biz bu hissiyâtı kuvvetlendirecek fikirleri uyandırmaya çalışmalıyız.

Hususiyle efkâr ile hissiyât arasındaki münasebet o kadar samimidir ki zihinde yerleşen bir fikrin kendine muvafık olan hissi uyandırmaması kâbil değildir. Müşâreket-i efkâr kanunu en birinci yardımcımızdır. Bir his ile bir fikri birbirine raptettik-

ten sonra artık dikkatimizi başka bir cihete çevirsek bile bu irtibat mahvolmaz. Ne vakit fikri hatırımıza getirirsek his dahi sâha-i şuurumuzda yüz gösterir. Bir fakir çocuğun hastalığını, sefaletini müşahede ediyoruz, müteessir oluyor, derin bir merhamet hissediyoruz. Birçok zamanlar geçtikten sonra aynı çocuktan bahsedecek olsalar şuurumuzda uyumakta olan merhamet hissi derhâl uyanıyor. Birçok sene evvelki teessürü yeniden hissediyoruz.

Mesâî-i akliyenin her birinde olduğu gibi hissiyât-ı tekvînî dahi, yalnız ilk zamanlarda müşküldür, ibtidâda hakiki bir cehd sarfına bağlıdır. Fakat bir kere zihnimizde yerleşerek birçok efkâr ve hissiyât ile bağlandıktan sonra artık zâyî olmaz, bir itiyat hâline girer, yeniden aynı his ile mütehassis olmaya lüzum gördüğümüz zaman artık ibtidâdaki güç cehde muhtaç değiliz, yalnız basit bir tahattur bile o hissin tekvînine kâfi gelir. Bu sayede efkârımıza vermek istediğimiz cazip hararetin tahassülü gittikçe kolaylaşır ve hissiyâtımızı idare etmeye, zulmetten kurtararak kuvvetli bir kudret ile techîze muvaffak olmaya başladığımız gibi bundan sonraki mesâîmiz, sâir hissiyâtın tekevvinüne hizmet edecek olan çalışmalarımız dahi suhûletle kâbil-i icrâ olur.

İKİNCİ BAB

Mütebâyin Hissiyâtın Tevakkî

*İhtirâsâtın şiddeti azalıp, harareti sakinleştiği zaman
kendimizi birçok gaddar mütebitlerden kurtulmuş buluruz.
Sophokles*

Muvafık hissiyâtın ne sûretle teşvik ve takviye edileceğini anlattık. Fakat gazap, sevdâ, şehevaniyet gibi fevkalade kuvvetli hisler vardır ki irademizin terbiyesinde en vahşi düşmanlar makamını tutarlar. Muvafık hissiyâtı tamamen öldürerek kuvve-i akliyemizi mütebit bir esaret altında hapsederler. Şu vahşi düşmanlardan ne sûretle tevakkî edebileceğiz?

Filhakika hissiyât ve husûsiyle hissiyâtın vahşi cinsleri üzerine tesirimiz o derece azdır ki hemen de ma'dümdür diyebiliriz. Üzerlerine hücum ile mahv u izâle etmek me'yûs bir harptir, teşebbüse bile değmez, mağlubiyet muhakkaktır. Binaenaleyh burada kullanacağımız usûlü tebdîl etmek, bizzat düşmanlarımızın muâvinleri üzerine hücum etmek sûretiyle bir harp hilesi kullanacağız.

Evvelâ muhâcememizi menfûr hissiyâtın hâricî ve adalî tezâhürleri üzerine tevcîh edebiliriz. Merâkiz-i akliyyeye muvâsalat eden her bir tenebbüh hârice boşanmaya şedit bir meyil gösterir. Hiddet; galiz şetmleri, adalâtın takallüsünü, yumrukları, darbeleri istilzâm eder. Şehvet, ihtirâs, temaslara, bûselere teşvîk eder. Hiddet ve şehvet üzerine doğrudan doğruya hücum edemeyiz; fakat lisanımızı tutarak söğüp saymaktan sakınmak, yumruklarımızın sıkılmasını men etmek; temaslardan, bûselerden kaçmak bizim elimizdedir. Adalâtımızı istediğimiz gibi idare etmek iktidarına mâlikiz. Gözyaşlarımızı döktürecek bir sebep karşısında adalâtımızın gevşemesini men ederek bilakis takallüs ettirmek kudretini hâiziz. Binaenaleyh adalâtımızı hissiyâtımıza münâfi bir sûrette idare edecek olursak hissiyâtın tezâhürâtı dahi men edilmiş ve ef'âlin mütekâbil hissiyât üzerine tesîri hasebiyle hissiyât dahi mağlup edilmiş olur.

Mamâfih bu usul her vakit muvaffakiyet vermez; menfûr hissiyât bazen pek şiddetli olur, adalâtın harekâtı ile tatmîn

edilmezse bütün dimağımızı, bütün müfekkiremizi işgale ve bir âteşin teheyyüç ile yakmaya başlar. İnsirâf için hâricî adalelerde bulamadığı yolu bir başka mecrâda arar. Hiddetin icabı olan şetmleri, yumrukları men eyledik, fakat müfekkiremizde uyandırdığı şiddetli ihtilâcâtı men edemeyiz. Efkârımız zelzeleye uğramış gibi altüst olur. Bir insirâf yolu bulmadıkça hidde-timizin zevâli mümkün olmayacağını hissederiz. O hâlde müfekkiremizi alevlendiren yangını hiç olmazsa tahdide çalışır, yalnız zararsız tezâhürâtına müsaade ederiz, hiddetimizi mücip olan şahsın yanından kaçır, mecnûnâne hareketlerimizi tenhâda insirâf etmeye, hiddet ve gazabımızı muhayyel bir muhatap önünde ibzâl etmeye teşebbüs ederiz. Ve biliriz ki bu sarfın ne bize ve ne muhatabımıza bir zararı olmayıp yalnız teheyyüç devresinin hulûlüne yardım etmek için bu münharif vasıtayı kullanıyoruz. Menfûr his bu vechile boşandıkça kuvvetini kaybetmeye başlar ve nihayet bir sıra gelir ki hücerât-ı dimağiyemizin aksü'l-ameli artık kâfi derecede sarf edilmiş olarak müfekkiremizde biraz sükûnet peyda olduğunu hissederiz. Yangının şiddeti kaybolmuş sakın ve dumanlı bir zemine tahavvül eylemiştir. Artık efkârımızı o dumanları da mahvedebilecek sûrette icâle eylemek kâbildir; mantikî bir mülâhaza ile gazap hiss-i menfûrunu bütün bütün izâle etmek artık büyük bir fikrî sa'ye muhtaç değildir.

Bazen de bu menfûr hisler hiddet gibi ani ve ateşli olmaz, şehvet temâyülleri gibi devamlı ve müzmin olur. Düşmanımızı yormak için boşuna kılıç sallamasına müsaade etmekten ibaret olan hilemiz burada faydasız kalır. Bu ikinci harpte kendimizi kurtarmak için bir başka yol bulmaya ihtiyacımız vardır. Bir ihtirâs ne kadar mütehevvir ve müzmin olursa olsun, eğer az çok devamlı ise, muhakkak efkârın yardımına muhtaçtır. Fikren bir yardımcı bulamazsa gıdasız kalarak sönüp mahvolur. Fakat bu türlü hissiyât ile karşı karşıya gelen müfekkiremiz selametle mülâhazadan mahrum kalarak mantıkiyetini kaybeder, hissiyâtı mazûr gösterecek safsatalar, icat eder ve bu safsatalara istinat sayesinde hissiyât-ı hayatını idameye kâfi kuvvet bulur. Bir tenebbühle sorunuz, atâletini mazûr göstermek için ne umulmaz sebepler bulacaktır. Bir sefihe müracaat ediniz, şehevânî temâyülleri haklı göstermek için ne safsatalar icat edecektir. Safsata ve mugâlata devamlı temâyülâtın gıdası ma-

kamındadır, bu gıdayı kesecek olursanız temâyülât dahi zevâle yüz tutar. Hâlbuki safsatalar birer fikir mecmûasıdır. Efkâr üzerine hâkimiyetimiz ise muhakkaktır. Efkârı iyi idare ile safsataları çürütmek zannolunduğu kadar müşkül değildir.

“Bir müstebit esir ettiği insanların fevkinde bir imtiyaza mâlik olduğuna, hürriyetin birçok mahzûrları hâiz olduğuna itikat etmedikçe tam bir müstebit olamaz. Böyle safsatalarla haklı ve mazûr gösterilen ihtirâslar müthiş bir kuvvet kazanır. İşte ihtirâsa rehberlik eden bu fikir mecmûaları üzerine hücum etmeye mecburuz, bu safsataları birbirinden ayırarak tahrip ve ihtirâsı ihâta eden bâtil fikirleri öldüreceğiz. Yanlış ve yalan olduğunu hakiki bir nazarla görmek, bu aldatıcı vaatlerin ilerisinde vahim bir istikbal mevcut olduğunu keşfetmek, nahvetimize, saadetimize, sıhhatimize, haysiyetimize temas edecek mü’lim neticelerini takdir etmek sayesinde şedit ihtirâsımızın karşısında yeni arzular, yeni hisler uyandıracğıız. Bunlar ihtirâsımıza karşı bir mânîa olacak ve ibtidâdan galebeye muvaffak olmasalar bile ihtirâsın tefevvukunu şüpheyi düşürecek, lekeleyecek, zayıflatacaklardır. İhtirâs evvelce şuurumuzda mâniasız hâkim iken şimdi bir endişe karşısında, bir muhârip önünde bulunacaktır.” (Payot)

Mesela; tembelliğe karşı bu muhacemeyi icrâ etmekteyiz, tembelliği besleyen safsataları birer birer ele alarak her birinin butlânı hakkında şuurumuzda kâfi derecede kanaat husule getirdikçe düşmanımızın kuvvetini teşkil eden silahları birer birer çürütmüş, elinden almışız demek olur. Düşmanımız yine karşımızda duruyor. Fakat evvelki kuvveti ile şimdiki mütereddit vaziyeti arasında büyük bir fark vardır. Henüz tembellikten kurtulmadık, fakat hiç olmazsa tembelliğin ne mühlik neticele-re sebep olduğunu takdir ettik. Binaenaleyh ister istemez tembellikten kurtulmak için şuurumuzda bir arzu uyandı. Zayıf düşmanımıza karşı aksi bir arzu uyandıktan sonra muvaffakiyet fevkalade yakınlaşmış olup bu arzuyu takviye etmek, çalışmak hayatının mütenevvi lezzetleri hakkında şuurumuzda şedit muhabbet temâyülâtı uyandırmak artık atâleti bütün bütün öldürmeye kifayet edecektir.

Hissî temâyülâtımız bazen de uzak bir intisalden tevarüt ederek yaşlandıkça kökleşen çınar ağaçları gibi yıkılması gayr-ı kâbil metîn bir kuvvet kesp eden bâtil itikatlar üzerine istinat

eder. Filhakika bunlar da birer safsatadır, fakat bu safsataların müdâfileri o kadar çoktur ki yaşadığımız vasatta butlân itikâdâtı tamamen idrak edebilmekliğimize hizmet edecek mantıkî muhâkemelere teşebbüs etmekteğimiz kâbil olmaz. Bilâ-münâkaşa kabul edilen ve hatta münâkaşa edilmesi bile tecvîz edilmeyen ne kadar bâtil itikatlar vardır ki hayatımızın ilk hatvesinde bizi esir etmeye başlamış, seneler geçtikçe istibdat ve hâkimiyetini artırmış, hayatın verdiği tecrübelerle zeval bulmak değil bilakis daha ziyade kuvvetlenmiştir. Bunlara göğüs göğüse hücum etmek kâbil olmadığı gibi istinat ettiği esasları çürütecek mahirâne bir hud'a bulmak bile kâbil değildir. Çünkü ne gibi esaslara istinat ettiği malum değildir. Daha doğrusu hiçbir esasa müstenit olmadığı hâlde bir başka âlemden mütevarit ve lâ-yuhtî hakikatler sûretinde bizim ve etrafımızda bulunan insanların şuurlarımızı istila etmiştir. Filhakika hafızamızda yerleşen fikirler her ne kadar kuvvetli olursa olsunlar, dikkatimizi bunlardan esirger, hiçbir zaman tahattur eylemezsek yavaş yavaş dimağımızın hücrelerinden silinmeye yüz tutarlar ve bu sûretle tamamen kaybolmasalar bile şuurumuzun gizli derinliklerinde gömülü kalarak bizce varlık ve yoklukları müsâvî kalır. Fakat bu usulü bâtil itikat ve itiyat hakkında tatbik dahi kâbil değildir. Çünkü hafızamızdaki nakşını her dakika tazeleyecek vesileler, telkinler fevkalade mebzûldür. Bizi her tarafımızdan hapseden bu dehşetli ağ içinden çıkmak hemen de imkânsızdır. Fakat müfekkiremize hâkim olan biz kendimiziz. Fikirlerimiz bizim elimizde birer alettir, bu aletleri istediğimiz gibi kullanabiliriz, elimizde bu kadar metin bir kuvvet var iken fikirlerimizin hürriyetini hapseden itikâdât-ı bâtila şebekesi istediği kadar girift ve sık olsun, bu şebekeyi yarıp bir böcek gibi saf ve diri olarak havalanmaklığımız bizim elimizde- dir. Çünkü biz dikkat ve efkârımızı bir noktaya hasretmek sayesinde o bâtil itikada mukabil bütün bütün yeni bir itikat tekvîn etmeye kâdiriz. Leibniz zaman ile, sabır ve çalışmak ile bizde mevcut olmayan yeni bir itikadın iktisâbı kâbil olduğunu anlayarak demiştir ki:

“Hoşumuza gitmeyen bir şeyden dikkatimizi esirgeyerek hoşumuza giden diğer bir şeye ibzâl etmek sayesinde istediğimiz itikâdâtı şuurumuza yerleştirmeye muktediriz. Çünkü tercih etmek istediğimiz bir meseleye ait olan esbâbı ne kadar ziyade

nazar-ı dikkate alırsak o meseleyi hakikate o kadar ziyade yakın görürüz.” Filhakika bir itikat tahassül etmek için şuurumuzda birçok esbâb-ı akliye üzerine istinat etmeye muhtaçtır. Bu sebepleri toplamak, birçok vesâika müracaat etmek demektir. Bu vesâiki biz istersek iki sûretle toplayabiliriz. Vesâikimizi eksik bırakmaya, gayet mühim olan bir kısmını düşünmekten sarf-ı nazar etmeye muktediriz. Hususiyle zihnin atâleti o kadar kolaydır ki vesâikin bir kısmını ihmal etmekte hiçbir zahmet çekmeyiz.” Demek oluyor ki bize hizmet edemeyecek olan vesâiki mühmel bırakabiliriz. Bu hâlde bu vesâikin aksine delâlet edecek olanlarının kuvveti tabii olarak artmış olacaktır. Diğer cihetten nazar-ı dikkatimizi bu ikinci kısım vesâik üzerine tevcih edersek istediğimiz itikada âit olan esbâb-ı akliye fevkalade büyümüş oluruz-. “Bir kızı sevip evlenmeye kat’iyyen karar vermiş olan bir genç kızın ebeveyninin ahlâkı, sıhhati, zenginliğinin menbaı hakkında malumat almaktan vazgeçer. İspat ediniz ki bu servetin menbaı ve tahassülü biraz mübhemdir. Ona göre ne ehemmiyeti var, bir genç kız cedlerinin nekâyısından mesûl olsun mu lazım? Fakat kendisini bağlayan bağları, tecrübesinin noksanı ve hissiyâtı tesiriyle nasılsa vermiş olduğu sözleri çözüp mahvetmek arzusunda ise, ailenin mes’ûliyeti nokta-i nazarını o kadar ince arayacaktır ki en uzak cedleri hakkında bile malumat almak isteyecektir.” (Payot)

Hülasa bizde tekevvününü arzu ettiğimiz yeni bir itikadın istinât edeceği esbâb-ı akliye cem veya hazf etmekte iktidarımız bu derece vüs’atlıdır. O hâlde bizce pek yabancı görünen itikatları bile şuurumuza yerleştirebileceğimiz nasıl inkâr edilebilir, yeter ki isteyelim ve bu itikada âit olan vesikaları cem edelim.

Bazen de bütün dikkatimize rağmen, daha doğrusu dikkatsizliğimiz sayesinde şedit bir ihtirâs şuurumuzda yerleşmiş bulunur, “fakat böyle şedit bir fırtınada, mesela şehvet, şuurumuzu istila etmiş bulunduğu zamanlarda bile unutmamalıyız ki ihtirâs, beslenebilmek için efkârın yardımına muhtaçtır.

İhtirasımız nasıl bu fikirleri kendi arzusuna muvafık bir sûrette cezp ve teşrîk ediyorsa biz de aynı sûrette kendi lehimize cezp ve teşrîk edebiliriz. Eğer mübâreze kuvvetler arasında büyük bir müsâvâtsizlik varsa, eğer yangın yavaş yavaş ve

mütemadiyen yayılıyorsa bile herhâlde bizim “ince ve yüksek irademiz”, “ruhumuzun zirvesi” buna razı olmayacaktır. Denizin mütemadiyen yükselen meddine benzeyen hissiyât hücumları yalnız bir kuvvetten ve yalnız bir tek hücumdan ibaret olmayıp gürültülü dalgaları arasında karşılıklı ve manevi birçok kuvvetler gizleyen ağır ve birbirinden ayrı birçok unsurlardan mürekkeptir. Bu halita içinde bize müttefik oldukları hâlde bedbaht ve mağlup düşen kuvvetleri arayıp kuvvetlendirmeye çalışmak vazifemizdir. Belki de kuvvetleri bir araya toplayarak bu defa da biz tecavüz ve hücumla ve hiç olmazsa muntazaman ric’ate muvaffak oluruz. Ric’at bile etsek bi’l-âhire kendimizi daha çabuk, daha kolay ve daha kat’î bir sûrette toplamak için ric’at edeceğiz. Mesela, bir şehvet hücumunda mağlubiyetimizden husûle gelecek ayıbı hiçbir vakit gözümüz önünden ayırmamalıyız, şehvetin tatmininden sonra husûle gelecek düşkünlüğü, bir günlük çalışkanlığımızın vereceği mebzûl neticeleri tasavvur ve bu tasavvuru gayet vâzih bir sûrette ruhumuzun safhasında idame etmeye çalışmalıyız. Kezalik en çalışkanları bile bazen istila eden bir tembellik hücumunda, ağır ve hayvânî hislerimizin vahşiyâne teşviklerini mağlup ederek gevşekliğimizi izâleye muvaffak olmazsak bile, hiç olmazsa çalışmanın lezzetlerini, nefsimize hâkimiyetin vereceği saadeti tasavvur etmeye kâdiriz.

O hâlde şüphesiz buhran devresi daha kısa, yeniden hâkimiyet iktisabı daha kolay olacaktır. Ekseriyetle doğrudan doğruya mücadelede sarf-ı nazar ederek şehvet teheyycünü izâle için kalkıp söylenerek gezinmeli, bir ziyarete gitmeli, hülâsa zihnimize yerleşen fikr-i sâbiti iz’âç ve izâleye çalışarak, şuuru mu hiç olmazsa mahsûsan idhâl ettiğimiz sâir hâlât ile birlikte işgâl etmesini zorlamalıdır. Kezalik tembelliğimizi aldatmak için bir siyaset kitabı okur, tersim eder, musîkî ile uğraşır ve ne vakit ruhumuzda bir uyanıklık husûle gelirse bu uyanıklıktan istifade, korkaklık ve tembellik sebebiyle terk etmiş olduğumuz mesâîye avdet ederiz.”

“Eğer pek nadir olmadığı vechile nihayette irademiz mağlup olmuş ise yine cesareti kaybetmemeliyiz. Yüzerken süratli bir cereyana tesadüf eden şahıs gibi pek az olsun ilerlemeye ve hiç olmazsa cereyanın bizi sürüklememesine çalışmak bile kifayet eder. Maksûdumuzun mâbâkîsini zaman ile elde ederiz. Za-

man sayesinde itiyâdât tekvînine ve itiyâdâtımıza bir tabii sâik kuvvet ve metaneti vermeye muvaffak oluruz. Hiçbir vakit ümitlerini kesmeyenlerin iktidarlara akla hayret verir. Büyük dağların kayalarında boğazlar bulunur ki yüz metreden fazla derindir. Bu müthiş uçurumları, yazın mütemadiyen sürüklediği kumlu sular kazmıştır. İlâ nihaye tekrar olunan en küçük efâl o kadar geniş neticeler husule getirir ki müessir ile eser beyninde bir nispet bulmak kâbil değildir. Filhakika biz tabiatın mâlik olduğu yüzlerce asırlık bir kuvvete mâlik değiliz. Fakat önümüzde kazılması lazım olan mânia da granit değildir. Bizim maksadımız fena itiyatları çürüterek yavaş yavaş iyi itiyatlar ikame eylemekten ibarettir.” (Payot)

Hele mağlubiyetten sonra husule gelen istikrâhımızın bütün acılığını hisseylemek için şuurumuzda uzun müddet tutarak şedit bir nefret tekvîn edecek olursak her mağlubiyetimiz bize bir ibret dersi olur. Husulü melhûz menfûr hissiyâtı daha doğarken öldürmek için sulh-ı müsellah hâlinde yaşayan hükümetler gibi, irademizi tedâfüi vesâit ile techîz ve yeni galebelere ihzâr eder.

Hülasa hissiyât hakkında mülâhaza-i muammikada takip ettiğimiz usulü tatbîk etmek sayesinde hissiyâtın harekete ve lisana ait hâricî tezahürlerini men, bazen de hissiyât tehevürlerinin kendi kendine boşanıp mahvolmasına müsaade ederek veyahut âlimâne bir hile ile hissiyâtı besleyen safsatalar üzerine hücûm ederek ve hatta bizde mevcut olmayan hissiyâtı mevcut imiş gibi menfaatli bir yalan istimaliyle yeni hissiyât yaratmaya çalışarak ve hayatın vâsian bahşeylediği hâricî yardımlardan istiâne ederek, bazen muvafık hissiyâtı kuvvetlendirmek ve bazen de mütebâyin hissiyâtı mağlup etmek suretiyle hissiyâtın bizim aleyhimizde kullandığı kuvveti biz, kuvâ-yı rûhiyemize vukûf sayesinde kendi lehimize çeviririz. Yine tekrar edelim ki bütün bu muvaffakiyetimiz hissiyâtın gıdası makamında olan efkâr sayesinde. Bir düşmanın geçineceği vesâit bizim elimizde olduktan sonra nefsimizi o düşmandan kurtarmak hiç şüphesiz pek kolaydır.

Fakat bu mesâî-i tehezzübde hissiyâtın bu suretle istiâne etmek maksadımıza tamamen kâfi değildir. Hissiyât, hususiyle ihtirâs şeklinde oluyorsa, şuurda en ziyade kuvvetle hâkim olan bir hadisedir. Bu müstebit hâkimi kendi lehimize çevirmek için

maksadımıza muvafık olan hissiyâtı bir ihtirâs, bir ideal derecesinde büyültmek icap eder ki bu ciheti başka bir mebhasta münâkaşa edeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BAB

Heyecân ve Terbiyesi

*Hiddet, ruhumuzun derinliğinde kabarmaya başladığı
zaman derhâl ilk a'râzını boğmaya çalışmalıyız.
Çehremiz bir sükûnet tezâhürünü muhafaza etmeli,
sesimiz halîm kalmalı, tavrımızın sertliği tenâkus
etmelidir; hissedilmeyecek bir surette ruhumuz dahi
bu hâricî tezâhürlere tebe'an tebeddül eder.*

Seneca

İrade metanetinin, nefsimize karşı hâkimiyetin en faydalı neticelerinden biri de heyecanlarımızı zapt etmek, yeis ve surûra, gayz ve intikama, tahkîr ve iftiraya karşı bîtaraf bir telakkîye mâlik olmak iktidarındır. Heyecanlar ekseriya faydasız ve belki de muzır ve ârızî hissiyâttır ki muhâkememizin kuvvetini, mülâhazamızın selametini karartır, binaenaleyh muhâkeme ve mülâhazamıza olan ef'âlin icrâsını güçleştirir. Ef'âlin selameti efkârın selametine bağlıdır; hâlbuki heyecanlar bir dalgalı deniz gibi bir fırtına şeklinde yükselip dimağımızı sarsan dalgalar aklımıza ait kuvvetlerin ani idare edilebilmesini imkânsız kılar.

Sizi tahkir ile izzet-i nefsinizi parçalayan, nahvetinizi uyandıran bir muameleye uğruyorsunuz, hissiyâtınıza vurulan bu şedit darbenin uyandırdığı aksü'l-amel icabıyla hiddetli bir fırına tutuluyorsunuz; çehreniz sararıyor, kan beyninize hücum ediyor, kalbiniz şedit darbelerle göğsünüzü paralamaya çalışıyor, yumruklarınız sıkılıyor, vahşi bir hayvan acı bir darbeye mukabil nasıl karşısındakini paralamak için saldırırsa siz de aynı tehevür ile sizi tahkîr eden darbeyi iadeye meylediyorsunuz, muhatabınızın üzerine atılıyorsunuz. Fakat fırtına geçip bu hissiyât dalgalarının size sevk ettiği giriveyi selamtle muhâkeme edebildiğiniz zaman aksü'l-amelin fevânına teba'iyetle ne kadar çok zararlara uğradığınızı anlıyorsunuz ve idrâk ediyorsunuz ki bütün hissiyâtınızın elyâfını tahrîş eden vak'alar karşısında heyecanınızı zapt ile muhâkemenizin metanetini muhafaza edebilediniz zarardan o kadar korunur, hayvanlıktan o kadar uzaklaşırdınız.

Heyecanlar hemen de daima mülâhazayı, mantıkı toza du-
mana boğan bir zelzeledir. Heyecan fevkalade şiddetli bir his

demektir; hissiyât ile müterâfık olan efkâr en sıcak ve en fa'âl fikirler olduğu gibi dimağın heyecanlar ile müterâfık olan faaliyet de yangına tutulmuş saman demetine benzer. Bizi kamçılayan hâricî bir sebep önünde bir kazazede zaafını iktisap ederiz, cereyanın verdiği süratin dalgınlığı içinde bütün metanet ve mukavemetimiz kaybolur, bizi sürükleyen fırtınalı akıntının vahşi hücumu içinde tehlikenin derinliğini görmek iktidarını bile kaybederek aklımızda hiçbir selamet kalmaz. Şiddetli heyecanlara tutulduğumuz zaman vahşi bir hayvana benzeriz, çünkü heyecan yalnız bizi sürüklemekle iktifa etmeyerek mantıksız, muhakemesiz, faydasız ve vahşi bir faaliyetle teheyyücün icap ettiği *iâde ve tecâvüzün* icrâsına teşvik ve icbâr eder.

Heyecanın bu tesiri; tabiatı, fizyolojisi, mekanikiyeti icabıdır. Hele irade metanetinden mahrum olarak ruhlarındaki kuvvetler, çocuklar ve daha doğrusu ibtidâî kavimler gibi aksü'l-amellerden ibaret olan zayıflarda heyecanlar müstebit ve mutlak bir hâkimiyetle bütün şahsiyeti emri altına alır. Bunun içindir ki bir ruhun metîn, müterakkî, mütemeddin addedilebilmesi için heyecan fırtınalarına karşı mukavemet edebilmesi, mütemadiyen kabarmaya ve boğmaya meyleden bu gürültülü sele karşı durabilmesi, avâmın tabiri ile *soğukkanlı* olması icap eder.

Müteheyyiç oldum diyen bir şahıs, heyecanın ne demek olduğunu, ruhun derinliklerinde ne gibi tahavvüller husule geldiğini, şuurunda anlatılması müşkül bir idrakin ne sûretle tahassül ettiğini anlar ve heyecanı sair psikoloji hadiseleri ile ve bilhassa âdî hissiyât ile karıştırmamakta müşkülât çekmez. Fakat ezmek istediğimiz düşmanın zayıf noktalarını bulmak için tafsilatını teşrih etmeliğimiz ve heyecanı meydana getirip kuvvetlendiren dâhilî ve hâricî unsurların nelerden ibaret olduğunu tahlil etmeliğimiz iktiza eder.

Her heyecan bir hasettir; yani ekseriya hâricî ve bazen de dâhilî bir âmilin şuurumuzda uyandırdığı nefret veya muhabbetle karışık bir *sıcak idrâk* tir. Her heyecan bir his ise de her his bir heyecan değildir. Hissiyât nispeten sakindir, bizde büyük bir galeyan uyandırmaz. Heyecanlar ise hiçbir vakit sakin kalmayarak büyük bir tefevvür ile terâfuk ederler.

Heyecanlar hâriçten gelen bir tenbîh, bir *sadme* ile başlarlar. Elektrik kudretini hâiz bir cümlede mütevettir hâlinde bulunan ve hemen fiil hâline inkılâba hazır bulunan kudret energie gibi bizim vücudumuzda mevcut olan seyyâl ve gergin kudretimiz, heyecan sadmesinin tesiri ile bir sel gibi boşanıp uzviyetimizi istila eder; hususi birtakım yollar takip ederek kendine mahsus ef'âlin tezahürü ile meydana çıkar.

Heyecanın uyandırdığı kudretin ilk tuttuğu yol *asab-ı sempati* yoludur. Asab sempatiyi uyandırır, faaliyete getirir; asab sempatinin hükmü ve idaresi altında bulunan bütün dâhilî a'zâımızda faaliyet başlar. Kalp daha ziyade süratle çarpar, şiryanların tevettürü artar, damarlarda deverân eden kanın kuvveti çoğalır. Adalâtta az çok ra'şeler tekevvün eder, ses yükselip kuvvetlenir, nefesler çabuklaşır.

Heyecan kudretinin tuttuğu ikinci yol *böbrek üstü guddelerini* faaliyete getirmek yoludur. Bu guddelerin faaliyeti sayesinde, zaten ifrâz etmekte oldukları (adrenalin)in miktarı tezâyüt eder. Kanda da mevcudiyeti artarak bütün kan damarları takallüs eder, daha faal olur. Karnımızın içinde adedi pek mebzûl olan kan damarlarının takallüsü ile bu damarlarda mevcut olan kan kendine kâfi yer bulamaz, taşarlar; kalp, akciğerler ve beyin damarlarına hücum ederler. Bu suretle heyecan sadmesi kalpte, akciğerlerde ve beyinde büyük bir faaliyet tekvîn ederek heyecana uğrayan şahıs korku ve hiddete karşı tedâfüî veyahut tecâvüzî hareketler icrâ etmeye başlar.

Üçüncü yol *gudde-i derkiyye* yoludur. Heyecanı uyandıran sadme tekerrür eder veyahut pek uzun sürerse (adrenalin) guddeleri yorulur, yeni (adrenalin) ifrâz edemez. Kanda toplanan (adrenalin) dahi süratle tahammuz ederek kaybolur. Bu hâlde heyecanın uyandırdığı kudret yeni bir yol bulur, gudd-i derkiyyeyi uyandırır, yani (tiroidin) ifrâzâtını çoğaltır, kanda fazla miktarda toplanan (tiroidin) muhtelif a'zada ve adalâtta heyecana mahsus olan tezahürleri idame ve tezyîit eder. Harb-i umûmî esnasında böyle devamlı ve mükerrer heyecan sadmelerinin tesiri ile pek fazla (tiroidin) ifrâzâtına uğramış ve bu fazla ifrâzın meydana getirdiği *basedov hastalığına* tutulmuş birçok eşhâs görülmüştür.

Heyecan sadmesinin derecesine, husule gelen kudret seyyâlesinin kuvvetine, şahsın kabiliyetine göre tesiri dahi baş-

ka başka olur. Heyecan sadmesini kabul eden şahsın kabiliyetini müsâvî addedersek mesela korku getiren bir heyecan orta derecede olduğu zaman – muhîtin tesirine vücudunun mümkün mertebe az bir kısmını arz etmek üzere – adalâtın takallüsü ile kaçmak ve çekilmek suretiyle tezâhür eder; sadme pek şiddetli ise adalât kaskatı kalacak surette takallüs ederek şahsı hareketsiz bırakır. Kezalik bir hiddet heyecanı orta derecede olursa muhatabına yakınlaşmak, yakalamak, temas vesâitini genişletmek, yırtmak, koparmak, kırmak ve bu suretlerle hiddete bâis olan sebebi mahvetmek; ve eğer heyecan pek şiddetli olursa yine burada da hareketsiz kalmak suretiyle tesir eder.

Heyecanın uyandırdığı kudret ve bu kudretin hâricî tezâhürü olan adale hareketleri iki suretle tesiri gösterebilir. Mesela korku heyecanı büyük bir kumandanı yakaladığı zaman kaçmaya değil, bilakis harbin en tehlikeli meydanına daha cesaretle atılmaya sevk eden bir kahramanlığı ve yorgunluk hissini tamamen izâle eden büyük bir kuvvet sarfını icap eder. Aynı derecede bir korku heyecanı bir diğerini askerlik namusunu mahvedecek bir karara sevk eder.

“Bu nokta-i nazardan bakan Egypt(?) vapurunun hikâyesi fevkalade manidardır. Vapur yolcularının büyük bir kısmı Avrupalı, Anglosakson ırkına mensup, orta derecede eşhâstan, tayfası ise Hindlilerden ve aşağı derecede eşhâstan mürekkep idi. Bunların hepsi aynı heyecanın tesiri ile hemen batıp ölmek tehdidi altında bulunuyorlardı. Tayfalar kör bir korku ve hiçbir muhâkeme ile tesiri azalmayan bir tahaffuz saikası neticesinde alçak ve müstekreh bir surette hareket ettiler; vahşiler gibi sandallara hücum ederek rovelverlerin tehdidi ile sandallara inmeye çalışan yolcuları, kadınları, çocukları kovdular. Beyazlar, medeniler umûmiyet itibariyle vakûrâne ve hatta bazıları kahramânâne hareket ettiler. Beyazlarda dahi aynı heyecan, aynı tahaffuz saikası var idi; fakat bu saika; vakarı, merhameti, şefkati, müteakabil yardımı, bir kelime ile diğerbinliği, nefsinin fedaya razı olmayı, hülâsa medeniyet ve vazife hissini en yüksek şekli olan ve ferdin cemiyete karşı bir tetabuku sayılabilen asıl hissiyâtı mahvetmedi.”

“Her bir heyecanda psikoloji nokta-i nazarından iki kısım vardır; biri eski, ırsî, süflî, intisâlî ve hemen de mün’akiselerden ibaret olan kısım; diğeri de yeni, insânî, ferdî müktesip ve ulvî

olan kısım. Bir şahsın ahlâkî ve içtimâî kıymetini tayin eden bu ikinci kısımdır. Bu ikinci kısım daha karışık, daha nazik, daha ince aksü'l-amellerden mürekkep olup daha kolay kırılır, daha çabuk kaybolabilir. Birinci kısım ise binlerce senelerin verdiği kuvveti sayesinde daha salâbetli ve daha sabit bir mekanikiyete mâliktir. İçtimâî heyetlerin ahenk ve tecânüsünün, usullü ve salim bir terbiyenin emsalsiz bir imtiyazı da fertleri bu binlerce senelik aksü'l-amellerin tesirinden mümkün mer-tebe kurtarmak, binaenaleyh nefislerine karşı nisbî bir hâkimiyet vermek ve bu fertleri dâhilî uzuvlarına esaretten kurtarmaktır.” (Martine)

Heyecan tezahürlerinden damarların tevettürü, nabzın ve teneffüsün sürati gibi bazı mühimlerini ri'yâzî bir surette ölçmek sayesinde her şahsın heyecan kabiliyetini mukayese etmek mümkündür. Hususiyle asrımızın tayyarecilik gibi heyecan fırtınalarını zapt etmeyi icap eden mesleklerine sülûk edenler için heyecanlarını muhafaza etmeye ne derece muktedir olduklarını tayin etmenin ehemmiyet ve kıymeti pek büyüktür. Mesela sakın ve istirahatte bir şahsı bir masa başına oturtur, damarlarının tevettürünü, nabzının şekil ve süratini, teneffüsünün adedini ölçmeye mahsus olan aletlere rapt eder, ölçer ve kaydedersiniz. Birdenbire bir heyecan sadmesi husûle getirmek için boşa bir rovelver çekersiniz. Aynı zamanda şahsın damarlarında, nabzında, teneffüsünde tahassül eden farkı ölçüp kaydeder ve bu suretle o şahsın *heyecan kabiliyetini* ölçmüş olursunuz.

Hülasa tahassül ve tesirlerinin şekil ve miktarını tahlil ve tetkik ettiğimiz heyecanların husûsî vasfı *adalâtın harekâtı* ile müterâfık olmasıdır. Binaenaleyh heyecanlarda, biri ihtiyarımızın haricinde olan dâhilî a'zânın hareketlerinden, diğeri de gözlerimizle gördüğümüz, kaydedip ölçebildiğimiz ve ihtiyarımız dâhilinde olan hâricî hareketlerden mükevven iki kısım vardır. Birbiri ile gayet sıkı olarak merbût olan bu iki kısımdan biri üzerine tesir edersek diğeri de bu tesir ile derhâl değişir, azalır, çoğalır veyahut yolunu değiştirir.

Hâricî adalâtımızın hareketleri yalnız heyecanı izhâr etmekle, heyecanların icap ettiği aksü'l-amellere sevk etmekle kalmaz; bizzat heyecanları büyütme, zayıflatma kuvvetlendirmek veyahut mecrâsını değiştirmek iktidarını dahi hâizdir.

Heyecanı besleyip büyütme iktidarı yalnız hâricî adalâtın faaliyetine münhasır değildir; bizim aklımızın, muhâkememizin, tahayyülümüzün dahi heyecan tezahürleri üzerine büyük bir tesiri vardır. Heyecan ekseriya anidir. Derhâl patlayarak şiddetli bir galeyan ile bütün tezahürlerini birden sarf eder ve nihayet bir sükûnet devresine münce olur. Şuurumuz heyecan hadiseleri önünde bîtaraf bir seyirci gibi kalır ve heyecan tezahürlerinin resm-i geçitini temaşa etmekle iktifâ ederse heyecanı kendi vüs'at ve şiddeti dâhilinde terk etmiş, uyanan kudret cereyanının tabii yolları dâhilinde sarfını temin etmiş olur.

Benliğimiz bîtaraf kalırsa – fakat maatteessüf ekseriyetle bîtaraf kalmaz – fa'âl bir tesir icrâ etmeye başlayarak heyecan tezahürlerinin vüs'at ve şiddetini artırır. Aklımızın, şuurumuzun bu tesiri ekseriya heyecan fırtınası esnasında, bazen de sükûnet devresinin tamamen takarrür etmesinden sonra olur. Bir telkin, bir lakırdı, bir işaret uyumuş olan fırtınayı yeniden uyandırabilir. Biz tahayyüllerimizle, bizi tahkir eden sebebin nahvetimize vurduğu darbelerin tesirini düşünmekle *tahte's-şuûriye* karışmış olan geçmiş heyecan hadisesini yeniden *şuûrî* kılar ve bazen saatler ve günler geçmiş olduğu hâlde aynı tehevvürün bizi istila ettiğini, tahayyülât ve muhâkemâtımız nispetinde teşeddüd ettiğini görürüz.

Heyecanları terbiyeden maksat heyecan husule getiren esbâbı izâle etmek değildir; çünkü bunun için bütün kâinat hadiselerinin nezaket ve mülâyemetle icrâsı, hiçbir nâgehânî vak'anın birdenbire meydana çıkmaması lazım gelir ki bu da imkânsızdır. Maksadımız heyecan sadmelerine karşı deli gibi tehevvür ve hiddet saldırışları ile mukabele etmemek, uzviyetimizi altüst eden dalgaların galeyânına rağmen tamamen değılse bile nispeten sakin kalmak, rüzgâra karşı metîn bulunup bir saman çöpü gibi her ihtizâzdan havalanmamaktır.

Heyecanlar filhakika bir aksü'l-amel tarzında, yere vurulan lastik topun havaya sıçramak mecburiyeti gibi bir mecburiyetle zâhir olur. Mamâfih *heyecan aksü'l-amelinin* husulü dahi her vakit kat'î ve mecburi değildir. Dimağının teşekkülleri ibtidâilik ve binaenaleyh vahşet hâlini geçmemiş bir kavmin ferdi ile medeniyet ve içtimâiyet prensipleri altında yetişmiş diğeri bir millet ferdi arasında heyecana karşı uzviyyetimizin verdiği

cevaplarda büyük bir fark vardır. Birinin tahkir addettiği ihtârı ikincisi sükûnetle kabul eder, birini korkutan bir vak’a ikincisine karşı bir tesir yapamaz veyahut heyecan mevcellerinden uyanan husûsî kudreti asîlâne fiillere sarf etmeyi teşvik eder. Hatta aynı bir şahıs bile aynı zemin ve muhitte bulunmamak şartıyla heyecan sadmelerine karşı aynı suretle cevap vermez. Büyüklerden gelen ihtarı bir haklı nasihat suretinde telakkî ettiği hâlde küçüğünden gelen aynı ihtara nahvet ve gurur ile mukabele eder. Hülâsa zaman ve vasatın muhtelif şartlarına göre muhtelif kavimlerin, muhtelif fertlerin ve aynı bir ferdin aynı heyecan sadmeleri önünde aksü’l-amel tarzında vereceği cevaplar başka başka olabilir. Bu da ispat etmez mi ki heyecan hissi her vakit elzem, *her vakit mecburi* değildir. O hâlde mesele bazı şerâit tahtında bizi lakayt bırakan sadmelere karşı başka şerâit tahtında dahi lakayt kalmaktan ibaret olur.

Adalâtımızın hareketlerinin, heyecanların hâricî tezahürleri ve en mühim âmilleri olduğunu yukarıda söylemiştik. [William] James’in dediği gibi adalâtın harekâtı ile müterâfık olmayan heyecan bir “gayr-ı mevcut”tan ibaret kalır. O hâlde her şeyden evvel bu harekât üzerine tesir etmeliğimiz icap edecektir. Harekâtın dâhilî olanlarına, damarlarımızın sıkışıp kan tevziâtındaki nizâmın bozulmasına, damarlarımızdaki tevettürün tezâyüdüne, kalbimizin çarpmasına, nefeslerimizin sıklaşmasına karşı doğrudan doğruya bir nüfûzumuz yoktur. Fakat kaşlarımızın çatılmasını, saldırmaya hazırlanan kol ve bacak adalelerimizin takallüslerini men etmeye muktediriz. Bu iktidarı bazen istemeyerek yapar, hiddet ve korku göstermeyi büyük bir ayıp saydığımız bir meclis veyahut mevkide hemen de tav’î olarak sükûnetimizi muhafaza ederiz. Bazen istemeyerek yaptığımız bu *mâni faaliyet* (inhibition) isteyerek yapacağımızı inkâr etmeliğimiz kâbil değildir.

Adalâtta hareketin hiç başlamaması kâbil olduğu gibi bir kere başladıktan sonra dahi tevfik edilmesi iktidarımız dâhilindedir. Büyük bir gazabın mecnûnâne harekâtı içinde benliğimizden geçtiğimiz zaman gayr-ı muntazır ve bizi fevkalade sevindirecek bir beşaret müjdesi getirselere hiddetin mecnûnâne harekâtı munkatî’ olur. Hatta bunun yerine meserret hareketleri bile kâim olabilir. Kezalik hiddet esnasında çehremizin yırtıcı bir hayvan işmi’zazlarına benzediğini, kendimizi aynada

görür gibi, tasavvur edecek olsak insanlıktan bu derece uzaklaşmakla dūcâr olduğumuz ahlâk düşkünlüğünden mahcup olmamaklığımız kâbil değildir bütün tehevür ve feverânımızın, çarkının bir dişi kırılmış makine gibi, birdenbire sönüp zevale yüz tutmaması da mümkün olmaz. Belki de tehevürümüz hemen ani bir sûrette sönmeyecektir; fakat hiç olmazsa adale harekâtına verdiği gıdadan mahrum olmakla zayıflayacak, fazlalığı azalacak, ateşi bulutlanacak, baki kalan kısmı üzerine tesir ederek ateşini küle kalb etmek için artık büyük bir cehd ve yorgunluğu icap etmeyecektir. Heyecanların en vâzih ve en mecburi tezahürlerinden biri de gözyaşlarıdır. Fakat pek çok insanlar, kendi şahsımıza münhasır kalması icap eden bir ye'si yabancı nazarların tecessüsü altında lekelemekten, iradenin bütün zaafını ikrar eder gibi bir manzara ile başkalarının tesiri ve teellümünü celp eylemekten sakınarak, gözyaşlarını göstermemeye muvaffak olurlar.

Bu sûretle teheyyüçlerin adalî tezahürlerinden her birini muhtelif maksat ve mülâhazalar tesiriyle tamamen mahvetmek kâbil olur. Heyecanımızı izhar etmek, ruhumuzun bütün mahremiyetini ağyârın mütecâviz nazarlarına maruz bırakmak, çıplak bir vücudun nekâyisini teşhîr eylemek demektir; nasıl en basit bir terbiye, beden nekâyesinin ihfâsını emrederse ruhumuzdaki ayıpların zahiri bir örtü ile setri dahi aynı nezaket ve terbiye levazımındandır.

Hâricî adalelerin lüzumsuz ve çirkin takallüslerini tevkîfe muvaffak olduğumuz zaman muvaffakiyetimiz yalnız bu daireye münhasır kalmaz, **dâhilî adalât** üzerine de tesir etmeye başlamış oluruz. Heyecanın uyandırdığı kudret seyyâlesi, ister dâhilî ister hâricî adalâta tesir etsin hep aynı seyyâledir. Hâricî adalelerin takallüsü ile bu adalelerde bulunan kan dâhile hücum ederek ciğerlerimizi, beynimizi, kalbimizi fazla ve ateşli bir kan deverânının faaliyetine maruz kılar. Çehremizin, kollarımızın, ellerimizin takallüslerini tevkîf etmek aynı zamanda kalbimizi, beynimizi de kan hücumundan kurtarır. Bu sûretle heyecanın uyandırdığı harekât silsilesi, bir ipliği sökülmeye başlayan çorap örgüsü gibi, baştan aşağı çözülerek heyecan âmillerinin gerek dâhilî ve gerek hâricîleri üzerine tesir etmiş oluruz.

Teheyyüçlerimizin terbiyesi yalnız adalât efâlinde istiâne-ye mecbur olacak derecede mahdud vesâite müftekir değildir. Bizde bu adalî vesâitten daha faydalı, daha asîl ve kâdir bir **idrâk ve muhâkeme** vardır. İnsanlar tabiatın sayısız mevâniini ezmek iktidarını en ziyade mülâhaza ve muhâkemelerinde buldukları gibi, heyecanların zapt ve terbiyesinde dahi yine bu menbain feyizlerinden istifade edecek, **tasavvurât ve tahay-yûlâtını sevk ve idare** sayesinde heyecanlarını genişletip büyütmek, yahut zayıflatıp öldürmek iktidarına mazhar olacaktır. Heyecan rüzgârının şiddetle estiği korku ve hiddet esnasında mantığın, mülâhazanın, muhâkemenin, makuliyetin hemen de hiçbir tesiri yok zannolunur. Fakat bu fırtınalı devrede bile zihne gelen bir muhalefet tohumu fırtınayı birden durdurmak değilse bile rüzgârın istikametini değiştirmek ve hiç olmazsa sandalımızı dalgaların tesirine göre idare etmek iktidarını verir. Mülâhazaları kuvvetli olanlar, ruh kanunlarına vukufı sayesinde aklî unsurların birbirleri üzerine tesirlerini bilenler, tahayyül ve tasavvurlarını bir irade dizgini ile sevk ederek zihinlerinde uyanan yeni fikri besleyip büyültürler ve bu sayede heyecanların tesirini izâle edecek bir **muhâlif hissiyât** gürûhu yaratmış olurlar.

Muhâkemelerin, aklî unsurların tesiri bazen müsbet fakat daha ziyade menfidir; burada faal bir iradede ziyade **mânî iradeye** ihtiyaç vardır; yeni fikirler bulup sevk ve idare etmekten ise heyecan unsurlarını men edip çürütmek cihetine matuf olmak lazımdır. Fakat men fiilden daha müşkül olduğu için biz her iki cihetten dahi istiâne edebiliriz. Heyecanın mazarratlarını gösteren mâni tahayyüllerden dahi istifadeye çalışırız.

Bazen de mağlup etmeye mecbur olduğumuz heyecanlar, bir müddet evvel tahassül etmiş olup hitama ermiş zannettiğimiz hâlde kibir ve nahvetimize açılan yaraları tahayyül etmekle birdenbire yeniden alevlenip şiddetleşen müzmin heyecanlar olabilir. Bu sonradan uyanan heyecan sadmeleri üzerine tesirimiz daha kuvvetli ve daha kolaydır. Çünkü burada artık ilk hâd devrenin şiddeti ve tefevvürü yoktur; biraz daha fazla mantıkla, soğukkanlılıkla muhâkeme etmek için şerâit daha müsaittir. Hemen sarf olmayıp bir müddet sonra yeniden uyanan veyahut müzmin bir şekle girerek uzun müddet devam eden heyecanları besleyen bizim tahayyüllerimizdir. Hâlbuki

biz tahayyüllerimizi istediğimiz gibi tevcih ve idare edebiliriz. Zihnimiz bir köşe başıdır ki her dakika birçok fikirler bu yoldan geçer. Bunların içinde belki düşmanımız çok, fakat arada bir seçtiğimiz dostumuzu yakalayıp bununla beslenmeye çalışmakta, tahayyüllerimizi bu dost fikir üzerine tevcih etmekte büyük bir müşkülât yoktur. Böyle muvafık unsurları toplayarak, tahayyülâtın iradeye karşı isyan eden mülâabelerini men etmek üzere şuurumuzu mantikî ve makul fikirlere açarsak heyecanlar beslenemez, büyüyemez, ölür; hatta çok defalar bir *mürde-zâddan* başka bir şey olmaz.

Hülâsa heyecanımızın terbiyesinde maksadımıza hizmet edecek olan âmilleri biri *adali* diğeri *akli* olmak üzere iki yol tutarak idare etmek kâbidir. Bu esas nazar-ı dikkate alındıktan sonra, vasat ve muhîtin her dakika şuurumuza gönderdiği tenebbüh ve tahassüslerden ayrı ayrı istifade edebiliriz. Her müşahede, her tecrübe, her zihne gelen his veya fikir bizim terbiyemize hizmet eder. Şunu da unutmamalıyız ki heyecanların terbiyesi, irade terbiyesinin diğeri bir şekli, bir fer'i, bir cüz'üdür. İradesi metin olanlarda veyahut iradelerini metinleştirmeye muvaffak olanlarda heyecanlarını zapt etmek iktidarı daha büyük bir kolaylıkla tahassül eder. Heyecanların ekseriya faydasız ve muzır olduğunu bildikten, kuvvetli bir irade sahibi olmak için mülâhaza ve mütâlaalarımızın bize her dakika bahşeylediği vesâit malum olduktan, hususiyle şuurumuzda oynayan fikir ve hislerin tesir ve müşareketi kanunlarına vâkıf bulunduktan sonra bu hususta büyük bir zahmet çekilmez. Ve zamanın fayda ve yardımı sayesinde heyecanların zaptı bile bir itiyat hâline girerek ruhu çıplak bırakan çirkin tezahürlerden kurtulmaya muvaffakiyet hâsıl olur.

Heyecan terbiyesine daha çocukluktan başlamak lazımdır. Her terbiyenin maksadı *şuûriyi tahte's-suûri hâline geçirmek*, yani itiyâdât tekvîn etmektir. İtiyâdât ise eskiliğe ve tekerrüre tâbi olduğu cihetle heyecanları zapt etmek iktidarı ne kadar evvelden i'tâ edilmeye başlanırsa itiyat o kadar eski ve -fazla tekerrürü icabı- o kadar kuvvetli olur. Kezalik her terbiyede olduğu gibi heyecan terbiyesinde dahi *tekâmüle riâyet* etmek, yani adım adım ileri gitmek lazımdır. Terbiye bir ilim değil bir sanattır. Ve bu itibarladır ki muhtelif şerâite göre tatbik ve icrâsı dahi değişir. Her ferdin ruhunun mekanikiyeti kendine

mahsus bir ferdiyeti hâizdir. Her şahıs tahsil ve istidadına, iz'ân ve zekâsına, heyecan hissiyetinin en mütebâriz olan cihetlerine göre heyecanlarını zapt edecek tedbirleri tahmin ve tatbîk eyler. Bu tatbîkte ilk dakikadan, izhârının men'i en müşkül heyecan sadmelerine hücum etmek mesâîmizi daha ibtidâdan mağlubiyet ve akâmete maruz bırakmak demektir. Bizim her bir teşebbüsümüz bir galibiyet ile neticelenmek icap eder ki nefsimize itminan ve müteâkip teheyyücatı zapt etmek için iktidar tahassül eylesin, bu sebeple ibtidâdan irademizle idaresi en kolay görülen heyecanlar üzerine hücum etmek ve ba'dehu ilk küçük galibiyetlerin verdiği itminan ve itimat sayesinde zaptı daha müşkül, tezahürleri daha salgın, aksü'l-amel mekanikiyeti daha eski ve kuvvetli heyecanlar ile uğraşmak lazımdır.

Avâmın itikadına göre heyecanın tezahürleri ne kadar geniş, şiddetli, mebzûl ve gürültülü olursa şuur ve idrâke ait olan kısımları o kadar sakin, mahdud ve zayıf olarak çabuk geçer. Derin bir keder gözyaşları ile müterâfik olmadığı takdirde daha ziyade devam eder, şuuru daha müessir bir surette işgal eder; fakat gözyaşlarının boşanmasına müsaade edilirse heyecanın uyandırdığı kudret bu hâricî tezahür sayesinde kolaylıkla sarf olunur, yorulur, sükûnete yüz tutar. Şuurumuzda uyandırdığı idrâk dahi o kadar çabuk biter.

“Fakat bu itirazda bir nokta gözetilmiyor: heyecan sadmesinin hâricî tezahürleri esnasındaki hissiyât ile bu tezahürler bittikten sonra mevcut olan hissiyât arasındaki fark. Hâricî teessürlerin devamı müddetince heyecanın hissettiğimiz teessürü baki, fakat merâkiz-i asabiye insirâfa dûçar olduktan sonra tabiidir ki bunu sükûnet takip eder.” (Ribot).

Demek oluyor ki hâricî tezahürler heyecanı zayıflatmaz, bu esnada hâricî tezahürleri olsa da olmasa da heyecanın şuuru-muzda uyandırdığı elem ve ızdırap hissi aynen devam eder. Fakat heyecan, ister zapt edilsin, ister tamamen izhâr edilsin, bir hummâ buhranının yangınına müşabih hâd ve şedit bir tesir ile nihayet munsarif olur ve binaenaleyh her ne sûretle olursa tesiri hitama erer.

Hâricî tezahürlere müsaade etmediklerinden dolayı şuurlarındaki teessürleri daha derin olanlara gelince, bunlarda his ve

elemnin daha şiddetli olması tezahürlerin eksikliğinden değil, fakat dikkat ve tahayyülün daha derin ve daha uzun bir sûrette heyecan hadisesi üzerine merkûz ve mün'atıf olmasından ileri gelir.

Teheyyücâtı zapt eylemek sıdk ve samimiyete muhalefet demektir; hâlbuki **sıdk** (sincerite) özü sözü bir olmak, ruhun derinliklerinde hissedilen teessürleri olduğu gibi izhâr eylemek bir fazilet değil midir? Teheyyücâtı zapt eylemek bu faziletin izâlesini icap etmekle **ahlâksızlık** olmaz mı? Filhakika heyecanlar sıdkı ve hatta mecburi bir sıdkı icap eden bir nev'i sarhoşluğa benzer. Heyecan dalgalarının tesiri altında, şuurî kuvvetlerimiz bulutlanıp tenkit, mülâhaza ve iradenin zevale yüz tuttuğu sırada, aklî sahnemiz perdesi açılmış bir tiyatro oyununa benzer. Ruhumuz bütün hissiyât ve teessürâtının çıplaklığı ile meydana çıkar. Bir sarhoş veyahut bir deli nasıl büyük bir sıdk ve safvetle bütün hissiyâtını meydana dökerse müteheyyiç dahi aynı safvet ve samimiyet ile hiçbir hissini gizli bırakmaz; medeniyet ve muâşeretin, nezaket ve terbiyenin giydirdiği libaslar ruhu terk ederek eski nefis heykellerin çıplaklığını tanzîr eder.

Fakat bütün insanların düşüncelerini, takdir ve muhâkemelerini, tenkî ve mülâhazalarını bütün çıplaklığı ile tezahür eylemiş farz eder ve bu çıplak ruhlu efrâdı birbiriyle karşılaştırırsanız içtimâî hayatı karmakarışık etmiş olursunuz. Ruhumuzun her safhası hiç kimseden gizlenmeye muhtaç olmayacak derecede ulvî, lekesiz ve necip olur ve başkalarını incitebilecek mülâhazalardan tamamen berî bulunursa o vakit kuvvetli bir sıdk ve samimiyet mümkün olabilirdi. Fakat insanı bu yüksek seviyeye çıkarıncaya kadar bildiğimiz ve bilmediğimiz noksanlarını hemen meydana çıkarmamak içtimâî muâşeretin en ibtidâî ve en lüzumlu ihtiyaçlarındandır. Ahlâklılık ile ahlâksızlığı birbiriyle birleştiren hudut o kadar mübhem ve girifttir ki nazariyelere ifrat derecede inhimâk bu hududu kolaylıkla parçalatabilir. Şurasını da söyleyelim ki zapt ve ihfâ mutlaka sıdka riayet etmemek demek değildir. Her bir teessür ve teellümü, muhâkeme ve tenkîdi meydandan göstermekten sakınmak, o teessür ve muhâkemenin aksini beyan etmek değildir; fakat muhataplarımızı incitebilecek bir nezaketsizlikten korunmak, bir sükûttur ki en basit bir terbiye bile bunu icap eder.

Heyecanların terbiyesinde nazar-ı dikkate alınacak diğer bir mesele daha var. Her heyecan muzır değildir. Her his muzır olmadığı gibi. Bu nokta-i nazardan Ribot'yu takiben heyecanları ikiye tefrik etmek, birine ince diğerine kaba, birine ulvî diğerine süflî, birine insânî diğerine hayvânî isimlerini vermek kâbildir. Hiddet, gazap, kin, nefret, intikam, korku, dehşet gibi heyecanlar ikinci kısımdan, kaba, süflî ve hayvânî olan heyecanlardan ma'düddur fakat bunların yanında diğer dört nev'i heyecan daha vardır ki evvelkilerden müştakk ve evvelkilerin tedricen tekâmülünden ve (ıtlak-abstraction) kesp etmesinden müşekkel olmakla beraber nazik, ulvî ve insânî kısmına dâhildir: *Dînî* heyecan, *ahlâkî* heyecan, *bedî* heyecan, *aklî* heyecan. Bu ulvî teheyhüllerde bir tehevür ve intikamın mahsûsâtından olan kabalık, vahşet, delilik, iftirâs mevcut değildir. Hatta bunlar hâricî olmaktan ziyade derûnîdir; ruhumuzun derinliklerinde uyanan bir idrakten ibarettir. Heyecanların en lüzumlu unsuru olan adalî faaliyet burada fevkalade zayıflamış ve hissolunmayacak bir dereceye gelmiştir. Her biri hissiyât ve taakulâtın fevkalade bir tekemmülüne şahit olan, her biri bir terakkî ve hatta bir icada müncer olan bu yüksek heyecanlara hücum etmek kimsenin hatırına gelemmez. Heyecanların terbiyesinden bahsettiğimiz zaman burada zapt u men' değil, bilakis *tevsî ve tenmiye* nazar-ı dikkate alınmak icap eder.

Mamâfih bu asıl ve ulvî heyecanların dahi süfliyete yakın olanları yok değildir. Din hakikatlerini cidden his ve idrak eden yüksek ruhlarda görülen safvet ve necabete mukabil ne kadar mütedeyyinler vardır ki dinin yalnız zevahiri ile ittisaf ederek gürültülü tezahürât ile hatta din hakikatini bile ifsâd ederler; din hissini menfaat, tahaffuz, istibdat ve tahakküm hislerinin bir aleti makamında kullanırlar. *Dînî heyecan* filhakika yüksek ve asıl bir histir, fakat böylelerinde bilakis hayvânî ve süflî bir şekil almıştır.

Zulme, haksızlığa karşı isyan, zulmün zararlarını kendi nefsimizde hissediyormuşuz gibi hassas bir idrak neticesinde tahassül eden isyan, mergûb ve müstahsen bir *ahlâkî heyecana* delalet eder. Fakat bu isyanda muayyen bir haddi tecâvüz edecek kadar ileriye gitmek, zulmü men yolundaki teşebbüslerle başka bir zulme sebep olmak bu heyecanın faziletini izâle eder. Binaenaleyh ahlâkî heyecanlar bile dalâlete uğradığı, tezahürle-

rinde müfrit feverânlar ile müterâfık olduğu zaman yine zapt ve men edilmesi lazımdır.

Aklî heyecan, ilim hakâyıkını arayıp keşfetmek için gayet derin bir tecessüs hissini icap eder. Medenî keşiflerin hakiki âmili ekseriyetle bu nev’i asîl tecessüslerdir. Fakat ilim taharriyât ve keşfiyâtı ile meşgul olan bir âlim ile komşusunun esrârını gözleyen bir çapkın ikisi de aynı tecessüs hissi tesiri altında hareket ederler: Fakat kim inkâr eder ki ikincisini izâlesi lüzumlu bir ahlâk vazifesidir.

Hülasa heyecanların hâricî tezahürleri, gürültüleri, feverânları, velveleleri, delilikleri ne kadar vüs’atli ve şiddetli olursa heyecan dahi o kadar süflî ve hayvânî olur. Hâricî tezâhürât heyecanların süfliyet veyahut ulviyetine bir mizan sayılabilir; binaenaleyh umûmî bir kaide olmak üzere heyecanlar, hâricî tezâhürleri nispetinde zapt ve tevkîfe, terbiyeye muhtaç addolunmak lazım gelir.

DÖRDÜNCÜ BAB

İhtirâs ve ideal⁹¹

*Ruh bir ateştir ki beslenmeye muhtaçtır,
tezayüt etmedikçe söner.
Voltaire*

İhtirâsı, müellifler “şiddetli ve müzmin bir arzu” suretinde tarif ediyorlar. Fakat ihtirâsın kuvvet ve nüfûzunu anlayabilmek için bu basit tarif kâfi değildir, biraz tafsîlâta girişmekliğimiz lazımdır.

Mahlûkât mevcudiyetlerini göstermek için işe, harekete, eîâle muhtaçtırlar. Her mahlukun her bir filî bir gayeye müteveccihdir. Bir mahlukun *tabiatı*, umûmî bir sûrette hâiz olduğu faaliyet istidadı demektir. Bu istidat birçok sûretlerde tezâhür edebilir. Faaliyet bazen gayr-ı muayyen bir gayeye müteveccih bulunur, buna *temâyül* denilir. Bazen faaliyet ve temâyülât muayyen bir netice elde etmek maksadını takip eder, buna da *arzu* ismi verilir. Arzular elde edildikleri gibi sükûnet bulurlar, bazen de elde edilip sakinleşmeleri imkânsız olur, hayatın bütün imtidâdınca veyahut pek uzun bir müddet sürerler, bu nev’i arzulara da *ihtirâs* denilir.

Ribot diyor ki; fikir hadiselerinde *fıkr-i sâbit* ne ise, his hadiselerinde dahi *ihtirâs* odur. Filhakika fıkr-i sâbit mütemadiyen bir noktaya sarf edilen bir dikkat ile muttasıftır, ruhun bütün kuvvetlerini cezp ederek şuurumuzu yalnız başına tutar ve doldurur, kendine zıt olan melekât-ı rûhiyeyi ezerek mutlak ve kat’î bir hâkimiyet ve bir istibdat kuvvetini iktisap eder. İhtiras dahi mütemadiyen devam eden bir arzu, bir his, bir teheyyüştür, devamı pek uzun olduğu cihetle kendinden gayrı bütün hissiyatı cezp ve bel’ eder, şuurumuzda yegâne bir

⁹¹ *Passion et idéal*. idealin tam manasını, yalnız hayalimizde mevcut olup daima yaklaşmaya çalışılan ve fakat hiçbir vakit muvâsalat edilemeyen manasını göstermek üzere ilk tab’ımızda “fevka’l-kemâl” istilâhını kabul eylemiştik. Bir müddet sonra idealin muhtevi olduğu kuvvet ve şiddeti ifadeye hiç de muvaffak olmayan “mefkûre” kelimesi bulunmuş ve bir müddet kullanıldıktan sonra yavaş yavaş unutulmaya başlamıştır. İdealin mukabili mefkûreden ziyade fevka’l-kemâl olduğuna elân eminiz. Mamâfih bizi metin adımlarla garp medeniyetine yakınlaştıran bugünkü inkılâbımız en sonunda Latin harf ve istilâhlarını kabule icbâr edeceğine mutakit olduğumuzdan (ideal) istilâhını kullanmayı münasip gördük.

hâkim suretinde hüküm sürer. Mamâfih ihtiras fıkri-i sâbite benzemekle beraber bundan da daha kuvvetlidir. Sabit fikirler bazen soğuk kalabilirler, hiçbir hâlet-i hissiye ile terâfuk etmezler, fakat hiçbir ihtiras yoktur ki aynı zamanda bir fıkri-i sâbit ile terâfuk etmesin. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi, hissiyâtın gıdası efkârdır, fikir mevcut olmadıkça hissiyâtın hayatı devam edemez. Kezalik ihtiras dahi devam edebilmek, binaenaleyh hakikaten ihtiras olabilmek için efkâr ile beslenmeye, dikkatimizin mütemadiyen aynı gaye üzerine teveccüh etmesine muhtaçtır. Devamlı bir dikkat ise fıkri-i sâbitten başka bir şey değildir. İşte bu sûretledir ki her ihtirâsta bir fıkri-i sâbit vardır ve ihtirâs fıkri-i sâbitten daha kuvvetli ve daha şümullüdür.

Bu tafsîlâtı öğrendikten sonra ihtirâsı şu sûretle tarif edebiliriz: *“Ruhumuzun arzusu üzerine başladıktan sonra şuurumuzun en yüksek noktasına kadar suûd ederek bir fıkri-i sâbit şekil ve kuvvetini kazanan, şuurumuzdan hiçbir saniye silinmeyerek bütün diğer muhtelif fikirleri cezp etmekle kuvvetleşip zenginleşen, ba’dehu bir çığ tehâcümü ile uzviyyetimize inerek yolunda bulduğu bütün mâniaları süpüren ve tesâdüf ettiği bütün hissiyât ile birleşen hâdise-i rûhiyyedir.”* (Eymieu) yahut daha basiti *dâimî hissiyât ile müterâfık bir fıkri-i sâbittir.*

Bu tariflerden anlaşıyor ki ihtirâsların kuvvet ve şiddeti pek büyüktür. Şuurumuzda bulduğu bütün hissiyât ve efkârı emri altına alır. İhtirâsâtın menbaı olan arzular mütemadiyen tatmin olunmaya, mütemadiyen fiil sûretinde tezâhür etmeye meyleder. Ve fiilin her bir tekerürü ile daha ziyade kuvvet kazanan ihtirâs sarf edildikçe büyür, büyüdükçe yeniden sarf olmayı ister ve bu devr-i bâtil tesiriyle kuvvetini mütemadiyen fâiz-i mürekkep hasebiyle tezyîd eder.

Fakat ihtirâs bütün bu kuvvetine rağmen irademize tâbidir. İsteddiğimiz bir ihtirâsı hâfz eder, istediğimiz bir ihtirâsı tekvîn edebiliriz. Filhakika mademki bir his, ihtirâs denilen müzmin ve müdavim şekli iktisap edebilmek için fikirlerin mütemadi bir inhisârına ve sabit bir dikkate muhtaçtır ve mademki fikir ve dikkatimizi esirgemek iktidarına mâlikiz; ihtirâsı terkîp eden arzuları tatmîn etmeyecek, fikirlerimizle beslenmesine, fillerimizle taâkup etmesine meydan vermeyecek olursak gıdasını kesmiş, devr-i bâtılın bir cüz’ünü hâfz etmiş oluruz, diğer cüz’ü de bi’l-mecburiye sarsılır. Eğer bu vesâit kâfi gelmezse

izâlesini arzu ettiğimiz bir ihtirâs karşısında bütün bütün zıt başka bir ihtirâs tekvîn ederiz, bütün dikkatimizi bu ikinci ihtirâs üzerine hasr ederek bir fikr-i sâbit şeklinde şuurumuzu işgal etmesine müsaade ederiz. Fena bir ihtirâs yerine iyi bir ihtirâs koymuş oluruz.

Filhakika ihtirâs her arzu ve temâyül gibi hayra masrûf olduğu gibi şerre de masrûf olur. Avâm lisanında ihtirâs deyince hatıra derhâl fena ihtirâslar gelir; fakat ihtirâslar her vakit fenaya masrûf olmaz, faydalı ve hayırlı bir gayeye dahi müteveccih olabilir. Fena ihtirâslardan uzun uzadıya bahsetmeyeceğiz. Hissiyât hakkında beyan ettiğimiz usulü tatbîk sayesinde bunlardan kurtulabiliriz. Fakat iyi ihtirâslardan hayatımıza, tahsilimize, mizacımıza, terbiyemize muvafık gördüğümüz birini intihâb ederek bir ideal tekvîn edersek, bütün mesâîmizi cezp edecek münevver bir gayeye îsâl eylessek işte asıl bu suretle irade terbiyesinin en müfid ve en mühim bir maksûdunu temin etmiş olacağız.

Bir mahlûkun üzerinden ârizî evsâfını kaldırarak yalnız esaslı evsâfını bırakınız. Aynı cins mahlûkatın umûmu için bu bir *numune* olur. Bu numuneyi muhtemel ve mutasavver her türlü hüsn ü kemâl ile tezyîn ediniz, bu da bir (ideal) olur. Demek oluyor ki ideal ihtimal dâhilinde olan bütün mehâsin ve mekârim ile tezeyyün etmiş mükemmel bir numunedir. Bu numunenin şiddet ve cazibesi her gayeden kuvvetli, her gayeden daha iyi ve her gayeden ziyade saadeti câliptir.

“İdeal büyük bir kuvvettir. – Zaten her ihtirâsın büyük bir kuvvet olduğunu ispat eylemiştik. Yalnız hatıra bir endişe gelebilir. İdeal şuurumuzun en yüksek tabakalarında temerküz ettiği cihetle gayet esîrî olabilir. Uzviyetimize tenezzül edip de efâli teşvik edecek iktidardan mahrum kalabilir.” (Eymieu)

Fakat idealin sûret-i tahsîli gösterir ki hiçbir vakit hayal hâlinde kalmayarak maddi bir surette nümâyân olmaya meyleder. Filhakika hiçbir ihtirâs kendi kendine tav’î bir sûrette doğmaz. Bizim zihnimizde birçok fikirler, mütâlaalar, malumat ve birçok arzular vardır. Fakat bunlar gayr-ı mütecânis bir sûrette dağılmış, birbiriyle birleşerek müttehit bir kuvvet teşkil etmek iktidarından mahrum bulunuyorlar, nasıl bir gayeye masrûf olacaklarını bilmiyorlar. Düşünüyoruz, ruhumuzda yeni unsurlar topluyoruz, derin mülâhazalara dalıyoruz. Nihayet

gözlerimiz önünde yeni bir aydınlığın parlamaya başladığını, yeni ve yüksek bir hedefin nurunu görüyoruz. Bu yeni hedef bütün dağınık fikir ve hisleri bir araya topluyor, hepsini aynı birlik sancağı altında birleştiriyor. Filhakika pek yükseklerle suûd ediyor, fakat mürekkep olduğu unsurlar ruhumuzun derinliklerinden toplanmıştır. Bu unsurların her biri kolaylıkla fiil hâline inkılâba meyyaldır. İdeali terkîp eden muhtelif arzuların her biri kendi hususi hayatları icabıyla fiile inkılâp etmeye meyyâldır ve mecmûu nasıl aynı birlik sancağı altında toplanmış ise her birinden husûle gelecek olan fiil dahi aynı gayeye teveccüh ederek müttehid ve yegâne bir kitle teşkil etmeye meyleder. Hülâsa ideal bir ihtiras olduğu için her faal arzu gibi bilmeceburiye fiil hâline inkılâp edecek ve ruhun bütün kuvvetlerini bir arada toplamış olduğundan bütün ef'âli dahi aynı bir noktaya getirecek ve bu suretle ideal pek büyük bir kuvvet, fiil hâline inkılâba hazırlanmış büyük bir kudret olacaktır.

İdeal büyük bir hayırdır. – Her bir irtiyadın şahsiyeti az çok değiştirdiğini,- eski fikir ve hisler yerine yeni ruh unsurları ikame ettiğini yukarıda söylemiştik. İdeal ise, hayatın bütün mesâîsini, ruhun bütün kuvvetlerini bir tek zümre şeklinde cem ile aynı tekemmül yoluna sevk edecek büyük bir irtiyâd olduğu cihetle tabiidir ki eski kabâyihî, eski bâtil itikatları, eski zilletleri hep birden mahvederek yeni bir meslek, mehâsin ve mekârim mesleği ihdâs edecektir. Yahut başka bir tabir ile ruhun birçok sefil unsurlarını muhtevî olan eski şahsiyet, ideal yıldızının parlaklığı sayesinde bütün süfliyetlerinden kurtularak ihtimal dâhilinde olan bütün mehâsin ve mekârim ile ittisâf edecektir.

Bazen ruhun âdî ve sefil unsurları birdenbire zâil olmaz. Fakat ideal şuurumuzda taazzuv ettikçe süflî temâyülleri gıdasızlıktan yavaş yavaş fena bulmaya mahkûm olur. “Çünkü bir mahlûkta mevcut olan kuvvetler mahduttur. İdeal tarafından zapt olunan kuvvetlerin büyük bir kısmı tabiidir ki süflî unsurların kaybettikleri kuvvetlerden ibaret olacaktır. Hâlbuki idealin sıfat ve imtiyazı bütün buldukları kuvvetleri cem etmektir. İhtiraslar yüksek bir ağaca benzer, toprağın bütün usâresini çekerek etrafındaki hayatların kâffesini öldürür, tesir ve cazibesinden kurtulan az ve kuvvetsiz bir usare ise ancak soluk otları, sönük çalıları besleyebilir; bahçıvan arasına toprağı tazeledikçe

bu mübhem ve mahdud nebatlar dahi mahvolur. Kezalik biz de böyleyiz. Eğer bütün fikir ve arzularımız bir ideale ma'tûf olursa ahlâkımızın noksanlarını idame ve ihya eden usâre mahv u zâil olacak ve artık hafif bir azim ve metanet ile baki kalan kuru otları koparıp rüzgâra savurmak kâbil olacaktır.”

“...Hayatımızı tezvil eden iki büyük sebep vardır: birincisi **zaaf**, ikincisi **teşebbüs**⁹²tür. Ekser vakayide biz iradesiz dağınıklardan başka bir şey değiliz. Hâlbuki irademizi kuvvetlendirmek, hayatımızı bir ehadiyet hâline îsâl etmek idealin imtiyazlarındandır.”

“İrademizin zayıflığı arzularımız arasında mevcut olan mübâyenetten ve karar almak hakkında kâfi derece kuvvetimiz olmamaktan ileri gelir. Hâlbuki asıl bir ihtirâs olan ideal müzmin bir arzudur ki muayyen, müttehid ve kat'î olduğu cihetle her tereddüdü izâle eder; irademizin mizanında karara hizmet edecek olan vezni kuvvetlendirerek son derecesine îsâl eder. Binaenaleyh ideal sayesinde kat'î ve mükemmel bir iradeye mâlik olarak irade zayıflığından kurtuluruz.”

“Fakat dağınıklık ruhumuz için iradesizlikten daha vahim bir nakîsedir. Yürüyüşümüz istediği kadar yavaş olsun, eğer muayyen bir gayeye müteveccih ise, zaman geçtikçe mesafenin uzunluğu azalır. Hâlbuki bulunduğumuz noktadan ileri gitmeye gerek istediğimiz kadar çırpınalım, istediğimiz kadar kuvvet sarf edelim, maksûdumuz olan gayeye zerrece takarrüp edemeyiz.”

“Bir çitte mahpus beygire bakınız: Filhakika cins hayvandır, kuvvetli ve uyanıktır, delicesine sıçrayışlarla koşuyor, fakat akşam olduğu gibi şedit bir yorgunluk içinde kalır ve görür ki sabah bulunduğu noktadan kat'iyen ileri gitmemiştir; bu hayvana dizgin koyunuz. Seyrini idare ediniz, daha az bir zahmetle daha uzun bir mesafe kat etmeye muvaffak olur.”

“Felaket şudur ki arzularımıza dizgin koymayı bilmeyerek muhtelif heveslerimizin tesiri altında nizamsız sıçrayışlarla ileri gitmeye çalışır ve fakat ilerleyemeyiz... Bizi mütebâyin istikametlere sevk eden muhtelif arzulara teba'iyet ederiz, elde ettiğimiz netice bu arzuların kuvvetleri arasındaki farktan ibaret ve binaenaleyh fevkalade zayıf olur. Hâlbuki bütün irtiyadlarımız

aynı istikamete müteveccih olursa aynı kuvveti sarf etmekle beraber netice muhtelif irtiyâdlar arasındaki farktan değil, irtiyâd mecmûundan ibaret olur.”

“Kuvvetlerimizi tamamen cem ile bütün iradelerimizi sabûrâne tanzîm ve tevhîd edecek olan hassa nedir? İdealdir, bu hâkim ve müzmin arzudur. Bu sayede mesâîmiz dağınıklardan ve israftan kurtulup vahdet ve tekemmüle mazhar olur. Binaenaleyh “yüksek bir mütefekkir ile kudretten mahrum bir asabî arasındaki farkın birincideki asilâne fikr-i sâbitten ve bu fikr-i sâbitten tekvîn ettiği itiyatlardan ibaret olduğunu söylersem zannederim ki hata etmiş olmam. Bir şahsa ihdâ ettiğimiz takdirler, mâlik olduğu kuvvetleri israf etmediğini, bütün kudretinden intihâb ettiği bir gayeye müteveccih olduğunu gördüğümüzüzdendir. Bütün iştihakımız, nefsin bütün kuvvetlerini iyi bir sûrette kullanmak imtiyazını veren bu hassaya meclûbdu.” (Maurice de Fleury)

“Dağınıklarda bu suistimalden başka faydasız sa’y, israf ve binaenaleyh ahlâk iflası değilse bile ahlâk zaafı vardır. Dikkatsizler âlim olamadıkları gibi dağınıklar dahi kıymettar bir şahıs olamaz. Ve mademki dağınıklıktan kurtulmak için yegâne çare bütün mesâîyi hüsn-i sûretle intihâb olunan bir gayeye sabr ile tevcih etmektir, mademki bütün mesâîyi bu sûretle tevcih etmek temâyülâtımızla muvafık ve şiddetli bir arzu iktisâbına bağlıdır, mademki bu arzu da idealden başka bir şey değildir, o hâlde [M.] Roosevelt ile beraber şu neticeyi istihsâl ederiz ki “Bir şahıs bir ideale tam bir itikat ile müteveccih olmazsa hiç bir kıymeti hâiz olamaz.”⁹³

Hülâsa ideal kuvvetlerimizi israftan kurtarmak, bu kuvvetleri iyice kullanarak en çok verebilecekleri faydaları elde etmek için yegâne vasıtaadır. Kabâîhimizi tahdît ve izâle, temâyülâtımızı tevhîd, irademizi en yüksek kuvvetine îsâl ve bütün kudretimizin tamamen inbisâtına hizmet eyler.” (Eymieu)

İdeal en büyük saadettir. – Hakiki saadetimizi kolaylıkla kopabilecek bağlara bağlamayarak hayat belalarından müteessir olmamasını temin için temâyülât ve arzularımız ile efâlimiz arasında tam bir mutabakat mevcut olması lazımdır. Efâlimizi

tam bir kamâl ile ebediyyen münevver ve mes'ûd bir gayeye sevk etmek ise ancak ideale mütevakkıf bir hassadır. Arzularımızın, hissiyâtımızın ani bir sûrette tatmînleri ekseriyetle bir meserret tekvîn eder. Fakat sinir menâbiinden gelen bu meserretimiz muvakkat kalır, bütün hayatımızı kucaklayacak tam bir saadet vasfını iktisâp edemez. Hakiki ve tam saadetimiz, bütün arzularımızın bütün temâyüllerimizin intihâb ettiğimiz maksatla hem-âhenk olarak tekâmül ve terakkî yolunda ilerlemesine, bütün hislerimizi toplamak sayesinde tahassül etmiş olan idealimize yakınlaştıracak irtiyâdlarımızın âmili olmasına bağlı olduğuna şüphe yoktur. Şevk ve içtihatları önünde devamlı bir tekâmül numunesi parlayanlar için hayatın her günlük meş'ûm tesadüfleri ehemmiyetsiz kalır, çünkü onlarda hayatın yevmen bir itibarı yoktur; her günleri terakkîye doğru olan seyirlerinin bir cüz'ü, geçmiş ve müstakbel hayatlarının muvakkat bir dakikası olduğundan –isterse bu muvakkat dakika zayıfları ezecek fena tesadüflere maruz olsun- onlar cüz'î değil küllî, bir günü, bir tesadüfî değil bütün hayatı düşündükleri için felaketlerden hemen de hiç müteessir olmazlar; ne kadar düşseler ilerlemeleleri geri kalmaz, mütemadiyen tasavvur ettikleri hedefe, intihâb ettikleri kemâl gayesine yakınlaşırlar. İdeal onların bütün heves ve emellerini, bütün temâyül ve fillerini cezp eder, emeller ile filler arasında bilmeceburiye tam bir mutabakat mevcut olur. Gayeleri aynı kaldığı için sa'y ve faaliyetleri dahi mütecânis olur. Bu sûretle ideal hayatımızın en büyük saadeti itibar edilebilir, bu sebeple bir gençler meclisinde (burjuva)nın “bir ideale mâlik olunuz, hayatın yegâne hikmeti budur” hitabesi hakiki ve mantıkî sayılabilir.

Ahlâkî düzeltmek için bir ideal sahibi olmayı tavsiye edenler ne kadar doğru düşünmüşlerdir. Hiçbir fert yoktur ki ahlâkında ıslâha muhtaç birçok nakîseler mevcut olmasın. İnsanlık mütemadiyen **hayır, hakikat ve hüsne** doğru ilerlemeye, her dakikanın bir evveline nazaran daha hayırlı, daha güzel olmasını temine mecburdur. Hayatın, sa'yin, terakkînin en mübrem levazımından biri de hayır, hakikat ve hüsn nekâyisini mütemadiyen ıslah etmekten ibarettir. Meyveli bir ağacın etrafındaki hasîs nebatları temizlemez, makas darbeleriyle şu sefil ve tufeylî hayatları öldürmezseniz ağacın kıymet ve kuvvetine

halel gelir, aynı meyveleri veremez. İnsanlar ıslah ve tasfiye neşterlerini her dakika muhtelif nakîseleri üzerinde gezdirmeye mecburdurlar. Şu nakîseler ile uğraşacağınıza bizzat ağaç ile uğraşınız, ona öyle bir kuvvet ve dirilik veriniz, dalları ve yaprakları içinde o derece hayat verici bir usâre seyrettiriniz ki etrafındaki toprağın bütün münbit kuvvetini mass eylesin. O zaman hasîs nebatlar yaşayabilecek gıda bulamazlar, kendiliklerinden mahv ve telef olurlar. İşte ideal hayat-ı vicdâniyemiz için en semeredâr bir usâre demektir, çünkü ideal müzmin ve derin bir dikkati istilzâm eder, ruhumuzdaki bütün melekelelerin hep aynı münevver gayeye teveccühünü icap eder. Şuuru-muzun bütün kuvvetlerini şiddetle zapt eden bir ideal mevcut olduktan sonra nekâyisimiz üzerine dikkat etmeye ihtiyacımız kalmaz. **Dikkatten**, faaliyet-i rûhiyenin bu elzem gıdasından mahrum kalan nekâyisimiz susuz kalmış faydasız nebatlar gibi hasar ve zevâle uğrar.

Bir ideal arkasından koşanlar **saadetsizlik**, **bedbînlik** ne olduğunu bilemezler. Çünkü bütün felaketlerimiz arzularımız ile efâlimiz arasında mevcut olan uygunsuzluktan ileri gelir. Beşerin bütün mahrumiyetlerini izâle etmek arzusu bir mugâlatadan başka bir şey değildir. Fakat bütün faaliyetlerimiz muntazam bir tecânüs ile birbirlerine merbût olursa, temâyüllerimiz, ihtirâslarımız hep aynı gayeye müteveccih olur ve tatmîn edilmesi imkânsız olan arzulara nâil olmamakla her dakika me'yûs bir inkisâra dūçâr olmazsak o vakit sevincimize nihayet olmaz. İdeal büyük bir saadet menbaıdır. Çünkü bilmuhâkeme intihâb ettiğimiz gaye ve kemâle vusûl değilse bile yakınlaşmak kâbil olduğunu biliriz. Her günümüzün mesâîsi bizi, fevkalade uzak olmakla beraber ateşli nuru ile bizi daima tenvîr eden gayemize yakınlaştırır. Her günümüz bu uzun seyrin bir menzilini kat etmek meserretini verir. Her dakikamızın bir evvelkinden daha iyi olduğunu anlarız. Nekâyisinin ıslah edilmekte olduğunu, takip eylediği hayır, hüsn ve hakikat gayesine takarrüp eylediğini, bir mâniayı ezip mahvettiğini, hülâsa müsmir bir faaliyet sarf ettiğini hissedenden bir insan, felaket nedir bilmez olur.

Bir ideale merbût olanlar, hayatlarını müntehab prensiplerin muntazam insicâmı dairesinde idare edenler **bedbîn** olamazlar. Çünkü bedbînlik bizim tasavvurâtımız cihetinde değil, fakat tasavvur ettiğimiz gayelerin idrâk ve vusûlü kâbil olmadı-

ğını zanneylemektedir. Beşerin muvâsalata mecbur bulunduğu kemal ve hakikat gayesini bilir, fakat bu gayeye muvâsalat ihtimaline imkân vermediğimizden me'yûs oluruz. İnsanları zelîl ve hakîr, dünya mesâîsini faydasız, hayatı bir zindan telakkî etmeye başlarız. Fakat bir ideali ciddi ve samimi surette idrak etmekle bir ideal için şuurumuzda gayet derin ve mütecezzir muhabbet ve merbûtiyet hissiyâtı uyandırıp besler ve bu hissiyâtı fevkalade bir şiddete yükselterek müzmin bir sebâta mazhar kılsak, **bir ideal sahibi** olursak, o hâlde bedbîn olmaklığımıza, hayattan nefret ederek sa'y ve faaliyeti, saadet ve meserreti istihkâr etmekliğimize, kâinat içinde faydasız bir uzuv olmak ızdırabını hissetmekliğimize meydan kalmaz.

İntihâb edeceğimiz idealde gözetilecek bir şart da temâyül-lerimize, tabiat ve fitratımıza mutabık olmasıdır. Yoksa bütün şahsiyetimizi değiştirmeye ve hatta mevcut temâyüllerimizin zıddı olan yeni hissiyât ile ittisâfa mecburiyet husûle gelecek, şahsiyetimizin tabiata karşı olan bu ârizî ittisâfı hiçbir zaman iyi bir netice vermeyecektir. Eymieu'nun misal olarak gösterdiği vechile bir erkeğe kadın tavırlarını taklit etmek, bir kadına da erkek gidişyle meftûr olmaya teşebbüs etmek yalancı bir kemaldır. Erkek ve kadın fitratlarının esasına muhalif olduğundan hakikati, hüsnü bozmaktan başka bir fayda veremez.

Bazen de ideal esas tabiatımızla bu derece mütebâyin olmamakla beraber şahsiyetimize, temâyülât ve hissiyâtımıza, tahsîl ve terbiyemize, akıl ve irfanımızın bulunduğu seviyeye mutabık gelmemekle yine bir yalancı kemâl olur. Ruhlarının melekâtını iyice bilmeyerek taklît ve telkîne teba'iyet eden nice şahıslar vardır ki ideal intihâbında gösterdikleri vukufsuzluk hasebiyle hakiki kudretlerinden tamamıyla istifadeye kâdir olmamışlardır. Ne kadar fena ressam, mûsikîşinaslar, şairler vardır ki ideal intihâbında aynı hataya düşmekten kendilerini muhafaza edebilselerdi iyi ressam, mûsikîşinas ve şair olabilirdi. Ve ne kadarları da vardır ki hakiki istidatlarını takibe muvaffak olsalardı hayatlarını daha mes'ûd ve daha semeredâr geçirebilirlerdi." (Eymieu)

Hülasa ideal intihâbında birinci şart kendi iktidar ve istidadımızı muayene etmektir. Bu muayenede mümkün mertebe bîtaraf bir tenkîde müracaat etmek, hissiyât ve hevesâta, kibir

ve nahvete aldanmamak elzem olduğu gibi nefsimizin muayenesini mümkün mertebe ta'mik edebilmek için ideal intihâbında isti'câl etmeyerek mükerrer mülâhazalarımızla bir taraftan nefsimizin kifayetine, bir taraftan da müntehab gayemizin hakikaten bir ideal olmaya istihkâk gösterecek derecede iyi, doğru ve güzel bulunduğuna tamamen itikat etmekliğimiz lazımdır. Mamâfih şahsî istidadımız hakkındaki mütâlaalarımız ideal intihâbına itiraz için meşrû bir bahane addedilmemeli; "İstidadım olmadığından bu işe teşebbüs etmemekliğim daha doğru" denilerek esasen nefsimizin tembelliğinden mütevârit olan kabahatimiz bir psikoloji nazariyesine müstenit bir hakikat şeklinde gösterilmemelidir. İstidatsız hiçbir fert yoktur. Herkesin bulunduğu noktadan hayran, ilmen, faziletan ahlâken daha ileri gitmeye istidadı vardır. Fıtratımızda mevcut istidadın müsâvâtsızlıkla taksim edilmiş bir mevhibe olduğu inkâr olunamaz, mamâfih şurası da vardır ki fıtratımızda mevcut sermaye ne kadar eksik olursa olsun bunu besleyip kuvvetlendirmek, hayat şerâitinin müsaade ettiği derecede ileri getirmek kolay ve mümkündür. Zaten ideal intihâbı yetişebilmesi kâbil bir gaye intihâbı demek değildir. İdealin esasında mevcut hassa, hayatımızın bütün mesâîsine nurlu bir rehber olmak ve fakat mütemadiyen yakınlaştığı hâlde hiçbir vakit yetişilmesi kâbil olmamaktır. Binaenaleyh fıtratlarında az veya çok istidada mâlik olanlar arasındaki fark, intihâb ettikleri gayeye takarrübde alabildikleri mesafelerin biraz fazla veya noksan olmasından ibarettir.

İdeal taktîr edilmiş bir iksirdir, menbaları gayet zengindir, birçok fikir ve hislerin zübdesidir. Binaenaleyh intihâb ettiğimiz idealin kuvvetini gayet geniş menbalardan alması, gayet mugaddi usarelerden beslenmiş olması, geniş ve metîn bir temel üzerine dayanması ve bu derece genişliğiyle beraber mübhemiyetten azade olarak gayet muayyen ve kat'î olması icap eder. Seçip beğendiğimiz hayat gayesinin delâlet ettiği maânî fevkalade vâsi olmalıdır, çünkü ideal ancak mükerrer mülâhazalar toplanan birçok hissiyât ve efkârın mecmûundan mükevvendir. Fakat hedef edindiğimiz bu parlak yıldızın hakikaten cazip bir rehber hizmetini görebilmesi için gayet vâzih ve âşikâr bulunması, bir prensip ve bir tırâz sûretinde ifade edilebilmesi lazımdır.

Eymieu idealde *vasf-ı gâlip*⁹⁴ten istifade etmeyi, yani bir insanda mevcut olan muhtelif evsâf içinde en galibi hangisi ise bunu ileri sürerek aynı zamanda ruhun diğer melekâtını mun-tazam bir seviyede büyütmeyi tavsiye ediyor. Eğer vasf-ı gâlibimiz intihâb ettiğimiz gayeye muvafıkça pek doğru, fakat mu-tabık değil ve hatta muhalif ise o hâlde ideal intihâb etmek hiç kâbil olmaz. Hakikatte ise bir fertte vasf-ı gâlib yoktur; vasf-ı gâlib şuurumuzu hemen de yalnız başına işgal eden rûhî hassa demektir ve binaenaleyh zaman, mekân vesâire gibi birçok hâricî şartlara teba'an değişmeye maruzdur. Bugün ahlâk sahibi şefkatli ve merhametli olan bir şahsın bir müddet sonra hâricî birçok sebepler tesiri altında vasf-ı gâlibi bilakis sertlik ve gazap olabilir. Vasf-ı gâlip mütemadiyen değişen bir muhas-sala gibi telakkî olunabilir. Binaenaleyh evvela ideali intihâb etmek ve ba'de bu intihâba teba'an hayatımızın takip edeceği terakkî yolunda iktisâbı elzem olan ahlâk ve evsâfî fevkalade büyütmeye çalışarak bir vasf-ı gâlip hâline yükseltmek lazımdır.

İşte ideal ruhumuzun derinliklerinden mütevarit kuvvetlere, mülâhazalara, meyillere istinaden tahassül eylediği, mü-eddâsı gayet şümullü ve vüs'atlı kısa ve cazip bir tıraz sûretini iktisâp eylediği hâlde tabiidir ki sarf ettiğimiz cehd ve sa'y ile mütenâsip kuvvetli bir incizap ile muhabbetimizi celp edecektir. Mülâhaza-i muammikanın vazifesi bir ideal hazırlamaktır. İdeal ressamın muhayyilesinde teressüm eden levhaya benzer. Bu levhaya bütün vuzûhunu, bütün ruhunu vermek için ise mülâhazalarımızın mukattar bir zübdesini arayıp bulmak, idealimize mutabık olan tırâzı bir kelime veya bir terkîp ile maddileştirerek ifade etmek lazımdır.

Bu sûretle zengin, geniş, müteaddit menbalardan mütevarit olduğu hâlde muciz, muayyen ve kat'î bir surette ruhumuza yerleşen ideali daha ziyade kuvvetlendirmek için aşağıdaki mebhasta anlatacağımız gibi bir de ef'âlden istiâne eylemek icap edecektir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Ef'âl ile Terbiye-i İrâde

BİRİNCİ BAB

İtiyâtlar

*Nefse karşı hâkimiyet ibtidâda müşkülse de yavaş
yavaş kolay ve latif olur. Nefse karşı kat'î bir hâkimiyete
mazhar olmak kadar hakiki bir zafer ve nefis bir tahassüs yoktur.
Sir John Lubbock*

Evvelki mebhaslarda mütâlaa eylediğimiz usuller ruhumuzun dağınık kuvvetlerini hissiyâtın sıcaklığı sayesinde cem ve mezc ederek matlûbumuz olan ef'âli icrâya sevk edecek kuvvetli temâyüllerin ne sûretle elde edileceğini öğretir. Filhakika ruhumuzdaki hadiselerden, temâyülât, efkâr ve hissiyâtın hiçbirisi tamamen zeval bulmazlar. Fakat irade terbiyesi mesâisi bu noktada tevkîf edilirse amelî menfaatleri hemen de ma'dûm hükmünde kalır. Ruhumuzun kuvvetleri istediği kadar tekemmül etsin, hayır ve hakikat idealine incizâbımız istediği kadar kuvvetli olsun, eğer bu tekemmül ve incizâp bir ruhî hadise hâlinde kalıp ef'âl ile teâkup etmeyecek olursa bizce ne faydası olur? Bugün ilmî bir mütâlaada bulunmak istiyoruz, mülâhazât-ı muammikamız sayesinde şuurumuzda şiddetli bir meyil, bir ihtiyaç uyanıyor; derhâl mütâlaaya koyulmayacak, mülâhazât-ı muammikamızı fiil ile takip etmeyecek olursak bizce kazanılan netice bir hiçten ibaret kalmaz mı? Ef'âl ile teâkup etmeyen irade terbiyesi mesâisinin kâffesi akîm kalmak tehlikesine maruzdur, ruhumuzda bir faaliyet tekvîn etmekten mâadâ hiçbir fayda temin edemez. Bize lazım olan bu ruhî faaliyet değil, bunu takip edecek olan adalî fiillerdir. Hususiyile ef'âl iradenin mi'yâdır. Fiil ile teâkup etmeyen irtiyâd hiçbir vakit tam bir irtiyâd olamaz.

Ef'âlin diğer bir lüzum ve faydası da itiyatların tekvînine yardım etmesi cihetindendir. İrade terbiyesinin gayesi olan seciyeler eğer bir itiyat hâline vâsıl olmazsa her bir yeni fiil için yeni mülâhazât-ı muammikaya müracaat etmek ve binaenaleyh

bütün hayatımızı terbiye-i irade mesâîsiyle işgal etmek icap edecektir ki esasen büyük müşkülâta maruz olan nefsimizi tehzip mesâîsi bir de bu sûretle mütemadiyen tekerrür etmek mecburiyetinde bulunacak olursa irade terbiyesi vusûlü hemen de imkânsız akîm bir teşebbüsten ibaret kalmaya mahkûm olur. Fakat terbiye-i irade bu mahkûmiyete münkâd değildir; çünkü zamandan, efâlden istiâne etmek sayesinde matlûp hasâili bir itiyat hâline koymak iktidarını hâizdir.

Filhakika ruhumuzda geçen manevi hadiselerin hiçbirisi tamamen kaybolmaz. Her bir rûhî hadise dimağdan silinmiş zannolunduktan sonra dahi bilfiil değilse bile bilkuvve bir hatıra sûretinde baki kalır. Efâlin tekvîn ettiği mükerrer hâtırat ise zaman sayesinde itiyatlara inkılâb eder. Zaman müdebbir bir muhâsiptir; hiçbir şeyin zıyâına müsaade etmez. İlk zamanları matlûbumuz olan gayeye muvafık efâli tatbîk etmek için müşkülât çekeriz, az çok bir cehd sarfına mecbur oluruz. Fakat bu fiillerin birkaç defa tekerrürü sayesinde şuurumuzda yerleşen hatıraların yekûnu o efâlin icrâsını bir itiyat hâline kor. Zaman, ibtidâda bize pek ehemmiyetsiz görünen muzır temâyülâtı bile, ihtiyarımıza rağmen itiyat hâline koymak iktidarını hâizdir. Zamanın bu kuvvetli yardımını iyi itiyatlar kazanmak cihetine sarf etmezsek zaman dahi bizden intikamını alır, fena itiyatları izâle edilemez zannolunacak bir şiddetle ruhumuza yerleştirir. Bir fiilin icrâsı ilk defada zahmetlidir, ikinci ve üçüncü defalarda icrâsı kolaylaşır. Evvelâ, hiçbir zevk ile müterâfık değil iken yavaş yavaş ruhumuzu telzîz etmek iktidarını kazanır. Ve nihayet itiyadın hududunu tecâvüz ederek bir ihtiyaç hâline gelir; icrâsı değil, icrâ edilmemesi ızdırabımıza sebep olur. Maddi bir misalini zikrederim: Tütün içmeye başlayanlar ilk sigara dumanını teneffüs ile ciğerlerine idhâl ederken o kadar nâhoş bir his ile mütehasis olurlar ki bu itiyatta bir zevk bulunabileceğine taaccüp ederler. Baş döner, mide bulanır, gözler parlaklığını kaybeder, fikrimizin faaliyeti bulutlanır. İkinci tecrübede ızdırap azalarak günde dört beş sigara içmeye iktidar hâsıl olur ve yavaş yavaş yemekten sonra içilen sigaralarda hususi bir zevk hissedilir. ızdırap devri geçer ve daha sonraları sigaranın keyfi bile zevâl bulmaya yüz tutar. Fakat ne çare ki artık tütün bir itiyat ve hatta ihtiyaç ve ibtilâ

olmuştur. Îrâs ettiği mazarratlara rağmen terk ve ta'dîli - mübtelâlarına sorunuz- ne derece müşküldür.

Küûl, morfin ibtilâları dahi böyledir. İlk defada şiddetli bir ızdırap hissolunarak bir daha tecrübe etmek istenilmez. Fakat hayatın en nefis lezzetine muâdil bir keyif verdikleri tasavvuru ile herkesin yaptığını taklit etmek ihtiyacı ile veyahut sadece bir merak ve tecessüsle ikinci bir tecrübeye teşebbüs olunur. Yine bir zevki yok, fakat hiç olmazsa ilk defasında olduğu kadar ızdırap vermiyor. Yavaş yavaş bir keyif, bir incizap hissolunur. İspirto büyük bir neşât, afyon lezzetli bir tahayyül ihdâ eder. Muvakkat bir zaman için hayatın mesâibini unutturur, bizi başka bir hayatın yıldızlı ve çiçekli semalarına çıkartan zehirler gittikçe artan bir incizap ile istimâl edilmeye başlanılır. Sonraları birçok mahzûrları davet edeceğini biliyoruz. Herkes söylüyor ki vücudumuzu tahrip ederek birçok hastalıklara meydan açacaktır. Fakat ne ehemmiyeti var? İrademize malik değil miyiz? İsteddiğimiz vakit terk etmek elimizde değil mi? Bu müşfik dosttan ayrılmaya niçin razı olalım? Bir küçük kadehin verdiği zevkin fevkaladelîği önünde zevk düşmanı hekimlerin âkılâne nasihatleri hatıra gelir mi? Ve böylelikle yavaş yavaş itiyat tekevvün eder. Evvelki miktar artık yetişmez. Aynı nefis nisyan lezzetine, aynı neşeli sarhoşluğa vâsıl olmak için her gün biraz daha fazla almak lazım gelir. Bizi mütemadiyen cezp eden bu yol bir dakika durmaklığımıza müsaade etmez. Ara sıra bir vicdan azabı uyanır, zehre esaretten kurtulmak arzu edilir. Fakat artık hayatın yegâne ihtiyacı hâline gelen zehrin karşısında irademiz tamamen mağlup kalır. Zehirden uzak kaldıkça yaşamak kâbil değil; çalışmak, okumak, düşünmek, yemek, içmek, hülâsa hayat ispirto ve morfin olmadıkça bütün kabiliyetini kaybetmiştir. Küûl olmazsa fikirde hiçbir parlaklık, mülâhazalarda hiçbir selamet mevcut olmaz. Her gün biraz tenebbühe ve binaenaleyh zehre ihtiyaç gösterilir ve zehrin her günkü miktarı tezâyüt ettikçe tenebbüh bilakis tenâkus etmeye yüz tutar. Uzun bir müddet geçmeden zehirlerin maddi ve manevi haserâtı meydana çıkmaya, ahlâkı istila eden yeis ve kasvet önünde mülim bir perişanlık tezahür etmeye başlar. Şu müthiş ibtilâdan kurtulsak deriz. Fakat ayyaşın küûlünü, morfin düşkününün morfinini kesmeye çalışınız; ne dehşetli avârıza tutulacaklardır. Deli gibi bir hezeyân ile insanlıktan çıkarak

ızdıraplı evhâm ve hayâlât içinde yaşayacak veyahut zavallı morfin mübtelâsı ayaklarınıza kapanarak sevgili zehrinin bir damlası için her zillate katlanacağını, lazım gelirse hayatını feda edeceğini anlatacaktır... Vâesefâ ki ibtilânın bu vahim şeklinde kurtulmazsa ya ölecek, ya intihar edecek veyahut tımarhaneye gidecektir.

İyi ve fena her itiyat böyledir. İlk zamanları bir ızdırap ile başlayarak yavaş zevke ve nihayet itiyat ve ihtiyaca, ilmî tabirle **tav'iyete** vâsıl olur.

İtiyat tahassül ve tesirini daha ilmî ve binaenaleyh daha maddi bir sûrette dahi anlatmak kâbildir. Bir yeni fiile ihtiyacımız var, bu yeni fiil için zihnimizde uyanan veyahut hâriçten gelen bir tenebbüh vasıtasıyla asabî bir seyyâle, bir kudret⁹⁵ uyanacak. Bu seyyâle, dimağ içinde hareket merkezlerini gidip bulmak için kendine yeni bir yol açacak, hareket merkezlerini bulduktan sonra a'sâb vasıtasıyla adalâta intikâl edecek ve istediğimiz fiili husûle getirecektir. Fiilin ilk icrâsında seyyâle-i asabiye dediğimiz kudret cereyânının yeni bir yol bulup açması tabiidir ki az çok zaman sürecek, az çok müzâhameyi bâdî olacaktır. Aynı fiili ikinci defa tekrar ettiğimiz zaman evvelce bir kere çizilmiş olan yoldan geçeceğiz, binaenaleyh daha az zaman ve daha az kudret sarf edeceğiz. Fiilin icrâsı ne kadar çok teker-rür ederse sarf edeceğimiz zaman ve masraf o kadar daha az olur. Fakat bu azalmanın da bir hududu vardır. Nihayet bir raddeye gelir ki artık ondan fazla azalması kâbil olmaz. İşte azalmanın son haddi tav'iyetin husûlü, **şuûrî** olan bir fiilin **tav'î hâle** girmesi demektir.

Paul Bert'in âtîdeki tecrübesi bunu daha güzel anlatacaktır:

Bir şahsın aynı bir fiili husûle getirmek için evvelâ alışmazdan evvel, ba'dehu iki ay her gün tekrar edilen idman ile alıştıktan sonra bir saniyede santimetre mükâ'abî hesabıyla sarf ettiği hâmız karbonun miktarı:

	Alışmadan evvel	Alıştıktan sonra
İstirahat	3,32	2,90
Dört kilometre yol yürümek	12,80	7,68
İki dakika koşu	21,14	11,11

Dört dakika boks

22,90

13,81

Yani aynı şahıs aynı işi görmek için hemen de yarı yarıya daha az masraf ediyor; alışkanlık bize yeni bir kuvvet vermiyor, fakat bundan daha iyisini yapıyor, aynı fiili husûle getirmek için sarf ettiğimiz kudretin ancak nısfına ihtiyaç kalıyor, diğer nısfı ile de yeni bir fiil daha husûle getirmek iktidarını kazanıyoruz. İtiyat sayesinde iktidarımız iki misli artıyor.

Martine bunu riyâzî bir muâdele ile gösteriyor:

Şuûrî/Tav'î nispeti itiyat ile ma'kûsen mütenasiptir. İtiyat ne kadar çoklaşırsa şuûrî o kadar azalıyor, yani o kadar az seyyâle-i asabiye ve kudret sarfına ihtiyaç hâsıl oluyor.

Bugün fizyolojiye istinâd ederek yeni ufuklar keşfine muvaffak olan psikoloji ilmi (psikofizyoloji) daha ziyade ileri gittikçe umûm ruhî hadiseleri ve aynı zaman şuûriyet ve tav'iyeti daha riyâzî bir sûrette gösterip ölçmek kâbil olacaktır.

İşte zamanın ve tekrarın bu kuvvetli yardımını, her şeyi itiyat hâline koyan bu mühim tesirini biz kendi lehimize çevirmeye, muntahab fikirlerimize muvafık olan ef'âlî tav'î bir itiyat hâline koymaya mecburuz.

İtiyatlar ancak fiil sayesinde elde edilebilir. “Fakat umûmî bir sûrette fiilin lüzumu hakkında ısrar etmek de kâfi değildir. Faaliyet kelimesinden anlaşılması lazım gelen hakikatleri ekseriyetle göremeyiz. Faaliyetin hakiki manasını anlayamayız. Mesela: bir ilim ve irfan talibi için fa'âl olmak okumak, birçok cehdler sarf etmek, notlar zapt etmek, umûmî bir plan tanzîm etmek, ba'dehu bu planın her bahsi üzerine ayrı ayrı çalışmak, mülâhaza, taharrî, tashîh etmek demektir... Faaliyet gürültülü bir iş görmek demek değildir. Zaten böyle ef'âl için hayatımızın bize vesileler göstermesi pek nadirdir. En büyük âlimlerin çalışmak hayatları bile, binlerce sabırlı çalışmalardan toplanmış bir yekûndan başka bir şey değildir. Faaliyet binlerce küçük fiillerin muntazam ve mütecanis bir sûrette icrâsı demektir. Vicdanları hayret verecek bir sûrette idare etmeyi bilen Bossuet: “Büyük iştiyak ile suûd edilerek ve fakat ba'dehu derin bir sukût ile tenezzül edilen büyük çalışmalardan ise” küçük çalışmaları, mütevazı kazançları, kolay ve fakat tekerrür ettikçe hissedilmez bir sûrette itiyat hâline vâsıl olan basit fiilleri tercih ederdi. Her gün kazanılsın da isterse kazanç az ol-

sun, kifayet eder... Filhakika cesur büyük bir cesaret fiili icrâ eden değil, fakat hayatın bütün ef'âlini cesaretle gören şahıstır." (Payot)

Yüksek mesâînin kâffesi küçük çalışmaların heyet-i mecmûasından ibarettir; hakiki menfaat ve fayda küçük işlerdedir. Çünkü her bir fiil tekerrür ettikçe şuurumuzda izâlesi imkânsız bir eser, bir hâtıra terk eyleyecek, itiyat tekvîni için küçük bir âmil olacak ve ancak bu sûretle dikkat, sa'y, ta'mîk-i mülâhaza, teşebbüs ve cesaret bir itiyat hâline gelecektir.

Binaenaleyh nefsimize karşı hâkimiyet kazanmak mesâîsinde her gün huzûzâtımızı ve nefsâniyetlerimizi ezecek küçük galebelere alışmalıyız. Bugün bir mütâlaada bulunmak, yarın istediğimiz saatte yataktan kalkmak, bir üçüncü gün muzır olduğunu bildiğimiz bir yemekten sakınmak, hatta istediğimiz saatte uyumak tembelcesine tahayyüllere dalmak gibi hayatımızın muhtelif noktalarına tetabuk eden cihetlerde nefsimize karşı küçük muvaffakiyetler elde etmeliyiz. Bunların yekûnu kıymetli itiyatlardan mükevven bir mecmûa tekvîn eder. Diğer cihetten küçük muvaffakiyetlere vâsıl olmak ahlâkımızın kudreti hakkında bize itminan vererek yavaş yavaş hâkimiyet-i nefsiyye kazanmaya muvaffak olacağımıza emniyet bahşeder. Ve bilâhire daha güç bir zeminde ihtirâsât ve hevesâtımızı mağlup etmek lazım gelirse geçen muvaffakiyetlerin şuurumuzda toplanmış olan hatıraları bize ümit ve itminan verecek bir rehber olur.

Ef'âlin diğer bir faydası da efkâr ve hissiyâtımızı uyandırıp kuvvetlendirmek sayesinde irade terbiyemizde karşılıklı ve faydalı bir tesir icrâ etmesidir. Her bir fiil kendine muvafık olan fikri ve bu fikre mürtebit olan hissi tenbîh ve ikaz eyleyecek, dikkatimizin gittikçe kuvvetlenmesine sebep olacak, münte hab efkâr ve hissiyâtımızın şuurumuzu mütemadiyen işgal eylemesini icap eyleyecektir. Zaten irade terbiyesinin maksadı da bunlar değil mi?

Diğer cihetten de insanlar alıştıkları ef'âli değiştirmemek için garip bir itiyada teba'iyet ile her gün aynı hayat ve nizamı takip eylemeyi ahlâk düzgünlüğünün bir burhanı addederler. Hatta mevcut itiyatların fenalıklarını anlasalar bile efkâr-ı umûmiyenin münekkît nazarları önünde hâllerini ve tavırlarını değiştirmekten sakınırlar. Bu ictinâb, filhakika ef'âlimiz ha-

yır ve hakikate sarf edilmişse müfiddir. Fakat efâlimizi değiştirmek lazım gelecek olursa ahlâkımızda görülecek nizamsızlık hayatımıza vermiş olduğumuz mesleğin tebdiline bir mâni addedilmeyerek cesaretle öne atılmak, daha sonra gelecek fiillerimizin kolaylıkla yapılabileceğini düşünerek ilk atılacak adımdan korkmamak icap eder. Bir Fransız darb-ı meselinin dediği gibi “Güç olan ilk adımdır.”

Faaliyetin itiyat tekvîninde, efkâr ve hissiyât üzerine müte-kâbil bir tesir icrâ etmekte olan faydalarından mâadâ diğer bir menfaati daha vardır ki o da bizzat zevk ve meserret husûle getirmesidir. Çünkü faaliyet hareket ve binaenaleyh hayat demektir; tembellik ise hareketsizlik demek olduğu cihetle ölüme benzer. Faaliyet gösterdikçe bir hayat sahibi olduğumuzu daha kuvvetle idrak edeceğiz, istediğimiz fiili icrâda iktidarını gördükçe nefsimize gittikçe artan bir mefharet hissiyle mütelezviz olacağız. Ve ağıleb ihtimal bunun içindir ki birçok insanlar hiçbir maksat takip etmeyerek, hiçbir fayda gözetmeyerek ve hatta zararlarını celp edeceğini bile düşünmeyerek hareket ve faaliyette şedit bir zevk hissederler.

“Binaenaleyh her nokta-i nazardan teslim edilir ki mülâhazât-ı muammikaya faaliyeti terfîk etmek elzemdir. Çünkü ancak efâl sayesinde kuvvetli alışkanlıklar tekvîn etmeye, ibtidâda hoşumuza gitmeyen birçok hareketleri bir ihtiyaç hâline koymaya muvaffak oluruz. Ancak efâl sayesinde fitratımızın mukadder temâyüllerine karşı mücadele etmeye alışır ve nefsimizin hâkimiyetine mâni olan düşmanları mağlup ederiz. Efâl irademizin hâricî bir nişânesi demektir, efkâr-ı umûmiyye bu hâricî nişâneyi görür, binaenaleyh efkâr-ı umûmiyye önünde irademizin hükmettiği sûrette hareket etmek bizim için bir namus meselesi olur ve bu sayede kararlarımız gittikçe daha fazla bir kuvvet kazanır. Bütün bunlardan da daha mühim olarak kuvvetli ve racûlâne zevkleri ile bizi dilsîr eyler.” (Payot)

İKİNCİ BAB

E'âlde Umûmî Kâ'ide

*Tasavvurumuz, ilminiz, zannınız netice
itibariyle hiçbir ehemmiyeti hâiz değildir.*

Bütün ehemmiyet ef'âlimizdedir.

[John] Ruskin

Mademki ef'âl maâkis bir tesir ile kendine mutabık olan efkâr ve hissiyâtı uyandırıyor, demek oluyor ki bu sayede istediğimiz fikir ve hissi şuurumuza koymak ve hatta şuurumuzu uzun müddet işgal etmeye icbâr eylemek kâbil olacaktır.

Herkes bilir ki hayatın birçok vakâyiinde lüzumlu bir vazife için bizde mevcut olmayan bir hissi kalbimizde uyandırmaya ihtiyaç hissederiz; diğer birçok vakâyide de takip ettiğimiz maksadın tahsilini güçleştiren ızdıraplı ve zararlı hissiyâtı izâle eylemek isteriz. Yukarıda söylediğimiz kaide nazar-ı dikkate alınınca bu ihtiyacı ne sûretle temin edebileceğimiz anlaşılır. Riyâziyyûn bir meseleyi hallile meçhulü keşfetmek için ekseriyetle şu muhakemeyi istimal ederler: “Farz ediyorum ki mesele halledilmiştir. Aradığım miktara (S) ismini verir ve bu miktar bence malum imiş gibi bir muâdele vaz' ederim; S=...” Meçhulü keşif için yegâne değilse bile en muvafık usul budur. Kezalik bende husulünü arzu ettiğim ve fakat benden kaçan bir hissi iktisap eylemek için en iyi ve ekseriyetle yegâne usul de meseleyi halledilmiş itibar etmektir. Aradığım hisse (S) namını veririm; benim icrâ edeceğim ef'âl ile bir muâdele tertip ederim; eğer bende falan his mevcut olsa idi falan mevkide falan sûrette tertip ederim; eğer bende filan his mevcut olsa idi filan mevkide filan surette hareket edecektim; binaenaleyh en dakik tafsîlâtına varıncaya kadar hakikaten bende o his mevcut imiş gibi ef'âlimi vaz' ettiğim muâdeleye tatbîk ederim.” (Eymieu)

- 1- Bir his veyahut fikri tahsîl etmek için hakikaten o his ve fikir mevcut imiş gibi hareket etmek,
- 2- Şuurumuzdan tard etmek istediğimiz ef'âl ve hissiyâta muvafık olan ef'âli icrâdan tevakkî etmek lazımdır.

Mesela kolay münfail olursak çehremizin hutûtuna sükûnet nakşetmeye, şiddet-i harekâtımızı daima ta'dil etmeye

çalışmalıyız. Mahcup isek vücudumuzu doğrultup yüksek ve vâzih sada ile gözlerimizi muhataplarımıza dikmeye alışmalıyız. Aceleciler yavaş söylemeye, yavaş yürümeye, yavaş yazmaya, yavaş yemeye; müteredit ise süratle hareket ederek melhûz bir kale karşısında hiçbir tereddüdü yokmuş gibi davranmaya kendilerini icbâr etmelidirler. Fikirleri mütemadi ve esîrî hayâlât arkasında koşturmayla meyyâl olanlar, hayatın en küçük lazımları üzerine kâfi derecede dikkat etmek iktidarından mahrum olan asabîler, tahayyülâtı def edecek, mütemadiyen dikkatlerini inhisâra lüzûm gösterecek efâlin, mesela: Vücut idmanlarının icrâsına çalışmalıdırlar. Mahzun, me'yûs, müteessir miyiz? Bütün ye'simize rağmen dudaklarımız arasında neşeli bir şarkı mırıldanmaya başlamalıyız.

Yahut bir şahıs hakkında şedit bir incizap hissediyorum, biliyorum ki bu incizap bana vahim bir neticeyi davet edecek veya etmiştir. Fakat doğrudan doğruya incizâbı def etmeye iktidarım yok. A'sâbımı kırıp ezsem, demir kıskaçlarla kalbimi sıkıştırırsam yine bir muvaffakiyete mazhar olamayacağım; bu şiddetli muhâcemeler önünde bilakis zaafımı, hissiyâtın şiddetini daha ziyade idrak edeceğim; bu hissiyâta muvafık olan efkârı tazelemek sûretiyle daha ziyade kuvvet kesp eylemesine sebep olacağım. Filhakika hissettiğim muhabbeti mülâhazalarım ile teşrîh ederek mürekkep olduğu unsurları birbirinden tefrîk edebilirim. Mademki hissiyâtı besleyen unsurlar esasen efkârdan ibarettir, hissiyâtı vuzûh ile tayin ederek kudret ve tabiatını takviye eden efkârdır, o hâlde dikkatimi muhalif efkâr üzerine hasr eder veyahut muvafık efkârın kuvvetlerini tadil edersem, servet ve ihtilatlarını zayıflatmak için bu fikirleri birbirinden tecrîd ile kum sahrasına akıtılarak izâa edilen bir seylâba benzetirsem bu vesâit sayesinde hissiyâtın kuvvetini tenkîs etmeye muvaffak olacağım âşikârdır. Fakat bu usul her vakit muvaffakiyet vermez. Eğer his pek kadîm ise, şuurumuzda birçok irtibatlar tekvîn ederek kuvvet kesp eylemiş ise bu mülâhazalar hissin zaafına değil bilakis şiddet kesp etmesine sebep olacaktır. Zıtların birbiriyle iştirâki mevcut hissimize muvafık olan efkârı uyandırabilir, çünkü bu fikirler daha mücessem, daha sıcak ve binaenaleyh daha kuvvetlidir. O hâlde en emin vasıta –Bazen icrâsı kâbil olmakla beraber- doğrudan doğruya mücadele değildir, hemen daima müfid olan mülâhaza

da değildir; bende bu his, bu incizap yokmuş gibi hareket etmektir. Binaenaleyh bu incizâbın icap ettiği ef'âlin, ziyaretlerin hiçbirini yapmayacağım; kendi ihtiyarımla o şahsı düşünmekten vazgeçeceğim, hiçbir hatırasını da zihnimde muhafaza etmeyeceğim; ona tesadüf ümidiyle yolumu değiştirmeyeceğim ve ilâ âhire... Bu sayede incizabımız gıdasız terk edilen ve hatta üzerine su atılan ateş gibi sönüp mahvolacaktır.” (Eymieu)

Kezalik birlikte yaşamaya mecbur olduğunuz birisi hakkında nefret, istikrâh hissediyorsunuz, hâlbuki ayrılmanız kâbil değil, bu istikrâh içinde her gün hayatınız zehirleniyor. Anlıyorsunuz ki nefretiniz muhabbete tebeddül eylemedikçe sizin için istirahat ve sükûnet olamaz. Belki de o şahıs muhabbete layık değildir, hakikaten nefrete müstahaktır; fakat size lazım olan cihet şudur ki nefretiniz devam ettikçe birçok zararlara dûcâr olacaksınız. Bu zararlardan korunmak için bir incizap ile mütehasis olmanız icap ediyor. O hâlde o şahsı seviyor imişsiniz gibi hareket ediniz; kendisine daima güleriyüzle cevap veriniz; sıhhatinden, kederlerinden müteessir olduğunuzu anlatacak sûrette suallerde bulununuz. Size azap verecek bir muamelesini gördüğünüz vakit düşününüz ki o saatte, o terbiyede, o fikirde o şahıs başka türlü hareket etmek iktidarından mahrum idi. Düşününüz ki nekâyesini, fena temâyüllerini tashîh etmek onun elinde değildir. Bir taraftan onun hatalarını mazûr gösterecek muhâkemeler yürütünüz, diğer cihetten de ne kadar hakir olursa olsun, kendisinde bulacağınız en cüz'î faziletleri nazar-ı dikkate alınız, büyütünüz. Bir taraftan fikir ve hissinizle, diğer taraftan ef'âlinizle mütemadiyen ona yakınlasmaya çalışınız. Bu mesâiniz sizin için bahşedilmiş bir emek makamına kâim olacaktır. İnsan emek verdiği bir şeyi, istediği kadar menfûr olsun, sevmemesi kâbil değildir. Ve göreceksiniz ki az zaman içinde hakikaten nefretinizi izâleye, bîtaraf hissiyât ile mücehhez olmaya ve belki de muhabbet ibrâzına bile muvaffak olacaksınız.

Yalancılıktan, hissetten, korkaklıktan, tembellikten kurtulmak istiyorsunuz. Bunların aksini istilzâm edecek harekâta bulununuz. Hatta sözlerinizde bile daima tekrar ediniz ki yalandan, hissetten, korkaklık ve tembellikten nefret edersiniz. Bırakınız ki âlem sizi doğru, civanmert, cesur, çalışkan bilsin. Muhîtinizde uyandırdığınız efkâr, mütekâbil bir tesir ile sizi bu

ahlâk nekâyisinden kurtarmaya yardım edecek ve hakikaten cesur, çalışkan olmaya başladığınızı göreceksiniz.

Görülecek bir lüzumlu işiniz, meydana getirecek mühim bir eseriniz var. Fakat tembellik daima vazifenizi yapmaktan sizi men ediyor. Yazacağınız eser zihninizde hazırlanmış, fakat çalışmak için hiç hevesiniz yok. O hâlde arkadaşlarınız arasında eserinizden bahsediniz, hemen yazmaya başlayacağınızı ve birkaç ay içinde muhakkak bitireceğinizi söyleyiniz. Lisânen telaffuz ettiğiniz bu karar bir cihetten fikrinizi, hissinizi uyardıracak diğer cihetten de verdiğiniz söze sadakatsizlikten tevellüt edecek mahcubiyetinizi, metanetsizlikle ithama istihkâk kesp edeceğinizi düşüneceksiniz. Ve göreceksiniz ki çoktan beri tasavvur edip icrâya muvaffak olmadığınız arzular faaliyet kesp edecektir. Fakat şu şartla ki alenen i'tâ ettiğiniz mevâidi tutmayacak kadar zayıf ve yalancı olmaktan tevakkî edesiniz.

Yalancı bile yalanlarına inanır. Birçok insanlar vardır ki en hafif rahatsızlıklarını mebzûl tafsîlât ile anlatmak derdiyle hakikaten ızdıraplarının tezâyüt ettiğini görürler. Aynı sûretle biz de kendimizi mâlik olmak istediğimiz hasâile hakikaten mâlik imişiz gibi gösterir ve alenen ahlâkımızın büyük bir kıymeti olduğu iddialarını sayıp dökersek isteğimizle ruh ve cismimize fevkalade faydalı bir sûrette tesir etmiş oluruz. Bu ihtiyârî yalanlarda mazuruz, çünkü biliriz ki bunlar birer hakikat olacaktır. İbtidâda fikir ve hissimize muhalif sûrette söz söylemekte belki de zahmet çekeceğiz, fakat sözlerimiz tekerrür ettikçe yalanımızın hakikate tebeddüle meyelânını gördükçe zahmetimiz sevince mübeddel olacak ve iktisabını arzu ettiğimiz hasâil ile ittisâfa muvaffak olacağız.

ÜÇÜNCÜ BAB

Çalışmak Faaliyeti

*Cümlemiz hayatın kısalığından şikâyet ederiz.
Hâlbuki daima zannımızdan çok vaktimiz vardır.
Hayatın büyük kısmı iş görmemekle ve hemen de
bütün hayat vazifeden başka bir iş görmekle geçirilir.
Seneca*

Faaliyetin tatbîkâtını daha yakından mütâlaa etmek için rûhî hadiseler ile en ziyade müterâfık olan faaliyetlerden birini, mesâî-i akliyyeyi, *eser yazmayı* nazar-ı dikkate alacağız.

Yüksek mesâî erbabını ekseriyetle fitrî ve fevkalade bir mevhibe ile mümtaz addederek dehâlarına ve akıllarına yetiştiremez gibi farz ederiz. Fakat bunların hayatlarını yakından tetkik edersek göreceksiniz ki pek çokları dikkatlerini hakikaten faydalı bir sa'y üzerine hasr etmek için zıt temâyüller ile mücadeleye mecbur olmuşlar ve esasen fitrattaki sermayeleri umûmun seviyesini mütecâviz olmamakla beraber ruhlarındaki kuvvetleri iyi idare edebilmek sayesinde hayat kanunlarını altüst edecek fikirler ve terakkîler tekvînine muvaffak olmuşlardır.

İtalya'nın en meşhur facia muharrirlerinden [Vittorio] Alfieri o kadar tembel idi ki muhayyilesinde kolaylıkla tahassül eden yüksek fikirleri yazmakta pek çok zorluk çeker ve bu müthiş tembelliğini izâle edebilmek için pek garip görünecek bir vasıtaya müracaat eder, yazı masasına kendini iplerle bağlardı. Beşeriyetin fikrî tarihinde mühim bir vazife ifâ eden Jean Jack Rousseau bir dâhî ve aynı zamanda sinirli bir nevrastenik idi. Tembelliğe fazla temâyülünden yazılarını imlâ etmek, bir fikri tetkîk ve tamîk etmek için uzun yatmaya mecbur olur; ayağa kalktığı gibi dimağının kandan, istidattan faaliyetten mahrum kaldığını hikâye ederdi.

Meydana getirdiği azîm mesâînin heykeli önünde dimağını ebedî bir faaliyet içinde, nefesine hâkimiyette metîn bir iradeye mâlik olarak yorgunluk ve tembellik ne olduğunu bilmez bir sûrette tasavvur ettiğimiz Goethe günde ancak birkaç saat çalışabilir, baki zamanını âdî işlerle doldururdu.

Fakat en ibret-âmiz misali Darwin’de bulacağız. Darwin kendi hayatını bizzat yazdığı gibi mesâîsinin tarihi hakkında oğlu tarafından telif edilmiş eserde mebzûl tafsîlât bulabiliriz. Kâinatın umûmî heyeti hakkında en muteber bir nazariye ile insâniyeti zenginleten bu büyük feylesof esasen gayet tembel idi. Hafızası bir ismi, bir mısraı birkaç günden fazla hıfzedemeyecek derece kuvvetsiz, muhayyilesi kendi yazılarından başka hiçbir eseri uzun mülâhazalarla tenkît edemeyecek kadar mahdûd idi. Elemleri, ızdırapları yaz kış köy hayatını tercih etmeye mecbur edecek kadar fazla idi. Günde ancak birkaç saat muntazaman çalışabilir, ba’dehu ailesi efrâdının ortasına avdet ederek birkaç sayfa gazete veya roman okuduktan sonra yeniden ve ancak bir iki saat laboratuvarında uğraşabilirdi. Bütün çalışması mahdûd bir vadide devreden bu zayıf dimağ gayet kısa müddetlerde çalışmak sayesinde akıllara hayret verecek dâhiyâne muntazam eserler tekvînine kâdir olmuştur.

Dimağın fitrî zayıflığına rağmen muntazam sûrette çalışmak, maksûd bir gayeyi daimî bir sûrette takip ederek dikkati hep bu gaye üzerine hasr etmek sayesinde ne büyük ve faydalı neticeler elde edebileceğine bundan büyük burhan göstermek kâbil mi? Filhakika Darwin iktidarsızlığını, zaafını, asabiyetini, tembelliğe meylini bilirdi; fakat bütün bu mânialara rağmen sâbit bir fikrin galip geleceğini anlamış ve tebcîle layık olan büyük bir sa’y binasını inşa ve ikmale muvaffak olmuştur. Daima idealini düşünmek sayesinde hayatın en büyük kanununu keşfe muvaffak olmuş, faaliyetin en küçüklerini ve en ehemmiyetsiz görünenlerini ihmal etmemek sayesinde zayıf bir dimağı hayretler verecek bir dehaya kalp eylemiştir. Oğlunun hikâye ettiği vechile “Hasletinin en büyük hususiyet ve imtiyazı zamanın kıymetini takdir ederek dakikaları bile israftan tevakkî etmek, birkaç dakika sa’yin faydasız olduğunu hatırlından geçirmemektir.”⁹⁶

Balzac’ı düşününüz; on dokuzuncu asrın en büyük mütefekkirlerinden olan bu dâhî dahi bir tembel idi; çalışmaktan başka her şeyi severdi; fakat yirmi üç senelik hayatında, her yazdığını birkaç defalar tebyîz etmeye muhtar kalacak derecede

mütereddit olmakla beraber, irfân-ı hayat ve kütüphanesine unutulmaz mutena ciltler hediye etmiştir.

Daha yakına gelelim. Zola'nın çalışmak hususunda gösterdiği fevkaladeliği bilmeyen yoktur. Fakat bakınız Maurice de Fleury, Zola'nın sa'y-ı hayatını nasıl tasvîr ediyor: "Zola hakkında hissedilen teveccüh ne kadar büyük olursa olsun Zola'nın hayatını nazar-ı dikkate alırsak son asır muharrirlerinin en iktidarlısı değil, mağlubiyetten en çok tevakkîye muvaffak olanı gibi telakkî etmekte kimse bize itiraz etmeyecektir. Otuz seneyi geçen sa'y hayatında fevkalade iktidarı, yeni hayat numuneleri yaratmak hususundaki nihayetsiz kudreti hiçbir gün sarsılmamıştır. Mamâfih bu büyük çalışkanın yalnız bir sevdiği vardı: İş bittikten sonra hiçbir şey yapmayarak tembelliğe dalmak!"

"Akli kuvvetleri, fitraten pek büyük değildi. Dikkat hassası orta dereceyi geçemezdi. Hazırladığı roman için pek çok lüzumlu olmadıkça bir eseri birkaç saat okumak iktidarından mahrum olduğu gibi okuduğu kitaplardan yalnız kendisine lazım olduğu kadarını öğrenebilirdi, bir mütebahhir gibi çalışmaktan dimağı pek çok yoruluyordu, yalnız öğrenmek hevesiyle çalışamazdı."

"Metanetine, iradesine gelince: İradesini o kadar zayıf hissederek, hemen sukût edeceğinden o derecede korkardı ki iradesinin eksikliğini tazmin için hemen sevk-i tabii ile mâhîrâne bir hile icat eylemişti. [La] *Joie de Vivre* romanında Lazare isminde bir numune yarattı: Kudretsizlerin bedbînliğini mücessem bir sûrette teşhis edip gösteren bu numune, hiçbirini bir neticeye îsâl edemediği yüksek tasavvurlarda bulunur, yüz işi birden takip ederek hiçbirini ikmâl etmezdi. Zola bir gün bu çehreyi yaratmasındaki fevkalade iktidardan bahsederken büyük bir sadelikle, kendisinin en büyük endişesi daima bir Lazare gibi doğmadan ölmek tehlikesi olduğunu ikrar etmiştir. Zola tehlikeyi gördü; heyecanlı bir ra'seye tutuldu. Fakat bu tehlikeli temâyülüne karşı hile ve maharet istimaline muvaffak olarak bir roman kahramanı sûretinde tecsîm etmek sayesinde temâyülâtından kurtulmaya muvaffak oldu."

Daha bir mülâhaza: Zola günde üç saatten fazla çalışamazdı, daha uzun çalışmaya iktidarı yoktu. Ekseriyetle "Ölçüyü tecâvüz ettiğim gibi yatağa düşecek derecede hasta olurum"

derdi. Hatta bu üç saati dahi muntazam ve mütemadi bir sa'ye hasr edemeyerek yataktan kalktığı gibi henüz zihninde büyük bir vuzûh ve dirilik mevcut olduğu, terkipler ve kelimeler sü-ratli bir cereyanla kaleminden kolaylıkla döküldüğü zaman bir saat çalışır; fakat yorgunluk yüz gösterir, kuvvetini yerine ge-tirmek için biraz yemeğe, fikrini dinlendirmek için biraz oku-maya mecbur olur, ba'dehu öğlenden evvelki iki saati yeniden sa'ye hasr eder ve günün bakisinde artık hiçbir şey yapamazdı. İşte geçen asrın dimağlarından edebiyat sahasında en kudretli addolunan bir şahsın iktidarı bu kadardı. Dikkati orta derece-de, iradesi mümtaz bir metanetten mahrum, fikri gayet çabuk yorulan bu büyük adam şu mahdûd ve mütevazı sa'yi ile her on ayda bir çatısının salâbeti, eşhâsın adedi, hasletlerin tasviri, ifade ve nutuktaki kudreti ve icat etmek mahareti nokta-i naza-rından en ufak bir nakîse ibrâz etmeyen dâhiyâne bir eser bah-şederdi."

Bu misaller vâzihan göstermiyor mu ki kıymetli ve yüksek mesâî meydana çıkarmak için fitraten fevkalade bir kudrete mâlik olmak icap etmez. Zayıf bir dimağ bile hasâil ve me-lekâtından istifade etmeyi bilirse en yüksek kemale muvasalatı iddia edebilir. Bu misaller önünde bütün zaafımıza, irademizin bütün eksikliğine, bütün fena temâyüllerimize rağmen önü-müzde parlayan bu şaşaalı numuneleri nazar-ı dikkate alırsak, irademizi takviye ederek bir ideal intihâb etmeyi ve idealimizi mütemadi bir dikkat ve faaliyet ile terfîk edersek nelere kâdir olduğumuzu idrâk etmemekliğimiz kâbil değildir.

Filhakika sa'y ve faaliyet için vaktimizin az olduğunu inkâr etmek kâbil değildir. Günün yedi saatini uyku ile geçirmeye mecbur olduğumuzdan maadâ yemek, içmek, temizlenmek, giyinmek, mektup yazmak, ziyaretler vermek veya kabul etmek gibi birçok meşguliyetler vaktimizin büyük bir kısmını doldurur. Hususiyle maişetimizi temin için sülûk ettiğimiz sanat ve mesleğin her günlük işleri hemen de göz açmaklığı-mıza imkân bırakmaz. Boş duranlardan bahsetmiyoruz, vakti çok olanlar en az vakit bulanlardır. Fakat asrımız medeni ha-yatının lüzumlu meşguliyetleri ile merbût olanları, zevk için değil maişet için aklen veya cismen bir meslekte faaliyet gös-termeye mecbur olanları düşünüyoruz. Bu hummâlî hayat es-

nasında her gün velev bir iki saat olsun, müsait zaman bulunamaz gibi zannolunur. Ve hiç şüphesizdir ki kâri'lerin birçoğu vakitsizliği bahane ederek sa'y ve faaliyet hayatının kendilerince imkânsız olduğunu tasavvur ederler. Fakat biraz yakından tetkîk olunursa günün birçok saatlerinin beyhude meşguliyetler ile mahvedildiğini anlamamak kâbil değildir. Gündüz vakit yok ise, geceleri hüsn-i istimal etmeye ne mâni var; yeter ki arzu edilsin. Vakit bulmak isteyen daima bulabilir; vakti az görürüz, çünkü dakikaların bile büyük bir kıymeti olduğunu idrak etmeyiz, yukarıda söylemiş olduğumuz vecihle büyük bir mütefekkir yalnız yemek vaktine intizar ettiği beş on dakika sayesinde nefis bir eser yazmaya muvaffak olmuştur. "Vaktimizi ne için kaybetmekte olduğumuzu tetkik edersek görürüz ki pek çok ahvâlde zaafımızdan, yapmak istediğimiz işi mübhem bırakarak kat'î sûrette tayin etmemekliğimizden ileri gelir. Tecrübelerimle sabittir ki uykuya yatmazdan evvel ertesi günün sa'yini tamamen vuzûh ile göremezsem vaktim kaybolur. Her zaman teşebbüs edilecek sa'yi vâzıhan tayin etmek bir kaide olmalıdır. Kezalik bir kere başlanılan bir işi tamamen bitirmek, bir daha o işe avdete ihtiyaç kalmayacak sûrette bitirmek dahi bir ikinci kaide olmak lazımdır... Her şeyi zamanında derin ve acelesiz yapmak lazımdır." (Payot)

Metîn bir irade ile tam bir dikkatle yapılan mesâî daima büyük muvaffakiyetlerle neticelenir. Dehâ, küçük çalışmaların tekerrüründen ve aynı gayeye masrûf olmasından başka bir şey değildir. Sa'y için muayyen bir zaman tayin edilemez. Herkes mecburi meşagilinin verebileceği müsaadeden istifade etmeyi bilmelidir; yavaş gitmenin hiçbir mahzuru yoktur; yol ne kadar uzun, adımlar ne kadar kısa olursa olsun, aynı yol üzerinde bir kaplumbağa seyriyle nihayet kastedilen gayeye muvasalat muhakkaktır.

"Bir gemi deniz üzerinde seyahat için değil, fakat muayyen bir limana eşyayı ve insanları nakletmek için yapılmıştır. Kezalik dimağımız dahi tahayyüller ve düşünceler içinde faydasız dolaşmak için değil, insanların aklî hayatları için faydalı fiiller ve eserler tekvîn etmek için yaratılmıştır. İnsanları daha güzel, daha iyi ve daha yükseğe sevk edecek olan ancak bu ef'âl ve âsârdır." (de Fleury)

Fıtratımızın tembelliğe olan tabii meyelânını mazur gösterecek diğer bir safsata daha vardır ki ilmin hakikati üzerine müstenit doğru bir nazariye gibi ortaya atılır. Çalışabilmek ve sa'yimizden müsmir neticeler elde etmek için içtimai vasatın bize i'tâ etmeye mecbur olduğu birçok vesâitten mahrumiyetimiz...

Şüphesizdir ki muhîtimizi ıslâh etsek, bizi idare edenler elerimizden tutup zorla ileriye doğru sürükleseler, muallimlerimiz ruhumuzun ihtiyaçlarını yakından görüp anlayarak bize hep hayır ve hakikat, fazilet ve faaliyet telkîn edecek bir hasletle ve iktidarda bulunsalar, gördüğümüz tiyatrolarda, okuduğumuz kitaplarda ahlâk necâbetini her mâlikîyetin fevkinde tutacak misallere tesadûf etsek, arkadaşlarımız bize hayvânî hevesât meddahlığı edecek yerde asalet ve metânetleriyle gıptamızı ve taklidimizi celp edecek bir seviyede olsalar, gezdiğimiz sokakların intizamı ve bu sokaklarda gezen halkın faaliyeti bizi de intizam ve faaliyete sevk edecek olsa... bütün bu içtimai müessirler bizi terbiye edip yükseltmek için kıymetli ve faydalı birer münebbih ve muâvin olurlardı. Bunun içindir ki terakkî ve tekemmülde içtimai müessirleri ihmal etmek, içtimai idealerin ruhu yükselten müheyyiç teşviklerinden istiğna etmek hatıra gelmez. Fakat sa'y ve faaliyetteki noksanımızın sebeplerini içtimaiyatta arasak ve devasını dahi yine içtimai heyetin terakkî ve teâlîsinden beklesek, netice ne olacak? Biz iktidarımızın haricinde olan birçok âmiller elinde oynayan ruhsuz ve kabiliyetsiz birer oyuncak olacağız. Bu geniş vasat içinde biz zavallılar büyük bir deniz içinde bir damla suya benzediğimiz hâlde muhît ve vasatı değiştirmeye iktidarımız var mı? İnsanların içtimai muhît üzerine tesirleri yoktur demek istemiyoruz, heyet-i içtimaiyeyi terakki basamaklarında yükselten yine insanlar; bu insanlar içinde yetişen büyük fertlerdir. Bir ferdin mesâîsi ile yüzlerce, binlerce şakirdler ve hatta bütün insâniyet birlikte yükselir. Efradın heyet-i içtimaiye üzerine tesiri bu kadar âşikârdır; fakat bu tesir bize rehber olamaz; çünkü bize lazım olan derhâl bir dâhî olmak değil ve fakat her bir ferdimizin en çok verebileceği sa'y ve terakkîyi verebilmesidir. O hâlde tebdîle muktedir olmadığımız hâl-i içtimâîye bel bağlasak neticede ister istemez melûl ve mahzûn bütün tehzîb-i mesâîmizi

terke mecbur oluruz. İçtimâiyât nazariyesinin mugâlatalarından mükevven suhûleti üzerinde yürümek isteyenlerin en son bulacakları yalnız miskinliklerini mazur gösteren bir istirahat yatağı olacaktır. Fakat hakikatte içinde bulunduğumuz içtimâî vasat ne kadar nekâyisi muhtevi olursa olsun, bizim mesâmimize hiçbir vakit hâil olamaz. Çünkü bütün vesâiti yine kendi ruhumuz içinde bulacağız. Benliğimizi tekvîn eden anâsır ve hâdisâtın muhtelif cereyanlar, silsileler, müşareketler takip ve teşkil etmesine göre biz ya daima mağlup ve zelil bir iradesiz oluruz veyahut irademiz bütün şuurumuzun asıl ve hâkim re'sini teşkil ederek mânialardan, adavetlerden, nakîselerden korkmayan bir iradeli evsâfını iktisap ederiz. Her şeyden evvel nefsimize güvenmek, azamet ve iktidarın hep nefse itminan üzerine müesses olduğunu bilmek, bu itminanı iman derecesine getirmek lazımdır. Böyle olursa heyet-i içtimâiyyedeki nekâyise zerre kadar ehemmiyet vermeyerek dimağımızın nazik mekanikiyetinde bulduğumuz kuvvetlerle istediğimiz gibi çalışabilir ve bilâhire bu *ferdî* mesâî ve faaliyetimiz sayesinde *içtimâî* vasatı yükseltmeye muvaffak oluruz.

“Hususiyle bir genç heyecansız, isti'calsız, basit, mükemmel ve tam bir sûrette kararını verdikten sonra faaliyete geçmek itiyadını almış ise artık o genç için aklî mansıbların kâffesi imkân dairesine girer. Şuurunda yeni fikirler veyahut eski meseleleri yeni bir fikir ile görmek iktidarı uyandığı zaman eğer bu yeni fikirler üzerine beş on senelik daimi bir faaliyet ile çalışacak olursa hiç hissedip anlamaksızın etrafına toplanan yüzlerce sûretler, mukayeseler, müşabehetler sayesinde bu yeni fikirler daha ziyade intizam altında büyüyüp kuvvet bulur. Bir tohumdan büyük bir çınar husûle geldiği gibi senelerce devam eden bir dikkatle mahsuldar kılınan bu fikirlerden dahi metin kitaplar meydana çıkacaktır. Askerler için harp borusu ne ise, fenalıklara karşı mücadele eden insanlar için de bu kitaplar öyle olacaktır. Veyahut bu fikirler sayesinde gencin hayatı yükselerek daima müstakim ve müstakil bir faaliyet ile mümtaz olacaktır.”

“Şunu da söyleyelim ki bu yüksek hayat-ı aklîyeye vusûle muvaffak olduğumuz zaman yüksek bir ilmin bahşeylediği asaleti, akıl ve ilim yüksekliğini, ahlâk yüksekliği ile terfîk et-

meyecek olursak para asaletleri gibi nefret ve istikrâh celp etmeye sebep olur. Siz gençler ki lise tahsilini bitirdikten sonra hukuk, ulûm-ı edebiyat veyahut hekimlik tahsiline sülûk ediyorsunuz; nazarlarını istikbale atfetmek iktidarından mahrum ve hayatlarını müz'ic işlerle kazanmaya mecbur olan kimseler için faal, sabırlı ve hayırhah olmak sizin vazifenizdir. Talebe, umûm memleketlerde ve hatta ârâ-yı umûmiyye ile idare olunan memleketlerde bile hükümetleri teşkil eden sınıf olacaktır. Avâm, kendi kendilerini idareye kâdir olmadıklarından senelerce garazsız mesâî ile aklî kuvvetlerini besleyip büyüyenlerin nuruna ve rehberliğine muhtaçtır. İşte rehberlik mevkiinin verdiği imtiyaz, yüksek tahsil ile yetişmiş olan gençlere kat'î bir vazife telkîn eder. Pek vâzih ve müsbet bir hakikattir ki başkalarını idare edebilmek için evvela kendi nefsinin idare etmeyi bilmek lazımdır. Başkalarına itidali, menfaatperestlikten kurtulmayı nasihat etmek için evvela nefsinin bir misal olacağını düşünerek çalışmak ve faaliyet hayatını meserretle kabul etmek lazımdır.”

“Her sene beş altı talebe köylerine, şehirlerine avdetle hekimlik, avukatlık ve hocalıkla meşgul olsalar, işlerini hayra sarf etmek için hiçbir fırsatı kaybetmeseler, ne kadar hakîr olursa olsun her ferde hürmetle muamele ve göreceği haksızlıkları, adaletsizlikleri kemal-i şiddetle reddetmekte tereddüt etmeseler; efrâd ile münasebetlerinde büyük bir insaniyet ve tahammülle muamele hususunda hüsn-i misal olsalar; az vakitte vatan ve umûm beşeriyette fevkalade muhterem, iktidarl ve hayırhah yeni bir asalet tahassül edebilirdi. Darülfünun tahsilini bitirerek avukatlığa, hekimliğe sülûk eden bir genç, bu mesleklerde kazanacağı parayı, budalalık ve âdilîk içinde süreceği zevklere sarf ederse bir sefilden başka bir şey değildir.” (Payot)

“Daimî bir sa'y, bir fikir üzerinde sebat ile uğraşmış, mütemadiyen uyanık bir faaliyet, sıhate dokunmayacak mı? Bu itiraz, aklî mesâî hakkında pek yanlış bir fikir beslemekten ileri gelir. Buradaki daimiyetten maksat halkın kabul ettiği sûrette değildir. Uyku ve istirahat bilmeceburiye bu daimiyeti inkıtâa uğratacaktır. Uykusuz geçirdiğimiz vaktin büyük bir kısmı aklî mesâiden başka işler içinde geçecektir. Sa'y, sa'yden başka bir

işimiz olmadığı zaman fikrimizi yalnız mütâlaa etmek istediğimiz meseleye hasr etmek demektir. Kezalik sa'y kelimesiyle, derhâl hatırimıza masası başında oturup iki büklüm olmuş bir sâî hatırimıza gelmemelidir. Gezinmek esnasında dahi okumak, mülâhaza etmek, fikirlere nizam vermek kâbildir. Hatta bu usul hem az yorgunluk ve hem fikir keşfiyatında en ziyade mahsul verir. Gezinmek aklımızdaki malzemelerin temessül ve tesbit edilmesini fevkalade kolaylaştırır."

"Diğer cihetten fikren çalışmakla beraber mutlaka ihtiyatsız olmağımız icap etmez. Maddiyat ile maneviyatın birbiriyle ne derece münasebette bulunduğunu biliriz; sıhhatimizi muhafaza etmeyi bilmezsek cahillerin istihzalarına uğramaya hak kazanmış oluruz. Zaten çalışmak mesâilinde levâzım-ı akliye toplamak sa'yin en âdî kısmını teşkil eder; en büyük ehemmiyet bu levâzımın intihâbında ve zihne yerleştirilmesindedir. Âlim en ziyade tafsîlât bilen değil, fakat zihni mütemadiyen çalışandır. İlim ile ihatayı birbirine karıştırmamalıyız. İhata ekseriyetle fikrin tembelliğinden başka bir şey değildir. İcat iyi bir hafızaya bağlı olmayıp zihnimizin, kazandıklarını iyi idare etmesine ve kazandığı malumat ile kapanmamasına bağlıdır."

"Çalışmak sebebiyle hastalandığımızı göstermek hoşumuza gider ve irademizin ne kadar metîn olduğunu ispat eder gibi telakkî olunur; fakat yalnız çalışmak ile zayıfladığımız iddiası ispata muhtaçtır. Bu ispat imkânsızdır; zaafımızın esbabını bulup muvazene etmek akîm kalmaya mahkûm bir teşebbüstür."

"Zaafımızın bir kısmı şehvâniyetten, bir kısmı da mağlubiyetlerimizden, hasetlerimizden, bilhassa şahsiyetimizi müfrit sûrette hissetmek ve mevkiimizi tamamen bilmemek tesiri ile tevellüt eden marazî ve ifrat derecede hassas bir izzet-i nefisten ileri gelir. Eğer bu hissiyatı şuurumuzdan tard edecek kadar iktidarlı isek zaafın en büyük bir sebebini silmiş oluruz."

"İtikadımıza göre yüksek fikrî tekemmüller için elzem olan bir nizam mûcibince ve hıfz-ı sıhhaya riayetle icrâ edilen, şehvet ihtilatlarından, kolayca cerîhalanan nahvetten ve kıskançlıktan muarrâ olan, şetâretli ve emniyetli bir sa'y, sıhhatimizi kuvvetlendirmek için mes'ûd bir vasıta. Dikkatimize maruz kıldığımız yüksek ve münbit fikirleri tanzim ve terkip eden müfekkiremizdir; fikrimizde toplanan malzemeleri irademiz

intihâb ettiği zaman dimağımızda ne kadar yorgunluk husûle gelirse, malzemelerin toplanmasını tesadûf ve teessürlere terk ettiğimiz zaman yine aynı yorgunluk husûle gelir. Hele tesadûfler hemen daima istirahat ve sükûnetimizin düşmanıdır, bizi memnun etmeyen sebeplerle müterâfık olmaması pek nadirdir. Filhakika insan cemiyet içinde yaşar. Başkalarının hürmet ve medihlerine ihtiyaç gösterir. Fakat başkalarının bizim hakkımızdaki zanları kendi zannımız gibi hayırlı olamaz, hemcinslerimizin büyük bir kısmında nezaket ve şefkat yoktur, herhangi mevkiye bulunursak bulunalım, içtimâî hayat bizi münfail edecek vesileleri ibzâl etmekten sakınmaz. Hele tembelin boş müfekkiresinde bu vesileler hiç ekilmemiş bir toprağa tesadûf eden zararlı otlar gibi, büyük bir kolaylıkla neşv ü nema bulur. Tembellerin cezalarını hâinâne sûrette çekmeye mecbur olduklarını görmek, çalışanları teşvike yeni bir sebep teşkil eder.”

“Dimağımızda usandırıcı meşâgiller yerine hakiki meşguliyetler ikame etmek kadar büyük bir saadet yoktur ve saadet nerede ise sıhhat oradadır. Bu hakikat o kadar müspettir ki sa’y insâniyetin en derin kanunudur diyebiliriz. Ve şu kanundan azade kalmaya teşebbüs eden her şahıs aynı zamanda devamlı saadetlerden mahrum olur.”

“Şu mülâhazalara ilaveten diyelim ki: Usulsüz, dağınık bir sa’y daima yorgunluk verir. Ekseriyetle sa’yın iyi idare edilmesinden ileri gelen mahzurları bizzat sa’ye atfetmek isteriz. Yorgunluk, ikmâl edilmiş mesâînin sükûnet ve meserreti ile müterâfık olmayan lüzumundan fazla meşguliyetlerinden tellüt eder.

Ruhumuzu bin istikamete sevk etmek istersek her sa’y derin bir kasvete sebep olur. Teşebbüs edilip terk edilen mesâî şuorumuzda muzır bir ictirâdan başka bir şey husûle getirmez. [Jules] Michelet hikâye eder ki, otuz yaşlarında iken fazla meşguliyetlerden mütevellit şiddetli bir yarım baş ağrısı ile muzdarip idi; artık okumamaya ve bizzat telif etmeye karar verdi.

“Bugünden itibaren her sabah kalktığım vakit ne iş yapacağımı kat’î ve vâzılı bir sûrette bilirdim. Müfekkirem yalnız bir nev’i sa’y üzerine masrûf olurdu. Başımın ağrısından bu sûretle kurtuldum!” Hakikaten de böyledir. Birçok mesâîyi birden yapmaya teşebbüs etmek muhakkak şiddetli bir yorgunluk

husûle getirir. Her şeyi sıra ile ve mükemmelen yapalım. Yalnız sûratle ileri gitmek için değil, yorgunluktan kurtularak ikmâl edilmiş mesâînin geniş meserreti ile mütelezziz olmak için de yegâne vasıta budur.” (Payot)

DÖRDÜNCÜ BAB

Hıfz-ı Sıhhat Vesâiti

*Beşeriyet için nimetlerin birincisi sıhhattir. Bundan
sonra hüsn, sonra daha namusla kazanılan zenginlik,
en sonra muhiplerle müşterek gençlik ezvâkı gelir.*

Simonides

Rûhî hadiselerin makarrı olan dimağ ve mülhakâtı sağlam olmazsa, cevval, diri, hayatlı bir deverân-ı demin getirdiği mu-
gaddi unsurlarla sulanıp diriltilmeyecek olursa çorak bir top-
rakta büyüyen âdî nebâtât gibi kuvvet ve kudretten mahrum
kalarak melekât-ı maneviyeden hiçbirinin iyi bir sûretle vazife-
lerini yapmaları kâbil olmaz ve o vakit ruhumuzu cismimize
rapteden demir zincirlerin ne kadar müstebit olduğunu anlarız.

Sıhhat, yalnız ruhumuzun selameti için değil, hakikaten
mes'ûd olmaklığımız için dahi en esaslı bir şarttır. Enîn ve
ızdırap içinde geçen bir hayatın mütemadi mezâhimi içinde
saadet aramak ne kadar müşkül ve hatta ne kadar vâhîdir. Vol-
taire büyük bir servetle beraber dilber bir zevceye mâlik olan
birisi hakkında: “İyi hazmedemezse hiçbir şeyi yok demektir”
dediği gibi saadet maddi ve manevi mâlikiyetlerimizden istifa-
de etmek imkânsız olur.

Hülâsa, ruh ile cismin karşılıklı ve girift münasebetleri ica-
bı olarak irademize ve kudretimize hakikaten sahip olabilmek
için dimağımızın tetviç ettiği vücudumuzun, sağlam ve metîn
olması inkâr edilemeyecek bir hakikattir. Sıhhatimizi idame ve
mevcut noksanlarını düzeltmek ise ancak *hıfz-ı sıhhat* kanunla-
rına riayetle temin edilebilir. Yalnız bu esası nazar-ı dikkate
almak, irade terbiyesinde sıhhî vesâitin ne kadar lüzumlu ol-
duğunu ispata kâfidir.

İrade terbiyesine tevessül etmelerini tavsiye ederek ecza-
haneye değil, Payot'nun eserini okumaya sevk ettiğimiz birçok
zayıf iradeli ve zayıf kudretliler, irade terbiyesinin lüzum ve
fevâidini tasdik etmekle beraber sıhhatleri bozuk olduğundan
muvaflak olamayacaklarını zannetmişlerdi. Fakat kat'î sûrette
bilinmesi lazım olan bir hakikat daha vardır; beden terbiyesi
nasıl irade terbiyesine hizmet ederse irade terbiyesinin dahi
sıhhatimizin noksanlarını düzeltmek hususunda büyük nüfûzu

vardır. Sıhhat kaidelerine riayet etmek için her gün birçok küçük cehdlerde bulunmak lazımdır. Bu da ancak irademizin kuvvetli olması sayesinde elde edilebilir. Ruh ile cisim terbiyelerinin hangisinden başlarsak başlayalım, elde edeceğimiz menâfi her iki cihette şamil olur. Metîn iradeli olmak bir sporcu beden ve sıhhatine mâlik olmayı da icap etmez. Ne kadar büyük mütefekkirler bedenlen nehafetlerine rağmen kıymetli tetkîkât ve âsâr telifine muvaffak olmuşlar ve binaenaleyh mütemadi cehdlere, muktedir ve kuvvetli bir iradeye mâlik olduklarını ispat etmişlerdir. Zaten irade terbiyesinden maksat kat'î ve muayyen bir gayeye mutlaka vasil olmak demektir; akıl ve ruhumuzun muhtelif hassalarımızı mümkün mertebe düzeltmek, her gün bir gün evvelinden daha iyi bir dereceye îsâl etmek demektir.

Hıfz-ı sıhhat kaidelerine riayet vücudumuzu kuvvetlendirdiğinden ruhumuzu da ıslah eder, kudretimizi çoğaltır ve irademize metanet verir.⁹⁷ Fakat beslenmeye, giyinmeye, temizliğe, meskenlere, havaya, suya, teshîn ve tenvîre, hastalıklardan tevakkîye ve uzviyyetimizin ayrı ayrı her bir uzvuna ait olan hıfz-ı sıhhat kanunları nihayetsiz denilecek derecede mütenevvidir. Hepsine riayete çalışmakla hayatımızı bir mudhikeye mi çevireceğiz? Bütün vaktimizi hıfz-ı sıhhat fırçaları ve mahlûlleri içinde mi geçireceğiz?

Bu itiraz da bir safsatadan başka bir şey değildir. Hıfz-ı sıhhat şerâiti dâhilinde beslenmek, gayr-ı sıhhi bir sûrette beslenmekten, kahvelerde gazete okumaya dalarak yemekleri iyi hazmedememek, yemekten sonra biraz gezinmekten daha ziyade zahmeti, daha fazla vakit kaybetmeyi icap etmez.

Pek çok noktalarda hıfz-ı sıhate mugayir olan bugünkü yaşayışımız nasıl eski ve fena bir itiyadın tesiri ile tav'î bir sûrette devam ediyorsa, hıfz-ı sıhhat kaidelerine riayet etmeye başladıktan sonra zaman ile bu kaideler dahi bir ihtiyaç hâline gelecek ve binaenaleyh sıhhi sûrette yaşamaklığımız zahmetsiz ve tav'î olarak vuku bulacaktır. Hususiyle bu itiyat sayesinde

kazanacağımız mükâfât sıhhatimiz gibi mes'ûd bir imtiyaz olacaktır.

*Esîr-i bend-i şikemrâ dü şeb ne-gîred hâb
Şebi zi mide-i sengî şebi zi dil-tengî
Sa'dî*

İrade terbiyesinde nazar-ı dikkate alacağımız hıfz-ı sıhhat kanunlarının birincisi tagaddiye ait olanlardır. Filhakika beşer makinesinin ihtiyacı olan kudretin ilk malzemesi agdiye vasıtasıyla el-ân hazım a'zâsı bu malzemeyi hazım ve mass ederek deverân-ı deme tevdi etmek ve bu vasıta ile umûm uzviyete ve bittabi dimağ hücrelerine kudret ve hayat verici bir seyyâle yetiştirmekle muvazzaftır. Yemeklerimizi sıhhatimize muvafık bir tarzda intihâb eder ve hazım cihazımızı lüzumundan fazla gıda ile yormaktan tevakkî ederek faaliyetlerini bozmamaya dikkat edersek hıfz-ı sıhate ait ihtiyaçlarımızdan en mühimini temin etmiş oluruz. Hazma ait hıfz-ı sıhhat kanunlarına riayet etmemekten husûle gelecek rahatsızlıklar en evvel kuvâ-yı akliyemize tesir eder. Sağlam bir şahıs bile çok mebzûl bir yemekten sonra dimağına hücum eden kan mevceleri tesiri altında melekât-ı akliyesinin parlaklığını ve uyanıklığını kaybettiğini kolaylıkla hisseder. Fakat mide ve bağırsaklar tagaddinin fenalığından dolayı hastalanırsa hissedeceğimiz kasvet, hüznün ve uyuşukluk irademizin ne kadar zaafa uğramış olduğunu gösterecektir.

Sıhhi bir sûrette beslenmek için birinci şart her gün yemek mecbur bulunduğumuz agdiye miktarını hakiki olarak tayin etmektir. Hâlbuki biz bu hususu; umûmiyetle hissiyatımıza, iştihamıza, keyif ve zevkimizin meyillerine terk ederiz. Hayvanların beslenmesini yorgunluk ve israfa meydan vermeyecek bir tarzda idare ettiğimiz hâlde biz insanlar, hayvanlardan daha zelil bir zevk düşkünlüğü ile midemizi tıka basa doldurmakla hazım cihazımızı harap ediyor, melekât-ı akliyemizi uyuşturucu bir buhar ile körletiyor veyahut iştihamımız eksik ise yemekten kalarak vücudumuzun her gün daha fazla zayıflamasına sebep oluyoruz. İfrat ile tefrit arasında kalan midemizin, uzviyetimizde ve zekâvetimizde muzır bir nehâfet husûle getirmesini men etmek için her günlük ihtiyacımız olan agdiye miktarını tayin etmek elzemdir. Tagaddiden maksat bedenın zayıyatı-

nı tazmin etmek, hararet, hareket, faaliyet-i dimağîye tekvînine sarf ettiğimiz enerjinin eksilen miktarını yerine koymakta uzviyetimiz bu enerji sarfı esnasında ne kadar kuvvet kaybettiğini ölçmek kâbilidir. Vasatî bir vezin ve boyda bir şahsın yevmî masârifinin vasatı olarak (2500) kaloriye⁹⁸ muâdil olduğunu biliriz. Binaenaleyh alacağımız gıdalar bu miktar kaloriyi temin edecek nispette olmalıdır.

Yediğimiz gıdaların albümin, yağ ve mevâlidü'l-mâ fahmî olmak üzere üç türlü terkipte olduğu malumumuzdur. Bu üç nev'i gıdadan herhangisini kâfi miktarda alarak uzviyetimizin muhtaç olduğu kalori miktarını temin edebiliriz. Binaenaleyh bazı müfrit cemiyetlerin tavsiye ettikleri gibi mesela yalnız sebze ve meyve ile beslenmek kâbil gibi görünür. Fakat birtakım müellifler şöyle bir tecrübe yapmışlar, bir köpeği yalnız et ile beslemeye çalışmışlar ve filhakika muvaffak olmuşlardır. Hâlbuki (28) okkalık bir köpeği beslemek için (3000) kalori verecek kadar et yedirmeye mecburiyet olduğunu görmüşlerdir. Hâlbuki bu vezinde bir köpeğin sarfiyatı en nihayet (1500) kaloriyi geçemez. Et ile binaenaleyh etin terkibine en ziyade dâhil olan albüminle beslenmeye çalışsak filhakika mümkün olacaktır; fakat alacağımız etin miktarı lüzumundan pek çok fazla kalori husûle getirecek derecede yüksek olacak ve binaenaleyh tagaddi ifratından mütevellit mahzurların kâffesine uğrayacağız. Fazla yediğimiz et havâss-ı rûhiyemiz üzerine de husûsî bir tesir göstermeye başlayarak ne kadar ziyade et yersek o derecede faal, haşin ve adeta hûnrîz olacağız; ister istemez dimağın bu şiddetli tenebbühünden kendimizi korumak, hayvânî gıdaların vereceği fazla huşûneti tazmin eylemek için hayvânî gıdaları ünsiyet ve hilim veren nebâtî maddelerle karıştırmaya mecbur olacağız.

Hülasa, yemekleri mütenevvi bir sûrette intihâb etmek, ne sadece etçi ve ne de sadece sebzeci olmak mecburi bir keyfiyettir. Hâlbuki medeniyet ilerledikçe insanlar etçi olmaya meylediyorlar; etin fazla beslenmeye sebep olması hasebiyle hem lüzumundan daha çok gıda alıyorlar ve hem de etin efkâr ve ahlâka verdiği huşûnete, uzvî ve batî tesemmümlere sebep

oluyorlar. Türk usulü ile beslenmekte mutad olduğu vechile az et ve çok sebze usulünü tercih etmek ve bir taklîd sevki ile Avrupa medeniyetinin etçiliğine imtisalden tevakkî etmek lazımdır.

Yemeklerin her yüz gramının vasatî bir sûrette verecekleri kalori miktarını şu cetveldен gösteriyoruz:

Et, tavuk	200 kalori	şehriye, makarna	350 kalori
Balık	100 "	kuru sebze	300 "
Et suyu	8 "	patates	95 "
Süt	70 "	şeker	380 "
Peynir	200 "	çikolata	480 "
Yoğurt	92 "	yeşil sebze	50 "
Yağlar	800 "	yaş meyve	60 "
Bir yumurta	170 "	üzüm	90 "
Ekmek	250 "	fındık, ceviz	600 "
Bisküvit	400 "	badem	500 "
Pirinç	120 "	incir, hurma, kuru üzüm	300 "

Tagaddimizi şu muhtelif rakamlar dairesinde tanzim etmek pek müşkül görünecektir. Fakat her yerde olduğu gibi burada da müşkülât yalnız başlangıçtadır. [Luigi] Cornaro'nun yaptığı gibi her taamı terazide çekerek yemek gibi müz'ic bir itiyadı tavsiye edecek değiliz. Dört beş gün alınan yemeklerin vezni ölçülüp veyahut tahmin edilip ne miktar kaloriye mukabil geldiği hesap edilirse yemek hususundaki itiyadımız hakkında nispi bir fikir elde edilir; ve yediğimiz miktarın ne kadar azaltılması lazım geldiği anlaşılır. Azaltılması diyoruz. Filhakika birçok insanların yedikleri yemeği hesap edersek günde beş altı bin kaloriye çıkmak âdet hükmüne girdiğini görürüz. Şurası muhakkaktır ki insanların çoğu az yemekten değil, çok yemekten muzdariptirler. Hayvânî bir zevk ile bütün yaşamak lezzetini zâikalarında bularak birbirini takip eden yemekleri müfterisâne midelerine dolduran insanlar, yemekte itidali itiyat edenlere nispetle ekseriyeti teşkil ederler. Diğer cihetten müfritâne yenilen yemekler kâfi derecede çiğnenmeyerek mide usaresinin tesirine hazırlanmamış bir sûrette mideye idhâl olunur, zaten fazla tagaddiden muzdarip olan uzviyetimiz bu hazım müşkülâtı ile de bir kat daha fesada uğrar. Uzviyete

idhâl olunan mebzûl sermaye ile uğraşmaya mecbur olan dimağ o kadar yorgun kalır ki artık hazımdan başka bir vazife ile uğraşmaya teşebbüs etmek için kâfi miktarda kuvvete mâlik olamaz.

Bir başka nokta-i nazardan dahi, yaş ilerledikçe midenin hazım vazifesini gören hücerâtının şeklini tebdil ederek bağır-sak hücrelerine benzediğini düşünmek lazımdır. Binaenaleyh yaşlılarda midenin et ve hayvânî gıdaları hazmetmek iktidarı gittikçe azaldığından nebâtî gıdaları tercihe kat'î bir mecburiyet vardır.

Herhalde dimağımızı, melekât-ı rûhiyemizi mideye esaretten kurtararak faaliyetini ve diriliğini muhafaza etmek için fazla yemekten sakınmak, yemekte itidali daimî bir itiyat hâline koymak, yaş ilerledikçe hayvânî gıdaları terk etmek, sıhhi kanunların en mühimlerinden olduğu gibi irade terbiyemizde gözeceğimiz en lüzumlu bir kaidedir.

Ale'l-umûm hıfz-ı sıhhat kaidelerinden, doğrudan doğruya irademizi kuvvetlendirmeye hizmet edenlerden biri de **terbiye-i bedeniyedir**. Evvela şurasını nazar-ı dikkate almalıyız ki beden terbiyesinin maksadı umûm uzviyetimizin hareketlerinde mütecanis bir faaliyet tekvîn etmek, a'zamızdan yalnız birkaçını değil, hemen de hepsini mütenasip bir sûrette büyütüp kuvvetlendirmeye hizmet etmektir. Beden terbiyesi, mahirane hareketler yapmak iktidarını vermeye, kuvvetli pazular meydana getirmeye, boks darbelerini metanetle alıp iade etmeye, sürat yarışlarında birincilik şerefini kazanmaya hizmet etmez; onun vazifesi yalnız sıhhatin umûmuna ve uzviyetin tabii bir sûrette büyümesini muhafaza ve takviyeye matuftur. Maatteessüf cismânî idmanlarda bu mühim esas hemen umûmiyetle unutulmuş, adalâttan yalnız birtakımını kuvvetlendirmekten başka bir maksat gözetilmeyerek vücudun bir kısmını kuvvetlendirdiği hâlde diğer kısmını bilakis zayıf düşüren muhtelif **jimnastik** usulleri tatbik edilmiştir. Hareketlerin yalnız bir kısım adalâta inhisârı hâlinde dahi sıhhatimizde umûmî birçok faydalar tahassül eder; fakat bu faydaları sıhhi ve fizyolojî bir sûrette istihşâl için daha az kudret sarfını istilzam eden, daha az mahzurlara maruz bırakan usuller vardır ki bizi bir meydan pehli-

vanı değil, sağlam bir insan yapan bu usulleri diğerlerine tercih etmek mecburidir.

Hayatı idame için, yani aldığımız yemekleri bir enerji halıtası hâline koyarak cismânî ve aklî faaliyetlerimizi temin eden hayat kudretini istihsâl için müvellidü'l-humûzaya ihtiyacımız vardır. Teneffüs vasıtasıyla aldığımız müvellidü'l-humûzanın miktarı ne kadar çok olursa temin ettiği kudret, hayat ve sıhhat dahi o kadar fazla ve kuvvetli olur. Beden hareketâtının kâffesi teneffüs fiilini artırır, binaenaleyh uzviyetimize daha fazla müvellidü'l-humûza idhâline hizmet eder. İdmanlar teneffüs hareketlerini ne kadar ziyade artırırlarsa kıymetleri dahi o kadar ziyade olur. Sıhhat ve kuvvetimizin artması, teneffüs kabiliyetimizin artması ile mütenasiptir.

Filhakika cismânî idmanlar tesiri ile teneffüsümüzde daha ziyade faaliyet husûle geldiği zaman umûm uzviyetimiz büyük bir kudret ve mukavemet kazanır, bütün hastalıklara ve bilhas-sa intânî hastalıklara karşı az çok bir muafiyet sahibi olur. İntânî hastalıkların en münteşir ve en vahimlerinden olan **verem**, idmanlar ile ciğerlerini kuvvetlendiren ve kanlarını tasfiye eden milletlerde nispeten daha az insanları yakalayabilir.

Terbiye-i bedeniye ile elde edilebilecek menâfiin miyârı hemen de daima müvellidü'l-humûza almak iktidarını tezyîd etmesinden ibarettir. Binaenaleyh umûm usul ve idmanlarda daima bu noktayı esas tutmak, idmanları saf ve temiz bir havada yapmak, ciğerleri yormadan teneffüs faaliyetini mutedil bir sûrette artıran usulleri tercih etmek lazımdır.

Unutmamalıyız ki idmanlardan maksadımız kuvvetten ziyade sıhhat kazanmaktır. İnsan pehlivan kadar kuvvetli, mahir bir eskrimci, yarışlarda hep birinciliği kazanan bir bisikletçi, hayret verici oyunlar icrâsına kâdir bir jimnastik üstadı olabilir. Fakat bütün bu imtiyazlar muhakkak sağlam bünyeli olmasını icap etmez. Sağlam bünyeli olmak, iyi hazmetmek, güzel teneffüs etmek, kuvvetli bir deverân-ı deme mâlik olmak demektir ki kuvvetçe pek aşağı olan birçok mesâî-i akliye ashâbı bu imtiyazı gösterebilir.

Şiddetli idmanlardan daima sakınmalıdır, çünkü teneffüs hareketâtında muntazam ve ahenkli bir tezayüitten ziyade teneffüsü güçleştiren bir sürat, yorgunluğa sebep olur, adalâtın yal-

nız birtakımında fazla tenemmüv husûle getirerek diğerlerini zayıf bırakır.

Şurası da muhakkak değil midir ki uzviyetimizde mevcut olan enerji yekûnu bir hükümet maliyesi gibi muhtelif menbalardan gelir. Vâridât aynı kalmak şartıyla vekâletlerden birinin masrafı artarsa diğerleri aynı nispette masrafı azaltmaya mecbur olacaklardır. Kezalik uzviyetimizde dahi yalnız bir cihete, adalâtı besleyip büyütmeye dikkat edecek olursak bu adalâtın gayrı olan azamız, dimağımız aynı nispette zaafa düşer olacaktır. Filhakika insanın hayvan kısmını kuvvetlendireceğiz. Fakat aynı zamanda insan kısmını, melekât-ı akliyesini zaafa düşüreceğiz. Varsın âtullar yahut mâhirâne harekât-ı adaliye ile maişetlerini temin edenler bütün kudretlerini cismani hareketlere sarf etsinler; fakat arslan yahut goril olmaktan ziyade insan olmaya muhtaç olan insanların melekât-ı akliyelerini zaafa düşürecek olan bu zararlı idmanlardan sakınmaları şüphesiz ki elzemdir. İnsanlık günden güne bir akli insaniyet olmaya meylediyor; melekât-ı akliyesinin kuvvetlenmesi sayesinde kendinden yüzlerce ve binlerce nispette fazla kuvvete mâlik hayvânât ve cemâdâta galebe etmeye muvaffak oluyor; zaten medeniyet ilerledikçe vücut kuvvetine ihtiyaç gösteren sanatların azaldığını, büyük mütefekkirlerin icat ettikleri makinelerle cismani kuvvetten hemen tamamen istîğna edilebildiğini görmekteyiz. O hâlde kuvvetli pazular sahibi veyahut mahir bir eskrimci olmak insan için hakiki bir imtiyaz nasıl olabilir?

İngiliz terbiye usulü, daha ziyade vücut idmanları üzerine müessesistir. Bu milletin şu fena misali maatteessüf diğer birçok milletleri dahi aynı ifratlı yol üzerinde sürüklemektedir. Mamâfih [Wilkie] Collins ve [Matthew] Arnold gibi birçok İngiliz müellifleri bile insanların tabiatını hayvanlığa yakınlaştırmaya çalışan bu fena usul aleyhinde âkılâne beyânâtta bulunuyorlar. Biz de takdir edilecek bir iştîyak ve süratle ilerlemekte olan sporculukta fena bir yola girmekten sakınmak istersek bu zeminde İngilizlerin değil, İsveçlilerin misalini takip etmeliyiz.

Filhakika *İsveç jimnastik usulü* fizyolojinin gösterdiği kaideler mucibince aynı zamanda vücudumuzu ve melekât-ı akliyesimizi kuvvetlendirmeye hizmet eder. [Pehr Henrik] Ling tarafından keşfolunan bu usul her bir adalât cümlesini ayrı ayrı

uğraştırarak adalelerin kâffesini ayrı ayrı kuvvetlendirmeye çalışır; adale harekâtını terbiye ve tezyid ettikten mâadâ vücudta bir eğrilik varsa onu düzeltmeye dikkat eder; teneffüs adalâtı ile karın adalâtını işletmeye ayrı ayrı ehemmiyet vererek müvellidü'l-humûza almak iktidarını artırır ve cidar-ı batnın kuvvetini muhafaza eder; -belkemiği adalâtını hususi bir sûrette çalıştırır ve boyumuzu doğrultur. Ayrı ve hususi bir ustalık tekvîn etmeye çalışmadığından bazı fitrî müstaitlerin nahvetini okşayarak birtakımlarını haksız taltif, diğerlerini de tekdîr etmek gibi bir mahzur göstermez. Basittir, ahenklidir, kolaydır, gayesi sıhhati muhafaza etmektir, terbiye-i bedeniyede aranan fevaidin kâffesini hâizdir. Bu sebepledir ki idman usullerinin hepsine tercih olunmaya layıktır.

Hıfz-ı sıhhat kanunlarının menfaatleri yalnız melekât-ı aklînin kolaylıkla icrâsına hizmet eden uzvî bir istidat hazırlamaya inhisâr etmez; bizzat irademizi terbiye için dahi bir mektep makamına kâim olur. Birçok asırların sa'yi ile beslenmiş medeniyetimize rağmen hıfz-ı sıhhat yollarından ayrı bir hayat sürmekte devam eden insanların sıhhi kanunları tetkik ile her birini bir itiyat hâline koymak için her biri için ayrı bir irade cehdi sarfına muhtaç oldukları inkâr edilemez. Tembeller için idman, oburlar için yemeğin miktarını tadil gibi hıfz-ı sıhhat kavâidinin tatbiki metîn bir iradeye bağlı olduğundan beşerin sıhhatine senelerden beri rehberlik etmeye çalışan ilmî mesâil ve kanunlara rağmen bu zeminde pek az ileri gitmeye muvaffak oluyoruz. Sıhhi kanunlar müteaddit ve münkasım birçok hususi fiillerden mürekkeptir. Her birine riayet için ayrı irademizi icbâr etmeye mecburuz. Fakat bu sayede bidâyette pek yabancı görülen hıfz-ı sıhhat şerâiti itiyat hâline girdikçe iradelerimizin muvaffakiyetle neticelendiğini görür ve bu sûretle hâsıl olan mefaret ve itminanımız daha sonra teşebbüs edeceğimiz irade fiillerini kolaylaştırır. Sıhhi bir insan olmaya ne kadar yakınlara şırsak iradelerimizin muvaffakiyetleri o kadar tekerrür eder ve bu tekerrür sayesinde irtiyâdlarımız bile bir itiyat kolaylığını kazanır. Bedenen ne derece müstefid olursak, iradeten dahi o kadar tekemmüle mazhar oluruz.

Hele terbiye-i bedeniyeye tatbikâtı cidden bir irade mektebi olmak kıymetini hâizdir. Adalâtımızın her bir hareket ve faaliye-

ti dimağ hücrelerinin dahi faaliyetini icap eder. Ve hatta [Charles] Féré'nin ispatı vechile faaliyet-i rûhiye ne kadar şedit olursa adalâtımızın kuvveti dahi o kadar artar. İdman hareketlerinin bu müteakıl tesiri ile kuvvetlenen melakât-ı akliyemiz içinde en ziyade istifadeyi yine irademiz kazanır. “Bazı rûhî hastalıklarda iradede muvakkat bir düşkünlük görüldüğü zaman iradeyi zaafından kurtaracak bir tenbîh ve ikaza mazhar kılmak için idmanlara müracaat edilir. Terbiye-i bedenîye hareketlerinin düşkün birçok asabîlerde gösterdiği fayda ve tesiri anlamak için idmanların irade üzerine bir kuvvet ilacı gibi tesir ettiğini ve bu sayede yalnız adalâtın değil bütün melekât-ı rûhiyenin faaliyet ve kudret kazandığını nazar-ı dikkate almamak mümkünsüzdür. İşte bu mes’ûd neticeyi anladıkları için terbiye-i bedenîye muallimlerinin pek çokları irade terbiyesinde idmanların pek çok lüzumlu olduğunu kabul etmişlerdir.” [M.] Lagrange

Hatta terbiye muallimleri fizyoloji mütehassıslarından bile daha ileri giderek demişlerdir ki “Hafızanın uzvî şerâitini mütâlaa edince melekât-ı akliyei kuvvetlendirmek için idmanların ne kadar faydalı olduğu anlaşılır. Mahsûlât-ı fikriyenin kıymeti azalmamak şartıyla dimağî meşguliyetlerde sarf edilen vakti iktisat için idmanların tesiri pek çoktur” [Mösyö] Moiroux

Terbiye-i bedenîyenin bu tesiri birçok cihetlerdendir: Dimağ hücreleri daha sağlam şerâit dâhilinde ve daha kuvvetli bir enerjinin idaresi altında çalışır, umûm uzviyetin ve dimağın çalışmasından mütehassıl bekâyâ daha kolaylık ve süratle yanıp tard olur, irade fiillerimiz mütemadiyen tekerrür ettikçe daha fazla kuvvet kesp eder. Payot’nun dediği vechile “Beden idmanları irade terbiyesinin ilk mektebidir.” Metin iradeli olmayı azmedenler için bu ilk rahlenin gösterdiği küçük irade fiillerinden başlamak, irade terbiyesinde takip olunacak en iyi usul makamına geçer.

BEŞİNCİ BAB

Tıbbî Vesâit

*Asabiyetin müz'ic tezâhürâtından hastaların
teşfiyesi ile hasta olmayanların vikâyesi ancak
terbiye-i nefsiye sayesinde.*
Dubois

Tarz-ı tevellütleri hakkındaki nazik mekanikiyete tamamen vâkıf olmadığımızdan ikiye ayırarak birine maddi veya cismani, diğerine manevi veya rûhânî ismini verdiğimiz hadiselerin yekdiğerleri üzerine karşılıklı, sık ve birbirlerinden tefrikleri imkânsız tesirleri hasebiyle hıfz-ı sıhhat kanunlarının irademizi terbiyede mühim bir vazife ifâ ettiklerini anlattık. Bir adım daha ileri gidelim. Hıfz-ı sıhhat kavâidi rûhânî nakîselerden korunmaya hizmet ettiği gibi tıbbî usul ve vasıtalar da ruhumuzda mevcut inhırafları, heyecan ve teessüre fazla kabiliyeti, hiddet ve tehevüre mukavemet etmek iktidarsızlığını, lüzumsuz ve mübalağalı hassasiyeti, sevdâ ve sefahet ihtiraslarını, tembelliği ve iradesizliği, bazı hususi şerâit tahtında, teskin ve teşfiyeye hizmet edebilir. Daha basit bir tabir ile tabibin muayenhanesinde kasvet ve tehevürünüzü, mülâhaza ve muhâkemenizin batâetini, hasedinizi, hiddetinizi, inhimaklerinize düşkünlüğünüzü izâle edecek vesâit bulabileceksiniz.

İlk nazarda bu vâzılı ifade istiğrâbınızı celp edecekse de biraz ta'mîk edince **tabâbet-i rûhiyenin** ne kadar metin esaslar üzerine müstenit olduğunu anlamak kâbil olacaktır:

Ruhumuzda mevcut olan muhtelif hadiseler ve hassalar, hafızamız, idrâkimiz, ihtisas ve hassasiyetimiz, şuur ve irademiz vücudumuzun cümle-i asabiye ismini verdiğimiz hususi a'zasından husûl bulurlar. Maddiyat ile maneviyatı yekdiğerine birleştiren sıkı irtibat ve imtizaç cümle-i asabiye ile diğerk bilumum a'zamız arasında dahi vardır. Hatta içinde yaşadığımız vasat ve muhîtin, havanın tazyîkinde, rutubetinde, cereyanlarında, elektriğinde husule gelen tebeddülâtın dahi bu irtibat dâhilinde mühim bir vazifesi vardır.

Bizim uzviyetimiz büyük bir kudret – *energie* cihazıdır. Fiil, hareket, his ve idraklerinin gayesi nefsin tahaffuzu maksadına matuf olan bu cihaz, kâh sakın ve kâh faal elektrik cereyanına

müşabih bir kudret seyyâlesini toplamak, tevzi etmek, muhtelif a'zada ihtiyat hâlinde hıfzetmek ve ba'dehu lazım oldukça sarf etmek ve hayatın hesap ve tahmine idhâli gayr-ı kâbil milyonlarca şerâitine kendini uydurmak için binlerce merkezleri, binlerce telleri, binlerce mükessifeleri, transformatörleri, binlerce muhtelit aksâmı mevcut olan muazzam ve mu'dil bir elektrik cihazı demektir.

Bu cihaza elzem olan enerjiyi hâriçten, yemeklerden ve havanın müvellidü'l-humûzasından alırız. Aldığımız gıdaları hazım ve imtisas eder ve a'zamız sayesinde enerji verecek bir şekle koyarız; teneffüs vasıtasıyla aldığımız müvellidü'l-humûza bu mevâd ile birleşerek bir halîta teşkil ederler: Bir enerji halîtası, barut gibi patlayıcı bir halîta. Bir kıvılcım nasıl barutu patlatıp o vakte kadar sakin bir hâlde bulunan fevkalade büyük bir kudreti faal bir hâle kalp ederse, hariçten gelen bir münebbih dahi bizim kudret halîtamızı, bizim barutumuzu aynen iştiâl ettirerek lâyüad ef'âlin, tefekkürlerin, tahassüslerin husûlüne hizmet eder. Agdiye ve müvellidü'l-humûzadan mürekkep enerji halîtası evvela kana dâhil olur. Kapalı borular yani damarlar dâhilinde devrettiği cihetle mütemadiyen ovalanır. Bilhassa damarları tefrîş eden geniş endotelyum hücerâtı bu delk ve teması, bu ovalanmayı kolaylaştırır ve tezyîd eder. Nasıl ovalanmaktan elektrik seyyâlesi tahassül ederse kanımız dahi aynen bir elektrik kudreti ahz eder; kanın serum kısmı elektromanyetik hassasını, kırmızı küreyveleri de müsbet elektrik vazifesini alır; kanda toplanan bu elektrik kudreti kalbi takallüs ettirir; kalbin takallüsü yeni bir darbe ile kanı damarlar dâhilinde harekete, yeniden elektriklenmeye sevk eder, aynen bir motor ile manyetosunda olduğu gibi motorun hareketi elektrik kuvvetini husûle getirerek manyetonun elektriklenmesini, manyetonun elektriklenmesi dahi yeniden motor pistonunun hareketini icap eder. Bu sûretle kalp ahenkli, muntazam, mütekattı' bir sûrette hareket ederek kanımızda mütemadiyen bir elektrik kudretinin toplanmasını icap eder.

Kanda mütemadiyen tahassül, teceddüt ve tekessür eden kudret, asab-ı sempatinin damarları bir örümcek ağı gibi saran sayısız şubeleri vasıtasıyla toplanarak uzviyetimizin her bir hücrelerine, her bir adalesine naklolunur. Hatta kalbi teşkil eden adalede mevcut olan elektrik kudretini insanların imal ettiği

elektrik aletleriyle daha uzak bir mesafeye nakletmek, madde-ten görülecek bir sûrette tersîm ederek bu vasıta ile kalbin işlemesinde mevcut olan inhırafları, kalp hastalıklarını teşhis etmek kâbidir. (Elektro kardiyogram).

Vücudumuzun bilâ-istisna umûm nesclerinde toplanan bu elektrik kudreti gergin ve fakat gizli ve sakın bir hâlde durarak bilâhire faal hâline geçmek lüzumunu icap eden bir vesileye intizar eder. Hayat kudretinin bir kısmı her bir uzvun faaliyetini temin için sarf olunduğu gibi mütebâkî büyük bir kısmı da **hükmî bir darbe** (coup physique) icrâ etmeye, mesela kaçmak, koparmak, mücadele etmek, vücuda giren bir mikrobu kovmak, anlamak, düşünmek, karar vermek gibi bir fiil ve harekete veya rûhî bir hadisenin tahassülüne hizmet eder. Kalp, mide, böbrekler, ciğerler bu hükmî darbe vazifesini yapamazlar. Onların vazifesi yalnız ibtidâî malzemeleri toplayıp enerji hâline tahvîl etmek, muhtelif hücrelere tevzi etmek, ve bu cem ve tevzi muamelesi esnasında tahassül eden pislikleri vücuttan çıkarmaktan ibarettir. Hâlbuki uzviyetimizin daha bir ihtiyacı vardır ki o da sakın bir hâlde bulunan kudreti lüzum görüldükçe faal bir hâle getirmek, daha basit bir tabirle elektrik cereyanına lüzumlu bir iş gördürmek için elektrik düğmesine basmaktır. Bu vazifeyi deruhte eden uzuvlar **böbrek üstü guddeleridir**: Hemen anı bir sûrette lazım gelen tahammuzu temin ederler; **gudde-i derkiye**: Umûm nesclerin tahammuzunu idare eden **dimağ**dır: En mühim vazifeyi, kudreti toplayıp saklamayı, sevk ve idare etmeyi deruhte eder; **adalât**tır: Dimağın fevkalade nazik ve ince faaliyeti yanında daha kaba bir faaliyeti, enerjiyi hararet ve harekete getirmek faaliyetini îfâ eder.

Mamâfih bütün vazifelerin îfâsı, toplanmış ve fakat sakın bir hâlde bulunan kudretin uyandırılıp faal bir hâle getirilmesi için daha bir şarta, hâricî ve yabancı bir (**münebbih**)in tesirine ihtiyaç vardır. Top güllesinde toplanan barut kudretini faaliyete getiren kıvılcım gibi, bizim havâss-ı hamsemiz vasıtasıyla hâriçten toplanan münebbihler dahi aynen bizim sakın kudretimizi faal hâle kalb ederler.

“İnsanın fiilleri hakikaten fiil değildir. Havâss-ı hamsesi vasıtasıyla topladığı tenebbühlerden mütehasıl ihtisaslarına karşı uyanan birer aksü'l-ameldir. Havâss-ı hamsemiz aynen telsiz

telgrafların ahize antenleri gibi bizi muhît olan vasatta cârif olan münebbihleri toplarlar.” [Oliver] Lodge

Havâss-ı hamse vasıtasıyla toplanan ve agdiye ile müvellidü'l-humûzadan mükevven enerji halîtası üzerine tesir ederek kudreti faal bir hâle koyan münebbihler havâss-ı hamse sinirleri üzerinde yürürler. Ve bu yürüyüşlerinde iki yol tutabilirler. Birinci yol şudur: Kudret seyyâlesi murdar iliğın ve asabî ukdelerin merkezlerine gider, aynı merkezlerden çıkan hareket-i a'sâbî vasıtasıyla adalâta intikal ederek adalâtı hareket ettirirler. Bu sûrete *mün'akise* denir. Mün'akiseler hareketlerin en basitidir, gayr-ı şuûrîsidir, bir makine intizamı ile husûl bulurlar, aynı münebbih daima aynı mün'akiseyi tevîd eder.

İkinci yol da şudur: Münebbih yalnız bir mün'akise sûretinde basit bir cevabı icap edecek derecede küçük, ehemmiyetsiz ve yeknesak değilse murdar ilik merkezlerinde durmayarak dimağa kadar çıkar. Dimağın madde-i isfenciyesi sayısız elektrik merkezlerinden mükevvidir. Milyonlarca hücrelerin her biri bir ve belki birçok merkez hizmetini görürler. Elektrik merkezlerini birbirine rapt eden tellere benzeyen sayısız müşareket yolları sayesinde bu merkezlere gelen münebbihler şekline, derecesine, lüzumuna göre binlerce sûretlerle birleşerek, binlerce cereyan dairelerini ihtizâz getirerek hareket-i a'sâbî üzerinden adalâta intikâl ettikleri zaman binlerce şekiller, sûretler, cevaplar husûle getirirler.

Münebbihler ile münebbihlerin husûle getirdiği cevaplarda mevcut olan ihtilâfât hadd ü hesaba girmez. Bütün bu ihtilâfâta rağmen her bir münebbih ile münebbihin husûle getirdiği cevap arasında bir nizam, bir kanun vardır. Bu kanunların en mühimi şudur: (Fechner ile Weber kanunu) münebbih 1,2,3,4,8,16... gibi bir nispet-i hendesiye sûretinde arttığı zaman, münebbihin husûle getirdiği ihtisas, aksü'l-amel ve cevap ancak 1,2,3,4,5... gibi bir nispet-i adediye sûretinde artar.

Basit bir sûretle: 10 gramlık bir veznin lâmisemizde husûle getirdiği ihtisâs bir olursa 20 gramlık veznin vereceği ihtisâs iki, 40 gramlık veznin vereceği ihtisâs dahi üç olur. Hâdisât-ı rûhiyeyi idare eden kanunlardan bugün bizce malum olanları pek azdır. Fakat ne kadar az olursa olsun ihtisaslarımızın, idraklerimizin, hafızalarımızın muayyen kanunlar etrafında husûle geldiğini bilmek, psikofizyoloji taharriyât ve keşfiyâtı

ileri gittikçe önümüzde ne kadar geniş bir ilim ufku açılacağını daha şimdiden tasavvur ettirebilir. Bu kanunlar sayesinde hâdisât-ı rûhiyye üzerine isteğimizle tesir ederek ihtisaslarımızın, idraklerimizin istediğimiz cins ve miktarını uyandırmaya, istediğimiz sûrette tezyîd, tenvî' veyahut tenkîs etmeye iktidarımız olacağını bugünden tahayyül edebiliriz.

Bu ibtidâî malumatı nazar-ı dikkate alınca melekât-ı rûhiyyemizi ne sûretle anlayabiliriz? Uzviyetimizi teşkil eden muhayyer enerji cihazlarının en basit fiil-i asabîsi aksü'l-ameller, **mün'akiseler**dir ki ne sûretle tahassül ettiklerini yukarıda anlatmıştık.

Sonra **ihtisâs** – Sensotionlarımız gelir. İhtisaslarımız havâss-ı hamse vasıtasıyla gelen münebbihin dimağ hücrelerinde uyandırdığı cevaptan ibarettir. Dimağ hücrelerinin faaliyete geçmesi, hususi bir intikaş ile müteessir olması ihtisaslarımızı teşkil eder.

İhtisaslarımız şahsa, münebbih, münebbihin devam müddetine ve daha pek çok şerâite göre değişir. İşte bu tebeddülde **hassâsiyet** Sensibilitédén başka bir şey değildir. Eğer bir şahıs diğer bir şahsa nispetle daha küçük bir münebbih ile müteessir olursa veyahut iki münebbih arasında mevcut olan daha küçük bir farka karşıda bir cevap verebilirse bu ikinci şahsın hassasiyeti birinciye nispetle daha fazla olur. Hassasiyet bir taraftan ihtisas ile diğer taraftan münebbih ile mütenasıptir. Münebbihlerin nev'lerine göre dahi hassasiyetimiz değişebilir. Bir şahıs ziyaya, diğeri sadaya, bir üçüncüsü de kokuya karşı daha ziyade hassas olabilir. Bazen yalnız bâsırının hassasiyeti bile muhtelif tebeddüller gösterebilir. Mesela bir şahıs daha ziyade eşkâle, diğeri daha ziyade renklere karşı az çok hassas olabilir.

Mün'akiseler, yani aynı bir münebbihin uyandırdığı kudret seyyâlesinin aynı bir hücre-i asabiye yolunu tutarak aynı hareket siniri vasıtasıyla aynı adaleye in'ikâsı bir **hafıza** demektir. Hafızanın bu en basit şeklini dimağın hücrelerine ve bu hücrelerin sayısız müşareketlerine nakledersek hafızanın ne olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Hafıza aynı bir münebbihin veyahut birbirine az çok benzeyen münebbihlerin evvelce bir kere tesir ettikleri hücreleri yeniden müteessir etmesi, evvelce geçtiği müşareket yollarından yeniden geçmesi ve binaenaleyh aynı münebbihin uyandırdığı kudretin aynı hücreleri, aynı müşare-

ket tellerini aynı a'sâb ve adalâtı müteessir etmesi ve binaenaleyh dimağda veya adalâtta aynı cevabı husûle getirmesi demektir. Binaenaleyh ihtisası husûle getiren münebbih ne kadar kuvvetli, ihtisâsâtımızla müteessir olan dimağ hücrelerinin adedi ne kadar çok, teessürleri ne kadar derin, tekvîn ettikleri müşareketler ne kadar müteaddit olursa hafızamız dahi o derece kuvvetli olur. **Mahfûzât-ı dimağiyemiz** ise evvelce bir kere müteessir olmuş, tesirleri zâil olmamış, müşareket yolları ile birçok merkezlere rapt edilmiş bulunan dimağ hücrelerinin mecmûunun teessüründen ibarettir.

Hafızayı bu sûretle tarif ettikten sonra ruhumuzdaki melekâtın kâffesini kolaylıkla anlayabiliriz **benliğimiz** yeni bir münebbih ile faaliyete gelen merkezlerin ve müşareket yollarının o saniyede evvelki hâli ile mukayese edilmesinden ibarettir. **Ben** kelimesini telaffuz ettiğimiz zaman yeni bir tenebbüh ile uyanmış olan bütün eski mahfûzât-ı dimağiyemizi kast ediyoruz demektir. Yeni bir manzara görüyorum, yeni bir acı hissediyorum, yeni bir ses işitiyorum. Bu yeni münebbihin uyandırdığı kudret, faaliyete getirdiği a'sab, hücreler, müşareket yolları o dakikaya kadar bende mevcut olanlara benzemiyor. Bir yenilik var. Bu yeniliğin eski hâlimle mukayesesi benim benliğimi teşkil eder.

Uzviyetimiz bir saniye dursa, yalnız bütün motorları, mevâdd-ı ibtidâiyyesi, telleri, düğmeleri, merkezleri, mükessifeleri, transformatörleri, cereyan devreleri kurulmuş ve işleme-ye hazırlanmış büyük bir elektrik cihazına benzese bu cihazda faaliyete hazır olan gergin ve umûmî bir kudret vardır ki enerjimizin yekûnunu teşkil eder. Bu yekûnun bir kısmı dâhilî a'zamızın işlemesine sarf olunur. Baki kalan kısmı da lüzumu hâlinde serbest ve faal bir şekle girerek beden ve ruha ait bütün ef'âlî temin eder, fakat kudretimizin **kâbil-i istimal** ismi verilen bu kısmını serbest ve faal bir hâle geçirmek iktidarı eşhâsa göre değişir. Kâbil-i istimal kudretimizin az çok bir kısmını, az çok suhuletle bir fiile sarf etmek iktidarı, işte **irade** budur. İradeli olmak, enerji yekûnunun mümkün mertebe fazla ve gergin bulunması, serbest hâle geçirilmesi lazım gelen miktarının kolaylıkla, öteye beriye çarpmadan, hiçbir lüzumsuz israfa uğramadan ahenkli ve nizamlı bir tarzda faaliyete geçebilmesi demektir. İrade fiilinin muhtelif aksamından olan münâkaşa,

mümkün mertebe fazla merkezleri ve müşareket yollarını birbirleri ile karşılaştırmak, karar ise kudret cereyanının muhtelif yollar içinde en son tutacağı yolu açık bulundurmaktır. Bu hâlde iradenin ne gibi şerâite tâbi olduğunu tahmin etmek kâbildir.

Evvla kudretin mevadd-ı ibtidâyesine bağlı. Yemeklerin cins ve miktarına iyi bir sûrette eriterek enerji verecek bir şekle koyan cümle-i hazmıyenin selametine bağlı. Mevâdd-ı gıdâiye halıtasını parlayıcı bir halıta hâline getirmek için üzerine inzimâm edecek müvellidü'l-humûzayı temin eden teneffüs a'zâsına bağlı. Enerjinin israf edilmemesini ve binaenaleyh en az enerji sarfı zamanları olan istirahat, uyku ve oruç zamanlarının muntazam, sükûnetli ve kâfi derecede uzun olmasını temin eden cümle-i asabiyeye bağlı. Enerji, mevâddını tevzi eden, mütemadi harekâtı ile mütemadiyen yeni elektrik seyyâlesi husûle getirip uzviyetin her bir hücreğine dağıtan cümle-i deverâniyeye bağlı. Enerjinin hemen sarfı icap etmeyen kısmını toplayıp hıfz eden karaciğere ve adalâta bağlı kudreti bilâ-müşkülât faal hâline geçirmeyi temin eden asab-ı sempatiyeye, adrenalın ve tiroidin ifraz eden guddelere bağlı. Hülâsa ta'dâdı bütün uzvî vezaifi tekrar etmek demek olan umûm a'zâmızın selametle faaliyetine bağlı. Hâlbuki bu a'zânın fena veya noksan işlemesi yani hastalıkları üzerine tesir etmek vazifesi ancak tababete aittir.

Hekimliğin emrâz-ı rûhiyeyi tedavide kullandığı vesâitten birincisi bizzat kendi şahsı, ferdiyetidir. Hakiki müdâvîler bile rek veyahut bilmeyerek hastaları ile münasebette derin bir kudret sahibi ve kudret uyandırıcı eşhâstır. Hastanın ruhunda kuvvetli bir kudret seyyâlesi uyandırarak hassasiyetleri, heyecanları, iradelerinin zaafı üzerine tesir etmeye salihirtirler. Hastaları üzerine hâkimdirler. Her hâkim bir ferdiyetin daha zayıf bir ferdiyet üzerine yaptığı tesir gibi hekim dahi hastası üzerine tavrı ile lakırdısı ile mühim bir tesir yapar. Hekim kendisinde mevcut olan enerjinin, ilmine, ruhuna, ruhların zaaf ve elemlelerini anlaması hassaları üzerine müesses olan enerjisinin derecesine göre az çok mühim bir nüfûz gösterir.

“Yalnız tavrı ve lakırdısı ile hayırsız veyahut hayırlı bir tesir yapar; hastasının enerjisini uyandırır veyahut mahveder. Ümit

veyahut ümitsizlik verir; yaşamak arzusunu tezyîd veyahut akıbeti vahim düşkünlük uyandırır.” (Martine)

Bu manevi nüfûzunu bilen, kendi kudretinde bulduğu tenbihler ile hastasının sarsılmış ve düşkün kudretini uyandırarak uzviyetine yeni bir hayat verecek seyyâleler tahrik ettiren, kendisine teslim olan hasta cisim ile beraber muzdarip olan, elemeleri ruhun endişelerini anlayan, tabip olduğu kadar insan, diğerbîn ve psikolog olan tabibin, hastanın rûhî nekâyisi üzerindeki faydaları ve tesirleri pek büyük olur.

Bunlara munzam olarak tabibin bi'l-ihhtiyar, hususi bir maksat ile hastasının hasta ruhunda yeni bir ümit ve emniyet, kuvvet ve irade ihtizazları uyandırmak hususunda icrâ ettiği tesirler vardır. Hekim ihtiyârı hâricinde, yalnız ilminin, tecrübesinin, vukûfunun enerjisine verdiği hâkimiyet sayesinde temin ettiği menâfi yanında bir de isteyerek tekvîn ettiği menâfi mevcuttur. Bir endişe ve ızdırabın tenâkusu veya zevâlî maksadını takip ederek itminan verici lakırdılar ile hastasını telkîn edebilir. Veyahut hastasını, kendi akıl ve kudreti tesiri ile her kalıba girer hayatsız bir humbara gibi kullanmaktan ise bizzat hastanın enerjisini, muhâkemesini, mantıkiyetini kuvvetlendirecek, ruhunun muhtelif hassalarını uyandırıp muvafık bir sûrette kullandıracak mantık ve ikna üzerine müesses ruhî bir usul kullanabilir. Bu usulün tafsilatına girişmekten ise Du-bois'nın aşağıdaki misalini anlatmayı tercih ediyoruz:

Kırk yaşında bir nevrastenik zâbit. Tecrit ve muvafık bir tedavi sayesinde uykusuzluğu, inkıbâzı, şiddetli yorgunluğu, sinir ağrıları bitiyor. Yalnız şurası var ki hasta, kendinde bir iyilik husûle geldiği vakit bunu ferahla anlatmaktan mâadâ hiç iyiliğinin bahsine bile yanaşmak istemiyor. Anladım ki hasta nîkbînliğinden pek uzak olup tedaviden gördüğü faydaları bildirmekte hiç isti'câl etmemektedir. Mamâfih tedavihaneyi terk etmezden evvel bir gün kendisine söyledim: Binbaşı Efendi, ne kadar garipsiniz. İki defa sizi iki müz'ic marazdan, ducret ve inkıbazdan kurtarmak için muvafık gördüğüm nasihatleri söyledim. Hakikaten bu iki ızdıraplı marazın ikisi de büyük bir kolaylıkla zâil oldu. Mamâfih siz iyiliğinizi haber vermeyi hiç arzu etmeyerek benim sormaklığımı bekliyorsunuz. Eğer soramayacak olsam ilelebed yağmurla rüzgârdan bahsedeceğiz.

Zâbit düşünceli bir tavır alarak: “Doktor, işte şimdi benim büyük ve manevi bir nakîsemi keşfediyorsunuz. Ben kendi kendimi anlamıyordum fakat hekimâne lakırdılarınız dikkatimi celp etti. Bu nakîse zannederim ki daha pek küçükten beri ve hatta bütün hayatımda bende mevcut bulunmaktadır. Fıtratım her vakit böyledir. Her şeyi daima siyah görürüm. Hiçbir zaman meserret hissi ile neşelenmekliğim kâbil olmaz. –Aziz efendim, bu manevi nakîse cidden ehemmiyetlidir ve size safvetle söyleyebilirim ki bugünkü mükâlememiz, sıhhatiniz için bütün yaptığımız tedaviden daha kıymetlidir. Siz müstakil bir mevkie mâlik değilsiniz. Amirleriniz daima hayırhâh değildir. Emriniz altında bulunanlar ise her vakit vazifelerini bilemezler. Bedbînliğe meyliniz icabı her akşam manevi bilançonuzu muayene ettikçe mütemadiyen hastalanmakta devam edeceksiniz. Bana inanınız. Bu hâlinizi tamamen değiştiriniz. Memuriyetiniz başına gidiyorsunuz, her akşam işlerinizin bir hûlasasını tasavvur ediniz. Sizi muzdarip eden hissiyâtı mülâhaza ederek terazinin bir gözüne bunları koyunuz. Ferahlarınızı da birer birer toplayarak diğer gözüne doldurunuz. Zannederim ki terazi, bu mülâhazalarınız neticesinde ekseriyetle ferah tarafına meyledecektir.

Bir ay sonra zâbitin bir fotoğrafını aldım. Yüksek bir çitten atlayışını tasvîr ediyordu, altında da şu kelimeler yazılmıştı: “Eyer üzerinde cismen ne kadar mütevazın ise manen de o derece mütevazın.” Mektubunda da diyor ki: “Filhakika meserret vezinleri daima galip gelmektedir. Bazen keder gözü çok yüklüdür. Bu hâlde nasihatlerinizi hatırlayarak bence pek az görülen mazhariyetlerimi sayar, terazinin diğer gözüne kor ve bütün azlığıyla beraber bu gözün teraziye meylettirdiğini görürüm. Bu manevi müvazeneden sonra uyur, ertesi gün daha ferahlı ve canlı kalkarım.”

Bu hastaya birçok defa tesadüf ettim. Hiç nevrasteniye tutulmamış bir adamı bile zebûn edebilecek birçok felaketlere tahammül eyleyebildiğini gördüm.

Altı sene sonra zâbit ile yeniden görüştüm. Sıhhatin iyiliğini meserretle bildirdi. Alayında müz’ic vukuâtın pek çok olduğunu bildiğim cihetle, hayatının daha iyi bir mihverde deuran edip etmediğini sordum. “Hayır, hiç de değil, hasedler, rekabetler, haksızlıklar yine berdevamdır. Değişen hayat değildir,

benim. İnsanlar birer kurttur, bu hâl hiçbir vakit değişmeyecek. Fakat benim kendime mahsus bir tırâzım var: Sen vazifeni yap, isterse tufan kopsun. Bu sayede etrafımdaki fenalıklardan hiçbir ızdırap duymayarak vazifemin hüsn-i îfâsı fikrinin bahşeylediği neşe ile sizin telkin eylediğiniz nîkbînlik hissiyâtı içinde yaşıyorum. Bu manevi neşât belki tefeyyüzüme bile yardım etti, görüyorsunuz ki bugün kaymakamım!” ve ilaveten: “Ahlâkımı tehzîp hakkında nazar-ı dikkatimi celp etmiş olmasa idiniz ağleb ihtimal vazifelerimin altından çıkabilmek kâbil olmayacaktı.” dedi.

Tabâbet melekât-ı rûhiyenin muhtelif arızaları üzerine, en mühim silahı olan ilaçları ile de ayrıca tesir edebilir. Hele uzun müddet devam ederek müzmin bir şekil alan hastalıklar esnasında rûhî ve aklî hassalarımızda az çok tahavvülât husûle gelmemesi gayr-ı kâbil olduğu cihetle müzmin hastalıkların tedavisi için kullanacağımız ilaçlar aynı zamanda melekât-ı rûhiye üzerine de tesirini gösterecektir. Mamâfih ilaçların tesirini büyük bir vuzuhla anlamak için dâhilî guddelerin ifrazatından, bu ifrazatın kemmiyet ve keyfiyetlerine ait bozukluklarından mütevellit hastalıkları nazar-ı dikkate almak lazımdır. Çünkü dâhilî guddelerin bozuklukları en ziyade asab-ı sempatîye, melekât-ı rûhiye ihtilâllerinin en büyük âmili olmak itibariyle “dâhilî uzuvlar ve psikoloji” asabî ismi verilmek caiz olan asab-ı sempatîye tesir ederler.

Dâhilî guddeler içinde umûm uzviyet üzerine en müessir olan gudde-i derkiyedir; ifrazatının fazlalığı **basedow hastalığı** denilen hususi ve vasfî bir hastalığa sebep olur. **Basedow** hastalığında müteaddit ve muhtelif maddi a'râz ile beraber, müfrit asabiyet ve teheyyüç, hiddet, gazap, sebatsızlık, kararsızlık, melekât-ı rûhiyede mütemadi değişiklikler, şiddetli tenebbühleri takip eden derin inhifazlar gibi manevi birçok tahavvülât husule gelir. Hasta, fırlamış gözleri, yırtıcı bakışları, kalbinin süratli darbeleri, hemen saldırmaya hazırlanmış gibi duran mütemadi taharrikiyeti ile gayet şiddetli bir tehevvue mahsus olan çehre ve manzarayı gösterir. Ale'l-umûm heyecanlarda olduğu gibi hiddette dahi asab-ı sempatîde mühim tahavvüller husule geldiğini zaten biliyoruz, **basedow** ise asab-ı sempatîye en çok dokunan bir hastalıktır. **Basedow** ile heyecanların yekdi-

ğeri ile ne kadar münasebetleri olduğunu anlamak için heyecanların tesiri ile bu hastalığın tahassül eylediğini müş'ir müşahedeler mevcut olduğunu, 'basedow'un en ziyade bülûğ ve hayzın kesilmesi gibi şahsî heyecan devreleri ile muharebe ve ihtilâller gibi içtimâî heyecan buhranlarında husûle geldiğini söylemek kâfidir. Bu hastalığın esasen gудde-i derkiyyede tiroidin ifrazının fazlalığından mütevarit olduğunu nazar-ı dikkate alırsak bu ifrazı tenkîs eden vesâitin, **basedow** üzerine tesir ettiği gibi birçok hâlât-ı heyciye üzerine de tesir edeceğini anlamak kâbil olur.

Tiroidin ifrazının bilakis azlığı ise başka türlü birçok aklî ve rûhî avârıza sebep olur. Bazen zekâda büyük bir noksan ile muttasıf **cücelik ve budalalık** tekvîn eder; bazen de **miskinliğe** sebep olarak hayvanlığa yakın ibtidâî numuneler meydana çıkarır yahut **çocukluk** hâlinin bütün hayat imtidadınca devam ederek çocukçasına basit fikirlere, zekâvetin neşvünemasının imkânsızlığına sebep olur; bazen de miksödem şeklini alarak teessür ve teheyyûç kabiliyetinin tenâkusu, kuvâ-yı akliyenin tazammuru, çalışmak iktidarının zevali içinde budala çehreler halk eder.

Husyeler batın veyahut batnın cidarı dâhilinde gizli kaldığı zaman küçülüp bozularak nesci harap olur, aynı zamanda gудde-i derkiyenin faaliyetini bozar, vücudun beslenip büyümesine mâni olduğu gibi melekât-ı akliyenin dahi tabîi bir sûrette kuvvetlenmesini imkânsız kılar.

Hayzın inkıtâi ile tenasül a'zasında husûle gelen umûmî tazammur ovarian ifrazatının tenakusu ile beraber asab-ı sempatî bir sadmeye uğramış gibi arızaların tahassülüne, pek fazla asabiyetlere, kasvet ve endişelere, bazen de deliliğe kadar varan ihtilâlâta sebep olur.

Dâhilî gудdelerin ifrazatı pek çok defalar böylece başlı başına hastalıklar tekvîn edecek ihtilâlât husûle getirir. Fakat diğer pek çok vakalarda ifrazatın noksanı pek hafif derecede kalarak zahiren sıhhatte göze çarpar bir bozukluk göstermekle beraber gerek bedende, gerek melekât-ı rûhiyyede hafif ve fakat araştırıp görmeyi bilenler için ehemmiyetli arızalar husûle getirir. Bütün bu rahatsızlıklarda tiroidin, ovarian, orşitin, adrenalin gibi ilaçlarla yahut cerrâhî ve hekimî diğer birçok vesâit ile bu noksan olan ifrazatı tazmin etmek ve çoğaltmak

yahut fazlalığını tenkîs etmek kâbildir. Bu sayede yalnız maddi a'râz üzerine değil, manevi olanları üzerine de aşikâr bir sûrette tesir ederek hastaların budalalığını, zekâ ve teessürlerinin noksanını iyileştirmeye muvaffak oluruz.

Hissiyâtın en şiddetlilerinden olan heyecanları nazar-ı dikkate alırsak teheyycüyyet –*Etnotiviteden* muzdarip olan hastalarda bir cihetten şu maddi a'râzı buluruz: Mün'akiselerin artması, havâss-ı hamse vasıtasıyla uyanan ihtisasların müfrit bir şekil alması, adalâtta ve bilhassa çehre adalâtında fazla hareket, dâhilî adalâtta teşennüçler, titremeler, çarpıntı... bir cihetten de şu manevi a'râzı buluruz: Fazla teessür ve endişe, kasvet, duc-ret, asabiyet, şüphe, tereddüt, fazla saygı ve utanganlık, sebep-siz korkular, hezeyana yakın hayâlât... ilaçlar vasıtasıyla heyecan silsilesinin maddi olan halkalarına tesir ettiğimiz zaman aynı silsilenin diğer rûhî halkalarına da tesir etmiş oluruz.

Bir başka nokta-i nazardan dâhilî a'zâmızın dimağımıza gönderdiği tenebbühler vardır. Sıhhatte, dâhilî a'zâmızın muntazam, pürüzsüz, ahenkli bir sûrette işleyerek umûm uzviyetimizde sıhhatte mahsus olan hususi neşeyi, yaşamak zevkini tevli'd ettikleri zaman dâhilî a'zâmızı hissetmeyiz, bir midemiz veyahut bir kalbimiz olduğunu anlamayız. Fakat hasta bir mideden, düşük bir böbrekten, intizamı bozulmuş bir kalpten gelen tenebbühlerin tevli't ettikleri ihtisaslar ızdıraplı, müz'ic, ağırlı ve kasvetli bir şekil aldıkları zaman dâhilî a'zâmızın hissiyetleri ile meşgul olan dimağımız kendi havâssını, yüksek melekâtını serbest ve faal bir sûrette sarf etmek iktidarından mahrum kalır. Midemizi, böbreğimizi, kalbimizi savdıran ilaçlar dimağımızı da ızdıraptan kurtararak melekât-ı rûhiyenin sağlamlığını iade eder.

Şiddetli hissiyât ve heyecan sadmelerinde, dâhilî guddelerin ifrâzâtının bozukluklarında a'zâmızın tenebbühlerini nakilde ve ale'l-umûm rûhî hadiselerde, enerjimizin cem ve tevziinde asab-ı sempatinin ne kadar mühim bir vazifesi olduğunu yukarıdan beri anlatıyoruz. Hâlbuki bu asabın fazla tenebbühe mukabil bir sükûnet husule getirecek, düşkünlüğüne mukabil bir uyanıklık tekvîn edecek pilokarpin, atropin, adrenalin ve striknin gibi ilaçlarımız vardır ki bu sayede ayrıca akıl ve ruhumuzun bozukluklarına dahi tesir etmiş oluruz.

İlaçların melekât-ı ruhiye üzerine tesirini mütâlaa ettiğimiz gibi bir de bunun mukabili olarak, terbiye edilmiş ve kuvvetlenmiş irademizin hissiyât, heyecanlar, teessürler ve aksü'l-ameller üzerine icrâ edeceği hüküm ve nüfûzu nazar-ı dikkate almaklığımız kâbidir. Keskin ve uyanık irademizin bu müte-kabil tesiri aynı zamanda hastalıkların muhtelif avâzı üzerine de hükmünü yürütecek, rûhânî arızalarla müterâfık hastalık a'râzı üzerine irademizin ne sûretle ve ne miktarda tesir edebileceğini tayin ve izah edecek hakikatler keşfolundukça tabâbetin avâz-ı rûhiye zemininde ne kadar mühim ve müessir bir vazifesi olacağı şimdiden tahmin edilebilecektir.

Asabiyetin, avâz-ı rûhiyenin muhtelif tezahürlerinden müşteki hastaları savdırmak için kullanılan tıbbî vasıtalar ister tedavi, ister telkîn ve isterse ikna ve makuliyet sûretiyle olsun, aynı zamanda irade zayıflığının a'râzından ma'dûd olan kasveti, hiddeti, tehevvrü, tereddüdü, kararsızlığı, sebatsızlığı... dahi savdırır. Ve bu suretle hekimler irade terbiyesinde mühim bir vazife ifâ etmiş olurlar. Fakat metanetimiz ve irademiz önünde maddi birer hâil sûretinde yükselen hastalıkların tedavi ve teşfiyesi ile icrâ olunacak bu tıbbî terbiyenin ifâ edilebilmesi için en mühim şart, ruh hastalarının hakikaten hekime müracaat etmek ihtiyacını hissetmeleridir. Lakin şurası muhakkak değil midir ki iradenin zayıflığı bir hastalık şeklini almadıkça, manevi kuvvetlerin tezelzülü hakiki ve cismani ızdıraplarla beraber olmadıkça hiçbir şahıs yoktur ki tembelliğini, hodbînliğini, kararsızlığını hekimlerin müşfik ve müdavi ellerine tevdi etsin. Hekim istediği kadar ketum ve mizaç-aşına olsun, ahlâk noksanlarının insanları tedavihanelere sevk edeceğini farz etmek, insanların tabiatlarında esasen mevcut olan hodkâmlığa vâkıf olmamak demektir. Nadir insanlardır ki manevi nekâyisini anlayıp ikrara teşebbüs edecek kadar sıdk ve safvet sahibi olsunlar. Binaenaleyh irade terbiyesini yalnız tabâbete bırakacak olursak insanların büyük bir ekseriyetini hakimiyet-i nefsiye iktisabı yoluna sevk etmekten vazgeçmekliğimiz lazım gelecektir. Hâlbuki irade terbiyesinin maksudu ne bu derece mahdûd, ne de bu derece hodkâmânedir.

Tabâbet-i rûhiye irade noksanının hastalık sûretinde teza-hür eden a'râzını tedavi edebilir. Bu hizmeti dahi zannedildi-

ğinden çok büyüktür. Tabip olmakla beraber hekim olmayı bilen bir tabibin terbiye-i nefsiye gibi büyük bir zeminde feylesoflar, muallimler, mürebbiler, muharrirler, siyâsiyyât ashâbı ile birlikte büyük bir hizmeti vardır. Fakat bu hizmeti bilmeliyiz ki *a'râz-ı rûhiyenin* tedavisine münhasır kalmaya mecburdur. Hâlbuki terbiye-i irade bu mahdûd daireye münhasır kalmaz. Hudud ve nüfuzu pek çok genişir; bütün hayata hayatın bütün tesadüflerine bir hayır ve fazilet rehberidir. İrade terbiyesi filhakika hâriçte bulduğumuz birçok vasıtalarından istiâne eder; fakat esası, *mülâhaza-i nefsiye* üzerine müstenittir. Bizzat kendimiz nefsimizi tehzîb etmeye, hissiyât ve telkînâtın esaretinden kurtulmaya, fikrimizin hürriyetini kazanmaya, hülâsa irademizi terbiye etmeye alışmazsak hâriçte bulacağımız muavinler bizi büyük bir mesafeye sevk edemezler. İrade terbiyesi şahsen çalışmaya bağlıdır; böyle bilirse, böyle bilerek icrâsına teşebbüs edersek, yaşadığımız vasatta bulacağımız muhtelif vasıtalarından muvafık bir sûrette yardım istemeyi öğrenirsek, işte ancak bu sûretle *iradeli* ve ahlâkî bir şahıs olmak meziyetini kazanırız. Binnefs saadetimizi tahsîl eyledikten mâadâ kâinatın tekâmülü ile aynı ahenk ve terakkî yolu üzerinde yürüyerek geçmiş ve gelecek hayatımızda büyük bir teselli ve kıymet buluruz. Üzerinde altın harflerle *hâkimiyet-i nefsiye* tırâzı yazılı olan bayrağımızı yakınlaştıkça cazibesi artan sa'y ve ahlâk üzerine müesseses idealimize doğru sevk etmeye muktedir oluruz.

